YU ISSN 0015—8445

FORUM

SVIBANJ—LIPANJ 1987

SLAVKO MIHALIĆ / ISKORAK
(Sjećanje na kišu — Urezujem znakove — Čekam da me upotrijebiš — U tišini poražena svijeta — Životopis pjesnika — Na podrtini — »Forse di Croazia« — Kronika o šutljivcima — Neodlučni Adam)
FRANO ČALE / TALIJANSKA METRIKA I HRVATSKA POEZIJA
GRGO GAMULIN / DVA ZAKAŠNJELA PISMA
MANI GOTOVAC / PISMO MARINU DRŽIĆU
WILLIAM SHAKESPEARE / SONETI (Preveli Željka Čorak i Zvonimir Mrkonjić)
DUNJA DETONI-DUJMIĆ / U KRAJOLIKU FRANA GALOVIĆA
MIRKO TOMASOVIĆ / HUMANISTIČKA IZRAŽAJNA DVOJNOST MARULIĆEVA OPUSA
NEDA MIRANDA BLAŽEVIĆ / AMERIČKA PREDIGRA
IVICA DUHOVIĆ-ŽAKNIĆ / OFICIJ ZA MIKULU
LJERKA SCHIFFLER / SUNCE DANAS ZALAZI RANIJE (drama)
PAVAO DESPOT / DALMACIJA, TI I »ŽARKI ILINŠTAK«
TOMA PODRUG / JEDNONOŠCI
SEAD MAHMUTEFENDIĆ / CELE PIC I CELE ZVANI PIC
STJEPAN VUKUŠIĆ / BAŠTINA

KRITIKE I KOMENTARI

NIKOLA MILIĆEVIĆ / SAŽETAK O UJEVIĆU
NEVEN JURICA / KNJIŽEVNOZNANSTVENO DJELO IVE FRANGEŠA

5-6

FORUM

ČASOPIS RAZREDA ZA SUVREMENU KNJIŽEVNOST JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

UREDNIČKI SAVJET: **RAZRED ZA SUVREMENU KNJIŽEVNOST JAZU**
UREDNIŠTVO: **RAFO BOGIŠIĆ, SLOBODAN NOVAK, IVAN PANDŽIĆ**

Odgovorni urednik
RAFO BOGIŠIĆ

Tajnik uredništva
IVAN PANDŽIĆ

SADRŽAJ

SLAVKO MIHALIĆ	ISKORAK	663
FRANO ČALE	TALIJANSKA METRIKA I HRVATSKA POEZIJA	671
GRGO GAMULIN	DVA ZAKAŠNJELA PISMA	695
MANI GOTOVAC	PISMO MARINU DRŽIĆU	710
WILLIAM SHAKESPEARE	SONETI (Preveli Ž. Čorak i Z. Mrkonjić)	717
DUNJA DETONI-DUJMIĆ	U KRAJOLIKU FRANA GALOVIĆA	740
MIRKO TOMASOVIĆ	HUMANISTIČKA IZRAŽAJNA DVOJNOST MARULIĆEVA OPUSA	754
NEDA MIRANDA BLAŽEVIĆ	AMERIČKA PREDIGRA	761
IVICA DUHOVIĆ-ŽAKNIĆ	OFICIJ ZA MIKULU	781
LJERKA SCHIFFLER	SUNCE DANAS ZALAZI RANIJE	790
PAVAO DESPOT	DALMACIJA, TI I »ŽARKI ILINŠTAK«	830
TOMA PODRUG	JEDNONOŠCI	836
SEAD MAHMUTEFENDIĆ	CELE PIC I CELE ZVANI PIC	846
STJEPAN VUKUŠIĆ	BAŠTINA	860
NIKOLA MILIĆEVIĆ	SAŽETAK O UJEVIĆU	870
NEVEN JURICA	KNJIŽEVNOZNANSTVENO DJELO IVE FRANGEŠA	880

»Forum« izlazi šest puta godišnje (6 dvobroja). Uredništvo i uprava: Zagreb, Ulica braće Kavurića 1. Telefoni: 449-408 (uredništvo) i 449-031 (VI razred za suvremenu književnost). Rukopise ne vraćamo. Cijena pojedinom dvobroju 500.— dinara. Godišnja pretplata 3000.— dinara, za inozemstvo dvostruko, tj. 6000.— dinara ili odgovarajući iznos u stranoj valuti. Narudžbe prima: Uprava časopisa »Forum«, Braće Kavurića 1, 41000 Zagreb. Žiro-račun Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 30102-678-66984.

Tisak: Mladost, OOUR Tiskara, Zagreb, Gundulićeva 24

YU ISSN 0015-8445

FORUM

ČASOPIS RAZREDA ZA SUVREMENU KNJIŽEVNOST JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Godište XXVI. Knjiga LIII. Broj 5–6. Zagreb, svibanj–lipanj 1987.

ISKORAK

Slavko Mihalić

SJEĆANJE NA KIŠU

Od svih kiša što su pljuštale iz gustih
nebeskih izvora, pamtim samo jednu.
I kada druge slušam, dapače kisnem
po skliskim ulicama, ovdje ili na nekom
tmurnom sjeveru gdje mi duša odmah izviri
iz košulje, pa i na jugu gdje su kiše
strasne i zvonko ujedaju, na zapadu
gdje piju iz dubokih krigli i sve jače
lupaju, na istoku gdje čegrtuše kiše
opasno oko tebe stežu krug, u svim onim
uskim pukotinama između stránā svijeta,
zabranjenim mjestima, gdje gromovi
bez najave otkidaju glave i gdje bi se još
nešto moglo dogoditi, u rajskim
vrtovima gdje se kapi kiše pretvaraju u
onikse, i u paklu gdje je kiša
smolasta i vruća, čujem samo onu jednu
kišu, čudesno utišanu kao da i nema
ničeg drugog osim kiše, tvojeg vlažnog
čela i velikog crnog kišobrana neba.

D-302/87

KNJIŽNICA
JUGOSLAV. AKADEMIJE
ZA

UREZUJEM ZNAKOVE

Prolazim kroz šumu i nožem urezujem
znakove
Vjetar mi pjeva uspavanku od koje me
strah
Zvijeri se odvajaju od stabala i sve je
tamnije
Ja sâm sam svoj put

Prolazim kroz pustoš strogih gradova
I svaki moj znak u betonu, u čeliku
otvori neka zaključana vrata
U skitnji mi spas

Znak u magli: ustrče se koraci
Znak u vodi: pokrenu se čamci
Znak na nebu: rašire se krila
Znak u vlastitoj koži: posvuda tišina

Ne bude li ljudi, po mojim će znakovima
putovati ptice
Ne bude li ptîcā, po mojim će znakovima
putovati trava
Ne bude li trave, po mojim će znakovima
putovati sjene
Ne bude li sjênā, po mojim će znakovima
putovati vatra

ČEKAM DA ME UPOTRIJEBIŠ

Ništa ne razumijem od onog što mi govoriš
Blagoslivljam svoje trpko neznanje
Moje podrijetlo je sumnjivo, rodni grad porušen
Posvuda me prate strvinari

Samo kad sam s tobom nešto malo jesam
Zavučem se u šutnju i čekam da me upotrijebiš
Ti koja rađaš vrijeme i spretno ga raščinjaš
Tu se uvijek nešto nađe za mene

Onda me izguraš kroz vrata pa još malo
jesam

Pomislim: jesam, ma koliko se ne vidi
na meni
Nisam, smjesta kažem, i sav se izbrišem
Možda neko vrijeme umrem samo da se
saberem

U TIŠINI PORAŽENA SVIJETA

Pružaš ruke i darivaš mi prazninu.
I ja sam ispražnjen i samo se još malo
naslućujem oko usta. Sjećanje se
trudi, koraci teku ulicom, raste
šikara stvari, ali tko zaista takne
sliku, samo raskida paučinu.

Niti što izlazi van, niti što ulazi
unutra. Čovjek pada nasred ceste,
odmah se vidi: mrtav je, ali nitko
ne staje, nitko nema za čim posegnuti
u sebi, sve je ugašeno, uporno se širi
prazni prostor svijeta, zbilja se povlači.

Ne krivim te, brate, I ti zdvajaš
kad osjetiš da je tvoja misao suviše
popustljiva, da su riječi pijesak one iste
pustinje, da se uzaludno grizeš jer je
djelo bez odjeka. Čini se, sve je
moguće, ali ništa nema značenja.

I kada ništavilo proguta i posljednju
mrvu, neće li u tišini poražena svijeta,
nad bijelim kostima, ponovno odjeknuti riječ?
Sva se naša nemoć njoj predaje.
Mi je nećemo čuti, ali je u sebi ćutimo
toliko silno, da bismo je mogli naslikati.

ŽIVOTOPIS PJESNIKA

Moglo bi se reći, bio je glasnik,
ali šûmā iz kojih je stigao korakom
drvosječa, više nema.

Zadugo se neće znati što se ondje
događalo, sve dok se jednom zemlja ne otvori.
Ni on to ne zna, a samo naslućuje
njegova pjesma, tamna poput šumskoga
gustiša i puna nemira.

Sâm bi vjerojatno rekao, govoreći
o sebi kao da govori o komu drugome,
to je čovjek koji je stigao s poslanstvom,
a onda se ovdje zaustavio.
Sjeo je na križanju dvaju puteva
i pomislio da je to dovoljno
za onoliko života koliko je dobio.

Pisao je kao što drugi idu u crkvu
i poslije mise plešu i piju.
Usput je, uvijek sa stidom u sebi,
upravljao promjenama.

Bio je dakle tu kao u prolazu
ali nikad nije poželio drugo.
On i ova zemlja sreli su se negdje
na sredini i odmah se prepoznali.

NA PODRTINI

Tko još misli na prošla stoljeća,
pa ako i zaviruje u staklenu kuglu,
u veselom mnoštvu na Markovu trgu
traži jedino svoju spodobu. O da se nađe,
kako bi se razočarao.

Tko misli o budućnosti, kada nas podjednako
neće biti? Možda jedino stidljivi pjesnik
koji se u groznici stalno propitkuje
hoće li mu na tom istom trgu, Markovom,
u Zagrebu, možda Veneciji, ili istoimenom
na nekom novom kontinentu
izniklom iz šutljivih oceana,
stajati spomenik. Kao da bi to moglo
imati bilo kakve veze s njegovom
sadašnjom bijedom, poderanim laktovima
i teškim zadahom iz usta pijanstva.

Niti na jučer niti na sutra ne misli
današnji čovjek. Pogled mu ne ide dalje
od stvari što je poslagao
oko sebe. Bog ga napustio. Vlast ga želi
poslušnog, a ima puna skladišta
staklenih kuglica. Djeca misle jedino
kako da mramorom oblože svoje
špilje. Mudraci stenju
pod teretom knjiga, bespravni
kmetovi modernih vremena koji još nisu
stekli niti ime.

Moglo bi se pomisliti da prošlosti
i budućnosti više i nema. Traje samo
podrtina što je ocean vremena razbacuje
malo amo malo tamo, više preko volje,
dok mu nešto veselije ne padne na pamet.

»FORSE DI CROAZIA«

Sinoć se vratio iz Firence, iz onog slavlja
postojanja, i sâm odjednom svijetao,
sa zlatnim nitima, sluha otvorena poput
trublje, bez tuđih tereta na plećima,
prepun riječi koje još smišljaju svoje
obličje, i on je žurio da prvu misao
svečano izgovori na kućnom pragu,

ali netom je, stigavši, legao u postelju,
osjeti se bolestan, star i nemoćan,
kao da je u onom metežu svih žestina iscrpio
svu svoju snagu, a on je ondje samo
gledao, puštao izvorima u sebi da ponovno
ključaju, osjećao kako mu se ispunja praznina,
a evo ga gdje sada leži isciđeđen,

nikoga ne želi vidjeti jer mu se sve čini
suvišnim, ljudi koji su mu nekoć bili
bliski, sad su puni zlobe, zavisti, potajnih
namjera i smišljaju jedino kako da i njemu
slome duh, sruše ga u gomilu što pod
zastavom pokornosti brsti sve po redu.
Danima nije izlazio iz kuće osjećajući se

samo još prividno živim, ni ovdje ni ondje,
niti u samome sebi niti u drugima.
Sjedio bi u tamnoj sobi i slijepo buljio
u sjene kuća što se plašljivo saviju
pod svakim daškom vjetra. Polako se talio,
znajući, kad netko uskoro nasilno uđe
u sobu, strahujući od njegove šutnje,

neće u ovoj stolici koja mu je sada
drugo, čvršće tijelo, vidjeti ništa
do hrpice pepela.

KRONIKA O ŠUTLJIVCIMA

Njihov knez im reče: »Više nema onog
koji vas upućuje i, kad ste kao djeca,
koji vam sa žalošću u srcu zapovijeda.
Dolaze oni s dlakavim ušima, na malim
konjima, koji neće pitati niti za vaša
imena, samo će odmah povaditi bičeve
i buditi strah viši od Svete planine«.

Istina je da nikakve planine ne bijaše
u toj zemlji ribara, vinogradara i ratara.
Ali knez je baš tako govorio i oni su razumjeli.
Još su mogli vidjeti što je drugima nedostupno.

Na kraju prozbori: »Neka ovo bude moja
posljednja, ne samo zadnja. Kad jednom dođe
takvo vrijeme, netko drugi će vas zvati.
Od sada pa do kraja svojeg vremena ja ću šutjeti,
jer kad je trebalo, nisam znao pravu riječ«.

»A i od vas tko ne zna pravu riječ, neka šuti.
I koga budu tukli, gazili, neka ne izusti.
Oni sa šiljatim i dlakavim ušima,
koji na malim konjima dolaze da vam ugrabe
slobodu, premda ne znamo što će im.
Koji su pjevali orući i podrezujući vinograd,
i koji su išli za ribom od dubine do dubine,
neka šute i kad pomisle da bi se mogli spasiti.«

Siđe sa svog kamena i pomiješa se s drugima.
A već su poljima jurili osvajači podrugljivih

lica, metalnih kaciga i šiljatih ušesa.
I kako nisu znali pravu riječ, nitko se ne pomaknu.
Šutjeli su isprobavajući snagu svoje nemoći.

Sve čvršće su mučali. Ni kad bi za sobom
zaključali vrata, ne bi govorili jedno s drugim.
Tražili su po zakutcima svoje svijesti
pravu riječ, ali se ništa nije odazivalo.
Bijahu prazne brazde u koje više nitko
ne baca sjeme. Već se širio zadah močvare.

Godine su prolazile, a kad je novi naraštaj
preuzeo brigu o kruhu i vodi, to više nije bila
šutnja nemoći. Unuci zbilja nisu imali
što reći jedan drugomu. Puštali su osvajače
da vladaju, da ih jednoga po jednoga,
više po nekom neredu nego redu, ali nikoga
ne izostavljajući, bičuju u radne dane,
i vezuju za stup srama u svečane.
I dalje im nije padala na pamet bilo kakva riječ.
Osvajači su urlali pijani po krčmama,
i, da još više uvrijede podjarmljene, od jutra
do mraka su pjevali, dapače i noću, ma koliko
im glasovi bijahu ružni, pjesme odvratne.

S vremenom šutljivcima zakržljaše, a onda
i otpadoše jezici. Sada skrušeno čekaju
da i oslijepe. Zna se da u nevolji
i oči mogu progovoriti.

NEODLUČNI ADAM

U mojem sluhu samo su još ptice,
zrikavci i šum mora što pljuska po otoku.
I ponekad vjetar, tamnoplav, maslinastosiv,
žut od ugriza sunca.
Koliki mrtvi šeću sa mnom po hodnicima,
sjede po stolicama, leže po ćelijama.
U tišini pomišljam da više i nema živih
a onda se s kopna javi pjesma djevojke.
Ipak, sve me manje tišti zemlja.
Razgovaram s Bogom kao što bih nekad
s mudrijim bratom koji nikad nije

otvorio knjigu. A ja sam sav od knjiga
i od pera i od crnila. Slaba mi se ruka
prometnula u pisaljku koja oblikuje
i kada ništa ne razumijem.
Bog je onaj koji zna i koji ništa ne čini
naprečac. Od njega mi stižu moja slova,
sitne crne pčele koje star i polagan
jedva okupljam u riječi, u rečenice.
Govori mi Bog, a ja čujem kako vjetar
prolazi kroz lišće. I onda posegnem za papirom.
Zapisujem: uskoro svi postadoše ratnici,
žene ponajviše, pa i jedva pokretni starci,
djeca izbacivahu strijele iz kolijevki,
a onda noću više nije bilo svjetla
na obali. Pitam Boga: zar si ih sve,
okrvavljene, odveo na svoje livade
da ih kišom milosrđa opereš
od ludosti? Vjetar-Bog mi odgovara:
svi su, odjednom složni, otišli onamo
gdje im ne mogu pomoći. Ja ih više
ne vidim. Ja: a djevojka koja sva
u slatkim mukama zapijeva na obali?
On, udarajući valovima uokolo po otoku:
mogla bi ponovno biti Eva. Zar bi htio
da se ponovi? Šutim, brišem prašinu
s knjiga, kušam stoljetno vino i ne mogu
reći ni da ni ne. Još sam previše u sjećanju.
Staro se srce izbezumi. Zbilja se
ne bih mogao odvažiti.

TALIJANSKA METRIKA I HRVATSKA POEZIJA

(Iskustva s Vojnovićevim *Lapadskim sonetima*)

Frano Čale

I.

U hrvatskoj se književnoj povijesti sve jasnije potvrđuje da su u stvaranju Iva Vojnovića danas i zauvijek ostala živa samo djela u kojima su se, po nekoj sretnoj i u nas jedinstvenoj mjeri klasičnosti, uspjela uobličiti nadahnuća Dubrovnikom: »Opsjednut svojom vizijom toga grada, on je ostao pjesnik samo jedne teme i kao takav samo jedne jedincate knjige od trista do četiri stotine stranica«.[1]

Prema najstrožim kriterijima – a Ivo Vojnović zaslužuje da se na njega primijene, jer nas je imao čime obdariti – navedeni sud Marijana Matkovića nije nimalo pretjeran. Naprotiv, izdanje u kolekciji Pet stoljeća hrvatske književnosti pokazuje da je bio možda i darežljiviji nego što ga je sugerirao obvezatan izbor *Dubrovačke trilogije*, *Ekvinocija* i, svakako, *Lapadskih soneta*, kojima priređivač nije slučajno poklonio osobitu pozornost, što nas ovdje posebno zanima. Ta je lirika, ponavljamo Matkovićevu ocjenu, jedna od najznačajnijih intonacija u sveopćoj orkestraciji hrvatske moderne poezije, izražena u strogoj formi soneta, lirika iz koje se devedesetih godina prošlog stoljeća rodio i novi izraz hrvatske poezije.[2]

Prihvaćajući te zaključke, moglo bi se smatrati da su sva pitanja koja prethode definitivnom sudu o *Lapadskim sonetima*, a odnose se na metriku, tematiku, stil, ukratko na sve njihove književno-povijesne odrednice, za suvremenu znanost o književnosti kritički riješene i da se na sigurnim temeljima predradnji mogu samo nastavljati eventualne svježe interpretacije njihova estetskog smisla i dometa. Naprotiv, koliko god se ne treba čuditi da ta lirika i dalje pobuđuje zanimanje kritike, neobično je da se i u novije vrijeme,

1 Marijan Matković, predgovor izdanju: Ivo Vojnović, *Pjesme Pripovijetke Drame*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 1964, str. 9.

2 *Isto*, str. 25.

KNJIŽNICA
JAZU
ZAGREB

kao i u starijem razdoblju, iznose mišljenja koja su uvelike plod zabuna oko nekih bitnih, prije svega formalnih i, još konkretnije, metričkih osobina *Lapadskih soneta*. Jedini je kritičar koji je, s osjećajnošću prema Vojnovićevu pjesničkom svijetu uopće, uočio neadekvatnost izdanja pjesnikove lirike i potrebu da se objasne značajke njegove metrike, Nikola Ivanišin, na čije ćemo se opaske tu i tamo još osvrtati[3].

Trojak je, čini nam se, razlog metodološkim manjkavostima, pogrešnim shvaćanjima pa i neodrživim interpretacijama tih Vojnovićevih pjesama. Na prvom je mjestu neznanje ili nedovoljna odgovornost pojedinih priređivača, koji su sonete, u raznim prilikama i u dugom vremenskom rasponu, pojedinačno ili skupno, tiskali na djelomice neispravan način, ne razumijevajući metričku mjeru i ritam određenih stihova, krateći riječi, ispuštajući ili dodajući slogove, što se može na dušu staviti možda korektorima ili lektorima zbog propusta, ili redaktorima zbog samovoljnih intervencija. Drugi je i mnogo važniji razlog, koji opet mimoilazi autora i odnosi se na priređivače, nepoznavanje svojstava talijanske prozodije te količine i granica njezine primjene u stihovima starije i novije hrvatske poezije, napose u Vojnovićevoj lirici. Treći se, pak, odnosi na vrlo rijetke propuste samog Vojnovića, dakle nipošto na one što mu ih neki pokušavaju pripisati ne vodeći računa o tome da se Vojnoviću može zamjeriti svaka druga greška prije nego pomanjkanje istančanog osjećaja za ritam stihova.

Dok na primjerima ne pokažemo uzroke i posljedice neadekvatnog pristupa Vojnovićevoj metrici spomenut ćemo neke opaske u starijoj i u novijoj kritici koje su ili neodređene ili diskutabilne, da ne kažemo samovoljne. Autor korisne monografije o dubrovačkom piscu Raško Jovanović[4] najprije tvrdi da je pjesnik primijenio »nešto slobodniju sonetnu formu«, ali ne objašnjava koja bi forma bila toj oprečna, to jest ispravna. Jedina opaska, koju bi onda valjalo uputiti bezbrojnim sastavljačima soneta našim i stranim, mogla bi se odnositi na pomanjkanje istovrsnih rima u katrenima. Nakon par stranica vidi se da Jovanović zapravo prihvaća mišljenje Arsena Wenzelidesa iz godine 1909, što i sam na jednom mjestu izrijekom potvrđuje, iako tog kritičara ne citira uvijek kad njegove misli ponavlja. Zato je poučno upozoriti na Wenzelidesove sudove, koji su u stanovitom pogledu vrlo simptomatični, ali, uza sve kritičarovo divljenje svježini, modernosti i, kako on kaže, originalnosti *Lapadskih soneta*, primjedbe o njihovim navodnim formalnim nedostacima nikako se ne mogu prihvatiti, pogotovo bez bilo kakvih ograda. Tako Wenzelides piše između ostaloga:

»Dok su Vojnovićeve novele i drame tačne u formi i obradi, njegovi su *soneti* naprotiv pisani nekim hotimičnim nemarom i nesavremenim upotrebama elizija à la Franjo Marković. Ipak oriđinalni ritam, pristajuća disharmonija

3 Nikola Ivanišin, *Grada Dubrovnika pjesnik*, Zagreb, 1984. Autor se temom bavio i u svojim prethodnim radovima posvećenim Vojnoviću, ali ćemo se oslanjati na tu knjigu, na koju će se odnositi i sve druge opaske u našem tekstu.

4 Raško V. Jovanović, *Ivo Vojnović*, Beograd, 1974, str. 136 i d.

stihova i malko nebulozni stil daju tim pjesmama nešto osobito. (...) ...Ko je čitao Dubrovačke sonete, pisane proti strogim pravilima za takvu vrstu pjesme, bio je iznenađen...« (itd.)[5].

Nije potreban opširan komentar da se prepozna kako te paradoksalne tvrdnje o netočnosti forme i obradbe, o »hotimičnom nemaru« i o »nesuvremenim« elizijama, o »pristajućoj disharmoniji« koja je »proti strogim pravilima«, ishode iz kritičarova slabog snalaženja pred upravo majstorskom Vojnovićevom primjenom nekih osobina talijanske metrike. Vidljivo je da se Wenzelides u nju ne razumije, ali je ipak negdje, čini se, osjeća; on je zajedno s drugima, kako sam kaže, »iznenađen«, ali ipak ga se doimlje »originalni ritam«; očito je zbunjen ambigvitetom svojih sudova, koji anticipiraju, a kadšto i prejudiciraju manjkave pristupe nekih modernih kritičara.

Vojnović je bio svjestan da bi mogao izazvati nedoumice dijela svojih čitatelja, onih što nisu posjedovali iskustva s talijanskom poezijom, pa je dao poznato i često citirano objašnjenje, koje i ovdje moramo ponoviti ne zaustavljajući se na stanovitoj nedorečenosti i terminološkoj nepreciznosti njegove formulacije, previše sažete da bi se mogla shvatiti kao dostatno teorijsko objašnjenje:

»U vezanoj italskoj formi S o n e t a brojim i srokove po uzoru svih prozodija tj. po talijansku, vežući naime često dva vokala u jedan prema ž i v o m e ritmu stiha u č i t a n j u. Tako su činili i naši stari pjesnici dubrovački«[6].

Da je Vojnović bio tip drugačijeg literata, akademski sabran i filološki precizan, ili da se kao Vladimir Nazor bavio metrikom, bio bi obavio bar kratku ali konkretnu metričku analizu pojedinih svojih stihova koji su u neupućenih mogli izazvati, kao što i jesu, zabunu, pa ne bi bilo nužno da ovdje to umjesto njega sažeto obavimo zaustavljajući se samo na stihovima u kojima se javljaju metričke figure.

Radi boljeg razumijevanja odmah ćemo te figure nabrojiti i objasniti što njihovi nazivi znače: *sinalefa* je s p a j a n j e u jedan slog (odnosno monosilabičan izgovor) dvaju samoglasnika, ili diftonga, od kojih je jedan na završetku riječi, a drugim iduća riječ počinje; *dijalefa*, o d v o j e n izgovor samoglasnika kojim jedna riječ završava od samoglasnika kojim iduća riječ počinje; *sinereza*, spajanje kao u sinalefi, ali unutar jedne riječi; *dijereza*, rastavljanje kao u dijalefi, ali unutar jedne riječi.

Oslonit ćemo se na Matkovićevo izdanje u kolekciji Pet stoljeća hrvatske književnosti,[7] jer su tu soneti najispravnije, ili najmanje neispravno, redigirani odnosno tiskani, i zadržat ćemo se samo na stihovima u kojima se javljaju metričke figure, kadšto uz kratak komentar. Figure ćemo naznačiti isticanjem samoglasnika, bilo da se spajaju u jedan slog, bilo da se čitaju kao zasebni slogovi.

5 Arsen Wenzelides, *O Ivu Vojnoviću*, »Letopis Matice srpske«, sv. 254, Novi Sad, 1909, str. 44 i d.

6 Ivo Vojnović, *Akordi*, Zagreb, 1917, str. 31.

7 *V.* bilj. 1.

II.

Na Mihajlu

U drugom stihu prvog katrena,

»U cr̂nōm lijèsu nȍšen*i* *o*d fakínā«,

nalaze se dvije figure, najprije sinereza, a zatim sinalefa. Što se tiče sinereze u riječi »lijesu«, Vojnović je, kao ponekad i drugi pjesnici ili prevodioci, apostrofom naznačavao jednosložno čitanje pa je pisao »l'jesu«, »sn'ježi«, »cv'jeće«, ali je to nepotrebno i danas se više ne čini, jer o čitateljevu osjećaju za ritam i poznavanju problema metrike ovisi zna li kad treba poštivati sinerezu (što se najčešće javlja u takvim primjerima s jatom), a kad je pak nužno uočiti dijerezu, koja se također ničim ne naznačuje, i zato se na takve primjere sinereze više nećemo ni osvrtati. Suvišna je stoga i Ivanišinova opaska da je u Matkovićevu izdanju, gdje se takvi oblici donose bez apostrofa, provedena »dvosložna ijekavizacija«.[8] Druga figura, sinalefa »nošen*i* *o*d«, posve je prirodna u takvu metričkom sustavu. Ona također pridonosi ne samo ritmičkoj besprijekornosti jedanaesterca, nego – ako treba da se upuštamo i u takva tumačenja – pjesničko-semantičkom, eufonijskom učinku, reproduciranju dojma pogrebne ophodnje, što uključuje i jampski početak i nastavak stiha, to jest bez prelaženja naglaska na enklitiku (»u cr̂nom«) kao što bi inače trebalo.

Sedmi stih u drugom katrenu,

»i šétnjā, *i* šálā, *i* plândovānjā, *i lástī*«,

jedan je od najuspješnijih Vojnovićevih jedanaesteraca ostvarenih s pomoću triju istovetnih sinalefa (iliti sinizesa, kako treba nazvati figuru koju u nas mnogi nazivaju sinicezom prema njemačkom izgovoru),[9] koje pridonose da jampski ritam stiha sintetično dočara aspekte tisućgodišnje vlasti plemstva što odlazi spati na Mihajlu.

Inače je razumljivo zašto su i u starijoj hrvatskoj poeziji, i u onom dijelu novije u kojem se (u nevelikoj mjeri) primjenjuju elementi »italske« metrike, osobito učestale sinalefe sa sastavnim veznikom *i* koji se vrlo često javlja i zato

8 *Cit. djelo*, str. 59. Spomenimo ovdje što Mihovil Kombol u svojoj *Antologiji novije hrvatske lirike* (v. bilj. 20) u *Napomenama* na str. 207 piše: »Po želji većine živih pjesnika i po sadašnjem običaju pisani su u pjesmama slogovi sa *ije* redovno bez apostrofa, to jest prepušteno je čitaočevu osjećanju ritma da odredi kad se *ije* ima čitati jednosložno, a kad dvosložno. Izuzetak je, po želji pjesnikâ, učinjen s pjesmama A. Tresića Pavičića, koji jedan slog označuje sa *ie*, a dva sa *ije*, i u pjesmama V. Nazora, koji u prvom slučaju upotrebljava apostrof (npr. *l'jepo*).

9 *Usp.* Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, II, Zagreb, 1969, str. 375.

»opterećuje« ograničen fundus slogova u standardnom hrvatskom stihu, u kojemu se, za razliku od talijanskog, u pravilu svaki samoglasnik podudara s jednim slogom i ne može se spajati s drugim u monosilabičan izgovor. Među primjerima u naših pjesnika, a ima ih dosta, podsjetimo na Matoševu pjesmu *Srodnost*: »Dršće, strepi *i* zebe kao da je zima«; »Boju *i* svježi miris snijega *i* mlijeka ima»; »Nevin, bijel i čist ko čedo, suza *i* krin«.[10]

U dvanaestom i četrnaestom stihu soneta *Na Mihajlu*:

»što sân Gospárā nè būdi *ù* svōm gáju«

»čēmprēsā grőbnīh!... mòžda šàpću *o* ràju«

nalazi se po jedna sinalefa, a u predzadnjem:

» – 'Rèquiem aetêrnam!' – čûj *èō*lskū lîru«,

prva je sinereza a druga dijereza, a obje jako naglašavaju harmoniju ritmičko-semantičkog sinkretizma stiha, s djelotvornom cezurom upravo nakon znakovno vrlo sadržajne sintagme »Requiem aeternam«, dakle prije pravilno naglašenog šestog sloga (»čuj«), dok dijereza »*eo*lsku«, pogotovo u cjelini slike »čempresa grobnih« koji se u zadnjem stihu pojavljuju nakon opkoračenja, svojom je zvučnošću dostojna evokacija harfe mitskoga gospodara vjetrova Eola.

Sve te sinalefe i dijalefe, sinereze i dijereze ne razlikuju se, dakle, ni po učinku od istih metričkih figura u talijanskom pjesništvu, samo što se u nas rjeđe rabe, ne toliko zato što su im dorasli samo dobri pjesnici i virtuozni stihotvorci, koliko zbog drugačijeg razvojnog puta naše metrike, ovisnog o naravi jezika. Međutim, spomenuti 13. stih soneta znatno bi izgubio značajke kad bi se pročitao ne poštujući one dvije figure, dakle kao dvanaesterac prema standardnoj hrvatskoj metrici. Da su pjesnici kadšto i oprezni bojeći se pogrešna čitanja, u kojemu se primjerice jedanaesterac s dijerezom može reproducirati kao dvanaesterac ukoliko se ne poštuje dijereza, pokazuje Dobriša Cesarić u *Poludjeloj ptici,* gdje u stihu

»Nije li vrijeme da gnijèzdo vije«

naglaskom u riječi *gnijèzdo* označava dijerezu, pogotovo zato što dolazi nakon riječi *vrijeme*, gdje je sinereza, koju ni Cesarić, u skladu sa suvremenom praksom, ne markira s pomoću nespretnog apostrofa.[11]

10 Antun Gustav Matoš, *Pjesme. Pečalba*, Sabrana djela, sv. V, uredio Dragutin Tadijanović, Zagreb, 1973, str. 7. Evo još dvaju Matoševih nasumce biranih primjera iz soneta *Mladoj Hrvatskoj*: »I mrzi sve što sliči frazi *i* pozi«; »I budi *u* nama ono gdje su bozi« (*isto*, str. 42).

11 *Usp.* Mihalić – Pupačić – Šoljan, *Antologija hrvatske poezije dvadesetog stoljeća*, Zagreb, 1966, str. 232; evo, opet nasumce, primjera iz Begovićeva soneta na str. 83. iste antologije: »odzvanjale su frule *i* violini«.

Spomenimo na kraju da je i sonet *Na Mihajlu* objavljivan u redakcijama koje se po nečemu jedna od druge razlikuju, ne tako bitno i presudno kao neki drugi, kao što će se još vidjeti. Najveće su razlike u interpunkciji, što nije uvijek nevažno. U »Viencu«[12] primjerice, ili u izdanju *Dubrovačke trilogije* iz 1918.[13] (s Lisičarovim predgovorom), iza zadnje riječi dolaze Vojnovićeve karakteristične tri točke, da spomenemo samo jednu naoko malu razliku. One su ispuštene primjerice u *Akordima* ili u Matkovića[14], u »Bosanskoj vili«[15] na kraju je crtica, a teško je pretpostaviti da se to, kao i niz drugih varijanti ili bolje reći grešaka, i to velikih, u ostalim sonetima tiskanim u raznim prigodama, imade pripisati volji ili kontroli Vojnovićevoj. Od ostalih razlika navedimo oblike »ružmarina« (»Vienac«), »rozmarina« (»Savremenik«), »rusmarina« (Lisičar) i »ruzmarina« (*Akordi;* Matković); »što no« (»Vienac«), »što ti« (ostala izdanja), »ne buni« (»Vienac«; »Letopis Matice srpske«),[16] »ne budi« (ostala izdanja); u »Bosanskoj vili« u prvom stihu stoji »dohodi« mjesto »dohodu«, a u »Letopisu M. s.« ima »nasl'jedbenih«. Toliki broj inačica po svoj prilici potječe uglavnom od urednika, zbog ovih ili onih razloga, a to je za našu temu osobito važno naglasiti, jer će pogreške, za koje nije uvjerljivo okriviti Vojnovića, kadšto poslužiti kao dokazi o manjkavostima njegove metrike i kao ilustracija nekih samovoljnih i konstruiranih kritičkih i teorijskih zaključaka.

Januar

U tom se sonetu pojavljuju samo dvije sinalefe:

»po gòlīm mèđām ùsred mŕčē *i* bòra –«
»stîslo se môre bez vălōv*a i* bîjēsa«.

Zanimljivo je odmah napomenuti da je Ivanišin u svojoj redakciji te stihove čuo kao dvanaesterce pa ih je ne vodeći računa o sinalefama tiskao s ovakvom svojom promjenom:

»po golim međam' *sred* mrče i bora, –«
stislo se more bez *vala* i b'jesa«.

Ne bih imao ništa protiv takvih redaktorskih intervencija ako ispravljaju pjesnikov propust i ako ne dodaju formalni ili sadržajni elemenat koji je u

12 »Vienac«, br. 15, god. XXVI, Zagreb, 1894, str. 229.
13 Ivo Vojnović, *Dubrovačka trilogija*, Predgovor napisao Mato Lisičar, Zagreb, 1918, str. 205.
14 Svaki put i dalje u tekstu odnosi se na izdanje cit. u bilj. 1.
15 «Bosanska vila«, 18–19, Sarajevo, XXV/1910, str. 266–267. I dalje u tekstu svi se podaci odnose na taj dvobroj.
16 Cit. u bilj. 5, str. 52.

suprotnosti s izvornom varijantom. Tu bi i bilo sve u redu kad bi u pitanju bila Vojnovićeva greška, a ne značajka njegove metrike.[17]

Međutim, Ivanišin ništa ne kaže o četvrtom stihu, koji je čisti dvanaesterac, što će reći da bitno odudara od ostalih posve ispravnih jedanaesteraca:

»markìzicē kàkvē s nàprahānōg Dvóra«.

Nažalost, ta varijanta, koju ne mogu zamisliti ni prihvatiti kao proizvod Vojnovićeve volje, tako je više puta tiskana, od »Strossmayera«[18] preko *Akorda* i Matkovića do Ivanišina, i svaki se poznavalac temeljnih pitanja stiha, u ovom slučaju jedanaesterca, morao pitati zašto Vojnović riječ »markizice« nije zamijenio dvosložnim oblikom »markize« i bez ikakve štete za smisao dobio ispravni jedanaesterac

»markízē kàkvē s nàprahānōg Dvóra«.

No upravo u takvu obliku stih i jest tiskan u »Viencu« i u »Bosanskoj vili«: »markize kakve s naprahanog Dvora«. Vojnović dakle nije imao nikakva razloga da naknadno ispravan jedanaesterac pretvara u dvanaesterac i zato opet moramo pomišljati na grešku nekog urednika, slagara, lektora, korektora, jer se kadšto i danas takve stvari događaju. Bilo kako mu drago, pa čak da je nesporazumu kumovao sam Vojnović, prema znanstvenim se kriterijima kritičke redakcije može prihvatiti samo potonja varijanta.

Osim raznih, manje važnih ili važnijih, ortografskih razlika, u pojedinim izdanjima ima ih i vrlo bitnih. U »Viencu«, more se »steglo«, a ne »stislo«, i to »*snujući* muklo: što mi *nesta* hljeba«, a ne »*vičući* muklo: – Što mi *nema* hljeba?«, te »Gdje su *sad* bure, gdje mi 'e plien tjelesa?«, a ne »– Gdje su *te* bure? – Gdje *je* plijen tjelesa? – «. Osobito se razlikuju oba terceta, mnogo više nego po dvjema sinalefama u drugom od njih:

»Kraj puta čekah *da, kô naviek,* zapad
Sunčanu žerav *tam prek šume* baci,
što *zelen*-plaštem krije *tužni* Lapad; –

On čas ti prodje, kliknu!... *i plamni* traci
Zjenica *žarkih dugo sjahu* u veče –
Za što si, Siečnju, paka smrzô cvieće?«

U »Bosanskoj vili«, pak, i u »Strossmayeru«, osim dubrovački obojenih oblika »gol'jem« »oli«, »vedr'jem«, »brez«, »gđe«, »tamn'jem«, »žark'jeh« novost su »*žurni* Zapad« i »zjenica *žark'jeh*«.

17 Dodajmo ipak da je u drugom primjeru oblik »valova« Vojnović osjetio s dubrovačkim naglaskom, tj. s kratkosilaznim na prvom slogu: »vâlōvā« (u Dubrovniku naime postoji i oblik »vão« u jednini), pa je skakanjem naglaska na enklitiku (»bèz valōvā«) u jedanaestercu postao pravilno naglašen šesti slog, poslije cezure, a to je Ivanišinova promjena žrtvovala(»bez válā«) pa je prema njoj naglašen sedmi slog.

18 Ivo Vojnović, *Iz Lapadskijeh soneta*, »Strossmyer«. Koledar za god. 1908, Zagreb, 1908, str. 147.

Sve u svemu, dosta šarenila za jedan sonet, pa treba biti oprezan u zaključcima o metrici i o najboljoj redakciji. Takva bi rasprava bila vrlo zanimljiva, ali se njome ovdje nećemo baviti, jer nam je do cijelog posla stalo u prvom redu da, poslije, lakše pokažemo što je pridonijelo pogrešnim zaključcima o Vojnovićevim dosezima u području metrike i ritma, a to će reći i poezije *Lapadskih soneta.*

Carmen

U prvom stihu tog soneta, kojemu, kao što se isticalo, kanda i nije mjesto u rukoveti, »Gle, kako bljesak raskošn*ije*h vjeđa«, nalazi se dijereza, a u trećem, »i lov*i i* pali s pomamn*ije*h žeđa« najprije sinalefa, a zatim dijereza; i u četvrtom je dijereza: »U bijesnom letu pjan*ije*h vrtloga«, naravno ne računajući već spominjane sinereze u oblicima s jatom, ni tu ni u drugim primjerima; sinalefu ima i deveti stih: »Živina kad bi sit*a a* José gladan«; a deseti najprije sinerezu i odmah zatim sinalefu: »zavoli Tor*ea*dor*a i* s njime legnu«; trinaesti, napokon, ima opet dijerezu: »— B*ije*la, plaha, nesuđena djevo«; u osmom je sinalefa: »da ljubav dijeli gdje i drug*i je* gube« (u »Savremeniku«, *Akordima* i u Ivanišina piše »drugi 'e gube«).

Sva se izdanja podudaraju, ali je u Ivanišina i u Matkovića očito došlo do grešaka koje valja, pretpostavljam, pripisati korektorima: nije naime bilo nikakva razloga da Ivanišin »kad bi sita« u devetom stihu promijeni u »sad bi sita«, niti da Matković u desetom »i s njime legnu« mijenja u »i s njim legnu«. Kakve su posljedice mijenjanja ili ispuštanja samo jednog slova u stihu, u prvome po smisao, u drugome po metriku, u obama po poeziju, ne treba posebno naglašavati, ali kritičari o svemu tome moraju razmišljati prije nego što se upuste u gradnju interpretacija na pogrešnim temeljima.

Oni

Ovaj sonet nameće nekoliko metričkih problema, od kojih nije sporna dijereza u jedanaestom stihu:

»besmrtnom Slavom gotsk*ije*h hramova«,

ali ima razloga sumnji da je autor kontrolirao neke verzije stihova i da bi ih odobrio. Treći stih:

»ako ne sanjate o sudnjem danku«,

kako je tiskan u svim izdanjima, osim u »Životu«[19] i u Ivanišinovu (gdje se, opet, na priređivačevu žalost, potkrala tiskarska greška odnosno nekorektnost

19 Sergij P, (Ivo Vojnović), *Iz Dubrovačkih soneta*, »Život«, knj. III, sv. II, Zagreb, veljača 1901, str. 41.

korektora pa mjesto »o sudnjemu« stoji »u sudnjemu«, dakle opet je u pitanju »samo« jedno slovo), u takvu obliku ima doduše, kvantitativno gledano, jedanaest slogova, ali to nije pravilan Vojnovićev jedanaesterac, jer mu je šesti slog nenaglašen, a sedmi naglašen, budući da priređivači nisu smatrali da je u sintagmi »sanjat*e o*« sinalefa, koja se zaista i nalazi tu, to jest kao šesti, naglašeni slog, ali bi prema toj varijanti onda stih bio deseterac, a ne jedanaesterac. U čemu je dakle problem? Stih je Vojnović očito ispjevao ovako:

»àko ne sânjāt*e ò* sūdnjēmu dânku«

s duljim oblikom »sudnjemu«, kakav je i u Ivanišinovoj redakciji, gdje je ispravljen pogrešni kraći oblik »sudnjem«. Pjesnik je stvorio pravilan, ritmički besprijekoran jedanaesterac ne prebacujući naglasak s glagola na enklitiku, što bi inače bilo jezično pravilno (»nè sānjāte«), a prebacujući ga, posve pravilno, s pridjeva na veznik u poziciji sinalefe (»ò sūdnjemu«).

Četvrti je stih još zanimljiviji za analizu i možda teži za shvaćanje onome tko ne poznaje Vojnovićevu metriku:

»rècite: – zàšto s*e ùvījē*k još kôčē«.

Kad se pročita s naznačenim figurama, sinalefom »se ù...« i dijerezom »ījē«, stih je normalan jedanaesterac s naglaskom na šestom slogu koji tvori sinalefa. Međutim, sve redakcije osim Matkovićeve griješe zbog očitog neuočavanja metričkih figura, jer taj stih pišu:

»recite: – zašto se uv'jek još koče«

naznačujući onim apostrofom nepostojeću sinerezu tamo gdje treba da bude dijereza, pa stih opet formalno ima jedanaest slogova, ali nije pravilan jedanaesterac, budući da mu je šesti slog nenaglašen.

Istina, zbunjuje nepravilan deveti stih, u kojemu je zaista šesti stih nenaglašen, a sedmi naglašen:

»Velebna vlast onih gordih dubova«.

Tu je, prema mojem mišljenju, očito da je osjećanje kudikamo slobodnijih i znatno raznovrsnijih ritmičkih mogućnosti talijanske metrike Vojnovića navelo na svojevrsnu pjesničku slobodu, pa je napravio cezuru poslije četvrtog stiha računajući da se čitanjem može i mimo pravila ostvariti neki autonoman ritam tog stiha. A stih bi se inače dao lako prestrukturirati u tipičan vojnovićevski jedanaesterac kad bi se mjesto oblika »onih« stavio jednosložni oblik »tih«, a pridjev »gordih« produžio dubrovačkim oblikom »gordijeh« s dijerezom: »Vèlēbnā vlâst tih gôrdījẽh dubóvā«. Uvjeren sam da bi i sam autor na takvu verziju pristao (ne usuđujem se pomišljati da je njegova takva i bila, iako se s njegovim stihovima, kao što sam već pokazao, štošta u redakcijama događalo), ali nisam siguran je li takva promjena dopustiva ako se ne može dokazati

da nije riječ o pjesnikovu propustu. Uostalom, sličnu je slobodu sebi vjerojatno svjesno priuštio i u dvanaestom stihu: »Tajna tad briznu mi s grobnoga hlada«, gdje riječ »mi« u šestom slogu ne može nositi naglasak.

Preostaje nam dakle da u vezi s tim dvama stihovima zaključimo, kako se slabije strane prozodije *Lapadskih soneta* svode samo na takve malobrojne primjere, u kojima je došlo do djelomičnog odstupanja od ritmičke normativnosti hrvatskog jedanaesterca voljom samog Vojnovića, koji je valjda isuviše osluškivao slobodnije ritmove talijanskih hendekasilaba i njihovo izvanredno muzičko bogatstvo temeljeno na specifičnim aspektima talijanskog jezika, ali u naše ritmičke navike prenosivima teže nego što je to pjesnik smatrao i vjerojatno osjećao, pa, kao licenciju, i primijenio u nekim stihovima.

Spomenimo i nekoliko razlika u raznim izdanjima tog soneta, razlika koje opet mogu stvarati neprilike. U »Životu« – gdje bi već spomenuta varijanta trećeg stiha, koja glasi »ako ne sanjate o sudnome danku« potvrdila naša tumačenja, jer donosi dulji oblik »sudnome« (sic!), ukoliko je redaktor bio svjestan sinalefe u šestom slogu – prethodni, drugi stih glasi: »tvrdoj vlasteli u još tvrđemu sanku«, koji je dvanaesterac, ukoliko redaktor ne vidi sinalefu »vlasteli *u*«, što bi nekako još spasilo ritam jedànaesterca. Novost je verzije u »Životu« i »*saneno* cvijeće« umjesto »rumeno«, a iduća su dva stiha posve nova: »Šapnu pretiho *rad vječnoga* muka: / *'Requiem aeternam!' – za mrtve* gospare« (umjesto »pretiho dahnu sred podnevnog muka: / – Eno ti ploča, pak pitaj Gospare! –«); a i do kraja je tekst uvelike drugačiji: »Velebna vlast *onda* gordih dubova / *Sama nad smrti i tišinom prevlada* / *Besmrtnijem žićem* gotskih hramova, / *Tad i tajna* briznu *ispod* grobnog hlada / *drhtajem lasti sve od žile do* grane: / – Vlastoske kosti *od v'jekova* nas hrane! –«. U »Bosanskoj vili«, pak, stih »*Rumen cv'jeće* kê ne bere ruka« je deseterac.

Miholjice

U *Miholjicama* nema metričkih figura na koje smo dosad nailazili. Ostaje nam zabilježiti neke različitosti drugih izdanja u odnosu na naš predložak u Matkovićevoj redakciji. Recimo najprije da se taj potonji od svih osim Kombolove redakcije u *Antologiji novije hrvatske lirike*[20] razlikuje u zadnjim dvama stihovima: »Tad na hrid sjednuh i tu bol *se smiri.* – / Preda mnom Jesen maglom već se krije«. U »Strossmayeru« i u »Bosanskoj vili« ima »na spomen dana« mjesto »u spomen dneva« i »kroz pusti Lapad« mjesto »Lapadom pustim«; »Strossmayer« ima »na hrid podjoh« mjesto »na hrid sjednuh«, a »Bosanska vila« ima »na hrid panuh«.

20 *Antologija novije hrvatske lirike*, uredio Mihovil Kombol, Zagreb, 1934, str. 62. U *Napomenama* na str. 207. Kombol između ostaloga primjećuje razlike u raznim izdanjima Vojnovićevih soneta pa piše kako se služio *Akordima*, ali je završetak *Miholjica* uzeo iz »Života«, »jer je ta varijanta nesumnjivo ljepša, a u *Utjehi* je izostavljen upitnik na kraju prve strofe (kako je u 'Životu', jer je očito da je upitnik u *Akordima* metnut zabunom«. Eto, dakle, još jednog dokaza o nevoljama s *Akordima*.

Utjeha

Ni u tom sonetu, barem u tiskanim verzijama, nema metričkih figura, ali smatram da je sporan dvanaesti stih i da ga Vojnović nije takvim osjetio a vjerojatno ni napisao, nego je posljedica jedne od grešaka u raznim izdanjima, kakvih i u ovom sonetu ima, i to ničim opravdanih. Stih glasi:

»s groznog čela, al' vjeđe sklopi da ti«

i ima opet formalno jedanaest slogova, ali ne i pravi ritam jedanaesterca. U takvoj je verziji naime treći slog naglašen, a to u jedanaestercu stvara disharmoniju koje svako iskusno čitateljevo, a da i ne govorimo pjesnikovo, uho odmah odbacuje. I tu je posrijedi nepoznavanje metričkih figura, to jest sinalefe »čel*a a*l«, zbog čega je redaktor po svoj prilici Vojnovićev prirodan oblik »groznoga« skratio u »groznog«, misleći da je naišao na dvanaesterac koji je valjalo prepraviti u jedanaesterac i tako je izazvao gore spomenute posljedice, koje u pravilnom i, čvrsto vjerujem, prvotnom Vojnovićevu obliku stiha ne postoje, jer je riječ o ritmički ispravnom jedanaestercu sa spomenutom sinalefom:

»s grôznoga čèl*a, a*l vjêđe sklòpi da ti«.

Teško je naime vjerovati da je sam Vojnović napravio navedenu grešku i da nije osjetio tu drugu jednostavnu i jedinu ispravnu soluciju, koja je u skladu s njegovom metrikom.

Na takvo mišljenje upućuju druge tiskane varijante pojedinih sithova koje su neprihvatljive i koje djeluju kao nečija samovoljna intervencija. Za razliku od Matkovićeve i Ivanišinove redakcije, gdje je treći stih korektan jedanaesterac:

»Jȅ li to pȍglēd štȏ sred mûklōg bȍja«

u *Akordima* se bez razloga pretvara u čisti deseterac narodne poezije:

»Jel' to pogled, što sred muklog boja«.

Međutim, ni jedna ni druga nisu prave, izvorne verzije tog stiha, jer su Matković i Ivanišin samo ispravili deseterac iz *Akorda* u jedanaesterac zamijenivši »Jel'« s »Je li«, iako je oblik »Jel'« (neovisno o pravopisnoj grešci, koju valja uočiti) jamačno postojao u izvornoj varijanti, samo što je u *Akordima* bila ispuštena jedna riječ: »tvoj«, bitna za pravi smisao i učinak stiha, koji treba da glasi:

»Je l' tô tvoj pȍglēd štȏ sred mûklōg bȍja«,

kao što i jest tiskan u »Strossmayeru« i u »Bosanskoj vili«, samo s navedenom pravopisnom greškom.

Ima u *Akordima* još jedna greška, toliko banalna (to je najprikladnija ocjena), da je apsurdno pretpostavljati kako dolazi od Vojnovićeva pera. Ne nalazi se ni u »Strossmyeru« ni u »Bosanskoj vili«, dakako ni u Matkovićevoj i Ivanišinovoj verziji, jer su je na temelju zdrava razuma ispravili. Riječ je o desetom stihu, koji u *Akordima* ima oblik:

»Zar da san Slobode još ti ne dà spati? – «

s umetanjem besmislenog »da«, koji nije poguban samo zato što jedan Vojnovićev čist jampski jedanaesterac pretvara u priglupi dvanaesterac, nego semantički sadržaj stiha obezvređuje i na logičkoj razini, da i ne govorimo o njegovu estetskom učinku. Stih, dakle, treba, dakako, da glasi:

»Zar sàn Slobòdē jȍš ti nè dā spàti? – «.

Od ostalih varijanti spomenimo verziju u »Bosanskoj vili«, gdje su »sunčane *trake*, a ne »zrake«, a i tu i u »Strossmayeru« deveti stih počinje: »*Kog* vihar nosi« umjesto »*što* vihar nosi«, pa opet nije lako utvrditi kome se ta razlika ima pripisati. Osim toga, u »Bosanskoj vili« glagol »zaječi«, koji se, inače ne posve čisto, rimuje s riječju »veći« u prethodnom stihu, redaktor, a nipošto Vojnović, nestručno i neumjesno pretvara u oblik aorista »zaječa«.

Prélude

Neimenovani priređivači *Akorda* i u tom su zadnjem od *Lapadskih soneta* napravili zbrku u dvama stihovima, koja će se na svoj način, kao što ćemo vidjeti, umnožiti u radu jednog modernog kritičara. Potpuno ispravni Vojnovićev drugi stih, jedanaesterac

»rȁspētōm Grâdu prebìjenē hrîdi«

bez razloga su pretvorili u dvanaesterac zamijenivši kraći oblik prvog pridjeva u dulji:

»raspetomu Gradu prebijene hridi«.

Tog duljeg oblika nema u starijim izdanjima, u »Životu« i u »Bosanskoj vili«; u Matkovićevu i Ivanišinovu greška je popravljena i stih je točno tiskan, a ekavski oblik »pretnju« kao što je u *Akordima* zamijenio je Vojnovićev književni oblik »prijetnju«, kako stoji u svim drugim izdanjima.

No i u tom je sonetu na jednom mjestu došlo do zabune zbog nepoznavanja metričkih figura, konkretno jedne sinalefe u desetom stihu, koji ispravno glasi:

»Grȅšnic*a a*l vjèčnā, što je Vȁlōm zòvū«,

dakle sa sinalefom »Grešnic*a a*l«, a tako je stih i tiskan u »Životu« i u »Bosanskoj vili« (samo s oblikom »gr'ješnica«), ali se verzije iz *Akorda* pridržavaju Matković i Ivanišin. U Ivanišina je istovetan kao u *Akordima*:

»Gr'ješnica 'l vječna, što je Valom zovu«, gdje je sinalefu zamijenio apostrofom skraćeni oblik »al« (koji je i tako već skraćeni »ali«), no prava je zabuna nastala u Matkovićevoj verziji, gdje je apostrof stavljen iza a ne ispred (»l'«, a ne »'l«, pa se može odnositi samo na enklitičku riječcu »li«,[21] no to sasvim mijenja logički i, dakako, pjesnički smisao. Istu grešku u obama stihovima koje smo analizirali donosi i »Almanah Jadranska straža«[22] (»raspetomu gradu« i »Gr'ješnica l' vječna«).

Kad smo već kod vječne grešnice »što je Valom zovu«, čini se da je taj deseti stih još jednom svojom riječju izazvao nerazumijevanje, ovaj put mimo metričke problematike. Mislim na imenicu u instrumentalu »Valom«, koja se u izdanjima obično piše velikim slovom i spacionirano. Međutim, u nekim izdanjima, uključujući izdanja *Dubrovačke trilogije*, primjerice Lisičarovo (1918),[23] Matkovićevo (1951)[24], Pavletićevo (1962),[25] u kojima se pred tekstom objavljuje *Prélude*, nalazimo oblik »valom«, s malim početnim slovom i nespacioniran (premda Lisičar u jednom kontekstu na prvoj stranici svojega predgovora piše: »Ona grješnica što je Valom zovu«, ali se u toj parafrazi stiha ne vidi kako navedenu riječ razumije). Čitajući neka tumačenja tog soneta uočava se da kritičari riječ shvaćaju kao opću imenicu muškog roda, morski val. Recimo odmah da nije posrijedi »val«, nego »vala«, što će reći uvala, i to ne kao opća imenica, nego kao vlastito ime pisano velikim slovom, i odnosi se na dubrovački lapadski lokalitet koji se i danas u narodu zove Vala do Lapada, a inače Sumartin. Sudeći prema *Spomenima o bratu* koje je objavio Ivov brat Lujo, u Vojnovićevo se doba ta uvala nazivala i Vala od Gospe od Milosrđa,[26] jer se taj predio, uvala s obalom i morem u njoj, nalazi u blizini područja Gospe od Milosrđa i Gospina polja, a možda se potonjeg naziva stariji ljudi još sjećaju.

Nadam se da se u tumačenju ne varam, a to mogu potkrijepiti s još nekoliko opaski. Prije svega, kritičari koji su riječ shvatili kao »val«, imenicu muškog roda, morali su se zapitati, kako se ona u stihu jednog soneta može slágati s imenicom ženskog roda »grešnica«, a ako je opća imenica, kako se ondą njome išta može nazivati, jer bi, naime, tada »Val« bio vlastito ime, što bi se opet moglo prihvatiti kad bi – postojalo.

21 »koja... pokazuje neznanje ili sumnju o onome što se govori, zato se upotrebljava kad se pita, kad se izriče uvjet, kad se javlja da između više stvari ne zna se koja je« itd., *Rječnik* JAZU, VI, str. 30.

22 *Almanah Jadranska straža*, Beograd, 1925, str. 400–401.

23 *V.* bilj. 13.

24 Ivo Vojnović, *Ekvinocijo. Dubrovačka trilogija,* pogovor napisao Marijan Matković. Zagreb, 1951, str. 90.

25 Vlatko Pavletić, *Drame Iva Vojnovića*, Zagreb, 1962, str. 152.

26 Ivo Vojnović, *Pjesme. Pripovijetke,* Sabrana djela, knj. prva, Beograd, 1939, str. XX: »...divna se agava rascavti na pogled beskonačne pučine (...) a iz same hridi i zemlje našega grada, pred pučinom na kojoj se nadimahu latinska jedra naših pomoraca, pozdravljajućih iz malih topova válu Gospe od Milosrđa«.

Jezično objašnjenje ovdje ipak ne može mimoići pokušaj da se sažeto improvizira moguća analiza metaforičke strukture soneta, koju nam, uz put rečeno, kritika zapravo još uvijek duguje i to ne samo kad je riječ o tome nego i o ostalim *Lapadskim sonetima*. Ograničimo se na identifikaciju slika i najprije kažimo da raspeti grad i bludna pučina (u prvom katrenu) pjesniku asociraju (u drugom) Krista i Mariju Magdalenu; grad je razapet između sila koje kroje sudbinu svijeta pa i zadnje evropske aristokratske republike; te sile simbolizira bludna pučina suprotstavljena svetom gradu, koja najprije varljivim obećanjima skromno liže njegove hridi da bi se odmah zatim svojom pjenom bestidno na njih sručila odnoseći tisućgodišnju slobodu. Magdalena je, međutim, smirila strasti i svoje grijehe okajala ljubeći i suzama perući noge osuđenog Krista, ali pučina, naprotiv – a to je sad neposredna lapadska Vala, ta uvala s morem koja je i nadahnula pjesnikove lapadske reminiscencije – ostaje i dalje varljiva, poljupci njezini laskavo i dalje pljuskaju o hridi, no sudbina prijeti novom propašću, dok slika mjeseca, reklo bi se i lijepa i ravnodušna, nad Gradom lebdi poput vječnosti. Napokon, Vala od Lapada je dio predjela gdje su i miholjice iz istoimenog soneta, koje počinju rasti u Gospi od Milosrđa pa »idu«, »idu«, kako kaže Ida *Na taraci*, do nedalekog Mihajla na kojemu »Requiem aeternam« mrtvim gosparima odzvanja iz eolske lire grobnih čempresa (*Na Mihajlu*) i gdje su i »mrtvi Lapad« iz *Januara*, i »vlastoske kosti« (*Oni*), i hridi, vrijes, lovor i bor *Utjehe*, pa se tu rodilo i nadahnuće zadnjeg lapadskog soneta kojim smo se pozabavili.

III.

Prema sumarnoj analizi metrike i nekih drugih pojedinosti može se zaključiti da su u tiskanim izdanjima *Lapadski soneti* često puta bili pogrešno redigirani zbog neshvaćanja metričkih načela na koja je autor upozorio i koja, uostalom, nisu bila nepoznata u hrvatskoj i starijoj i novijoj pjesničkoj tradiciji. Šteta je što nije došlo do pravodobne i teorijski utemeljene intervencije stručnjaka koji su znali da u metrici te lirike nije riječ ni o kakvim greškama, nego o zakonitostima koje valja poznavati. Takvi su bili primjerice Kombol, Matković i osobito Ivanišin, koji je pišući o Vojnoviću osjetio potrebu da pridonese ispravnijem redigiranju pa je, dapače, očito nezadovoljan drugim redakcijama, naznačio svoje opaske i pretiskao sonete.

Pišući o *Lapadskim sonetima* ni Matković ni Ivanišin, upravo zato jer su shvaćali njihovu metriku, nisu dovodili u pitanje njihovu poeziju, kao što se događalo s kritičarima i prije i poslije, zato što im je bio nepoznat primijenjeni talijanski metrički sustav. Tako spomenuti Jovanović citirajući Vojnovićevu opasku o tome da se pridržava talijanske prozodije čak tvrdi kako je sam pjesnik bio svjestan formalne neusavršenosti svojih soneta i da je zato ispod teksta dao takvo objašnjenje.[27] No s druge strane citira Wenzelidesovo mišlje-

27 *Cit. djelo*, str. 140.

nje koje smo već naveli a koje pokušava pomiriti tobožnje disharmonije i formalne nedostatke s iskrenom poetskom inspiracijom i ljepotom stihova. Stoga je nepouzdano i Jovanovićevo tumačenje pojedinih soneta, osobito zadnjeg, *Prélude*, za koji nezgodnom zabunom kaže da ga je Vojnović uvrstio u *Dubrovačku trilogiju* kao epilog,[28] što, dakako, nije točno, jer i sama riječ »prélude« znači predigru, preludij, pa se sonet nalazi na početku *Trilogije*, a ona se zaključuje sonetom *Na Mihajlu*. Kritičara je zavelo jamačno to što su soneti u *Akordima* tiskani s redoslijedom u kojemu je spomenuti sonet na kraju.

Zabune su se dakle javljale počevši od starijih kritičara i prenoseći se na novije. Primjer je nedovoljna razumijevanja upravo Wenzelides, koji i u drugoj prigodi[29] visok sud o Vojnovićevim pjesmama izmjenjuje s negativnim ali neupućenim opaskama o formi. Za njega su *Lapadski soneti* »osobiti primjeri objektivne lirike«, »mrvu nejasni«, pisani »s mnogo sloboda bez obzira na uobičajene srokove, puni su elizija, ritam im se osniva više na naglasku negoli na broju slogova, a neka možda hotimična disharmonija daje im posebni čar«. Ponavlja Wenzelides i riječi za koje smo citirajući ga već kazali da su paradoksalne, jer kaže kako »Originalnost misli i umjetnička snaga pokrivaju neke slabe strane izraza i forme. Čudnovato je da ti neobuzdani stihovi potječu od pisca, koji je svaki redak svojih drugih radnja izdjelao savjesnošću strpljivog cizelista«.

Neovisno o tome koliko su takvi pogledi uza svu metodološku problematičnost prejudicirali neke dileme u najopsežnijoj i modernoj studiji Ante Stamaća pročitanoj na Međunarodnom simpoziju *O djelu Iva Vojnovića* i tiskanoj u njegovu zborniku,[30] i jednima je i drugima zajedničko polazište i uzrok nesporazuma autorova primjena talijanskog prozodijskog sustava, iako upravo od tih osobina potječe znatan dio osebujnog dojma koji ostavlja izraz *Lapadskih soneta*, što je na neki svoj način osjetio i Wenzelides.

Stamaćev je rad tipična interpretacija teksta kakvu su u našu noviju kritiku unijeli osobito germanisti, sa svim pozitivnim učincima cilja da se djelo svestrano objasni. Pri tome se uočavanje egzaktno utvrdljivih elemenata umjetnine odnosno njezinih estetskih pretpostavki, kao aspekt kritičkog postupka u kojemu se zapravo iscrpljuje znanstvenost metode, kadšto proširivalo na implicitnu težnju da sveukupnost interpretacije, dakle i odredba umjetničkog, djeluje kao znanstveno spoznatljiv zaključak, prema tome u neku ruku kao trajno valjana činjenica. Ne želimo reći, razumije se, da bi sljedbenik takve metode zanijekao kako je tumačenje biti umjetničkog djela išta drugo doli individualan, efemeran, kadšto u ovoj ili onoj mjeri samovoljan čin. Čitati takve interpretacije nije uvijek do kraja plodotvorno, ovisno o tome koliko se u svakom segmentu zrcali uočeni estetski nukleus djela, način njegova postoja-

28 *Isto*, str. 139.
29 »Savremenik«, 1, Zagreb, VI/1911, str. 23.
30 Ante Stamać, *»Lapadski soneti«*, u zborniku *O djelu Iva Vojnovića*, priredio Frano Čale, Zagreb, 1981, str. 305–318.

nja, a koliko se teorijski i terminološki instrumentarij pretvara u znanstvenu koprenu koja priječi da se bjelodano osvijetli osebujnost i stupanj izvornosti umjetnine na svim razinama.

Između zanimljivih i korisnih opaski s jedne strane i vrlo diskutabilnih ili neprihvatljivih zaključaka s druge, u Stamaćevom se prilogu otvaraju područja mogućih opsežnih rasprava i oporbi, ali ovdje nam cilj ograničava tema kojom smo se dosad bavili.

Da bi samom Vojnoviću pripisao što pogrešno tiskane, što navodno nepravilne jedanaesterce u *Lapadskim sonetima*, ne pitajući se treba li (za pogrešno tiskane, dakako) krivca tražiti na nekoj drugoj strani, kritičar tvrdi da svoj opis temelji »na verziji iz *Akorda*, tj. na zadnjoj vlastitoj piščevoj verziji« i kako se može zapostaviti činjenica da su u prethodnim varijantama ti stihovi pravilni. Za mišljenje da je varijanta u *Akordima* zaista zadnja *piščeva* verzija trebalo bi imati pouzdane dokaze, a ne temeljiti ga na bilo kakvoj pretpostavci. Ako ovdje obavljene analize soneta nisu dovoljne kao dokaz suprotnom mišljenju, potkrijepit će ga sama ta knjiga, koju je izdao Nakladni zavod »Jug« u Zagrebu godine 1917. Na samom njezinu početku taj Nakladni zavod potpisuje uvodni tekst, kojemu nema naslova, nego se navodi u kazalu na str. 205: *Nekoliko riječi o izdanju*. Budući da je za našu temu osobito važno znati je li Vojnović osobno redigirao svoje sonete u *Akordima*, vrijedi navesti u cijelosti to nedugo uvodno slovo:

»Uvjereni smo da ćemo ugoditi našoj publici, ako U SPOMEN ŠEZDESETGODIŠNJICE auktora Dubrovačke Trilogije i Smrti Majke Jugovića prikažemo u zgodnoj perspektivi raznolike crte literarne fizionomije Iva Vojnovića.

Ovu zbirku nazvasmo A k o r d i po jednome od najznačajnijih njegovih radova, jer nam se cijeli Vojnovićev književni rad, od najsitnije causerie, pa do epohalne ode Tolstoju, prikazuje jedinstvenim akordom sadržaja i forme. U tome potpunome, kod nas vrlo rijetkome s k l a d u ideje, osjećaja i stila nalaze se i svi karakteristični elementi slikarstva, muzičnosti i literature, koje je auktor od djetinjstva pa sve do danas gajio i unio u svoja djela, i time im dao intonaciju i kolorit a k o r d a.

Kad bi se jednom pokupile i davne njegove kazališne recenzije (Vojnović je naime već 1878., kao 20-godišnji mladić, bio kazališnim kritičarom 'Pozora' pod šifrom 'I. –s.'), moglo bi se i iz tih prvih radova uvidjeti ono, što netom rekosmo, a rasvijetlilo bi se jasnije i pitanje: kojim li je putevima Ivo Vojnović kao dramatičar došao do prvenstva kod Jugoslavena.

Napominjemo da smo imali dosta truda, dok sabrasmo gradivo za ovu knjigu po bibliotekama i redakcijama (a koliko toga ne nađosmo!), jer od pisca samoga ne mogosmo dobiti gotovo ništa. Bura 'Ekvinocija' raznijela je faktično lišće i ognjište auktora mu.

ZAGREB, početkom oktobra 1917.

NAKLADNI ZAVOD[31]

31 Djelo cit. u bilj. 6, str. 5–6.

Kao što se bjelodano vidi iz navedenog teksta, Ivo Vojnović nije sudjelovao u koncipiranju te knjige, čak joj nije ni naslova dao, a na kraju se tvrdi ono što inače znamo da je karakteristično za Vojnovićev način života i za njegovu sudbinu, kako su, naime, priređivači *sami skupljali* gradivo za knjigu po knjižnicama i čak redakcijama, kako mnogo toga nisu pronašli, a od samog autora *nisu mogli gotovo ništa dobiti.* Nema, dakle, dokaza tvrdnji da su *Lapadski soneti* u *Akordima* zadnja piščeva verzija, dapače, knjiga predgovorom dokazuje upravo suprotno.

Prema tome, za razliku od Stamaćevih tumačenja, Vojnović je napisao pravilne stihove »Raspetom Gradu prebijene hridi« i »Zar san Slobode još ti ne da spati? –«, kao što su tiskani u »Životu« i u nekim drugim izdanjima koja smo spomenuli, a nisu Vojnovićeve verzije »Zar *da* san Slobode...« i »raspetom*u* Gradu...« iz *Akorda* i na nekim drugim mjestima, koje Stamać, jer su tobože dvanaesterci, proglašava dokazom za neusklađenost između Vojnovićevih prozodijskih nazora i realizacije. Nije mu čudno što autoru desetaka metrički i ritmički savršenih i pjesnički izvanrednih jedanaesteraca pripisuje stihotvoračke nespretnosti, koje može učiniti samo neupućeni početnik, a to Vojnović nije bio.

Već smo naglasili zašto treba sumnjati u to da je Vojnović mogao stajati iza verzije četvrtog stiha u *Januaru*, koji u većini izdanja, istina, glasi kao dvanaesterac: »markizice kakve s naprahanog Dvora« i, takvim oblikom, jedini u cijelom sonetu narušava harmoniju ostalih ispravnih jedanaesteraca, a svaki bi ga stihotvorac lako pretvorio u jedanaesterac zamjenjujući oblik *markizice* oblikom *markize.* Nevjericu, kao što smo vidjeli, otklanja i zaključke kritičara temeljene na duljem to jest pogrešnom obliku demantira prethodna verzija soneta tiskana u »Viencu« godine 1894, kad je valjda pisac imao bar malo veću kontrolu nad sudbinom svojih tekstova pa je mogao vidjeti tiskano ono što je i napisao: »markize kakve s naprahanog Dvora«. Može li se vjerovati da sam autor ono što je pravilno poslije mijenja u nešto što narušava ritam bez ikakvih razloga?

U Stamaćevoj kritici dvanaestercem se smatra i stih »'Requiem aeternam!' čuj eolsku liru«, iako je u *Requiem* riječ o sinerezi, to jest spajanju dvaju slogova u jedan (*ie*), a u *eolsku* o dijerezi, jer se slogovi *eo* čitaju odvojeno, pa je taj stih pravilan, efektan, zvučan jedanaesterac svakome tko umije osjetiti Vojnovićevu primjenu svojstava talijanske prozodije, poznatu u nas i prije i poslije njega, u starijoj i u novijoj našoj poeziji.

Nadalje, stihovi u verziji »raspetomu Gradu prebijene hridi« i »Zar da san Slobode još ti ne da spati? –« Stamać shvaća kao autorov svjestan izbor, pa ih čak opravdava kao prihvatljivu mogućnost i pri tome iznosi neodrživa objašnjenja, dapače, pravi toliko očitu i elementarnu pogrešku, da bismo je rado nazvali nezgodnim previdom ili neugodnim lapsusom, da se na njoj ne temelji pokušaj dokazivanja kako su spomenuti stihovi u izopačenom obliku prihvatljivi:

»Pitanje je tu valja li dati prednost načelu jezičnosemantičke preciznosti ili prozodijske glatkoće. *Raspetomu Gradu...* jednostavno je preciznije, 'objektivnije' u skladu sa značenjem čitavog soneta: određeni pridjev i identifikacija grada (Grad) bliži su željenoj denotaciji negoli neodređeni [!] pridjev (raspetom) i 'bilo koji grad'; *Zar da san Slobode...*, tj. naš oblik konjunktiva [?], kazuje dvojbu a ne 'imputiranu neizvjesnost' pitanja...«.[32]

Koliko god je to izazovno, opet ćemo propustiti da se kritički osvrnemo na druge interpretativne pojedinosti u navedenom odlomku i u širem kontekstu i zaustavit ćemo se na dvama stihovima. Prije svega, svatko će lako opaziti da se Stamać nezgodno vara kad misli da je *raspetom* (bez dočetka *u*) neodređeni pridjev, i kad i tu »manjkavost« pripisuje Vojnoviću. No Vojnovića ne treba nitko da brani osim – normativne gramatike. Oblik *raspetom*, naime, jest dativ određenog, a ne neodređenog pridjeva, budući da neodređeni oblik tog pridjeva u nominativu glasi *raspet*, a u dativu *raspetu*, a određeni je oblik tog pridjeva *raspeti*, koji u dativu glasi *raspetome*, ili *raspetomu*, ili *raspetom*! U to se može uvjeriti usporedbom s obrascem neodređenog pridjeva *žut*, koji se sklanja *žuta*, *žutu* itd., odnosno određenog pridjeva *žuti*, kojemu je genitiv *žutoga*, a dativ *žutome*, ili *žutomu*, ili *žutom*, kako se čita u Maretićevoj ili bilo kojoj drugoj gramatici. Maretić, dapače, napominje da je mnogo rjeđi oblik s dočetkom *-omu*.[33]

Atribut *raspetom*, dakle, određeni je oblik pridjeva, ali ne vidim zašto ga u toj sintagmi treba smatrati nekom osobitom prednošću i u jezičnom i u stilskom smislu i zašto napominjati da pridonosi »preciznosti« ili objektivnosti (opet se poteže ta nesretna Wenzelidesova »objektivna lirika« *Lapadskih soneta*, odredba koja samo pridonosi neshvaćanju i devalvira suptilnu metaforičnost i lirsku višedimenzionalnost pjesama, koje tek čekaju tumača), kad atribut u tom obliku jednostavno ispunja najprije svoju gramatičku funkciju i kad imenica *Grad* pisana s velikim slovom ne može nikako biti »bilo koji grad«, nego samo Vojnovićev Dubrovnik.

Ostavljajući bez dodatna komentara obranu suvišnog *da* u stihu *Zar san Slobode...* kao komponente nekog našeg oblika konjunktiva, konstatirat ćemo da je taj *da*, kao i neke druge preinake, mogao umetnuti samo netko tko je neuko pokušavao »popravljati« Vojnovićeve stihove.

Smatramo također bespredmetnim već i samo postavljanje pitanja »valja li dati prednost načelu jezičnosemantičke preciznosti ili prozodijske glatkoće«, jer poezija ishodi samo iz njihove uzajamne funkcionalnosti i nerazlučivosti. Ako prozodijska problematika sama po sebi pruža mogućnost egzaktne, mjerljive analize, to ne znači da je metrički aspekt pjesme kalup u koji se »smješta« poezija. Metrički je oblik stiha ili pjesme označitelj, koji ima svoje značajke, prednosti ili manjkavosti, u njemu se izravno zrcali označeno, a u

32 *Cit. djelo*, str. 312.

33 Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb. 1963³, str. 201 i 203.

jedinstvu obaju se iskazuje sama bit iliti poezija segmenta, stiha ili pjesme u cjelini kao metričko-smisaone strukture. Ne razumije li se, dakle, metrički oblik, ne može se doprijeti ni do srži poezije; ne vrijedi li metrika, ne valja ni estetski učinak.

U našem slučaju, konkretno, nesporazume je izazvala prilično bezazlena, gotovo nimalo, bar u formulaciji, »teorijska«, ali nužna Vojnovićeva citirana opaska uz *Lapadske sonete* o tome kako se pjesnik, odgojen znatnim dijelom na talijanskoj pjesničkoj tradiciji, služi vezanom talijanskom formom soneta pa »broji« slogove (tamo piše »srokove«, ne znam da li opet zbog greške priređivača ili zbog autorove nespretnosti) često vezujući dva samoglasnika u jedan kao stari Dubrovčani. Kao da je slutio da će kritičari, nevješti uzornoj talijanskoj prozodiji, slogove njegovih jedanaesteraca »brojiti« kad ih već ne umiju čitati, Vojnović je htio jednostavno upozoriti na to da se služi sinerezama i sinalefama pa i dijerezama i dijalefama, kao što su činili pjesnici prije njega, a, dodajmo, i pjesnici i prevodioci poslije njega. Zacijelo je tada bio uvjeren da će ga razumjeti mnogi njegovi suvremenici koji su poznavali talijansku poeziju, uključujući i pjesnike koji su tu i tamo primjenjivali iste metričke figure, poput već citiranog Matoša.

U vezi s tim, a budući da smo, nasuprot nekim kritičarima, već pokazali kako se Vojnović tim postupcima uspješno služio, potrebno je iznijeti nekoliko općih napomena o tome u kojoj se mjeri i u našoj versifikaciji mogu primijeniti načela talijanske prozodije. Podsjetimo da je temeljno načelo koje treba istaknuti iznio Svetozar Petrović kad je napisao kako, s jedne strane, nema nikakve sumnje da postupci gradnje stiha ovise o prirodi jezika u kojem se stihovi stvaraju, a s druge, kako je vjerovanje o čvrstim versifikacijskim sistemima ipak odviše pojednostavnjen izvod iz te opće istine.[34]

Upravo ta dvojnost između metričkih konstanti koje diktira narav jezika i inovacijskih odstupanja od njih Vojnovića i jest ponukala da čitatelje upozori kako nije griješio stvarajući »dvanaesterce« gdje se očekuju jedanaesterci, nego se služio metričkim figurama talijanske prozodije,koji i u stihovima hrvatskog jezika, kad se dobro i stvaralački primijene, mogu biti faktorom ritmičke blagozvučnosti ispravnih jedanaesteraca, gdje se slogovi ne »broje« kao morfološke, gramatičke, nego kao eufonijske, ritmičke i po tome semantičke kategorije, ne ugrožavajući nego obogaćujući, semantičko-estetski smisao stihova.

Na temelju rečenog pravila o odnosu jezika i stiha može se zaključiti, s jedne strane, da za metričke konstante što su prevladale u hrvatskoj versifikaciji nisu karakteristične osobine talijanske prozodije (sinalefa itd.) i o njima ovisne neusporedivo bogate ritmičke varijacije primjerice, i osobito, talijanskog hendekasilaba, nasuprot ograničenim ritmičkim mogućnostima hrvatskog jedanaesterca; a s druge, da su spomenute talijanske metričke značajke u našem

34 Svetozar Petrović, *Stih*, u knjizi *Uvod u književnost*, uredili F. Petrè i Z. Škreb, Zagreb, 1969², str. 302.

stihu i te kako moguće, iako im je primjena ograničena i rjeđa, gotovo iznimka koja potvrđuje pravilo.

U pjesnika i prevoditelja, među kojima ćemo izdvojiti Vojnovića i Josipa Torbarinu (nimalo slučajno izvrsne poznavaoce talijanskog i hrvatskog stiha), primjena je talijanskih metričkih mogućnosti intencionalna i stvaralačka i predstavlja obogaćenje hrvatske versifikacije, iako, ponavljamo, i njih priroda našega jezika u tom pogledu ograničava, pa su stihovi u kojima su se oni uspješno poslužili metričkim figurama karakterističnim za talijansku prozodiju mogli tim prije naići na nerazumijevanje postupka. U vezi s tim vrlo je indikativno da i Torbarina, suočen s mogućnošću konzervativnog otpora onih koji priznaju samo našem jeziku primjerenu metriku kakva se ustalila i ne osjećaju blagotvoran učinak makar i ograničene modifikacije s pomoću metričkih figura talijanskog podrijetla – uz svoje vrsne prijevode Tansillovih soneta u bilješci, kao što je učinio i Vojnović uz *Lapadske sonete*, pod zvjezdicom donosi napomenu kojom upozorava na svoj postupak:

»Usput spominjem, da sam se u prijevodu koristio mogućnostima, koje u metrici pruža sinalefa (synaloephoe tj. stapanje krajnjeg samoglasnika jedne riječi s početnim samoglasnikom slijedeće) i pisanje, npr. *sviet* mjesto nezgrapnog *sv'jet*, kad riječ *svijet* u stihu ima vrijednost jednog sloga. Tako su radili stari Dubrovčani i, u novije doba, I. Mažuranić. Danas se redovito koristi sinalefom i zagovara njezinu upotrebu V. Nazor (vidi njegovu 'večernju bilješku': *'Lijepo ili liepo'*, "Novosti", 27. X. 40.).«[35]

Zadržimo li se malo na tim trima Tansillovim prijevodima i Torbarininim uspješnim prepjevima, koji maksimalnim približavanjem izvorniku i na području metrike samo obogaćuju mogućnost hrvatskog stiha, moći ćemo već i statistički ilustrirati jezikom uvjetovanu disproporciju između naših mogućnosti, odnosno potreba, primjene metričkih figura prema talijanskom uzoru i njihove, opet talijanskim jezikom uvjetovane, normalne i efektne učestalosti u talijanskim stihovima, s kudikamo raznovrsnijim ritmovima, koje upravo i stvaraju narav jezika i o njemu ovisne bogate frekvencije metričkih figura. Tako u prvom Tansillovu sonetu koji je Torbarina preveo jedanaest stihova ima figure, a u prijevodu dva, u drugom je odnos dvanaest prema dva, u trećem nijedan nije bez figura, a u prepjevu ih ima pet. Istina, u prepjevima sam računao samo sinalefe u sintagmama *časti i častit; šiknu iz njinih; plače i vjetar; neba a tko; oštra i smjela; tôci i bistra; miru i ratu; samo Iberia; rađa i gdje;* a nisam računao sinereze, koje Torbarina piše *sviet, stiena, Fabia, tiela, Iberia,* dok su u Vojnovića, u većini izdanja, naznačene apostrofom, primjerice *sn'ježi, cv'ječe, posm'jeh, b'jesa* itd., što se danas, vidjeli smo, pa ni u novijim izdanjima *Lapadskih soneta*, ne čini ni na jedan ni na drugi način gotovo nikad, a to vrijedi i za dijerezu, iako smo upozorili na iznimke, kao što je citirani Cesarićev stih iz *Poludjele ptice*, gdje se naglaskom bilježi da je riječ *gnijèzdo*

35 Josip Torbarina, *Pjesnički odjeci bitke kod Hercegnovoga (g. 1539)*, »Hrvatsko Kolo«, XXII, Zagreb, 1941, str. 7.

trosložna. Vojnović je pak u riječima s jatom dijerezu naznačivao tako što nije stavljao apostrof, kao u primjerima *Bijela, plaha, nesuđena djevo* u sonetu *Carmen*. Prema tome taj potonji stih nije »očit deseterac«, kao što hoće Stamać, nego pravilan jedanaesterac s jednom dijerezom. Drugim riječima, nije Vojnović – kako tvrdi Stamać – *ije* pisao kao *'je* zato što »ga je – očito pogrešno – osjećao dvosložnim«, nego zato da ga razlikuje od *ije* koje želi da se čita dvosložno, da bude dijerezom, kao što ilustrira i citirani Cesarićev primjer, u kojemu je rezultat isti, a grafička naznaka drugačija, jer se ničim ne naznačuje jednosložno *ije* u riječi *vrijeme* u istom onom stihu, nego se akcentom upozorava kad treba da se izgovara dvosložno *(gnijèzdo)*.

Korisno je napomenuti da je u svim Torbarininim primjerima stapanja dvaju vokala u jedan slog (u sinalefama) drugi vokal uvijek veznik, najčešće sastavni, pa se može reći da je tu sinizesa, koliko god rezultira skladnim ritmom jedanaesterca, izazvana nuždom, po kojoj prevodioci, osobito starije lirike, moraju poštivati tipičnu stilsku pojavu takozvanih »parova riječi« i, osobito u Petrarke i petrarkista, antitezu, kad veznik spaja dva atributa i slično, jer bi iznevjerili izvornik ako bi se utekli jukstapoziciji.[36] Nekad su na to »prisiljeni«, kao iskusni Kombol, kad u prvom stihu znamenitog Petrarkina soneta *Solo e pensoso...* (XXXV) njegov početak prevodi u jukstapoziciji *Zamišljen, sam*, ali u stilski značajnoj seriji nabrajanja u devetom i desetom stihu: *I tako, mnim, sad znaju rijeke i česte / i brda i žali, na kakav sam sviko...* oba puta se ispravno i efektno služi sinalefom, pa danas moram priznati da sam težeći za ujednačenošću nerado te figure eliminirao u svojoj redakciji *Kanconijera* 1974.

Vojnović, kojega kao lirika metričke figure ne sputavaju kao prevodioce, zato jer ne mora biti odgovoran prema tuđem predlošku nego samo prema svojem nadahnuću, »talijanskim« se figurama služio svjesno i spontano, kao što smo imali priliku pokazati. Zaustavimo se sad na još jednom osporavanom stihu, *i šetnja, i šala, i plandovanja, i lasti*, koji se artikulira slično kao i gore citirani Petrarkin. (U prvim redakcijama, prema Vojnovićevoj slobodnoj, modernoj interpunkciji, također znatnim dijelom po uzoru na Talijane, nisu se riječi spojene sastavnim veznikom odvajale zarezom, kao što zahtijeva naš pravopis.) Taj posve ispravni jedanaesterac, koji osobitu izražajnost i bogatu semantičku nosivost duguje upravo sinalefama, Stamać naziva četrnaestercem, iz kojega se, kaže on apodiktički i ne pokušavajući dokazati nedokazljivo, »nikako ne može stvoriti jedanaesterac, pa htjelo se to i 'po talijansku'«. Riječ je zapravo o tome da kritičar potpuno odbacuje ono što sam ne poznaje pa i mogućnost da naši pjesnici, u granicama naravi našega jezika, uspješno primijene, ako to žele i znadu, postupke kao što su spomenute metričke figure (iako, također bez potkrepe, govori o mnogim Vojnovićevim »praktičnim« realizacijama koje su, kako on kaže, »u redu«, što još više zbunjuje). »Načelo siniceze«, nastavlja kritičar, »koliko god ga [sic] se naznačivalo kao načelo,

36 Usp. Frano Čale, *Sonet i neki formalni aspekti hrvatskog petrarkizma*, u knjizi *Izvor i izvornost*, Zagreb, 1984, str. 29 i d.

izrazito smeta na mjestima jačeg semantičkog naboja odnosno na mjestima markiranijih sintaktičkih sveza; ono ne može sobom obgrliti ni toliko snažne sintaktičke pauze kakve se javljaju npr. u stihu *i šetnja, i šala, i plandovanja, i lasti...*«, koji je, dakako, po njemu, četrnaesterac, itd. Očito je prije svega da se tu, s fatalnim posljedicama, razdvajaju nerazlučive komponente stiha, metrika, s jedne strane, i, s druge, gramatika, sadržana u pojmovima koji su izvan sfere estetskog, a to su »semantički naboj«, »sintaktičke sveze«, »izrazito semantički potrebni vokal« (?), »sintaktičke pauze« (takvo se razdvajanje, destruiranje nedjeljive cjelovitosti strukture, vidjeli smo, očituje već i u postavljanju pitanja treba li »dati prednost« jezičnosemantičkoj preciznosti ili prozodijskoj »glatkoći«), ukratko, ispada kako je jedno jezična artikulacija jedanaesterca, a nešto drugo, i podobno samo apstraktnoj analizi, njegov metrički »kalup«, koji je ovdje za kritičara očito toliko neprimjeren, pogrešan i na smetnju, da se dotični stih, a i svi drugi gdje se ove figure javljaju, može smatrati upropaštenim, nepjesničkim, a to će reći, uglavnom, da su *Lapadski soneti* slaba poezija – zaključak koji kritičar, istina, ne formulira, ali je, nakon svega, jedini mogući. Ne može se naime zadržati pozitivno mišljenje o *Lapadskim sonetima* (čak, vidjesmo, pokušavajući pravdati i tumačiti stihove gdje su mimo pjesnikove volje i talenta dodavani slogovi) i negativno mišljenje o njihovoj metrici.

U takvu pristupu dogodilo se upravo suprotno onome što u jednoj svojoj poznatoj knjizi o metrici piše Mario Fubini, značajni talijanski književni povjesničar i teoretičar. Na samom početku on donosi nekoliko načelnih napomena, koje polaze od konstatacije da baviti se poviješću metričkih oblika znači baviti se poviješću cijele poezije:

»... Zato, prije nego se istražuju konkretne metričke forme u studiji o ovom ili onom pjesniku, o ovom ili onom razdoblju, nužno je prethodno iznijeti nekoliko preliminarnih napomena općenito o metrici i o mogućim doprinosima njezina proučavanja kritici. Ta se tema, dakle, nadovezuje na ostale moje spise o različitim metodama književne kritike.

»Na tim sam se teorijskim stranicama, između ostaloga, često zaustavljao kako bih pokazao mogućnosti stilističke kritike, koja u istraživanju umjetničkog djela kao polaznu točku uzima neke tradicionalne retoričke, gramatičke, lingvističke kategorije, ne smatrajući ih ciljem samima sebi, kao antički retoričari i gramatičari, nego upravo kao polazne točke da se dosegne srce umjetničkog djela u njegovoj cjelovitosti. A jedno od raznih stajališta (određeno je stajalište u kritici uvijek nužno) s kojih možemo razmatrati umjetničko djelo, jest i proučavanje metra, pravilno shvaćeno ne kao jednostavan opis metričkih obrazaca, nego kao proučavanje jednog aspekta govora, aspekta koji nije različit od ostalih, koji nas, kao ti ostali, mora voditi prema razumijevanju izraza u njegovoj cjelovitosti. S one strane metra, dakle, moramo shvatiti ritam; metar je mjera, aspekt ritma; ritam je poezija, sama umjetnost...«

»...Nama dakle umjetničko djelo otkrivaju neki posebni aspekti, u kojima možemo shvatiti ritmičku narav po kojoj je različito od cijeloga ostalog života, pod uvjetom da te aspekte ne izvlačimo apstraktno iz samog djela. Tako je, primjerice, shema Petrarkine kancone uvijek nešto izvanjsko, ukoliko se taj metar ne razmatra u cjelovitosti izraza. Pravom pjesniku, zaista, poezija nastaje istom kad nađe svoj metar, koji je utjelovljen u samim njegovim riječima...«[37]

U svjetlu navedenih temeljnih načela o međuodnosu metričke analize i kritike umjetničkog djela lakše je razvidjeti kako, u stanovitim inače hvale vrijednim težnjama za egzaktnošću promišljanja o umjetnini, stručnjaci jedne škole ne priznaju, ili, točnije rečeno, ne poznaju, doprinose drugačije utemeljenih teorija druge škole, iako hoće da zastupaju načelo metodološke usklađenosti, univerzalnosti, uzajamnosti na tako delikatnom području kao što je predmet znanosti o književnosti. Konkretno, u našem slučaju, niječe se suvislost parcijalno ali učinkovito primijenjenih postupaka talijanskog tipa metrike u hrvatskom pjesništvu, pri čemu se u šumi hipertrofirane znanstvenosti gubi stablo interpretacije, jer je posrijedi svojevrstan metodološki dogmatizam, nimalo bolji od shematizma starih retoričara, dakle apstraktan pristup poeziji, koji rezultate može dovesti do apsurda, budući da, odbacujući »strofno-rečenično raščlanjivanje« i ispravnost »u metričkoj fizionomiji pojedinih stihova«, odbacuje ne samo formalne konstitutivne pretpostavke te poezije, nego nju samu. Takvom se kritikom već u polaznoj točki poeziji nameću apriorne, neopozitivističke, učenošću zaodjevene paradigme, kojima ona ne može biti inherentna, jer se u njima – budući da s njima zajedno nije nastao – ne može zrcaliti individualan, inovatorski, neponovljiv svijet pjesnikovih nadahnuća i intuicija uobličenih u »jedino moguće« vlastite strukture, kao tvorbe s osobnim izričajnim, samo jednom datim zakonitostima, od kojih isključivo treba polaziti, kao što je kritika *Lapadskih soneta* dosad kadšto pokušala činiti, da bi se tragom autoru bliske književne tradicije, i hrvatske, i napose dubrovačke, i parcijalno talijanske, nastojao objasniti specifičan način estetskog postojanja.

Stamać, prema tome, ne priznaje metričku, a to će reći i svaku drugu za poeziju bitnu funkcionalnost metričkih figura ostvarenih na talijanski način. On citirana »načela« Vojnoviću pripisuje poput neke piščeve vlastite teorije, kao da i prije i poslije Vojnovića nisu postojala i bila ravnopravnom sastavnicom sa svim drugim značajkama. Da je tome tako, pokazuje i čudan pokušaj da se obračuna s činjenicom, na koju se Vojnović i pozivao, da su dva vokala vezivali u jedan i naši stari pjesnici dubrovački. Najprije kaže da su oni slijedili »neka« od Vojnovićevih načela (koja, a koja nisu?), da bi »odviše mehanički bilo uputiti na istovrsnost slučaja«. Istina je, međutim, da su to jedna te ista načela u granicama jednog te istog hrvatskog jezika, kojima su se naši stari, na dosegnutom stupnju pjesničkog razvoja, služili, i to spontanije, kao uobiča-

37 Mario Fubini, *Metrica e poesia*, Milano, 1962, str. 13–14.

jenom normom, više u kratkim nego u dugim stihovima, tako da tih figura u Šiška Menčetića i nema, a u drugih su češće, pa se primjerice samo u prvom pjevanju Gundulićeva *Osmana*, koje ima 372 stiha, javljaju u 132 stiha, a u 13 stihova i po dva puta. Vojnović, pak, pripada novijoj tradiciji, kojoj je svojstvena drugačija normativnost, pa takve figure nisu karakteristične, ali pripada tradiciji koja nije zatvorena prema uporabi tih figura u količini koju limitira narav jezika, i zato Vojnović normu hrvatske metrike, koju u većini svojih jedanaesteraca egzemplarno potvrđuje, uspješno proširuje takvim inovacijama, a iz susreta dviju metričkih konstanti nastaju i posebne vrednote njegove lirike.

Drugi dio Stamaćeva objašnjenja kako Vojnovićeva »načela« i praksa starih pjesnika dubrovačkih ne upućuju na »istovrsnost slučaja«, jer »staro se hrvatsko pjesništvo ogledalo u svojim matičnim (parnim) stihovima, imajući sa sobom srednjovjekovno pjesništvo, vezujući se nerijetko i uz neke muzikološki relevantne činjenice« – nema nikakvih dodirnih točaka s metričkim pitanjima koja nas ovdje zanimaju, i s mogućnostima i razlozima uporabe metričkih figura. Kritičar dakle ne može otkloniti notorne protuargumente odbijanju takve pojave u hrvatskom pjesništvu. On Vojnoviću ne prigovara, recimo, da je te pojave slabo primijenio (a taj bi prigovor bio neodrživ, jer ih je primjenjivao dobro), nego ga okrivljuje što ih je uopće, kao načelo, primjenjivao. Ne »osjećajući« taj metrički sustav, on je, kako smo vidjeli, neke Vojnovićeve jedanaesterce s pojavama figura nazvao dvanaestercima, četrnaestercima, desetercima, a stihove koji su pogrešno tiskani kao dvanaesterci pokušavao je opravdati, pa čak i gramatičkim pogrešnim dokazima, iako su ti stihovi u prethodnim objavljivanjima bili tiskani kao korektni jedanaesterci.

Pozabavio sam se Vojnovićevom versifikacijom gotovo isključivo sa stajališta talijanista koji osjeća potrebu i dužnost da reagira na nesuglasnosti što zadiru u njegovu kompetenciju, ostajući pri tome u granicama koje valja smatrati minimalnim preduvjetom za raspravu o poeziji *Lapadskih soneta*. Koliko je inače i zanimljiva i važna ta problematika kad se proširi na ostalo pjesnikovo stvaralaštvo u stihu te kad se osvijetli u kontekstu suvremene hrvatske versifikacije i Vojnovićeva odnosa prema tradiciji, pokazuje stručnjak za proučavanje hrvatskog stiha Marin Franičević, koji je toj temi posvetio zasebnu raspravu.[38]

Cilj ovog priloga, koji je, zbog naravi teme, protiv autorove volje morao poprimiti polemične naglaske, nije dakle bio da se suprotstavlja uglednom kritičaru kakav je Stamać, još manje da obezvrijedi mnoge njegove vidovite sudove, najmanje da pledira za jedan a ne za drugi metrički sustav (dapače, u petnaestak i više tisuća prevedenih talijanskih stihova većinom u jedanaestercu služio sam se samo našim uobičajenim metrom bez uporabe metričkih figura), nego ga potiče želja da pridonese ispravnijoj interpretaciji *Lapadskih soneta*, koji zaslužuju bolju ocjenu, jer su ipak u cjelini vredniji i u svakom slučaju trajniji od naših nastojanja da ih objasnimo.

38 Marin Franičević, *Vezani stih Iva Vojnovića u okviru suvremene hrvatske versifikacije*, zbornik cit. u bilj. 30, str. 121 i d.

DVA ZAKAŠNJELA PISMA

Grgo Gamulin

GRAD NA KAMI

Za Ivu Frola

Znam da mi nećeš reći da ga nije bilo. Možda mi nećeš tako lako povjerovati da ti i ovo pismo pišem iz toga grada, a zapravo to i jest samo neka slutnja, vjerojatno i trag neki, staza po kojoj s naporom krećem prema njemu. I sam si toliko puta primijetio kako zapravo teško dišem i jedva nekako hvatam ovaj razrijeđeni zrak. Zaista, ponekad se gušim, to je otprilike u onim trenucima kad osjetim neodoljivu potrebu da nekome o tome pišem: da se oslobodim neke sluzave gvalje u dušniku; a možda je to ipak kost u grlu...

Slušaj, pa to je upravo znak (ova naša današnja tjeskoba, i ova hladnoća u duši) da je taj grad ipak bio, i da smo nekako za nj znali. A kako smo to za nj znali? Oh, nemoj me, molim te, navoditi da proširujem svoju metaforu. Jednostavno bila je neka misao, i čežnja, pa prilike neke, a odmah zatim i onaj smeđi zid što se iz Njemačke približavao, i crni, i bijeli, pa i sve ono nerazumljivo iz povijesti, iz »metafizike«. Kako drugačije *ostvariti* poeziju? – a do toga nam je, zar ne, bilo prije svega stalo? – i tako sam, na kraju krajeva (ali možda je to ipak bio tek početak), čuo tvoj zvižduk iz prvog kata u Petrinjskoj. Otkuda smo samo tada znali za taj imaginarni grad na neznanoj ruskoj rijeci? Ako se ne varam (je li to doista prošlo pola stoljeća?), čuli smo tu melodiju u nekom sovjetskom filmu (»Djetinjstvo Maksima Gorkog«?), a nije to tada za nas bila nikakva metafora, nego naprosto romantika, ili čak »ispovijed vjere«. Sjećaš li se te vjere? Bila je, zapravo, ta vjera abnormalna, da, visoko iznad svih normi, i vjerojatnosti, te nekako luda i okrutna (dobro znaš onu famoznu »disciplinu«, pa žigosanja i »objavljivanja«) – ali je *bila*. A i sve one »confessio fidei« bile su mučne i teške, zvale su se tada »autokritike«, a kasnije, kažu, na otoku se govorilo »revidirati«, a pitam se, zar bez njih nismo mogli? Zaista, da nije bilo te vjere, bila bi nas zahvatila kakva druga religija, ta nismo valjda mogli *biti sami*? Da, bježali smo od samoće, pa smo

pobjegli i od slobode, a da Ericha Fromma nismo ni čitali – nije tada bilo ni njega ni njegove knjige. Reći ćeš mi: ono u Petrinjskoj nije zaista bila sloboda... Izrugueš mi se? Ali znaš: na ono (otraga, u prošlosti) nismo ni računali. Bio je to pakao *a priori,* njega smo unaprijed odbili i prokleli (a nekim slučajem smo ga i izdržali); ali ovaj *a posteriori,* taj nas je zaista zatekao – i što nam sada preostaje, nego osvrtati se ponovno po obzorju: gdje li nam je samo izbjegla ta utopija, *ou topos;* negdje izvan našeg domašaja, opet onaj hipotetični grad na Kami (»*где, не знаем сами*«) – a vidim da se već trzaš, i nervozno mašeš glavom, »*не доити ногами, не достат руками*« ali, prijatelju moj, nije to danas isto, više nije to »*город на Каме, матушке реке*«, nego ćemo smisliti i zamisliti kakav jednostavni grad, ne mora uopće biti sunčani, nego posve profani i zemaljski, od aluminija i stakla, a umjesto Campanelle ili Morusa, izabrat ćemo za proroke ekonomiste Keynesova tipa, možda kakvog Fabiusa ili, čak, Galbraitha...

Ne vjeruješ mi ili trebaš neka »dodatna objašnjenja«? Nemam ih, i neću ih tražiti. Pa vidiš da je moja opreznost otprilike poput tvoje: naprosto neću da prejudiciram, nismo više proroci, čak ni futurolozi – i onako će sve otprilike zastati na nekakvoj »mješovitoj privredi« i na nekom dualističkom društvu; pogledaj samo kako je André Gorz to lijepo zamislio...

Nećeš – veliš – više ni zamišljati?

Da, što je to u našim glavama, prečaga neka? – Nema tome dugo poslao sam ti jednu malu knjigu s mojim »Izgubljenim zaboravom«; a znam da ga ni ti nisi izgubio. Uzalud sada glumiš rezignaciju. Sa mog rta, u večeri, vidim tvoj rasvjetljeni prozor, tamo preko, na visokoj stijeni u Igranama. Ne možeš me prevariti. I predamnom su papiri, i nešto knjiga, do mog ležaja, u noći. Htio sam ti citirati Bruerovića, o onom piscu koji bdije svoje noći zbog neke minule slave, od nekada, oh! i on je po svoj prilici »brinuo« za neku domovinu (za njenu «tadašnjost«), ali meni se neke druge misli motaju po glavi; to jest, možda su to iste misli samo u drugom vremenu (bez zaborava) i u drugačijem obliku. Danas, kad već ne mogu iz svoje svijesti otjerati prošlost, zar ti nije jasno da su mi (i nama) potrebne neke molitve, inače ćemo svi skupa skapati u ovim spaljenim krajevima. Zato ti i šaljem ovu molitvu za zavičaj (eto, objavljena je u »Forumu«, 1984) zapravo to je samo pristup žrtveniku, *introibo* neki, romantični bez dvojbe, reći ćeš mi. A sjećaš li se kad si mi jednom prigovorio: zašto tako crno gledam, i pesimistički? – ali nisi zaboravio kad si ono Matu Kudumiju izvukao iz bolničke barake, dan prije nego što su je, još jednom, »ispraznili«? To ti je vjerojatno Ozren prišapnuo, u prolazu. (Možda se ipak sjećaš toga, ostale su i onako samo neke slike: blato i prostor bez sunca, a možda i bez zraka – ali to bi onda značilo da je sve to nemoguće, i da svega toga nije ni bilo.) A kad su Safeta odvodili, slušao si njegov posljednji razgovor s nekim zastavnikom, i očajni vapaj za spasom, i sklonuo si se od užasa u neka vrata – pa sada, evo, glumiš vedrinu. Znaš li što nije moguće riješiti? Nije moguće riješiti dilemu: zaboraviti ili ne zaboraviti?)

U nečemu imaš pravo – i to sam ti želio pisati u ovom pismu: ono nismo bili mi! O, jedan dio (nas od nekada) je zacijelo ostao, tu negdje unutra, i o tome ću ti kasnije, još nešto reći – naime, nešto o tome kako da se posve oslobodimo; pa ipak, pogodio si moje misli: mi smo sada neki drugi, i drugačiji. Zamisli: četrdeset i tri godine su prošle, u međuvremenu smo bili i na mjesecu (ne čini li ti se to sada nekako šaljivo), a onda smo se obratili vrtovima i južnim biljkama, pa nam se sada čini da smo u Grčkoj, daleko od onog grada na nekoj hiperborejskoj rijeci; a moja asocijacija nije samo poetska (»*vrtovi što su nad morima*«, premda nad morem, eto, ipak jesmo), nego zaista grčka: »*Vrt s vodoskocima obliven kišom/ /vidjet ćeš samo s niskog prozora*« – jer, evo, pozna je jesen, pa je i tvoj prozor tamo, preko mora, zacijelo zamagljen, ali i ti po svojoj prilici ipak gledaš na more i preko njega. Nikakvih vodoskoka naravno nema – to je Seferis u svojoj pjesmi asocirao Mauricea Ravela. Oktobar je, mi smo još u ovom južnom kraju, padaju doduše kiše (stare primorske kiše kojih se sjećamo iz djetinjstva), pa su borovi skupili i stisli svoje iglice – eto, i zaborav bi mogao spustiti na nas svoja krila; ali tu, oko moga ležaja, razasuti su papiri i knjige, sve o ovoj našoj civilizaciji. Donio sam i najnoviji prijevod Denisa de Rougemonta, i sve mislim kako je on svoju »Pustolovinu« ipak trebao nadopuniti – ali čemu, zapravo? – trgnuo sam se, ta i onako nikad ništa ne svršava u ovom našem svijetu – pa i ovi mi dani rane jeseni samo varljivo izgledaju kao da su kraj neke zagonetne svečanosti. A ona se nastavlja do beskraja. I premda znam da ćeš se ti diskretno podsmjehnuti, ja sam nekako ipak uvjeren da će netko od potomaka jednom okrenuti ove stranice i reći će: gle! pa sada barem znam odakle sam došao, kao što i ja to u svojoj samoći govorim samom sebi, osvrćući se po otoku unatrag sve do Petra i Hanibala (a minula su čak četiri stoljeća!) – ali kako su to blijedi neznatni tragovi, slučajni ostaci života koji je bio! Jesam li to spomenuo svečanost? A gle! u mojoj glavi nemirno trepere slike i nižu se iskidane misli. Bio je to pakao i još će ga biti. Ni sebe ni potomke nećemo moći zaštititi. Ruke su nam nemoćne, a i naše su misli nepouzdane. Pa kamo su to otišle ona naša snaga i samouvjerenost od nekada? Upravo ovih dana podigao sam za pola metra kameni zid oko našeg vrta, da od ove »dvorane svečane« (od Helade) spasim za njih, barem u budućnosti, ovaj mali komad zemlje – a onda me je misao na tvoj rasvijetljeni prozor okrenut moru opet silovito bacila u ono nevjerojatno vrijeme; vrijeme koje je izgubilo svoju izvjesnost. Ali reći ću ti zašto ga ipak ne možemo zaboraviti: zbog *njih*.

U prvim godinama poslije rata, koje su nam danas, tko zna zašto! – beskrajno daleko, bili su naglo iščezli naši nestali drugovi. Jednostavno ih nije bilo među nama. Kakvi su to dani bili? – možeš li mi ti, na primjer, o tim danima nešto reći? Malo, gotovo ništa. Neki život, ili nešto slično životu buknulo je bilo iz nas i oko nas, i sve se valjalo i kretalo nekamo, kao neka gusta, amorfna smjesa; ali da bismo se sjetili njih koji se nisu vratili, ili smo čak svojim očima gledali kako zauvijek odlaze niz hodnik ili neku tratinu, ne, to nije bilo moguće. Kada su nas neuspjesi i udarci počeli potresati i kad su

moralni apsurdi (političke neravnopravnosti) postali bjelodani, naše su oči progledale gotovo zakvrvavljene od jada, ali nisam se mogao oteti utisku da su nam duše već bile spaljene. Ipak, upravo tada počele su se javljati misli i sjećanja na izginule prijatelje i drugove, ili samo znance koji su uz put nestali. Osjetili smo, ili smo se sjetili, da ih više nema, i činilo nam se na mahove da ih nikada nije ni bilo. Jesu li mi iz ćelije zaista jednog dana odveli Joška Rendića, koji je, danima kao opsjednut pričao o svome putu od Kerestinca do Zagreba? Je li me to na sijenu, na tavanu »ekonomije« u Staroj Gradiški, Grgur Karlovčan onako uporno gledao u oči (a ja nisam znao što da mu rečem). Danijel Ozmo se, ne znam zašto, smijao pun neke zagonetne vitalnosti i vedrine, i samo je to ostalo u mome sjećanju: taj osmijeh, bez lica koje je izblijedilo, možda tek s nekom gestom, s kojom je nestao među barakama. Joška Bogdanovića nisam ni sreo, ali zašto je onda tako živ u mojoj uznemirenoj misli? A ti si, kažeš, pogledom »otpratio« Safeta Krupića, i gle! Kako mi to sada trijezno razgovaramo o tom užasu! A nikada te ni zapitao nisam: kako je zapravo Ozren nestao? (Je li to led u našem srcu?)

Poslije svega mogu ti sada reći: (s Maksimom Gorkim, a u »Klimu Samginu): »*A možda dječaka nije ni bilo.*«

Govorim blasfemije, je li? Bit će točnije reći: nas ipak više nema, to jest nas od nekada, pa nam se čini da je ovo sada neka druga povijest. Ali noći, ove naše noći?

Kad je misao slobodna, noću, bez nekih stvarnih funkcija, i neobavezna, sjećanje mi se silovitim porivom vraća onom gradu na Kami – nisu li baš u taj grad otišli naši drugovi i prijatelji? – i ta mi misao razara snage koje su mi još preostale. Pa kakav je to grad? Je li bio zlatan, s kupolama, i je li zaista bio na obali neke rijeke?

Znaš li što je zapravo čudno? Što nikakvu konkretnu pojavnost nikad nije poprimio. Da, kasnije, u samoći koja je znala biti apsolutna, kao uvijek kad se cjelina našeg bića nađe u gustoj mreži apsurda – a i duh i tijelo su nerazdvojivi u razotkrivenoj bijedi povijesti za koju nikada nismo mogli prihvatiti da je zaista naša – znao se taj grad pojaviti u imaginaciji s prozirnim opnama od aluminija i stakla, s odrazima zalazećeg sunca i noćnim rasvjetama, maštovit i ritmički razveden kao ostvarena poezija neke ultramoderne »materijalističke civilizacije», iznad Corbusiera i Miesa. Ali ovaj grad iz melodije, kojom si mi svako jutro javljao da si još živ, nije imao nikakav oblik. Nisu ga imale ni one naše književne konstrukcije iz studentskih dana, ili poslije njih. I to je baš sada zagonetno i čudno: kako su te apstraktne propozicije, ili projekcije, ili baš konstrukcije ipak imale tako veliku moć pokretanja i uzdizanja, sve do posljednje žrtve i do – zločina? Ako je takva uvjerljivost bila moguća, kako je uz to bilo moguće ono mrcvarenje na Kolimi i Kamčatki, i ropski rad i nebrojene smrti robova? *Kako su bili mogući oni, i kako smo bili mogući mi*? Ali u ovoj tutnjavi po svijetu, po »južnim kontinentima«, neću ti, u ovom »privatnom pismu« pisati, ni o onoj crnačkoj djeci–kosturima s televizijskih ekrana. Samo to: ona uvjerljivost od nekada nije bila isprazna. I

opet će ona uskrsnuti, prije ili kasnije, u ovom obliku ili u onom. Možda će to opet biti nekakve apstraktne propozicije; samo, treba se nadati i treba priželjkivati da u njihovoj jezgri ne bude ponovno neka kobna pogreška, »povijesna ograničenost« ili »osobna kvaliteta« vladara ili diktatora. Treba se nadati? Ali tko nam može to jamčiti, tko nam može dati neko obećanje, barem toliko sigurno da naše sinove možemo s nešto pouzdanja prepustiti ovom strašnom svijetu?

Pa što ćemo sada, i kamo ćemo? Gledam tvoj rasvijetljeni prozor preko mora, u daljini, a zacijelo ti vidiš i moj (u nekom umišljaju, barem), možda baš sada dok pišem ove retke. Ne treba imati iluzija: nitko danas ne gleda na rasvijetljene prozore na ovim grebenima ispruženim u more. Ni svjetlo voštanice ne može mi pomoći, ni poslužiti – možda tek za jesenskih oluja kad gromovi prekinu električne vodove na otoku. Ali umjesto na poetizacije Gastona Bachelarda tada mislim na posve osobne ugođaje iz dalekog djetinjstva.

Dakle, ovo sam ti na kraju još želio reći: ja svoje strašne dane, dane poniženja, jada i beznađa, neću prepustiti nikome; ni svoje mrtve drugove i prijatelje. O, da, zacijelo »svijetlih grobova« ima mnogo više nego što to mi mislimo, i na svim stranama, i tko zna kako će povijest prosuditi namjere i plodove – ali ja, danas, osvrćući se na kraju puta (niti ne znajući otkuda će i kako će mir s dalekih zvijezda pasti na naše duše) znam svoje namjere i želje kakve su bile, i one naših izginulih suputnika, i to su ta moja »lucentia sepulcra« kojima dugujem obaveze i brige svojih posljednjih ljeta.

Post scriptum

Pišeš mi o tišini i miru koji su ti potrebni. Nećeš ih naći. Sve te naše zamagljene i nedostižne nostalgije nalaze se u onome gradu (iz melodije) što ga nismo našli. Lebdi doduše taj grad još u našoj imaginaciji – (i u tvojoj, i u mojoj!) a tko zna, možda je danas još dalji i teže dostižan, ali jedno sada zasigurno znamo, i to ti je, na neki tvrdoglavi način, moj jedini kat'exochèn: tu će on biti, u ovoj staroj zemlji, između njenih rijeka i mora, i ona će samo s njime, unutar njegova zračenja, ispuniti svoj stari zavjet što joj ga je namijenila drama njene povijesti: prema sebi i prema drugima oko sebe. To jest, mi to tek pretpostavljamo, i mislimo na tu mogućnost (na tu nužnost), ali reci: ne počinje li i onako sve od nekih pretpostavki, i od misli, a gle! što je sve počelo i nastalo od onih naših! – pa sam zato (barem ja, za sebe) uzeo još jedan zavjet ili obavezu: misliti mnogo dublje i općenitije (u nadi da takve dubine ipak već postoje u nama), što ja nazivam socijalizmom *in fieri*, u nastajanju, i nemoj se – iz tog tvoga realizma, koji ja nazivam rezignacijom – smijati parafrazi koju ti s ovim Wiesnerovim stihovima od početka pripremam, jer je onaj naš imaginarni grad na Kami postao našom s u d b i n o m – pa evo ti moje konačne riječi: »... *ne mognem li rukom doseć ću ga dahom*«, a cijelu ćeš strofu ovog našeg izgubljenog pjesnika i onako sam potražiti.

Drugim riječima, mi ćemo našom željom i čistom mišlju (pa i noktima ako to ustreba) raskapati ove zidove: mora da postoje neki rovovi usmjereni prema vanjskom prostoru, ili barem prema širem krugu mišljenja i postojanja. Ni u kojem sloju života nećemo se ograničiti, ni u regiji, ni u našoj staroj Kroaciji, a najmanje u proizvodnji i potrošnji. Sve je oko nas na dobrom putu, sada, pri kraju našeg stoljeća, osim »ljudskih odnosa«. Treba li sumnjati da ova znanstvena i tehnološka čuda m o g u (u načelu) svima zajamčiti ljudski život? Pa ako do toga nije došlo, gdje su i kakve su to velike pregrade, i neprelazni zidovi?

Nećemo ih prorovati u ovom našem kasnom i kratkom vremenu – reći ćeš mi. Vjerojatno je tome zaista tako. Ali ćemo ih rovati.

***

Kao onaj utamničenik Itala Calvina u Chateau d'Ifu rujem (razmišljam) u nekoliko smjerova, istovremeno, u ovoj sobi na rtu, i gledam prema tvojoj kući. Noć je, vidim tek nekoliko svjetala na moru, a Igrane su daleko. U prostoru i u vremenu, i ljudske su sudbine beskrajno daleko jedna od druge, i srca. Što li nas to danas veže? Zrak što ga udišemo? Ovo more kao zemljopisni ili estetski fenomen? Ili opet neka zvjezdana prašina? Ali bolje je prekinuti na ovom mjestu ovaj tijek misli, i žalopojkâ pomalo srditih, jer će nas opet dovesti do kakve adolescentne romantike: do »Morske zvijezde« Vladimira Nazora, one što je »*predom od zvijezda vita*« – a mi smo od tolikih zvijezda već umorni.

Eto, noć je, pa da nas barem oblije mjesečina. Zato je bolje ugasiti svjetiljku. S mora i s obala u naše rasvijetljene prozore i onako ne gleda više nitko.

1984.

PISMO SA DNA MRTVOG MORA

Za Petra

Porušeno svetište – rekao si, davno je već tome. Pa sve se i okretalo oko tog pitanja: je li svetišta uopće i bilo? – i tako je prošlo pola stoljeća. Mnogi su nam prijatelji pomrli. Sada znam da tražiš tišinu, pa i sam si to napisao, nedavno: otići od ovog drugog svijeta u *čistu tišinu što živi sama* ... A kad si bio dijete božje, i onda si želio pobjeći: na čistom papiru, u knjigama tvojim i tuđim, ponovno si nailazio na hladni znoj getsemanskog vrta, bezbrojnih vrtova (u zasjedi čekale su te stare riječi, i misli, čitavi traktati i sistemi) ... Sada, razumljivo, znamo da ne možemo pobjeći, i da je tišina zapravo mrtvo more – kao otkupljenje, reći ćeš mi sada. *Prastari hram i grobovi neki* ...

Oh, oprosti što te uhodim i lovim tvoje metafore – kao tvoj alter ego, pa znaš, do đavola, da svatko od nas ima svoga uhodu, dvojnika nekog, nekog

protu-sebe i ne baš dobrog! Ružan osjećaj: imati nekoga tko te pod svaku cijenu hoće spasiti, kao što sam te ono ja htio (u ono »herojsko doba«, koje je bilo i vjerničko) u tvojoj »Djeci božjoj«, ili u povodu nje ... možda samo zato što nisam htio tišinu (ni onu tvoju, raspetu), nego poljubac zmije iz groba, iz tvoje »Legende«. A što ako još uvijek pomišljam da bih mogao biti *Stranac* iz te legende, kad već nisam mogao biti onaj mladi Vidan što bez straha ljubi zmiju u otrovna usta? Kao da mislim: naći će se već netko. Doći će ... Zapravo, i ti dobro znaš da »pomorija« traje u onom selu (i u svemiru) – pa tko će, reci, *otškrinuti vrata svijeta*?

Znam da ćeš se gorko i podrugljivo nasmijati: putnici smo zaista *u nikad viđenoj zemlji*, pa bez obzira jesmo li u vremenu ovom ili onom, sve to s vratima otškrinutim ili pritvorenim ... I to s nasiljem, a mi bez roga i njegova mukla zvuka što se ne javlja, ili se ne čuje ... Pa što, zar se nismo prilagodili, adaptirali, kako se to mudro kaže? – ta sâm si, zaboga, napisao da nasilno tečeš iz prošlosti u budućnost, ali što se nasilja tiče, ono je, vidjeli smo, povijest sama, i svemir, naravno – i što sada? U toj povijesti onaj tvoj lovac ubija ptice, grmuše, što li? – a neki vojvoda reže glavu bespomoćnom teletu (život živi od života – reći ćeš), a i ja, vidiš, ne mogu zaboraviti onu otkinutu ruku djevojčice što se od ciklona htjela spasiti kroz pritvorena vrata, a netko je zalupio vratima, pa je ruka ostala visjeti na tankoj kožici – i sada ti živi u ovoj »neviđenoj zemlji«, bez obzira što se tješimo: *život je iznad* nas (kako si rekao), da, makar i pod onom tvojom krošnjom nepomičnog hrasta, koji je *našao sebe i smirio se*. Pokušavam dokučiti tu misao o smirenju, sada, na kraju puta? Jesi li možda mislio na smirenje onog tvog Barača iz »Vjetra«? *»Odgovarao mi je gustim šumorom, šumovima koje više ne mogu zaboraviti, pa mi se, evo, i ovdje javio, na ovom vrhu kao utjeha. Slušam tako prisutni šum grmlja i slušam njegov davni šumor i huj«* – tako si napisao o tom hrastu, a ja ne znam (jer, ako je život iznad nas ...) kako bismo to mogli pobjeći mislima, čak i onim »izgorjelim«, pa to nije mogao ni onaj stari Baćućurlo koji je jednako tako imao svoju misao, kao što ju je imao i njegov otac, i onaj njegov »protivnik« s druge strane brda. A zamisli, nisu oni ni namjeravali doći do nekog mira, ni do hladovine, ta gore, na vrhu, nikakvog hrasta nije ni bilo (a, čini mi se, i ti sam si taj hrast u svojoj »beznačajnoj« priči izmislio), pa i tvoj stari korčulanski težak, sin oca svoga, imao je neku misao: d o ć i d o v r h a. Upravo kao i mi: prema gore, ispuniti nešto, poput zavjeta ... Pa što bi se drugo i moglo učiniti? Eh, slušaj me dobro, Petre Stakane: možda je taj tvoj stari čovjek ipak htio doći do neba, to jest do Boga? Zamisli tu parabolu – a nemoj misliti da ti je nasilno mijenjam, ili pretvaram u hiperbolu što se uzdiže i lebdi, jer dobro znam da si upravo to i mislio, tako kafkijanski: cilja nema ali put ćemo ipak napraviti, prema gore, naravno, protiv života i povijesti, što su »iznad nas« – a sjećaš li se Cesarića: »... *ko da se hoće dić do boga*«? I stari je Baćućurlo tako nešto mislio, pa bih ja, evo, želio točnije odgonetnuti njegove razloge: Ja sam njihov, onih starih – napisao si, umjesto njega, jer i oni su kopali i rovali (svi pretci naši), a cilja, zapravo, nije bilo; to jest, mi

danas znamo: nije ga bilo, onog posljednjeg, pa ipak – nastavljamo! I, evo, u ovom trenutku našeg razgovora (ta nećeš valjda reći da je ovo moj – samogovor) prisjetimo se još jednom oblaka našeg Dobriše Cesarića: *»Vjetar visine ga je njiho, vjetar visine raznio ga«*. Jer nisi ti slučajno prekinuo misao svoga starca: kad dođe tamo do vrha moći će, tamo, na groblju reći i jednome i drugome ... Što će im reći?

Eh, da ostavimo tu sizifovsku (camusovsku) hiperbolu da lebdi sama, ili s nama, svejedno, u toj našoj otočkoj »ironiji lazura« ...

***

Ispod njega, azura toga što nam je ipak prekrivao nekad naše zlatne dane, pod šumom poznatih mi borova, znanih i domaćih, s kristalom Biokova u daljini, čitam Nazora, Tina Ujevića (nije teško razgovarati s njima: jedan je još tu preko Vidove gore na Braču, a drugi preko Biokova) – i tebe. – *»No vidljivosti nestaje, gubi se, suton je rastače. A, eto, konačno, i rog se javlja ... Gdje si ti, mili zvuče, što si kupao davne dane, male, čiste dane, uz kruh i riječ? Gdje si sada, kada, eto, oko mene grdnih redova mravi, dlakavih glista, žohara, zmija, kameleona, tapira, hijena, krokodila, a ja sam i sam među njima postao probavni organ s iscerenim licem i krvavim zubalom. Takav, eto, nosim posrćući bijelu zastavu Časti, zastavu bijelu i krvavu«*.

Drugim riječima: imao si pravo u »Djeci božjoj«. Ostalo je otprilike isto pod ovim ironičnim plavetnilom iznad nas, danas, kao što je i onda bilo. A stalno nam se zvukovi roga javljaju, sjećaš se: u Shakespearea, u Rimbauda ... Pa ipak, trebalo bi oslušnuti: je li uvijek isti taj »roga glas«, (a ovu sam sintaksu preuzeo od I.G. Kovačića) što nas nekamo poziva i diže? Zaista, opet imaš pravo: krv je uvijek crvena, bila ona od grmuše, od prijatelja ili od neprijatelja. Ali podloga je bijela ... Jesu li to one »dobre namjere« što, ovako ili onako, vode u pakao? I ti i ja dobro znamo: maska na tvom kapitelu iz »Epiloga« neće se uznemiriti. *»Svijet šuti«* – napisao si. Pa znaš što? Pođimo mi do dna Mrtvog mora – to si ti sam predložio; a jednom davno si i pitao, nagnuvši se s obale: *»Ima li koga tamo dolje?«* – Mislim time reći: ako je stari Bućućurlorovao i kopao prema gore, do neba, bio je i to onaj isti »život iznad nas«. I bila je to bijela zastava, ili »roga glas« (Ako osjetiš neku ironiju u ovim riječima, to je zapravo autoironija, upravljena prije svega prema meni samom).

I sve ove knjige, u koje bježiš, i u kojima živimo: za novi život, to jest ne za onaj tvoj s autostrade, nego za novi, umjetni svijet, jednom, kad Sizif svoj kamen smjesti na pravo mjesto. Tako si na kraju napisao: *»Ističe sunce! – govorio sam, a mislio: Javila se čista radost – to ističe i čovjek u nama. Pa i na dnu Mrtva mora«*.

A tu si knjigu i nazvao »Mrtvo more«. Ova koju upravo čitam zove se »Vjetar«.

Pa ti si, dakle, smogao snage da našu »novu povijest« sakupiš na jedno mjesto, epski, u naraciji i u razmišljanju pred njom – a pitam se sada: što sada

s njom, s tom povijesti »poslije pokolja«, koja još uvijek traje? Zla povijest! Stare riječi! Sistem porušenog svetišta, više njih, zapravo, čitavi sustavi složeni od riječi i od fenomena još uvijek lebde iznad nas, ili mi lebdimo u njima, a netko je (a ne znam tko) bio rekao: treba dovršiti misli otaca. Bilo bi to kao da se ponovno nalazimo pred izborom. Koje misli i kojih otaca?

Mislili smo svojedobno (ili sam to ja mislio) da to znamo – o tome, naime, zavisi to »jedno mjesto« je li ono uopće moguće, to jest je li moguće napisati bitnu knjigu koja će ići do kraja, ili sići do dna, mislio sam. Ali ako je ovdje riječ o romanu u našoj književnosti (u našoj povijesti poslije rušenja svetišta, odnosno o samom rušenju svetišta) odavno sam pomišljao, ili sam čak bio uvjeren da poslije »Kratkog izleta« Antuna Šoljana više nije moguće (u nas) napisati »suvremeni roman«, to jest knjigu, roman o našem suvremenom životu (baš zato što je život iznad nas, kako si ti napisao). Šoljan je prošao kroz povijest, u podzemnom hodniku čak, i izašao u »nigdinu«, u sumračno svjetlo bez mjeseca. Već mi se tada činilo: što se još može reći poslije toga? A zapravo, bio je Šoljan eksplicitan već u »Turneji«, koja je uvijek u neposrednoj povijesti, u njenom beznađu. Što mu je onda preostalo nego da napiše »Specijalne izaslanike«, taj posljednji poklik, ili krik, iz neke neodređene, opće (i utopijske) nade, u koju više ni sâm nije vjerovao. Što su, zapravo, ti njegovi »Specijalni izaslanici«, otkuda dolaze? Iz književne fikcije – to jest oni su kao poema neka baš zbog te svoje lelujave poetske zgusnutosti, svečani i tragični kao epilog strašne drame koju su samo oni vidjeli, ili naslutili, a njihova je znakovitost amblematska. Ta je Šoljanova novela (što li je?) kao amblem naše poslijeratne književnosti, u Hrvatskoj, i uz to ona je zaključak dosljedno izveden iz »Turneje« i iz »Kratkog izleta«, a od toga se zaključka nikamo više nije ni moglo ići, ni na kakav izlet ili putovanje, ili pokušaj neki. Ponekad sam pomišljao: pa taj je Šoljanov amblem zapravo pečat na povelji: bili smo, bilo je tako i tako, pa u beskraju vremena i prostora (iz velike nepoznate zemlje) sada dižemo na pozdrav ruke saosjećamo s vama, i tražimo vaše prešutno i tiho saosjećanje. A zavičaja nema, ni poruke, ni nekog drugog i drugačijeg dodira.

Pa kad je i Slobodan Novak jednako tako u »Izgubljenom zavičaju« izgubio svoj zavičaj (a sjećaš li se, Petre Stakane, glasa i zvuka *što je kupao naše davne dane, čiste dane uz kruh i riječ*?) – dogodio se još jedan veliki događaj: ovaj pisac, kao neophodnu posljedicu, ili konzekvenciju, ili posvećenje »krugovaškog« izdajstva napisao je izričitu apostaziju, koja je (književnosti radi) samo prividno bila zaodjevena u parabolu o Madoni Markantunovoj. Sve je groteskno i gadljivo, i onaj žalosno-smiješni (mazohistički) obred s nemoćnom i zlobnom staricom, pa nema »nikakve romantike« ni »vjetrovite palube« – sve do obrata s kojim se groteskna drama pretvara u tragediju. Slobodan Novak razorio je mitologiju nemilosrdno i do kraja (jer Antun Šoljan još je žalio za njom i, čak, i očajavao, ponešto literarno doduše): ... *»Vrtovi su đubrišta i smetlišta i groblja, kosti sagnjile, koža, gnjecavo nešto što su ostavljala za sobom pokoljenja, kao talog u kamenici ...«*

A obrat, znak katarze koja će rasvijetliti i posvetiti (tugom i jadom) ovu burlesknu parabolu, počinje jednom izričitom i nadahnutom rečenicom:

– *Tada je počeo neočekivano Dragin dugi plač.*

****

To sam ti htio reći, upravo u vezi s našom književnom sudbinom: ova je knjiga objavljena 1967. godine – a poslije toga, nije se u nas moglo nešto bitno, ili bitnije, o nama reći; u romanu mislim; a vidio si da smo baš zato s olakšanjem dočekali povratak u prošlost: »Ekstraordinariusa« Ivana Supeka, povijesne romane Ivana Aralice, pa ovaj (povijesno ne baš mnogo »udaljen«) Nedjeljka Fabrija. Krležine »Zastave« ne spominjem; one su nam došle kao nastavak davno poznatog, »onog« svijeta. Kao i Marinkovićev »Kiklop«, uostalom. Povratak u prošlost ili, vjerojatnije, povlačenje u nju: traženje identiteta u »nastavku«, u protjecanju vremena. *Vrijeme* koje nas brani, ako to već *prostor* ne može. A ne može to ni povratak na selo (selo prošlosti) Mirka Božića, Ivana Raosa i nekih drugih. – Ostala književnost, u drugim žanrovima, možda je svojom bujnošću bila kompenzacija oskudnom suvremenom romanu. Može li se pomišljati na »egzogene« uzroke i određenja? Možda; samo to bi moglo vrijediti mnogo više za oglede, i aktualne »raspre« i raspravljanja. Ali zidovi do kojih su došla ova dva »krugovaška romana« ispriječili su se pred nama. U što vjerovati ili, barem, što reći? *Svetište porušeno.* Zvijezde su nekakve neshvatljive užarene kugle, i uopće: nema na svijetu stvari koja bi nam bila *poznata*. Svečani svršetak racionalizma ... Sva su predskazanja i proročanstva bila mračna i zla.

To je, eto, bila naša sudbina, i naše književnosti: sve rano zaokružene (u misli i u smislu), prerano »dovršene«: u toku dvaju desetljeća sve je bilo jasno; to jest postajalo je jasno, sve brže; kao mučno i ružno buđenje iz duboka sna, iz mŏre. Je li trebalo vratiti se natrag; ponovno nešto utemeljiti? – barem misao neku, ili nadu, ako već ne čitav sustav u koji bi se moglo povjerovati. Ili (a strah me je reći): iluziju kakvu.

Smiješiš se mojoj želji, i nepopravljivosti, ali ta tvoja gorčina (s nešto srdžbe i opreza) ne pogađa samo mene. I tebe, i tebe! – ta dobro ti znaš, i razumiješ me: od starog Antunice i njegove goruće »glavnje«, kroz jedno čitavo stoljeće, sve do Freda (jao!) – *bio si tu; i ne možeš se skriti.* I kad sam govorio maločas o onima iz »Krugova«, o njihovoj misli i izdajstvu (ili spasu, svejedno) mislio sam u dnu svoje misli – reklo bi se, i negdje u malom mozgu – i na tvoje rovanje i kopanje, pokajničko i sizifovsko, smješteno unutar tvoje elipse (a nemoj se čuditi što nisam rekao: parabole): mnogih priča, i zapisa, i napisa, i getsemanskih vrtova, *ulazio si u smrt i opet uskrsavao*, i gdje god otvorim kakvu tvoju knjigu naći ću tvoja *vrata sudbine* (ona iz »Dana«) – pa bila to tamna vrata i prozor u noći, ili otok usred modrine: *Žúva, Žúva – evo, evo gdje je tvoj sin* ... Svugdje nalazim tebe i sebe – to je opet onaj »život iznad nas«, pa kako da *prestane biti ta prošlost*? Obuhvaća me tako ponovno, in

extremis možda, i tvoja »elipsa«: jedno njeno žarište su »Djeca božja«, a drugo je ovaj nedavni »Vjetar«. Između samoraspeća i samoubojstva, *početak* koji me *onda* bio zaprepastio i odbio, i *svršetak* koji sada shvaćam i prihvaćam kao otkupljenje, beznadno danas kao što je bilo i onda. Razmišljao sam ponovno o tome: ono nisam bio ja; ono je bio sustav u meni i iznad mene, sistem složen od rana i od nade, a iza sebe sam osjećao naš viteški red mladića i djevojaka na mom otoku, pa i onu otkinutu ruku djevojčice što je visjela na modroj kožici. Bila je to strašna koherencija u našim glavama, sva blistava i sjajna od očitosti i uvjerljivosti, i upravo je taj sjaj bio prekrio i skrio onu široku i mračnu »pukotinu u sustavu« – sjaj što je zasljepljujući bljesnuo i u »Staljinskoj pobjedi pred Moskvom«, i u nebrojenim žrtvama i žrtvenicima, i što je bio zaslijepio našu živu misao, i naše stoljeće.

– A *bio je dan: sâm, veliki dan* – pa i kroza nj, preko tvojih priča, silazim, evo, do tih naših, Malarméovih ili Baudelaireovih, »otoka sretnih«, i znam, dobro se sjećam: *desecima godina plovili smo vremenom, među zvijezdama, ... i među ljudima, među grmljem i šašem, između tisuća zvukova i priviđenja* ... Tolike smrti i uskrsnuća, Petre Stakane! – a bio je dan, veliki, južni dan.

Zato sam, ispitujući sebe (i nas) od »Vjetra« putovao natraške, poput Apollinaira: *vers d'autres nebuleuses* ... tražeći tvoje svijetle trenutke, ili barem nedoumice, sve tamo do prvog žarišta: *»Stara mjesečino, starče sijedi, na dubokom nebu, prijatelju moj! ... svijetlo ogledalo mene, mora, mora biti negdje smisao mene, nije sve to zlo, što se sa mnom zbilo na ovoj zemlji ... Mora negdje ležati smisao naših susreta, naših razgovora ...«*

A ako ne leži nigdje, ako ga nema? – to je pitanje bilo jasno utkano u tvojoj priči, i ocrtano, i s tom si pričom i s tom nedoumicom ukopao i sazdao ovaj naš novi »književni početak«, na obali, poslije Nazora, a uporedo s Tinom, u prozi koja je bila i poezija, epilog (duge prošlosti) i prolog ovog novovjekog suvremenog postojanja, kao slutnja koja će se nastaviti mimo mog »viteškog reda«, ili ispod njega, u tami zapuštene povijesti, i beznadnih sela s tužnim djetinjstvom, s animalnim vegetiranjem i beznadnim umiranjem – pa kakav je to bio južni, infernalni i introspektivni pandan »Povratku Filipa Latinovića«, samo bez velike geste i bez zvučne retorike; sav zgusnut i zatvoren u nepristupačnoj, dalekoj i neprozirnoj čahuri nekog otočnog sela i jednog nevjerojatnog djetinjstva; a koja nam se čahura danas u hrvatskoj književnosti diže kao jedan bitan pol moderne proze, arhetipska, »od prije naše povijesti« (prije zločina); i zato puna tame i kobnih slutnja. Jer tako smo (misaono) postojali ... ukoliko nismo već tada – potražili poeziju, da bismo pobjegli u drugi svijet.

Ja sam i »onda« tražio spas od te zagušljive prošlosti, i u svojim starim primjercima nalazim svoje oznake i na marginama naznačene tvoje ushite; kao pod koljenima Dunje (u »Orfeju«) u sunčanom vihoru malog otoka: *Dolje sam, dolje, na zemlji, duboko, sâm i malen, a ona sva u nebesima. Svjetlost je i glas.* I još dalje i niže, u primjerku »Djece božje« – je li to sublimirani eros, onaj koji je tek dozrijevao kao patnja:

»I tako u meni živi čisti tok misli, kristalno ogledalo u tami, puno svijetle pjene moje mladosti. I ako se dotaknem te mladosti, zavolim ponovno život, sljubljujem se s njim, i živim proklinjući i zahvaljujući. Silazim tako k sebi sluhom za jutarnje kiše, izgubljen u tami ogledala svojih«.

A u drugom žarištu (u »Vjetru«) našao sam te već (ili si ti mene zatekao) u paradoksalnom proturječju: između Fredovih poluga i *noćnih zvijezda koje se ne vide.*

To si i ti u ovoj knjizi htio napraviti *neku vrst inventara svojega života*, to jest izaći iz protuslovlja. Pa, lijep si to izlaz našao! – dobacujem ti s gorčinom i s dobrodušnom ironijom, koja je razumijevanje samo. Da, bio si tu, i prošao si dugim putem, a cilj je ostao daleko (rekao nam je Josef Kafka), pa što sada: otići sâm, napustiti zajednicu, i putovanje, i »mravinjak« (rekao je Tin), i to prije nego što se »preuredi«? Zamisli, otići, pobjeći od svoje nostalgije, i tako se spasiti. Jer naša je nostalgija još u nama, ukopana i uvriježena, i sve mislimo: kako je obraniti od Fredovih poluga, te sablasne mehanike što potresa i huji već čitavim kontinentima bijede i gladi, planetarnim prostorima? Kome ga ostaviti, taj nostalgični san, čisti tok misli, svjetlu pjenu naše mladosti? Između te nevinosti i Fredovih poluga ... Pa to si tom zbunjenom, ali upornom demonu ti sam stavio u usta: *Mrtva nada u nama je strašna stvar, ta lješina* ..., a poslije toga one riječi koje u sebi skrivaju veliku presudu, koje su, čini mi se, tvog Kazimira Barača pokrenule na posljednji put: *Cilj je vatra ljudske sreće ... a svijesnost o cilju nebo, svijetlo, zvjezdano nebo ...*

Pa ako je s tog zvjezdanog neba sišao ovaj zemaljski pakao, mislio je tvoj Barač u tom trenutku (ili to sada mislim ja) – i to sniženje čovjeka da bi mu se omogućio *orlovski let kozmosom,* što je to nego katastrofalni svršetak naše životne priče? – i svoga si glavnog junaka dosljedno odveo na njegov samoubilački put. Daleko putovanje, Petre Stakane! Svoga si junaka, preko jednog od polova Zemljinog proturječja, odveo u pustinju, a gle! ni ti ni ja nećemo se identificirati s njim. Iz onog puta koji je za nama naučio si veliki nauk, i u ovoj velikoj knjizi naše generacije ispričao si nam taj nauk do kraja: *Ako nema sutrašnjice koja pjeva, onda ni čovjeka nema, a kako da te sutrašnjice bude ako od života drugih možemo živjeti*? – Htio si napisati: moramo živjeti, a onda si na kraju pokazao da ne moramo. *Spopala je istina* tvoga junaka – rekao bi ti.

I ja se sâm sada nalazim pred tom istinom, ili s njom, a zapravo, ona je u meni već odavna, a možda je i odvajkada bila. Kako da se spasim od nje, kako da se svi spasimo? – Da se skamenim, otvrdnem? Zaista, zaista: *pred ovim svemirom, kao i pred tvojim Bogom najbolje je biti kamen* – rekao je tvoj junak svojoj ženi, a onda se onaj tvoj vjetar u rebrenicama oglasio jače i ubrzano, kao da je htio nešto važno i brzo objasniti.

Što ti je htio reći? Da je prošlost ostala za nama? Da postoji još jedan pol proturječja? Da smo i mi sami, u sadašnjosti, stvorili budućnost, i da se ona neće moći zaustaviti? Zaista, dobro si nas pogodio i povrijedio svojom nesmiljenom okrutnošću: *Ima časova kada se sve mora mjeriti vječnošću* – ali

što ćemo sa srebrnom niti violine? – pitao sam se u svom posljednjem jadu, čitajući tvoju knjigu i njene zaključne stranice ... A onda si mi ti sam otkrio prigušeni sjaj svoje nostalgije, i njen posljednji trag:

»Što je to, taj vrludavi let?, iskrsne u Baraču. – Ptica kamena? Njezin pjev? Ta svila iskričava, taj zvuk plavih vrleti? I taj muk? ... Taj spas ... Da, nije li to Fred? Violinski žar, njegova vizija budućeg čovjeka?

A ta žarka ptica, violinski pjev, poletjela je kao zvučno, treperavo srebro prostorom, izvijajući se u visine, pa leteći u tim visinama plavim ispreda svilene drhtaje, da bi se, odjednom, u blistavim spiralama spustila ... – ali ovdje prekidam tvoj citat, jer opet ćeš se tu spustiti do smrti (do svemirske mjere). – A povijesna mjera, gdje smo je izgubili.

Krenut ću, krenuti niz sve tvoje pute, i knjige i stranice, za srebrnim pjevom ptice, i naraštaji što će doći, tražit će dobru povijest što nam je preostala (u fragmentima, u blijedim sjenama) i osluškivat će »roga glas«. A zasada se osvrćem na prvo žarište, na tvoje riječi iz božjeg djetinjstva.

– »Je li to ona noć, što prolazi mimo, ona noć krila bijelih nad slapovima? Jesam li to ja onaj koji je zaustavio srce i rekao: Neka prođe i ta noć, kao svaka noć, neka prođe mimo!

Eto, doći ću pred dvor gdje će me dočekati stari poznati mirisi, vaze i uljanice. U mekom plašljivom svjetlu crvenog plamička dočekat će me djevojka što smijeh noći čuva, što sutone krošnja u svom glasu čuva. Reći će da lađu čeka – noću, kao vjetar ... A lađe imaju crvena jedra, glasovi, koji s njih dopiru, govore o susretima noći, o zibanju dana.

Ja ću joj govoriti najtiše svoje misli bez reda: »Odzvanjam, djevojko, u ovoj večeri kao zvono. Tako sam ludo sam k tebi dolutao!« ... Put! Uvijek na putovima, a rose su već pale i trave mirišu: sve stvari rastu iz dobrote zemlje!

Nestat ću u vječnosti, što je bez kraja, ali hvala ti svijetli mjeseče na ovoj noći, hvala ti na zvuku ove svijesti.

Doći će lađe i prijatelji, donijet će grožđe, dinje i žare pune vina, ulja – na jarbolima će visjeti vijenci i mirisat će sve na mošt. Vreo govor će proteći dvorištem, kad sunce u njemu rastali ure ...

... To tako u meni živi čisti tok misli, kristalno ogledalo u tami, puno svijetle pjene moje mladosti. I ako se dotaknem te mladosti ...«

****

Gle! Kako sam završio ovo pismo ili sam barem pokušao završiti ga: s tvojim pjesničkim (proznim) zaletima iz ranijeg života. To su kao neke pobožne molitve – a sve mi se nekako čini da ćeš se ti pobuniti zbog Žúve, Dunje i sveg tog nekadašnjeg podnevnog plavetnila, ili čak zvijezda iznad njih, i tebe ... Ja se, kako vidiš, s mnogo bojazni i opreza zatvaram u naš mikrokozam; pa ipak, nisam odolio napasti da uđem još jednom u »čistu prozu«: uzeo sam u ruke »Dablince« (pisao ih je već u »egzilu«, možda čak u Trstu, tu posve blizu). Kako to čovjek sebe sa sobom nosi! A nisam mogao čitati ih. Pa ni ono

Welsovo pismo iz 1928. u vezi s »Ullyssesom« ne spada ovdje, u ovaj naš život; a ipak, osjećamo ga i muči nas pomalo. Mora da je neka opomena skrivena u njemu, a teško nam je iz naše male povijesti (iz Žrnova) čak i našeg Nazora zamisliti na onom konju na Sutjesci, i od Sutjeske na Zapad ... Je li to bio neki viši stupanj postojanja, ili daljnji, nekamo naprijed? To jest, kao da smo svladali ravnodušnost, i nema je više, i možda je niti ne može biti. Ni ironije, hladnog podsmjeha što nas zaleđuje. I tako, iz tog književnog »vidnog kuta«, ponovno čitam (još jednom) tvoje knjige. I sve mi sada izgleda jasnije: pa ti si htio izići iz tijela, odijeliti se od animalnog, poživjeti u duhu. Napustiti životinjsko izvorište erosa, a zašto to nije bilo moguće (tvoja posljednja utopija!) pošao si sa svojim Baračem u pustinju ...

Čitam tvoje knjige na jugu, u jednom gradu na obali. Čekam jugovinu ili kakav drugi vjetar s mora. Iz srca vodoskoci, crni – to su valjda samo crne misli. Odbacujem jednu za drugom knjige prošlosti: »Zapise Maltea Lauridsa Briggea«, pa »Mjesečare«, i na kraju sve knjige Josefa Kafke ... Naše je vrijeme tako kasno ili smo, možda, mi sami zakasnili. Onda sam, gotovo slučajno, prebirući po policama, naletio na Borgesa, zapravo na njegove pjesme, na »Zlato tigrova«, i druge. Jedan »mlađi prijatelj« mi je i onako dobacio, u vezi sa suvremenim hermetizmom: »A vi se vratite Vladimiru Nazoru«. – Dobra zamisao, bez dvojbe, ali ja sam ipak, ovih dana, skrenuo prema Borgesu (i još nekima, i mnogima), i tko zna kojim slučajem, ili otajnom čarolijom nekom naišao na onaj Borgesov stih o ključu: *»Tu je neki ključ koji je izgubio svoja vrata«* ... i što ćemo sada, ti i ja, ako problem ne uspijemo izvrnuti? Kad bi nam to uspjelo, imali bismo ponovno barem jasno ocrtana vrata (sve ove povijesne tajne, koje su ipak nekakve mogućnosti), i nadu da ćemo ih u budućnosti možda odškrinuti. Naš Argentinac bi to rekao veoma zasjenjenom metaforom: *»Potražiti zoru na svojem zapadu«*, ali mi ćemo je izvući iz te metá-historijske sjene i pokušati objasniti jedinim svjetlom koje nam je dano: *našim* vremenom koje na ovom prostoru protječe, i tajanstvom naraštaja koji se u nedogled nastavljaju; svaki sa svojom zorom i svojim zalazom. A tajanstvo je baš u tome što je to ipak zajedništvo. Ali što je s ključem kojeg ipak nema? I s onim drugim vratima, nebrojenim, svemirskim?

Slegnut ćemo ramenima. Što nam drugo preostaje? Iza tih vrata nikakve svemirske zore nema, ili nije dostupna našem umu; što je uglavnom svejedno. A što je njemu dostupno?

Dostupno mu je ovo oko nas: ravnodušnost, samoća ..., i druge stvari – osjećanja, ili stanja, pa i ona što su tvog Barača dovele »u pustinju«; do kraja. Nema nam drugog puta niti neke druge zore. Hoćemo li se ipak ponovno vratiti njima, tim stanjima i odviše ljudskim. Baš zato što su ljudska i jedino dostupna.

Pa valjda ne sumnjaš da pomišljam na poluge tvoga Freda? Ili na neke njihove blaže oblike? Ne bi to ni bilo čudno u ovo naše doba treće industrijske revolucije, kako je to intimno i nazivamo, tih robota i mikroprocesora.

Podsmjehnut ćeš se, i zacijelo pomisliti: kako me je sam tok misli doveo do ovih amblema suvremenog racionalizma! Treba li da ti još koji put ponovim da mojoj opreznoj (pa kažimo: i skeptičnoj) svijesti, u kojoj su nataloženi sedimenti zanosa i užasa, pregnuća i lomova, ta scientistička heraldika neće zajamčiti otvaranje vrata. Možda će ih samo otškrinuti.

Je li to slabašna i odviše »lelujava« nadoknada za one zore u »domovini sinova«, koje su nas opsjedale i fascinirale? Možda.

Pa i do tada, kakvu ti poruku mogu dostaviti na kraju puta? Ili utjehu (*parce mihi* ...). Umjesto tvoje »strašne ljepote«, ili *zbog* nje i *za* nju – a ne mislim sada na onu Borgesovu pjesmu upućenu Johnu Keatsu, niti na njegove staze što se beskrajno račvaju u vrtu – navest ću ti samo stih iz jedne vrlo jednostavne pjesme koja se zove »Stara česma«: »... *Ti nisi sam u noći/ /»Putnika ima pod zvijezdama mnogo* ...« – Kao što vidiš, to nije, srećom, ona Nietzscheova fontana, rimska, čini mi se negdje kraj Piazze Barberini. Napisao je ovu pjesmu Hans Carossa, a i česma i pjesma su naše, veoma priproste, recimo simbolističke. Samo, njen posljednji stih glasi: »... *i još će netko putem k tebi doći.*« – a s ovim našim životom, da ne kažem, ponešto patetički, civilizacijom, ili veoma prozaično: »društvom« – zaista ne znam koga još možemo očekivati. Tko će nam doći i kojim to putem, sada, na kraju puta?

Eto, zašto ti i šaljem, umjesto zaborava, ove retke sa dna Mrtvog mora.

1986.

PISMO MARINU DRŽIĆU

Mani Gotovac

Dum Marine,

ako se sve shvaća kao što se shvaća, onda Vam ja ovo pismo ne bih smjela uputiti, niti bih Vas trebala prizivati. Najprije Vi ste već stoljećima mrtav čovjek, a kako se ne zna gdje su mrtvi, onda Vaša utjeha i tako stiže odasvud, Vaš duh je prostorni i vremenski, Vi ste i ovdje i tamo. Zatim, Vi ste danas kod nas, za mnoge »Il Magnifico«, a ja sam običan autsider, ili »una donna debole«, kako biste Vi rekli.

Unatoč tome prizivam Vas u ovim noćima dubrovačkim. Iz Vašijeh Dubrava i, smijem li reći, iz Vaše Raguze. Prizivam Vas kao histriona, a ne kao pisca i ne kao urotnika. Revolucije smo naime obavili. Ta iskustva imamo. Kao pisac, Vi ste ovdje postali »kamentemeljac repertoara Dubrovačkih ljetnih igara«. Naime, uprizorenja Vaših djela ponajviše pokazuju Dubrovnik onakvim kakav se on sam želi vidjeti, ponavljaju se slike od časti, slave i Dubrava zelenijeh, govori se o *libertadi*. A sve to, pozivajući se na Vas, moj dum Marine. Vaš je Dubrovnik kroz ova četiri desetljeća najviše izvodio Vaše pastorale, svugdje su se otvarale sjajolike Arkadije, smijeh i veselje, svugdje su se sprezali kultura s monumentima, kulturologija sa simpozijima. U to su Vas, eto, pretvorili dum Marine. Po onim tamnim, sjenovitim i tajnim mjestima, po onom tragičkom u Vašoj komediografiji (osim u časnim izuzecima), po svojoj tužnoj i misterioznoj biografiji, Vi ste ovdje, na Igrama, još uvijek disident, moj autore. Kada se naime nedavno, u Zagrebu, nakon četiri stoljeća, sačinio jedan »Dundo Maroje« što govori govorom Vaših pobuna i tjeskoba i kada je pred par godina jedan mladac napisao dramu o Vašim ružnim snovima, onda je Dubrovnik ponovno iznašao svoje diplomatske načine da ni taj »Dundo Maroje«, ni taj »Držićev san« ne dopru do njegovih zidina,kako se »puk ne bi smućivao« i kako bi se »svaki nemir unaprijed zabranio.« Tako je Vaša teatralizacija ljudi nahvao, Vaše redateljsko zamišljanje onih ludih nakaza, Vaši obračuni s Gradom, sve je to, i danas, dubrovačkim pozornicama ostalo nepoznato, skrovito među Vaše libre i u librima ponekih sebetkanih glava što nisu na Igrama, nego drugdje čine predstave, pišu ili lunjaju od Domina do Barbakana, od Pelila do Orlanda. A Vi ste, dragi moj

dum Marine, svojim slavljenim govorom pokrivali sve naše laži, prevare i još luđe nakaze. Postali ste odista kamen, kamen-temeljac jednog drž/avnog iliti drž/ićevskog festivala. I oprostite mi, molim, na ovoj igri riječi.

Zato Vas najprije prizivam kao histriona, dum Marine. Izvucite nas histrionski iz ove »elbe oscure« u koju smo svi zajedno upali i u kojoj se čini da se svi putevi račvaju jednako bezizgledno. Sve nas naime uvjerava da je teatar tek zabava, da autorstvo ne postoji, da osoba nema, da je Hamlet onijemio, da umjesto krvi, ideologija curi našim žilama; sve nas uvjerava da su mediokriteti i politikantski pirani okupirali prostore, da se niodkuda nemože pojaviti teatarski prizor kao »krizno polje čovjekove sudbine« ili kao trenutak slobode. Ali ja ne želim vjerovati više svojim očima. Poput slijepa Edipa pokušavam vjerovati u nešto dublje, u nešto ponornije od onoga što vidim. Ja vjerujem da se u teatru može početi iz početka, i to upravo ovdje, i nikada toliko i tako neodgodivo, i nigdje kao baš u Vašem gradu, moj dum Marine.

Molim Vas zato za malo strpljenja. Reći ću Vam svoj argumenat od teatra na Igrama. Reći ću ga sažeto. (Moj je pogled ograničen, ali je pasionirano vezan uz teatar i Grad; sve što treba, dodat će Vaša genijalnost.) Početi ću najprije s onim što se događalo kroz ova četiri decenija. Kao što su nam naime potrebna Vaša iskustva (i iskustva onih koji su došli nakon Vas) tako nam je potrebno i iskustvo Igara. *Sve to moramo znati, da bismo mogli zaboraviti. I onda krenuti iznova.*

Igre su imale tri razdoblja. U četvrtom su sada, a sada je uvijek pakao. Vi kao komediograf to osobito znate. Svako od njih (s izuzetkom četvrtog) započinjalo je s nekom novom teatarskom ponudom. Ta bi se ponuda razvijala, donijela bi plodove, potom bi se gasila, nestajala, umirala. Formula bi se naprosto tehnologijski istrošila. Kao svaka formula ili ideja, uostalom. U početku bi teatar procvjetao, glas o njemu uzletio bi nad Lovrjencem i dalje nad morem, obzorje bi se činilo otvorenijim. Onda bi se ideje počele trošiti. I napokon, žderati same sebe. Nastupilo bi vrijeme umora, ponavljanja, mrtvila. Nekadašnji pokretači novog postajali su razdražljivi čuvari starog. Ne bi htjeli i ne bi mogli odstupiti prepustiti mjesto drugima. Krizno doba trajalo bi kraće ili duže, a onda bi opet probila nova teatarska misao i krenula na svoje putovanje. Igre bi ponovno postajale teatrom. Nekako se ciklički izmjenjivalo vrijeme uspona s vremenom pada. I uvijek, kada su Igre bile u nekom od svojih vrhunaca, uvijek bi se, iz prikrajka, potiho, javljao glas drugoga, glas koji bi govorio o promjeni. Krizno stanje u koje su Igre međutim zapale sredinom sedamdesetih godina i beskrajna nijemnost onih koji dolaze sa strane, pokazuje teže oboljenje, jedno »tegobno državljanstvo«, ili kako bi mračnjaci rekli »nabrekli trbuh koji je bremenit vlastitom smrću.«

A kako smo dospjeli do ovog stanja? Kako smo iz vremena kada je Dubrovnik svojevrsnu renesansu doživljavao ponovno i to preko teatra, dospjeli i do rasula tog teatra?

Marko Fotez je bio čovjek od velikog zamaha. Bio je kazališni otkrivač i otkrivač kazališta. Prvi je u teatru pronašao Vaše djelo. Prvi je iskušao

Lovrjenac kao Hamletov dom. I prvi je izvukao teatar iz zatvorene kutije pod zvjezdano nebo. »To je samo po sebi bilo već toliko značajno i novo, uzbudljivo i zaokupljajuće, da se u početku nisu postavljali nikakvi zahtjevi estetske naravi«. Fotez je htio festival u doslovnom značenju te riječi. (Festivus znači radostan.) Htio je pri tom da njegov izgled bude svjetski, turistički, atraktivan, senzacionalan i da spram Dubrovnika bude podatan i idolatrijski. Fotez je u tome uspio. Ali su se već od samog početka javljali suprotni glasi. Najopasniji prigovori dolazili su s Vaše strane, dum Marine. Premda to nikome tada nije bilo jasno. Ali Marko Fotez je u Vama vidio neprikosnovenog zabavljača, koji tek nasmijava i uveseljava svoj Grad. Pa kako bi sebe i ostale uvjerio u te pretpostavke, on je adaptirao Vaša djela, i ona su takva, adaptirana, nakon tolikih stoljeća, prvi put dospjela natrag, na place, u parkove. Bio je to istodobno *prvi Vaš povratak* u Grad i *prvi Vaš falsifikat.* Ali Marko Fotez je bio histrion i teatralizirana osoba. Vremena su bila povoljna tek za zabave, za idolatrije, tek za slavljenje *države,* »bremenu se, vi znate, valja akomodavat«. Odakle nam, naime, pravo da iz naših današnjih saznanja, i to osobito o Vama, sudimo Marku Fotezu? Tim više što se negdje istodobno, već javio i drugi glas. Nije govorio s rukovodećeg mjesta, govorio je iz dubine. A bio je živ, dum Marine, bio je Gavellin. Taj se gospodin pitao: što je Držić zapravo napisao? Gdje su *originali*? I dalje: može li se na otvorenom prostoru glumiti po istim konvencijama po kojima se glumi na sceni kutiji? Hoće li Grad kakav je Dubrovnik postati svjetskim festivalom po festivalskim atrakcijama ili po osobitostima svoga teatra? A potom je Gavella 1959. godine doveo u Grad »Hekubu«, Vašu »Hekubu«, glavom. Bio je to onaj isti prepjev Euripidove tragedije čije su izvođenje zabranila dubrovačka vlastela i nakon čega ste Vi iznenada napustili Raguzu, te krenuli u nepoznate nam pravce, pa završili život na prilično misteriozan način. Gavella je s »Hekubom« slavno propao na Igrama. Malo zatim, i on je, kao i Vi, pošao na sastanak s Haronom. Hekuba se još jednom pokazala ukletom. Ali je ostala na Igrama, kao svojevrsna Gavellina oporuka. Ona, »Taraca« i »Ifigenija na Tauridi« bit će istodobno početak novog razdoblja Igara.

Ali prije toga, one su morale proći svoju prvu krizu. Fotezove su se ideje istrošile. Hamlet se na Lovrjencu fetišizirao. Estetski promašaji počeli su postavljati pitanja. Ni Vi, dum Marine, niste više mogli izdržati u Fotezovim kostimima. Šavovi su popuštali. Igre su ušle u vrijeme koje ne stvara novi život nego se umrtvljuje u miru prošloga.

Slijedeće desetljeće pripalo je Kosti Spaiću. A on je klasicist po cijelom svom biću. Ušli smo u vrijeme Kulture, Umjetnosti, Estetike. U razdoblje koje je opet pogodovalo državi. Visoka estetika i visoka državnost uvijek su živjeli u suglasju; i kada estetičari, kao Spaić, toga nisu svjesni. Sve što je bilo samo zabavno, turističko, festivalsko, bjelosvjetsko, atraktivno i senzacionalno, Spaić je iselio iz Grada. Htio je Dubrovnik kao Hram Umjetnosti. Kao posljednje utočište. Bio je zastupnik literarnog teatra. Utemeljio je ambijen-

talno načelo korištenja dubrovačkih prostora: mjesto igre, naime, u njegovo je vrijeme »prvenstveno ilustriralo scenski realitet komada. Ono po čemu je Spaić, međutim, označio epohu na Igrama, bile su njegove režije Vašeg »Skupa« i »Dunda Maroja«, te Vojnovićeve »Dubrovačke trilogije«. Spaić je prvi Gradu pokazao Vaše djelo u izvornom izdanju. A poetska raspjevanost njegova teatra otvarali su se kao bljeskovit kazališni događaj, kao prilika dubrovačke neorenesanse. Grad renesanse još jednom, ovaj put u teatru, s Vama i s Vojnovićem, nostalgično je čeznuo za svojom Obnovom. Bile su to šezdesete godine. Godine iluzija. Svijet je na trenutak poklanjao nadu. Dubrovnik je oduvijek znao primati poklone.

Ali nade su bile lažne. Već krajem šezdesetih Spaićeve formule su se počele iscrpljivati. On je međutim napustio Igre igrom politike. Razvoj kriznog kruga koji se netom počeo najavljivati prekinuo je Georgij Paro. Došao, osvojio i postao nosiocem čak dvaju razdoblja Igara. I to dijametralnih. Treće, kratko razdoblje Matkovića i Para, nazivalo se otvorenim teatrom, prodorom avangarde, vremenom »kazališne kuge« što je napokon dospjela i u sam Grad. Paro je naime dokinuo literaturu kao vrhunskog boga kazališta, zamislio je repertoar u procesu bez unaprijed utvrđenog programa, prostor nije više rješavao po načelima ambijentalnog teatra, istraživao je mogućnosti prostora kao metafore, razbio je razlike između subjektnog i objektnog, između glumca, redatelja, kritičara, nije dopuštao stajanje izvan, već stajanje unutra, spustanje; sve je uznemirio, uzbunio, pozvao, suprostavio, pokrenuo ... i onda kada se Dubrovnik rađao teatrom, onda se sam Paro ukočio i okamenio. Kao da je prošao kroz Formanovo »kukavičje gnijezdo«. Na mjestu svakog pokušaja, vratio je provjereno, osigurano, monumentalno. Nakon vrućih trenutaka, nastupilo je mrtvilo. U znaku Georgija Para Igre su prema tome doživjele svoj najveći uspon i svoj najveći pad. Paro dugo, vrlo dugo nije silazio s rukovodećeg mjesta Igara. A one su parazitski ponavljale mišljenje onoga što je već bilo mišljeno s nekim estetskim ili fetišiziranim naumom. Igre su postajale poprište jedne blage katastrofe: propast historicističkog optimizma avangarde i propast svake ideje progresa. Mrtvac je već bio spreman za pokop, kada se u Dubrovnik vratio Kosta Spaić i doveo sa sobom redatelja Petra Večeka. Spaićeve ideje pripadale su bivšem vremenu. Večeк je dolazio iz drugačijeg teatra. Nije mogao pomoći Igrama. One su se nastavile ukrašavati šarolikim kostimima i mirisnim pomadama. Poput leševa bogatih američkih udovica. Obzorje Igara bilo je zarobljeno.

Ima u nama, dum Marine, nešto genetski nekrofilno. Čitala sam o tome i u Vašoj »Hekubi«. Zato bi se možda moglo pitati i ovako: ako su se sve formule naprosto istrošile, ako vlada nedostatak svakog autentičnog projekta, zašto onda ne zaboraviti na Ragusu? Zar ona nije zaboravila, na primjer, na Vas? Zar u njezinoj naravi nije zaboravljenje? Zašto ne započeti negdje drugdje?

Ali ja sam Vam već rekla da ne mogu i ne želim vjerovati svojim očima. Možda zato, stvari mi se čine drugačijima. Posljednjih godina, naime, javljaju

se teatralizirani pojedinci, različitih struka, zauzeti Dubrovnikom, njegovim teatrom, poviješću, teorijom književnosti, filozofijom, Igrama ...

Možda bi oni mogli zajedno, kada bi Grad htio ...

Možda oni osjećaju poticaj da promjene scenu, kada bi ih netko čuo ...

Ili su i bogovi oglušili.

Ali ipak mora biti neki način. A Vi ga, dum Marine, možda vidite ...

Jer, sve bi ovdje, u Gradu, moglo biti dosta jednostavno, kada bi bogovi zemni, podzemni i ini, htjeli teatar, htjeli život u Gradu. (Sjetite se samo Vojnovića.) Evo kako jednostavno:

ta bi teatralizirana grupa pojedinaca, koju sam maločas spomenula, mogla istupiti autorski. Jedino autorski, moj autore. (Pod autorstvom ovdje, ne podrazumijeva se organizaciju vlastitih interesa niti vlastite vlasti. Naprotiv, ovdje riječ autorstvo hoće najprije reći dezorganizaciju takvih organizacija.)

Nastupati autorski naime (a Vi ste prototip hrvatskog autora) znači prije svega imati fundamentalne odvažnosti za odvažna i fundamentalna pitanja, pa ma koliko ona bila promašena. Znači dovoditi stalno sve u pitanje, a osobito sebe. Biti u Hamlet, biti u Držić-situaciji. Postavljati uvijek iznova svoje vlastito biti ili ne, govoriti naime iz biti vremena. Postoji još uvijek ona fluidnost jezika koja nastaje samo iz govora što se rađa u muci i milini, i samo taj govor može pogađati onoga koji ga sluša. Bez tog međusobnog fluida ili Erosa, nema autorstva, pa nema ni teatra.

Ta bi autorska grupa morala ponuditi nešto poput plana, projekta, nacrta (unatoč strašne devalvacije ovih riječi) ... nešto naime od čega valja započeti. Potrebno je to ishodišno mjesto, to znanje, ali bez nade za bilo kakvo njegovo utemeljenje, za bilo kakvu nepromjenljivost ili cjelovitost. (Nadam se da smo pomireni s fait a complijem svih mogućih ideja i ideologija.) Zato bi promišljanje Igara, mogućnost ponude repertoara po mrežastom sustavu, promjena u načinu viđenja scenskih prostora, zato bi sve to valjalo shvatiti kao nužnost, koja međutim postoji samo zato da bismo se mogli prepustiti slučaju, samo zato da bismo poštivali slučajnost. *Kada naime postoji nacrt, onda se slučaj ne može doživjeti samo kao nešto sretno ili slijepo*, onda se njemu može poći u susret. »A slučaj je sačinjen od trenutnih i lokalnih poteza, od dijelova besciljnog, od uvijek iznenađujućeg putovanja«. Slučajnost i nered u stvaranju teatra nisu njegovi nerazumni ostaci, nego upravo ključ ulaznih vratiju. Ali pravo na taj ključ, stječemo tek nakon što smo unaprijed promislili, nakon što smo ispitivali od kuda dolazimo i kamo želimo. Moramo naime razumjeti u okviru kojeg se putovanja krećemo.

Nije li Derrida točno rekao da je kazalište organizirana anarhija?

Autorski promišljati Igre značilo bi prema tome računati na pogled što ne gleda samo naprijed u sjaj aktualnosti, nego i na ruševine povijesti. Ako ne uvažavamo sjenke što ih iza nas baca prošlost, ako Vas ne prizivamo dum Marine, neće nam biti dopušten ulazak u trenutak kojeg živimo. Ako pak ne uvažavamo taj trenutak, svoja sadašnja iskustva, i to ona obična, svakodnevna,

neće nam biti dopušten ulazak u prošlost. Valja nam u svakom času osluškivati onaj zaglušni pozadinski šum što dolazi iz povijesti Grada, Europe, iz povijesti Igara, valja nam iz tog staretinarskog gomilanja, iz tog povratka unatrag iznalaziti put koji nas upućuje. »Istinski bitak ne postoji.« To se pokazuje danas, kao što se pokazivalo i Vama, dum Marine. »On se samo prenosi.« Naš povratak prema tome ima smisao upućivanja. On označava taj prijenos. Zato vječno i sada, nikada i uvijek, trenutno i trajno, sve je tu, istodobno, s nama, baš kao i Vi, naš neobjašnjivi i tajnoviti autore. *Mi prema tome moramo u Dubrovniku sukobiti sadašnjost i prošlost, sučeliti ih, kontaminirati vremena, autore, motive, tematizirati probleme što su progonili naše pretke i što progone nas, otvarati ih zajedno, prelamati ih. Ista će pitanja u novim rasporedima izazvati prije/lom, prijestup* ... Nisu li to signali teatra?

Stvarnost se ionako ne može iskazati. Ali se može proživljavati, kaže Lacan. Nije li upravo to proživljavanje pitanje kazališta? Nije li to Mišolovka u koju valja upadati?

Stara je Raguza, Vi ste mi tu krunski svjedok, dum Marine, »neosporno mjesto isijavanja snažne kulturne tradicije, ona je jedini naš Grad, Urbs« (pa onda i polis), ona je silan subjektni autoritet, ona je napokon osovila i Vaše pitanje, Držiću. »Stvarati je moguće tamo gdje nešto odista postoji, gdje se naime ima što rušiti, gdje se imaš čemu odupirati, da bi onda mogao graditi iznova, stvarati iz početka« kaže Harold Bloom. Dubrovnik je Grad upravo te edipalne dvosmislice: on jest autoritet što se čuva i štiti, što stoji čvrsto i nepromjenljivo, i što u isto vrijeme izaziva na razgradnju, na rovanje, na napad, kako bi se moglo krenuti nanovo. Tu ste nam dvosmislicu upravo Vi otkrili dum Marine, pa onda i oni nakon Vas, sve do Vojnovića. Jer upravo iz tog edipalnog kruga nastajala je umjetnost, veličina i teatar Dubrovnika. I upravo u njemu taj se krug može ponovno pokrenuti. To ne znači da ponude ne postoje i drugdje. Ali ovdje su neumitne. Pitanje je samo vremena. Taj je Grad naime po svojoj naravi otvoren teatru. U njemu se ne može odustati. To i nije pitanje naših odluka, naših volja.

Tako bi se možda, u nekoj novoj, (možda utopijskoj) autorskoj ponudi Igrama, cijeli Grad na primjer mogao zamisliti kao teatar. Njegov se prostor do sada riješavao ambjentalno, metaforički, pa tako da se prekrivaju crkve, tvrđave... A zašto se sada ne bi predaja ključeva od Grada na početku Igara glumcima-putnicima, shvatila doslovce? Zašto oni ne bi doslovce »preuzeli« Grad i pokrenuli ga kao teatar? Naravno, morala bi to biti posljedica jedne cjelovite kazališne zamisli, jednog osobitog projekta koji bi se događao po svim trgovima, ulicama, zidinama, tvrđavama ... takvi su projekti mogući, štoviše moglo bi ih se konkretno predložiti.

U takvim noćima Igara nestalo bi onog ispraznog ravnodušja, onog tupog hodanja dubrovačkim ulicama, ukočenog stupanja i bezvoljnog koraka ...

Zavladao bi neki viši ton, višak pathosa, višak energije. Dubrovnik bi postajao osobit teatar, samosvojan, vlastit, sebetkan.

Ali Vi biste se zato morali vratiti, dum Marine. I to ne kao urotnik, ne kao onaj koji mrzi i osvećuje se, ne kao prizivač čovuljica, žvirati, barbaćepa, papagala, mojemuča, žaba... Vratite se kao histrion, kao lutajući histrion kroz prostor i vrijeme. Dopustite nam da se držimo za Vas Držiću, i povedite nas u Njarnjas Grad, u 1988. godinu.

Vaša Mani Gotovac

Dubrovnik, ljeto 1986.

SONETI*

William Shakespeare

1.

Plod želimo od ponajljepšeg stvora
Ruža ljepote da nikad ne svene,
A stariji kad s dobom minut mora,
U mlađem traju na njeg uspomene:

Al sveden ti na sjajne oči svoje,
Sam sebi ulje, hraniš sjaj svog plama
Glad tvoreć gdjeno izobilja stoje,
Sam sebi dušman, krut spram sebe sama:

Ti koji sad si svijetu ukras svježi,
U proljetno vesélje nadu budiš,
U pupu srž ti sahranjena leži,
A nježnu škrtost rasipnički nudiš;

Smiluj se svijetu, jer će ovaj grobom
svoj dio proždrijet, isto kao tobom.

2.

Kad četrdeset zima tvoje čelo
Svlada, ljepote preoravši polje,
To mladenačko, ponosno odijelo
Od tralja neće činiti se bolje:

Kad pitan budeš gdje ti je ljepota,
I s blagom tvojih živih dana što je,

* Prevedeno u toku 1980/81.

Isprazna hvala i teška sramota
Bila bi kazat zgasle oči svoje.

Ljepoti smisao bi bio sav da
Odvratit možeš: »Moje lijepo dijete
Izravnat će moj račun, starost pravdat«
Ljepotom svojom kad nasljeđuje te.

To nov bi bio stvor za stare dane,
Krv grijao ti kad se hladit stane.

3.

Pogledaj lice u zrcalu ovom,
Sad lice mora drugo jedno dati,
Ne popraviš li svježinom ga novom,
Bez blagoslova bit će neka mati.

Ali ta lijepa, s neoranim krilom,
Gdje je, što tvoje prezreti će ralo?
Il čije samoljublje tako milo
Grobu će bit, potomstvo da bi stalo?

Ti zrcalo si majke, ona dobi
U tebi ljupki travanj tvoga cvata,
Tako ćeš ti, kroz okna svoje dôbi,
Vidjeti svoja vremena od zlata.

Ako ti živom do spomena nije,
Sam umireš i lik tvoj s tobom mrije.

7.

Milostiv sjaj sa istočne kad strane
Plamteću diže glavu, svako oko
Odozdo prizor novi častit stane,
Pogledom služeć vladaru visokom,

Pa kad se popne vrh nebeskog brijega,
Ko mladić jak, životu svom u srijedi,
Još smrtni pogled obožava njega,
Njegovo zlatno hodočašće slijedi:

Al izmorenih kola, s vrha kada
Ko slaba dob on vuče se iz dana,
Ranije smjerne oči, s niskog sada
Lûka put drugih okreću se strana:

Negledan i ti, podne prelazeći,
Umrijet ćeš, ako ne znaš sina steći.

8.

Ti, glazba, zašto glazbu slušaš tužno?
S užitcima se užitci ne tuku:
Zar voliš to što čini ti se ružno,
Ili sa zadovoljstvom primaš muku?

Ako li sloga zračnog ugođaja
U skladnu spoju uho ranjava ti,
Zvuci te kòrē kad dijelove spajaš
Što morali bi odjelito stâti.

Gle, jedna žica drugu blago prati,
Jedna uz drugu usklađeno zvuči,
Ko muž su, dijete i presretna mati
Odjednom istu notu pjevajući.

Naoko jedan, mnoštven pjev bez riječi:
»Jedan si ko nijedan« – tebi ječi.

12.

Kad uru koja vrijeme kaže pratim,
I lijep gdje dan u groznoj noći pline,
I prošlu proljet ljubice kad shvatim,
Crn uvojak sav srebren od bjeline,

I s gorda stabla da se lišće strese
Od žege štono zaklon bješe stadu,
A snop da ljetne zeleni ponese
Na odar bijelu, čekinjastu bradu,

O tvojoj tada pitam se ljepoti,
Zašto si i ti to što vrijeme hara,

Jer se ljepota protiv sebe roti
I brzo mre ko druga što se stvara.

Tek onda Vrijeme neće te pokosit
Ako mu možeš porodom prkosit.

17.

Tko mom će stihu u buduće doba
Vjerovat, ako zasluge ti hvali?
Prem nebo zna da on je poput groba
Što život krijuć dijel tvoj kaže mali.

Da svježim ritmom nabrojim ti draži,
I ispišem ljepotu oka tvoga,
Sve važiti će za pjesničke laži
Jer ne zna zemlja lica nebeskoga.

Papire tad će požutjele ove
Prezret ko starce u brbljanju revne,
Ko tlapnje će ih krstit pjesnikove,
Ko pretjerani metar pjesme drevne.

No bude li ti živo neko dijete,
I ono i moj stih oživjet će te.

18.

Zar ću te usporedit s danom ljeta?
Dražest i blagost u tebe su veće;
Pupoljke svibnja trese surov vjetar,
A ljetno doba prebrzo isteče;

Nebo zasjaji okom odveć vrelim,
Njegov se zlatni obraz često mrači;
Sva se ljepota od ljepote dijeli,
Jer slučaj joj i narav nakit svlači;

Ali tvoje vječno ljeto neće svenut.
Ni s njim ljepota što ti je u vlasti,
Nit možeš smrti zalutat u sjenu
Kad vječnim stihom u vrijeme ćeš rasti;

Dok oči vide i dok čovjek traje,
Dotle on živi i život ti daje.

20.

Naslika tebi žensko lice Narav,
O gospodaru-gospo moje strasti,
I žensko imaš srce, al bez dara
Za obmanu na ženin način vlastit;

Jače se sjaji, manje lagat može
Tvoj pogled koji svaki predmet zlati,
Bojama vlada boja tvoje kože,
Te ženska duša, muško oko pati.

Dosuđen prvo tebi ženski rod bi,
Al Narav u te zaljubi se do dna,
Dodatkom jednim od mene te odbi
Stvarcom što za me nije svrsishodna.

Kad označen si za nasladu ženi,
Neka te rabi, a ljubav daj meni.

23.

Ko nesiguran glumac nasred scene,
Od straha izvan uloge kad luta,
Il poput zvijeri bijesom ukočene
Kad snaga pusta slabošću je sputa;

I ja sam takav: plah spram pouzdanja,
Ljubavni obred zaboravljam reći,
Te ljubavi se snaga čini manja
Jer silu njenu vlastit teret priječi:

Nek pogledi mi ko rječitost važe
Da nijemo kažu žudnje mojih grudi,
Što ljubav ištu i nagradu traže
Više no jezik koji izraz nudi.

Ljubavi nijeme izuči pismena
Jer riječju sluša ljubav profinjena.

27.

Trudan od puta, k svome žurim logu,
Počinku tijela koje napor skrši;
U glavi putovanje počet mogu
Da radi duh, kad tijelo s radom svrši.

Jer moja miso iz daljine tada
U hodočašće žarko k tebi ide,
Rastvara očni kapak od sna svladan
Te gleda tamu koju slijepci vide:

Tek duše moje izmišljene oči
Sjen tvoju vidu kazuju bez slika,
Što kao dragulj usred strašne noći
Noć čini lijepom, obnovljena lika.

Mir tijela danju, misli kad je tama,
Zbog tebe ne znam, ni zbog sebe sama.

43.

Kad žmirim, oko vid mi bolji ima,
Jer danju gleda nedostojne stvari;
Kad spavam, tebe nazire u snima
I mračno svijetli, svjetlom u mrak žari.

Ti, čija sjena sjaj sjenama daje
Ko sjen ćeš stvora sretan prizor stvorit
Jasnome danu još jasnijim sjajem,
Kad slijepom oku sjen ti tako gori!

Blago tad oku mom blagoslovljenu
Spazi li tebe usred dana bijela,
Kad lijepu ti, nesavršenu sjenu
Vidi usred noći, sna i nevidjela!

Dani su noć za oči što te traže,
A noći svijetli dan kad san te kaže.

44.

Mračna tvar mesa kad bi miso bila,
Daljina kivna spriječila me ne bi,
Kroz prostore bi prenijela me krila
Daleko izvan međa, tamo k tebi.

I nogom bih se ma gdje mogo oprijet,
Na kraju svijeta, tebi ponajdalje:
Jer preko mora, zemlje može doprijet
Miso, čim smisli kud je želja šalje.

Što miso nisam, miso me probode,
Da milje svladam od odlaska tvoga,
Al toliko sam od zemlje i vode
Te milost časa tužeć čekam stoga;

Jer nemam ništa od počela sporih
Do suzā, znaka jada što me mori.

45.

Druga dva, lak zrak, vatra očišćenja,
Oba su s tobom, gdje sam god kod kuće;
Misao jedan, drugi žar mog htijenja,
Kretanjem brzim prisutnost-odsuće.

Jer kad u nježno ljubavno poslanje
Brža počela upute se netom,
Moj život, stvoren od četir, s dva manje
Potone k smrti, sav pritisnut sjetom;

Dok sastav se života ne zacijeli
Čim od tebe se vrate skoroteče,
Pa svaki od njih osvjedočen veli
Da ti u dobru zdravlju vrijeme teče:

To mi je radost, al tek časkom sretan
Šaljem ih natrag, i opet sam sjetan.

46.

Srce mi s okom rat je započelo,
O plijenu tvoje slike raspru vode;
Oko bi srcu pogled spriječit htjelo
A srce oko pravo te slobode.

Navodi srce da te ono krije, –
Do skrovišta ne doprije pogled jasan, –
Al optuženik sporazuman nije,
Tvrdeć da u njem leži lik tvoj krasan.

Da taj se prijepor tiješi, povela se
Istraga misli što u srcu stoje;
Po pravorijeku njihovome zna se
Dijel bistra oka i čest srca što je:

Te kako slijedi: oko slikom vlada,
A srcu ljubav nek tvog srca spada.

52.

Ja sam ko gavan koji ključem lako
Dopre do svoga slatko skritog blaga,
Al neće ga u doba gledat svako
Da ne otupi naslade mu snaga.

Zbog toga rijetki gozbeni su dani
Jer malo kad kroz dugo ljeto stižu,
Ko alemi su rijetko posijani,
Dragulji što se oko vrata nižu.

Moja je škrinja vrijeme gdjeno ti si,
Ormar što drži halju zatočenu,
Da izuzetni može čas uzvisit
Rastiruć opet jednom raskoš njenu.

Blažena tvoja vrijednost, cilj što sprema
Slavlju – kad jesi, nadi – kad te nema.

53.

Što ti je tvar, od čega sačinjena,
Da milijun čudnih sjena k tebi teži?
Jer svakom, svakom spada jedna sjena,
A tebi baš da svaka sjena leži!

Opiši Adonisa, patvorina
Prenesena je tužno s tvoga lika;
A sva ljepota lica Helenina
Tek je u grčkom ruhu tvoja slika:

Proljeća ti se sjeti, ljetnog slavlja,
Pa prvo sjena tvoje je ljepote,
A drugo tvoju darežljivost javlja,
U svakom sretnom liku poznamo te.

Sve vanjske draži dijelit ti je dano,
Ne dijeliš tekar srce postojano.

60.

Kao što val za valom žalo bije,
Naši trenuci k svome kraju jure,
Da uzmu mjesto onom što bje prije,
Susljednim trudom natječuć se žure.

Rođenje usred svjetlosne pučine
K zrelosti puže, ali njome zavladav,
Snagom zlih zvijezda sva mu slava spline:
Vrijeme što dade, dar svoj ništi sada.

Sulicom vrijeme cvat mladosti bere,
Ljepoti brazde usred čela kopa
I svaku rijetkost u prirodi ždere,
Njegova košnja svemu sprema propast.

Ipak će stih moj u vremenu nade
Hvaliti tebe prem mu krutost znade.

65.

Kad mjed, kâm, zemlja i beskrajno more
Sa smrtnošću se ne mogu nadmetat,
Zar da se ljubav i ta sile bore,
A ljubav nije moćnija od cvijeta?

Oh! zar da medan ljetni dah se mjeri
S navalom strašnom koju dani vrše,
Kad neosvojiv klis i tvrde dveri
Najzad od snage Vremena se skrše?

O grozna misli! gdje će skriven ležat
Najljepši dragulj Vremenu iz škrinje,
Kome bi ono moglo natrag bježat?
Tko kadar spriječit razoran mu čin je?

Ah! nitko, osim da se čudo zbije,
Iz crnila da moja ljubav sije.

66.

Sit svega, ištem smirenje od smrti,
Zaslugu videć rođenu sirotom,
I bogatog što na se raskoš prti,
I čistu vjeru izdanu sramotom.

I zlatnu čast bez stida zlorabljenu,
I djevičansku krepost oskrvnjenu,
I savršenost grubo narušenu,
I mlitavošću snagu poraženu,

I umjetnost od vlasti ušutkanu,
I ludilo vještinu gdjeno kori,
I istinu ko glupost žigosanu,
I sužnja Dobro gdje silnika dvori.

Sit svega, sve bih to napustit htio
Kad smrću ne bih ljubav ostavio.

67.

Da s pošasti on živjet mora, čemu?
Da bezbožnosti ures bude pravi?
Grijeh da ojača zahvaljujuć njemu,
I njegovim da društvom sebe slavi?

Da mrtav privid sa žive mu kože
I obraz kradu slike neiskrene,
Da posredno ljepota tražit može
Uz pravu ružu ruže tek od sjene?

Da živi, kad pod stečaj narav pade,
Rumene krvi nemajući dosta,
Na mnoge gorda, on joj dȍbit dade,
I riznica tek njegova joj osta?

O, njega sprema kao dokaz vrijedni
Iz davnih dana, prije ovih bijednih.

68.

Obraz je njegov dana potrošenih
Slika, kad dražest življaše i mriješe
Ko danas cvijeće, prije nego njenih
Znakova lažnih na licima bješe:

Prije no mrtvog pramenovi plavi,
Vlasništvo groba, vratiše se gore,
Da žive život nov na drugoj glavi,
Ljepote mrtvo runo, drugog dvoreć:

U njem se vidi drevno doba sveto,
Bez uresa, tek prava stvar i sama,
Zeleni tuđom ne čineći ljeto,
Nit novu dražest starim haljinama;

Ko sliku Narav čuva ga, da kaže
Prošlu ljepotu Umijeću što laže.

71.

Kad umrem, nek ti nije dulje žao
Nego dok slušaš zvonjavu što svima
Daje do znanja da sam pobjegao
Sa ovog svijeta zla k crvima zlima.

Ne, čitaš li taj stih, ne misli ni o
Ruci što pisa jer te tako voli,
Jer radije ja bih zaboravljen bio
No da moj spomen uzrok bude boli.

O, pogledaš li, kažem, stih taj jednom
Kad mene glina posve zàdobije,
Odveć mi ime ne ponavljaj bijedno,
Već ljubav nek ti s mojim žićem zgnjije.

Inače svijet će gledat tvoje suze
S rugom zbog mene kada smrt me uze.

73.

Ko ono doba možeš vidjeti me
Kad rijetki visi žuti list, il ništa,
S granja bez ptica, što drhteć od zime,
Raskriva trošnih crkvi pjevališta.

U meni vidiš kako sumrak tone
Na zapadu kad dan za suncem blijedi,
I nestaje ga usred noći crne,
Drugog ja smrti, za kim spokoj slijedi.

U meni vidiš žar plamena sjati
Vrh pepelišta svojih mladih dana,
Ko odar gdjeno zadnji dah će dati
Potrošen onim što mu bješe hrana.

To videć, tvoja ljubav snagu stječe,
Jer to što ljubi, dugo imat neće.

76.

Zašto su novost, različnost i mijene
Tako daleko od pjevanja moga?
Zašto već i ja s vremenom ne skrenem
Do nove tvorbe, neobična sloga?

Zašto sve isto pišem, vezan time
Da viđeno tek ruho mašti podam,
Te svaku riječ izgovara mi ime,
Kazujuć za se čijega je roda?

Ljubavi slatka, svedj pišem o tebi,
Još ti i ljubav predmet ste za mene;
Presvlačim staro, bolje znao ne bih,
Trošeći opet riječi potrošene:

Ko sunce, svagdan i staro i novo,
Ljubav rečeno stalno sriče slovo.

77.

Zrcalom izmak vidjet ćeš ljepote
A brojčanikom kako bježe časi,
List prazni umu otiske će otet
A knjige ova pouka ti glasi:

Pred zrcalom ćeš razabrat u bori
Da život grobu razjapljenom teži
A krađom sjene sat će upozorit
Da vrijeme tatski put vječnosti bježi.

Sve čega god se ne možeš spomenut
To na bjelinu prazna lista sklanjaj
Da djecu mozga vidiš udomljenu
Gdje o tvom umu nova stječu znanja.

Ti posli, kada uzmeš ih na brigu,
Korisni bit će, bogatit ti knjigu.

85.

Tiha mi Muza šuti zalivena,
Dok hvale tvoje prebogato tkane
Zlaćanim perom čuvaju pismena
I riječi od svih Muza izglačane.

Ja mislim dobro, drugi dobro piše,
I kao pisar prosti vičem 'Tako'
Pjesmama što ih znalci iskitiše
I izbrušenom formom pero lako.

Kada te hvale, kažem 'Istina je',
Još dodam nešto vrh svih hvala tvojih
U misli koja svu ti ljubav daje
I radi toga ispred riječi stoji.

Drugoga štuj jer riječi zvukom kiti,
Mene zbog nijemih misli istinitih.

87.

Zbogom! Dragocjen odveć si za mene,
Tvoja je vrijednost tebi dobro znana,
Otpust ti je daje jamstvo tvoje cijene:
Obveza moja sad je okončana.

Držat te mogu tvojom privolom,
Bogatstvo takvo čime ja zaslužih?
Moja je žudnja razlog daru tom,
Pa moju povlast opet ti ćeš užit.

Ne znajuć vrijednost, sebe ti si dao,
Il dajuć mi se, ti me shvati krivo;
Tvoj dar se velik, greškom narastao,
Sad vraća da bi bolje prosuđivo.

Tako te imah u snovitoj slavi,
Kralj u snu, ali nipošto na javi.

91.

Rod hvali netko, netko znanja svoja,
Netko mišiće, netko srebra, zlata,
Netko odijelo, prem napadna kroja,
Sokola netko, netko psa i ata.

Ćud svaka zaseban užitak ima,
U njemu izvor svoje krajnje sreće,
Al ne mjerim se sa stvarima tima,
Sve nadrastam u jedno dobro veće.

Ne visok rod, već ljubav tvoju cijenim
Više no skupe halje i imetak,
Draža je nego konj i sokol meni,
Imajuć tebe, imam ponos svijeta.

Jadan sam tekar jer sve možeš odnijet,
Pa najveći bih jad morao podnijet.

97.

Ko zima moja odsutnost je bila
Od tebe, srećo godine u lijetu!
Oćutjeh studen, dan je tama skrila,
Prosinca starog pustoš po svem svijetu!

Ipak to doba bješe vrijeme ljeta,
I jesen rodna što plodove sprema,
Noseći bujno breme, prinos cvijeta,
Udovi nalik kad već muža nema.

Al takva radost činila se meni
Nadom sirote, nezakonskog čeda;
Tebi su ljeto, slasti namijenjeni,
Bez tebe ptici pjevati se ne da.

Ako i pjeva, to je mračna sreća,
Te lišće blijedi, jer se zime sjeća.

99.

Ljubicu ranu korih ko što stoji:
Lopove slatki, otkle slatkost kradeš
Ako ne dahu dragog? Purpur koji
Meki ti obraz kao put imade
U krvi dragoj odveć grubo bojiš.

Ljiljan osudih ja zbog ruke tvoje,
Pup mažurane kosu krast ti želi,
Na trnju ruže bojažljivo stoje,
Stid rumen jedna, druga očaj bijeli:

Treća, ni rujna, ni bijela, od oba
Uze, i dah tvoj doda tatskom djelu,
Al gusjenica u cvatno je doba
Za osvetu izjede stoga cijelu.

Ni jednog cvijeta ne zapazih, koji
Ne krade tvojoj slatkoći i boji.

105.

Nek idolatrijom se ne bi zvala
Ljubav mi, niti idol drago biće,
Jer svaka moja pjesma, svaka hvala
Za jednog je, o jednom, još, i bit će.

Ljubazna mi je ljubav svakog trena,
Još postojana, čudesne vrsnoće,
Stoga na stalnost pjesma osuđena
Razliku gubi, jedno kazat hoće.

Ljubazno, lijepo, pravo moj je predmet,
Ljubazno, lijepo pravo, riječ još koja,
Tri teme skupa k divnoj svrsi streme,
Ta mijena troši izmišljanja moja.

Ljubazno, lijepo, pravo, živjeli su
Sami, i skupa dosad bili nisu.

106.

U ljetopisu minulih vremena
Ja opis vidim ponajljepših bića,
Ljepota divnu, staru rimu pjeva
U hvalu mrtvih gospa i plemića;

U grbu sveg što najljepše se steklo,
Oka i usne, ruke, noge vite,
Drevno bi pero rado bilo reklo
Ljepotu kakvom sad gospòdarite.

Te proročanstva njihove su hvale
Za naše doba, vas tek slikali su;
I jer su oči tek im nazirale,
Prodičiti vas vješti bili nisu:

A mi što okom divit smo se znali
Imamo jezik nepodoban hvali.

107.

Nit strah moj vlastit, nit svijeta široka
Proročka duša, što budućnost sniva,
Ljubavi mojoj ne može znat roka,
Prolaznoj kobi zalogom kad biva.

Preživje smrtni mjesec pomrčinu,
Svoj iskaz niječu proročanstva prijeka
I nesigurnost postiže čvrstinu,
Mir masline javlja vječnog vijeka.

Od kapi tog je blagotvornog doba
Ljubav mi svježa, a smrt pobijeđena,
Jer rimom ja ću živjet onkraj groba
Dok ona gazi bezglasna plemena.

Spomenik tu ćeš nać kad već izblijedi
Tiranska kruna i humak od mjedi.

108.

Što da iz mozga tinta sroči više,
A moj ti iskren duh još ne predòči,
Što novo da se doda, da se piše,
Ljubavi mojoj il tvojoj vrsnoći?

Ništa, o mili dječače, jer dnevno
Ko molitve ja isto opetujem,
Buduć ti moj, ja tvoj, ne držim drevno
Drevnim, ko s nova da ti ime štujem.

Te vječna ljubav, kada svježa sva je,
Nit prahom je nit dobi povrijeđena,
Nit neizbježnoj bori prostor daje,
Već drevnost joj je paž za sva vremena.

Jer u svom se začetku ljubav hrani
Gdje dob i lik je mrtvom kažu vani.

109.

Da lažno imah srce, ti ne sudi,
Prem bje odsutnost ko biljeg mog plama,
Ko dušu svoju što ti je sred grudi,
Tako bih sebe ostavio sama:

To za me dom je ljubavi, jer ako
Lutah, ko putnik vraćam se po tragu,
Točno na vrijeme, isti svejednako,
Te nosim vodu sam za svoju ljagu.

Ne vjeruj, premda narav mi je manā
Puna, što čula svladavaju lako,
Nenaravno da sva je okaljana
I skup tvog dobra pustit će tek tako:

U svemiru sve za me ništavno je,
Tek ti si moja ruža i sve moje.

115.

Stihovi lažu što ih pisah prije,
Tvrdeći da te ne znam jače voljet,
Ta razloga mi razbor znao nije
Zašto bi žar moj poslije sjao bolje;

Pogled u Vrijeme, što sa zgoda tisuć
Prisege slabi, kralju naum kvari,
Ljepotu tamni, volju jaku brišuć –
Um vuče k tijeku promjenjivih stvari:

»Sad najviše te ljubim« – što ne rekoh
Tad, strahovlade Vremena se bojeć,
U nesigurnost kad sigurnost stekoh,
Sadašnjost kruneć, o ostalom dvojeć?

Ljubav je dijete; mogoh to ne reći
Da tom što raste dadem rast još veći.

116.

Ne priznajem da svadba pravih duša
Zapriječiti se može; ljubav neće
Izmijeniti se kad je mijena kuša
Ni skrenut s onim koji vjerom kreće.

Ne, svjetionik čvrst je to u noći,
Što nepotresen gleda nevremena,
Lađi je zvijezda nepoznate moći,
Premda visina poznata je njena.

Ne služi ljubav Vremenu ko lûda
Prem ono srpom žanje rujna lica,
Kroz kratke svoje sate ne vrluda,
Na rubu smrti još je pobjednica:

Griješim li, te sam dokaz bludnje svoje,
Nit pisah, niti itko ljubio je.

123.

Hvalit se nećeš, Vrijeme, da se mijenjam;
Što piramide nove moć ti zida
Nit novosti su, nit iznenađenja,
Tek preoblake prijašnjega vida;

Rok nam je kratak, i stoga nas čude
Starine koje ti svaljuješ na nas,
Radije to plod nek naših želja bude,
Ne upoznato prije nego danas:

Nit sadašnjem, nit prošlome se divim,
Prkosim tebi i onom što pišeš,
Jer zapisi i slike su ti krivi,
Stvoreni žurbom manje i' više:

Prisežem da ću uvijek iskren biti
Prem tvoja kosa protivi se, i ti.

127.

Nekada crno ne bje lijepo nikom,
Ili mu ime ne bješe ljepota,
Sad je ljepoti crno baštinikom,
Nju kopiletom proglasi sramota;

Jer otkad svatko moć naravi krade
Umjetnim licem reseći prostotu,
Ljepoti nit se stan nit ime znade,
Obeščašćena trpi u životu.

Mojoj su dragoj oči vrane stoga,
Ko žalobne da halje nose crne
Za lijepima bez čara vlastitoga,
Vrijednošću lažnom stvaranje što skvrne.

I njihova ih žalost tako krasi
Da izgled im ko lik ljepote glasi.

128.

Kad god ti, glazbo moja, glazbu sviraš
Na sretnom drvu iz kog zvuk se budi
Prstima slatkim kada blago diraš
Slogu tih žica što mi uho čudi.

Ja zavidim što poluge su smjele
Poljubit nježnu kožu ruke tvoje,
Dok usne koje tu bi žetvu žnjele
Na smjelost drva rumeneći stoje.

Draškane tako, zamijenit se hoće
S tim iverima pokretanim plesom,
Po kojima ti prsti ljupko kroče
Te sretnije je drvo nego meso.

Kad sreća drske poluge već služi,
Prste im daj, a meni usta pruži.

130.

U drage oči nisu sunce, sudim;
Ko koralj nisu crvena joj usta:
Snijeg li se bijeli, tamne su joj grudi;
Ko crna žica kosa joj je gusta.

Ja vidjeh ruža crvenih i bijelih,
Al takve ruže ne rese joj lice;
I miomiris više me veseli
Od teškog daha moje ljubavnice.

Volim kad zbori, ali tajit neću
Da glazbe zvuk ugodniji je mnogo:
Ne vidjeh kako božice se kreću,
Moja pak draga zemlju gazi nogom.

Al ljubav svoju cijenim tako važnom
Ko sve što niječe usporedbom lažnom.

144.

Utješna, zdvojna – ljubavi su dvije
Što kao duha dva su uvijek sa mnom:
Anđeo bolji čovjek pristali je,
Gori pak žena u obličju tamnom.

U pako da me vrgne, žensko zlo mi
Anđela boljeg odmamiti hoće
I sveca mog u đavla hoće slomit
Da domogne se njegove čistoće.

Da l moj će anđel postati sotona,
Sumnjati mogu, al ne reći lako,
No buduć da se slažu on i ona,
Mislim da jedan drugome su pako.

To neću doznat, svojoj sumnji vjeran,
Dok zli moj anđel dobroga ne stjera.

145.

Te usne što ih stvori Ljubav sama
Zvuk dahnule su koji 'mrzim' reče,
Meni kog zbog nje morila je čama:
Al kada vidje kakav bol me peče,

Sućut u srce pogodi je pravo
Koreć taj jezik što se, medom ovit,
Za ljupku kletvu tek upotrebljavo
Te nauči ga s nova me oslovit:

'Mrzim' s dodatkom novim sad joj zvoni,
Što slijedio je, poput lijepa dana,
Noć onu koja, prilično sotoni,
Odletje s neba put paklenih strana.

'Mrzim' od mržnje tek odbacila je
Dodav 'ne tebe', što mi život daje.

146.

Dušo, sredino moje grešne gline,
Od pobunjenih sila lažnog lika,
Zašto iznutra tako bijedno gineš
Dok pročeljem si sreće skupa slika?

Rasipnost čemu za taj najam kratak
Dok kuću plaćaš što će nestat cijela?
Neće li crvi, baštineć ostatak,
Izjest tvoj trud? Zar to je kraj tvog tijela?

Tad, dušo, živi na štetu svog roba,
Nek uvenuće zalihu ti hrani;
Rok božji kupuj za sate gnusoba,
Unutra sita, ne bogata vani:

Nek ti je hrana Smrt, ko Smrti čovjek,
Kad umre Smrt, tad mrijet se neće dovijek.

154.

Spavaše mali bog ljubavi jednom,
S bakljom što srca sažiže uz rame,
Dok nimfe, predane životu čednom,
Protapkaše, i čistom rukom plamen

Najljepša njemu zavjetnica dignu,
Iskrenih srca koji spali dosta,
Te vođu žudnje u snu usud stignu
Da rukom djeve razoružan osta.

Zgasila baklju u hladnu je vrelu
Ljubavna vatra kom toplinu poda,
Te kupkom posta, ljekarijom tijelu
Bolesnu, no ja, sužanj gospi odan,

Liječiv se, znam, da ljubav vodu grije,
Ali od vode ljubav hladna nije.

Preveli: *Željka Čorak i Zvonimir Mrkonjić*

U KRAJOLIKU FRANA GALOVIĆA

Dunja Detoni-Dujmić

Poslije samo jedanaest godina mladenačkog književnog rada kojeg je tok bio iznenadno prekinut u trenutku istom početog stvaralačkog poleta, Fran Galović je, na putu prema pročišćenju književne osobitosti, za sobom ostavio golemi ali neujednačeni opus od deset knjiga različnih žanrovskih opredjeljenja, u kojima se ogledaju nestrpljivost, žurba, nezreli odraz literature, kadšto istinska darovitost. Štoviše, nekoliko posljednjih godina zrelije književne proizvodnje pokazale su da se odista radilo o piscu u traženju koji je za života objelodanio tek četiri omanje knjige, da bi posmrtno pod dojmom slikovito-romantične pogibije (»pjesnik prostrijeljena srca«) dobio opsežno »nekritičko« izdanje sabranih djela kojime su obuhvaćeni radovi u rasponu od najranijih, gotovo dječačkih zapisa, preko usputnih nadasve pomnih književnih bilješki, nedovršenih pokušaja, skica, planova, do ozbiljnijih ostvarenja – tako reći sve što je ikada napisao.

Dvije knjige poezije pružaju također temeljitu retrospektivu Galovićeva mladenačkog lirskog traženja-nesnalaženja-nalaženja, otkrivaju sve tančine njegovoga razvojnog puta: metričkih vježbi, stihovanih igrarija, artizma, preuzimanja, ugledanja, ozbiljnog sudioništva u redovima *Hrvatske mlade lirike* te zrelosti kajkavskoga lirskog ciklusa. Kritika je od najranijih dana jednoglasno ukazala na izražajnu polivalentnost Galovićeve poezije. Uočila je tragove duhovnog i stilskog zajedništva sa sudionicima *Hrvatske mlade lirike*, zatim pečat pjesničkih tragova starijih te budućih pjesnika (Kranjčević, Vidrić, Nazor, Matoš, Krleža), povrh svega hrvatske mutacije simbolizma, impresionizma, secesije. Istina je da je Galovićeva lirika duboko ukorijenjena u vrijeme Moderne i da je za nju najbolji opisni izričaj: pluralizam umjetničkih i estetskih programa. Galović kao artist s početka stoljeća nosi mnoga, nekad i oprečna počela onovremenoga estetskog strukturiranja povijesne zbilje. Niti jedan estetski ni umjetnički problem nije se u njega homogenizirao, već je ostao opterećen sukobljenim zahtjevima jednog kompleksnog vremena, združen s kojekakvim tegobama svakodnevnog političkog, društvenog, gospodarskog, tj. imanentnog nacionalnog razvitka u kombinaciji s raznolikim sadrža-

jima evropskoga književnog realiteta. U tom je pogledu Galović neosporni djelatnik i tvorevina Moderne u kojoj je »pluralizam ukusa podignut na razinu principa«.[1] Strujanja raznih »izama« koji u hrvatskoj Modernoj koegzistiraju zadirući jedni u druge te izmjenjujući estetske programe i stilske komplekse, nisu toliko odraz jedne zbunjene zbilje, kako su to doživjeli neki suvremenici (Bogner, Marjanović), nego više odsutnosti dominantne stilske formacije, znak trajanja i suživljavanja raznolikih što kontinuiranih što novooblikovanih pa čak i budućih estetskih doktrina. Ako bismo željeli ukazati na uzroke stilske umnogostručenosti doba, prvi bi izazov bila globalna tvrdnja o rušenju racionalističke i pozitivističke slike svijeta koju je kod pokušaja strukturiranja povijesne zbilje gradilo minulo stoljeće. No klonuće građanskoga društva te sukob vulgarnoga materijalističkog i idealističkog pogleda na svijet nisu u nas bili jedini oblikovatelji estetike pokoljenja stvaralaca Moderne, već je važnu ulogu igrala također obuzetost pitanjima opstojnosti nacionalnog bića i duha. Klonuća, dakle, bila su nešto promijenjene provenijencije u usporedbi s evropskim tokovima s prijelaza stoljeća, ali su poticaji ukorijenjeni u poricanju prvenstva razumu bili isti. Dodirna točka između hrvatske Moderne i usporednih evropskih secesijskih kretanja bio je svojevrsni kozmopolitski estetizam s pokrićem u složenim idealističkim i spiritualno-metafizičkim filozofskim sustavima tadašnjice. Estetika hrvatske Moderne oblikovala se na trvenju između estetike vremena kojem je umjetnost privatno mističko iskustvo i drugog vremena kojem je ona gotovo pozitivistička djelatnost. Zanimljivo je promotriti kako se to »fin de siècleovsko« vrijeme prelamalo u pjesništvu Galovića te u kojoj ga je mjeri pjesnik uspio problematizirati.

U prelamanju između racionalističke vjere u kozmičku usklađenost poretka prirodnog i ljudskog te postromantičarskog iskustva transcendiranja slike zbiljnog, Galovićeva lirika obraća se prirodi kao emanaciji božanskoga reda i uma, ali u isti mah kao i prema samostalnoj pa i strašnoj ontološkoj nepoznanici. Kako je pejzaž velika secesionistička tema tako su i u Galovićevoj lirici prisutni razni stupnjevi problematizacije pjesničkog odnosa prema prirodi. Pejzažna slika u ranoj štokavskoj poeziji postoji najprije na razini umilnog kič krajolika viđenog s gledišta opisnosti, ali često s retrogradnim dodatkom sloja iracionalnog. Odnos predmetnoga kruga i nematerijalnih sadržaja ovdje još uvijek ima vrlo skromne konotacije. Slika idealnoga pejzaža tek je lagano namreškana površnim pokušajima transcendiranja koji surađuju uglavnom s dva motivska kruga: pitanjima pjesnikove egzistencije te domovinskom osjećajnošću. Leksički motivi stoga su uglavnom ambivalentni, tj. proizlaze iz polariziranih kategorija: na jednoj je strani priroda kao izraz tvarnosti, a na drugoj su sadržaji iz pjesnikovog duhovnog resursa. U onim doduše rjeđim slučajevima kad pjesnik još ne poznaje tjeskobu kao rezultat sudara tvarnih i nematerijalnih sadržaja, taj sraz je strukturalno izveden slabo, tj. izvanjski je i nametnut. Kopulativnost je provedena uz pomoć vrlo banalnih sintagmi koje

[1] *Z. Posavec,* Hrvatska estetika u doba Moderne, *Mogućnosti,* 27 (1980) 2/3, str. 146–169.

su, posebno u ranijim pjesmama, uvijek iste, kao npr. u sonetnom ciklusu *Moje selo* (1905): »Ja te silno ljubim, moje selo malo« *(Prolog)*; »ja te silno ljubim ubogi moj cvijete« *(Proljeće)* ili u pjesmi *Sunce* (1905) koja ne pripada tom ciklusu: »Oj, sunce sjajno, ja te silno ljubim« i dr. Idilični prirodni prizori napučeni su mnoštvom ljepotonosnih rekvizita te u suklađu s pejzažnom konvencijom koju je gajila secesija, odišu mirom i sigurnošću, a prisutnost je pjesnikove osobe još neproblematizirana. U sonetu *Ljeto*, npr. idilični prizori prirode još su nepomućeni glasom pjesničkog egzistencijalnog jastva u traženju. Istina je još uvijek na strani realnog i u suklađu s njime. Ta se skladnost osjeća također u sonetima *Jesen, Zima* (on će pejzažne slike i poslije tematizirati uz pomoć »godišnjih doba«), jer pjesnik i priroda postoje unisono, a na jezičnoj strukturi očitava se kontinuitet govora što potvrđuje smišljenu i neslučajnu vezu između pjesničkog glasa i slikovnosti koju pjeva. Taj pjesnički glas asocira ponekad zavičajnu težnju koja se pod utjecajem tradicionalne rodoljubne pjesničke osjećajnosti uvijek konkretizira. Tako npr. u pjesmi *U sumračju* subjektivirani pjesnički glas ucijepljuje u zorni opis krajolika konkretnu domovinsku čežnju:

Noć je tamna pala već po cijelom kraju...
Sjedim sam na trulom, starom, drevnom panju,
pa u toj tišni mislim uvijek na nju –
slavnu našu majku – hrvatsku domaju.[2]

Slijedi formalistički pomak. Polariziranje netvarnih sadržaja izvedeno je obratom osjećajnosti od sustavne vedrine prema sustavnoj tjeskobi. U idiličnu slikovitost prirodnih prizora interpolirana je perspektiva izdvojenog pjesničkog glasa koji najprije oprezno, zatim upornije kvari ljepotu prizora svojim osobnim nezadovoljstvom kojemu ne znamo uzroke. Savršena pejzažna žanr-slika usmjerena je sve više na sebe samu, a pjesnički glas osamljen u nevolji, izbačen je iz prizora i individualiziran. U stihovima se to očitava parataktičkim nizanjem leksičkih suprotnosti. Npr. u *Prologu* ciklusa *Moje selo* pjesnik sustavno narušava tvarni imenički kontinuitet apstraktnim imeničkim opozicijama: leksem »selo« određen je banaliziranim atributima »drago«, »lijepo«, »pitomo«, zatim slijedi logički metonimijski sklop »kuća jato bijelo«, pa leksem »crkva« s priprostom atribucijom »stara«, »siva«; prepoznatljiv predmetni motivski tečaj smišljeno se narušava apstraktnim imeničkim interpolacijama: »ljubav«, »uspomena«, »san«. Kontinuitet oponiranja tvarnog netvarnome sproveden je i u sljedeće dvije strofe (»vrt«, »lišće«, »vjetrić« – nasuprot »sanji«, »uspomeni«). Dapače, Galović svojstvenom pedancijom sprovodi u ranijoj štokavskoj lirici nizanje semantičkih opozicija, često unaprijed poznatih i kliširanih, što odvodi u jednoličnost i retoričnost.

Tvarnost i red prirode u principu su transcendirani u skladu s pasatističkim iskustvom pjesnika. On sve sustavnije konotira »mal du siècle« svoga vremena. Tjeskoba kao plod neke nestvarne imaginacije ogleda se u strukturi na taj

[2] Citirano prema: *F. Galović*, Djela, Zagreb 1940, knj. 1, str. 128.

način što se neprekidno lomi govorni kontinuitet, tj. u iskazu nastaju rezovi raznih oštrina. Kako je pjesnikov glas već dobrano napukao, egzistencijalna upitanost pretvara se postupno u neizvjesnost, a metafizičko čeznuće pomalo u zebnju. Pjesnik je sada već na pragu rascjepa, ali još čeka. Ne kaže bez razloga u pjesmi *A porta inferi*: »Umirih se na pragu vječnosti«.

Međutim Galović ne bi bio pripadnik »drugog naraštaja Moderne«[3] da nije nastavio istraživati. Rascjep u pjesniku širi se prema prirodi te ona postupno prestaje biti objektivno prepoznatljiva. Skladni i priprosti secesijski pejzaž pomalo poružnjuje, iz njega raste klica zagonetnosti i nespoznaje. On je sve više prostorno razjedinjena i bezvremenski rasprostranjena pustoš. Još u ciklusu *Moje selo* Galović ne zna za drukčiji krajolik nego topički konkretiziran i s mnoštvom logičkih metonimijskih zamjena. Već 1907. nastaje pjesma *Kad padne mrak* u kojoj se prvi put javljaju sintagme »neiskazana pustoš«, »neizmjernost bez konca«, »tišina puta«, »bezmjerna nirvana«, »zadnji dan«, »siva polja«, »sive magle«. Njima je naznačio koordinate »neprirode« s tipičnim rekvizitima: neizmjernost, bezvremenost, pustinjska prigušenost zvukova i boja. Taj nepostojeći pejzaž nikako više nije metonimija prirode, već upravo metonimija pjesnikove svijesti, dakle emanacija ljudske nespoznatljivosti. Onaj prijašnji hijatizirani iskaz o tvarnom ustupio je mjesto otvorenom asocijativnom nizanju podataka o unutrašnjim i vanjskim prostorima pjesnika-krajolika, koji odlično korespondiraju i teku kontinuirano. Upravo je iznenađujuće kojom se brzinom i elastičnošću Galović preobraćao od fiksatora slatkastih secesionističkih žanr-slikovnica do tvorca začudnih scena neprirode. U pjesmi *Tuga* (1908), npr. anuliraju se prostorne i vremenske granice, nestaje osjećajno pjesničko ja, a zamjenjuje ga »noćni neznanik« koji luta tajanstvenim, gotovo mrtvim krajolikom. Takva je npr. i pjesma *Zvijezda večernjica* (1910) u kojoj se također zapaža napor pjesnika za dosizanjem transcendentnog kroz krajolik. Na relaciji motiva »beskraj-vječnost-strah«, taj se kraj uzdiže do prave svemirske egzotike. Na putu u metafizičko Galović je naslutio notu destrukcije (materijalizirao ju je poredbom »ko pjesma raskinuta«) pa se ona odrazila i na strukturi. Sintaksa je razlomljena u nizove eliptičnih rečenica: »A sama je. I nema nikoga. Ni mjesečine. To je strah.« U pjesmi je vidljiv lom strogog sonetnog oblika brojnim opkoračenjima, različnim dužinama stiha, neujednačenim ritmom, dakle općim narušavanjem versifikacijskih očekivanja. No ova pjesma možda bolje nego ikoja otkriva Galovićevu pjesničku ambivalentnost. Obrisi čudnog svemirskog pejzaža iz prva dva katrena pretapaju se u dva posljednja trostiha u konvencionalnu secesijsku arkadiju s diskretnom erotikom i pesimizmom kao dominantnim osjećajem te s mnoštvom frazerskih i retoričkih sintagmi. Od tog nesklada sonet je naprosto prepukao. U eklektičkom ali versifikacijski iscizeliranom ciklusu od 12 soneta *Četiri grada* (1913), u kojemu se pojavljuju kao dekorativni, površinski sloj vidrićevski poetizirane klasične teme u tipičnom eksterijeru (stube, mramor,

[3] *T. Ujević:* I opet Hrvatska mlada lirika. *Hrvatska mlada lirika* (reprint), Zagreb 1980, str. 208.

stupovi) te secesionistički slikarski mitološki motivi u svijetlo-tamnim kontrastima, kao pozadina uvijek se javlja velika, nedohvatljiva i bešćutna priroda. Galović je dekor talijanskih gradova smjestio negdje na među morskog i nebeskog prostranstva, oboje shvativši kroz doživljaj vječnosti i smislene nerazrješivosti kojih je posljedica pjesnikov više retorički nego proživljeni bol. Pjesnik već pati od sindroma bezavičajnosti, ali je još uvijek u vidrićevskom dramatskom rascjepu između »apstrakcije neba i konkretnosti zemlje«.[4]

U tom smislu posebno je zanimljiva pjesma *Zrcalo* (1913) sa sižejnim koordinatama proze *Začarano ogledalo* iz iste godine. Zaokupljen metamorfoznim stanjima na granici između realnog i nestvarnog Galović je zrcalo pretvorio u simbol posredništva između krajnosti bitka i nebitka, kolektor raspršenih podataka pojavnosti, univerzalnu slikovnicu koja na principu reverzibilnosti i ambivalentnosti omogućuje iluziju lebđenja u prostorima imaginacije. Glavnu riječ ima pjesnikovo kontemplativno »ja« koje uz pomoć tog iluzionističkog pomagala lovi udaljene i prolazne senzacije. Slika se otvara i prostorno produbljuje (taj postupak štoviše konotira više puta ponovljena priloška oznaka »na dnu«). Fragmentarnost i raspršenost istine (»hiljadu se zraka u njoj smjelo jati«) simbolizirano je raskrižjem perspektiva realnog i imaginarnog i njihovim parataktičkim dvojstvom tijekom čitave pjesme.

Sintaktička simetrija između stihova »Na dnu glatke tajne« i »Na dnu sive ploče« kojima je omeđen prvi katren tog soneta, ima u osnovi semantičku asimetriju. Nasuprot stvarnoj imeničkoj leksičkoj jedinici (»ploča«) s epitetom »siva« – nalazi se mikrostruktura prenesena značenja »glatka tajna«. U tom je metaforičkom izričaju uspostavljena idejna veza između pridjeva koji asocira kakvoću materijala neke tvarne imenice (»glatko« se veže uz površinu stakla, kugle, vode i dr) i leksema »tajna« koji se više puta javlja u pjesmi (»tajna moć«, »glatka tajna«, »čudo tajno«, »zadnja tajna«) i uvijek snažno semantizirana kao simbolistički rekvizit nespoznatljivog. No u spoju s navedenim pridjevom taj leksem snažnije nego igdje konotira upravo željenu kategoriju neuhvatljivsoti (zbog glatkoće, klizavosti). Dakle, zbilja je tajna koja klizne zaželimo li je uhvatiti. S druge strane pak zbilje (dno zrcala) – još je veća nepoznanica. Te dvije opreke na planu neuhvatljivosti najvećma surađuju pa je i čitava pjesma izgrađena na postupku pretapanja obrisa stvarnog i imaginarnog. Svakoj tvarnoj imenici (»ploča«, »staklo«, »gvožđe«, »crvotočina«) odgovara apstraktni parnjak mislene imenice (»tajna«, »sjaj«, »bol«, »sjen« »ljepota«). »Siva ploča« i njezin par »glatka tajna« sjecišta su novih semantičkih opreka: »svjetla« i »žara« nasuprot »mraka« i »noći«, »pakla« nasuprot »sina božjeg«, »kraja« nasuprot »početka«, »jednogovora« nasuprot »jeci«. Krugovi semantičkih opreka susreću se nekad i na morfološkoj ravni, npr. »crvotočnom dnu« u prvoj tercini suprotstavljen je deminutivni oblik »cvjetak« te leksem »podsmijeh« s prefiksalnom tvorbom kojom sužava značenje. Slične opreke susrećemo i na planu sparivanja glagola; svakom

[4] Povijest hrvatske književnosti, Zagreb 1978, knj. 5, str. 264.

glagolu koji znači svjesno djelovanje (»okovati«, »platiti«, »skrivati«, »jatiti«) suprotstavljen je glagol stanja i to često onaj koji znači proces bez volje subjekta. Raspon je takvih medijalnih glagola u principu vrlo skroman; najčešće su to glagoli »snivati« i »patiti«. U posljednjem stihu stavljaju se usporedo dva glagola koji se naoko podudaraju: »govoriti« i »zboriti«. No i ovdje je prisutna nijansa semantičke ambivalentnosti; »govoriti« konotira svakodnevnu, govornu frazeologiju i pripada svijetu stvarnog; »zboriti« mu se suprotstavlja svojim folklorno-bajkovitim, baladičnim konotacijama i pripada svijetu fiktivnog, tj. literature. Pjesnik je prisutan posredstvom svog čela:

»Često moje čelo u tom sjaju siva«
Stakla kao gvožđem okovano pati«.[5]

On je duhovno biće (čelo je simbol razbora, misaonosti) koje pati u procjepu između realnog i imaginarnog. Usput doznajemo i sadržinu tlapnji te uzrok patnji; to je težnja k ljepoti, ali nekoj vrlo dalekoj, bezličnoj, statičnoj Ljepoti. Tim isticanjem čežnje za nečim izvan dohvata pjesnikova bića, poricanjem razuma (on je »okovan«), uzimanjem poezije kao neke vrste sna (»tajna«), Galović je u ovoj pjesmi zatvorio krug na oprekama izgrađenih motiva te izdašno platio dug simbolističkom artizmu.

U byronovski intoniranoj pjesmi *Childe Harold* (1910) Galovićeva su nastojanja bila izdašnija. Osjetljiv izopćenik i patnik-lutalica Childe Harold (koji je potisnuo lik empirijskog pjesnika i postao zamjena za osobnost kojoj pripada pjesma) otpočinje svoj pjev jednostavnim upitom »Gdje mi je domaja?« Pjesnik je tom frazom očito želio postići nešto više od običnog pitanja »Gdje je moja domovina?« i zato je u stih unio pravu malu leksičku dramu. U stihu postoje dva dinamična nosioca dramatskog naboja; prvi je lična zamjenica »ja« u dativu, a drugi – specifični leksem »domaja«. Upotrebom dativa (»mi«) kao zavisnog padeža postiže se pojačani efekt; njime se izriče gibljivost, tj. povezanost onog što znači njegova osnova s drugim riječima u rečenici, u ovom slučaju s leksemom »domaja«. Time je uspostavljen prvi stupanj dramatskog pokreta na relacija ja-domaja. Ta je veza ponovljena još jednim efektom koji proizlazi iz prirode dativa, tj. njegove osobine da snabdijeva podacima što znače usmjerenost, upravljenost težnje. I po toj se osnovi ističe težnja prema subjektu te uspostavlja drugi stupanj dinamičke vezanosti lične zamjenice »ja« i leksema »domaja«. Odabirom specifične jedinice značenja »domaja«, koja nije hipokoristik od »domovina« (jer je tvorena od priloga »doma« i sufiksa »ja«), a koja nosi u sebi trag pjesnikove emotivne odluke (»domaja« sugerira postojbinu, korjenište, djedovinu, dakle vlastitost po krvi i povijesti, individualni lik nacije za razliku od »domovine« kao univerzalne figure nacije), pjesnik je još jednom potcrtao onaj dinamički sad ne više morfološki, već leksički odnos između »ja« i

[5] Citirano prema: *F. Galović*, Izbor iz djela. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1969, knj. 84, str. 156.

»domaja«. Leksem, »domaja« dakle u sebi kontaminira zamjenicu »ja« pa dramatični upit »Gdje mi je domaja?« zapravo znači »Tko sam?«. Pjesnik i domaja postali su jedno i time je Galović postavio standardno pitanje moderne poezije – pitanje pjesnikova identiteta. Međutim, pjesnik dobiva i ime. On je Childe Harold, a to bi značilo: Byronov lutalica bez iluzija, izopćenik iz društva, prototip čovjeka kobi, nosilac svjetskog bola i romantičnog satanizma, buntovnik u ime opće slobode i prirodnosti. Je li Galovićev junak identičan s Byronovim? Odgovor je u stihovima koji slijede iza dramatičnog upita »Gdje mi je domaja?« Pojam domaje Galović uredno razrađuje u pjesničke slike prirode. U njih ucijepljuje svojstven sudar opreka: na jednoj su strani naznačene krajnje točke konkretnog pejzaža (»drage gore«, »dubovi«, »orlovski visovi«), dok na drugoj egzistira zastrašujući pusti prostor neprirodnoga kraja: pusto more kao praelement prirode i njegov odraz-nebo (koje šuti). Suočenje idealnoga i neprirodnoga odvija se u pjesnikovoj unutrašnjosti; odatle (po uzoru na otvorenost svijesti) otvorenost pjesnikova obzora, prostornost stiha – što se odrazilo na metrici i ritmu (opkoračenja, ritamska beskonačnost, neujednačenost dužina itd). Stihovi dakle bezvremenski teku šireći se putem koncentričnih krugova. Takav prostornovremenski asocijativni kontinuum, dakle uvraćanje pejzažnih slika u pjesnikovu subjektivnost, ima i svoj sintaktički posljedak. Stihovi su načinjeni od nizova upitnih, uskličnih rečenica odvojenih trotočjima, stankama, a ponajviše ima eliptičnih rečenica i inverzivnih konstrukcija (»Oko mene svuda more. Pusto more«). Postupci prekida s tradicionalnom sintaksom i prozodijom znak su pjesnikova simbolističkog htijenja, odnosno artističke težnje prema glazbenosti stiha i otkrivanja u poeziji idealne ljepote. Dok je npr. u pjesmi *Zrcalo* Galović verbalno zavapio za ljepotom, ovdje je njegov estetizam prisutan na rafiniraniji način, posredstvom strukture. Pounutrašnjenje pejzažnih slika odrazilo se na razini mikrostruktura prenesena značenja, točnije nizovima personifikacijskih prikaza prirodnih pojava kao dijelova svijeta. Zato »drage gore snivaju«, »nebo šuti«, »zemlja je izginula«.

Podvojenost prirode kao čežnje (arkadijski krajolik koji je zbog pjesnikove težnje ka konciznosti samo skiciran) i prirode kao zebnje (pustoš u prirodi, neprirodni krajolik zahvaćen u globalu) rezultirala je tjeskobom lutalaštva. Pjesničko »ja« pod maskom Byronova Childe Harolda izgubljeno luta svojim pejzažima. Odnos prema njima vrlo je simplificiran što se možda najlakše očitava na sustavu pridjeva. Krajolik-čežnja pridjevski je jednoobrazan, gotovo uvijek šabloniziran (»drag«, »lijep«, »miran«, »rodni«, »očinski«), a semantički suprotstavljenom pridjevskom sloju krajolika-zebnje (»pust«, »noćni«, »izginuo«) pjesnik je pristupio s više invencije. Iako je Galović u ovoj pjesmi nadvladao onaj raniji naivni domovinski koncept (on više ne pjeva idealiziranoj Hrvatskoj) određena naivnost i dalje je prisutna u načinu kontrastnog, crno-bijelog sagledanja poznatih motiva. Stanja zebnje i čežnje on varira uz vrlo malo odstupanja, a njihov sraz pjesnički doživljuje izrazito pasatistički: »zanosi su umrli«, »zemlju nikad neće ugledati«, jer se gubi kao

»izginula sjena«. Time je Galović kao i u više drugih pjesama konotirao bol stoljeća i platio dug literarnoj odluci. Upravo je zato suzio slojevitost Byronovog junaka ne ucijepivši u njega tzv. satanizam (Galovićev je Childe Harold blag, gotovo djetinje naivan, u njega prevladava lamentacija i žal), a najmanje je u njega buntovništva (on fatalistički prima usud). Odista, sloboda kao byronovski vitalistički princip u ovoj se Galovićevoj pjesmi umjetnički nije problematizirala.

Sadržajno određenje dvadeset i jedne pjesme ciklusa *Z mojih bregov* opet je svijet prirode. Iz relacije: priroda i njezina pjesnička projekcija, iskristalizirala su se dva tematska kruga koja bismo mogli odrediti sljedećim sintagmama: pastoralni krajolik i fantastički krajolik. U pastoralnom krajoliku pjesnik se zadržava na razini elementarnosti pojavnog, dakle unosi u jezik sastojine vidljivog. Vizija prirodnoga ne prostire se u beskonačnost, već je definirana jedinstvenom vremenskom i prostornom perspektivom. Precizni vremensko-prostorni odnosi odražavaju se krajnje simplificiranim sintaktičkim paralelizmima, tj. rečeničnim nizovima po shemi: subjekt-predikat-priloška oznaka:

»S polja seno diši,
A črešnje so lepe crlene,
Na nebu sonce gori,
I listje se niti ne gene« (*Lepa Kata*).

Galović se služio izravnim leksičkim aktualiziranjem impresionistički usitnjenih sastavina izabranog prostora (peteranečki kraj, dakle zagorski pejzaž) i njihovih metonimijskih refleksa. Sve pjesme koje pripadaju kategoriji pastoralnog krajolika *(V trsju, Kopači, Višnje, Lepa Kata, Grozdje, V mraku)* smještene su u nevelik prostor, a njegove se granice u okomitom rasponu prostiru između znanih odredišta: polje-nebo, listje-oblak; horizontala je također omeđena rubovima dosega oka »čez brege«, a najudaljeniji je zrenik »tretji breg«. Pjesnik temeljito označuje topografska uporišta pastoralnog kraja: »vu seče«, »po zemle«, »onkraj hiže«, »pred kletjom«. Vremenski je krug također sužen na priloške oznake: »denes«, »zarana«, »do fruštuka« i dr. Time je izražena cjelovitost i staloženost prirodnog zbivanja, a priroda kao neveliki i dobro omeđeni prostor još nema one svudašnjosti koja će prevladati u pjesmama iz kategorije tzv. fantastičkih krajolika.

Cjelovitost zamisli prirode prožimlje sva leksička područja. Primjećuje se oštra imenska određenost slike, gotovo imadžističko bilježenje fenomena krajolika koji bi se mogli svrstati u relativno mali motivički zbir. Njega bi činili: 1) topografija tla (»zemla«, »breg«, »steza«, »seča«, »podolje«), 2) prirodne pojave (»oblak«, »sonce«, »mesec«, »veter«, »senje« te godišnja doba), 3) fenomeni flore i faune (»trsje«, »glog«, »črevec«, »brajdaš«, »granje«, »cvet«, »kostanj«, »vrana«, »mravec«), 4) etnografsko-folklorni rekviziti (»klet«, »robec«, »škrilak«, »ranja«, »pijar«, »kolje«, »zvon«). Boje i zvukovi kao pozadinski detalji sugeriraju pretapanje, prigušenost i neuhvatljivost kao što i biva u idilama, a to se pak odrazilo na pridjevskom i priloškom leksiku

(»mirno«, »leko«, »dalko«, »meko«, »pospani«, »zdeni«, »kmični«, »stari«, »kesni«). Statičnost slike ogleda se i na izboru glagola po značenju; prevladavaju glagoli mirovanja, opadanja i ravnoteže (»vleče«, »plazi«, »spi«, »beli se«, »preleva se«). Kod izricanja vremenskog odnosa između trenutka govora i iskazane radnje, prevladava uglavnom sadašnjost. Npr. svi glagoli u pjesmi *Lepa Kata* su u prezentu (»diši«, »gori«, »ne gene se«, »stoji«, »gledi«, »leži«, »blešči«). Također gotovo da nema metaforičkih mikrostruktura prenesena značenja, već prevladavaju konstrukcije neposrednih poredbi, kao npr. »Višnje cveto kak mleko« (*Višnje*), »Kakti steza pona snega« (*V trsju*), »Na bregu je veter rezal kak nož« (*Kopači*).

Refleksivni sloj krajolika, dakle unutrašnji prostor prisutan je dakako posredstvom pjesničkog »ja«. Njemu je ponajprije podata uloga mjeritelja dimenzija zatvorenog kraja. Pjesnički subjekt je određivač apsolutnih prostornih i vremenskih paradigmi date slike i upravo zato on teži simplificiranom postupku mjerenja uz pomoć dimenzionalnih opozicija. Ista ona sklonost kontrastnom što se zapazila u Galovićevoj štokavskoj lirici, ovdje se rabi u svrhu dobivanja reljefnije organizacije unutrašnjeg prostora slike. Slika se dramatski produbljuje vještim kontrastnim povezivanjem motiva i taj princip ne postoji samo na verbalnom planu (što je nerijetko bio slučaj u ranijim štokavskim pjesmama). Gotovo u svakoj pjesmi iz pastoralnog ciklusa u osnovi je sudar mikro i makro rakursa, detaljizma i poopćavanja, čime pjesnički subjekt upozorava na svoju prisutnost odmjeravajući prostor između krajnosti, »žilice« i »neba« »gloga« i »oblaka«, »sene« i »sonca«. Priloške oznake mjesta javljaju se također u parovima dimenzionalnih suprotnosti; frazi »na travo« suprotstavlja se »čez brege«, »onkraj kleti« stoji neposredno uz »čez široko morje«. Slično se događa i s glagolskim leksikom (»čkomimo« naspram »zvoni zvone«). Česti su globalni motivički kontrasti:

»Crnina i zima i kmica
V globokem zdencu leži
A Kata i zlata vedrica
Vu vročem soncu blešči« (*Lepa Kata*).

Pjesnik je dakle mjeritelj prostora i vremena pjesničke slike te se pomalo jednolično poigrava dimenzijama, ali on je povremeno također pošiljalac signala određenih nesporazuma. Gotovo u svakoj pastoralnoj slici dimenzionalno definiranoj pjesnikovim rakursom (dakle idealnoj i zatvorenoj), pomalo se uniformno nameće uvijek isti motiv povratka u prirodno, odnosno u skladni pejzaž. Ista ona čežnja za domajom iz pjesme *Childe Harold* sada se javlja u novom obliku, naime čežnja se ostvaruje, a pjesnik fizički vraća u idilični pejzaž; negdje čak doslovce kaže: »Došel sam, došel nazaj« (*Višnje*). Međutim odmah naglašava da sentimentalni povratak u savršeni kraj (zamišljen u *Childe Haroldu*, a ocrtan u nekim »čistim« pastoralama kajkavskog ciklusa, kao npr. *V trsju, Grozdje*) – nije dostatan. Pjesnik se naime ne zadovoljava naivom pejzaža–duše kao idealiteta vraćenog identiteta i odmah postavlja čeznutljivo

pitanje »Nekaj bi štel, ali kaj?«. Izvjesno je da je povratak u idilu neuspio, da je čežnja ostala te da je na leksičkom planu prisutna posredstvom upitnih zamjenica: »kaj«, »gda«, »što« (u značenju »tko«) i neodređenih zamjeničkih subjekata: »nešto«, »netko«, »nekam« pa se već naslućuje prisutnost doduše još neizrečenog »nešće«, tj. nepoznatog nekog iz fantastičkih krajolika. Većina pjesma iz pastoralnog ciklusa izgrađena je na napetosti, ali i ravnoteži između imaginarnog povratka i postojane čežnje (za domovinom, identitetom, slobodom, autentičnošću i sl.) i to se kao što smo primijetili ogleda u strukturi pjesme na već opisani način, ponajvećma jarkom kontrastnom shemom unutrašnjih i vanjskih prostora slike, gdje ni jedna strana ne prevaguje.

U nekim pjesmama tog ciklusa (*Kum Martin, Stari grad, Pesma s drugoga brega*) dvojstvo ideala i stvarnosti završava u baladnoj patetici. Imaginarni povratak ostvaruje se u okviru regionalne folklorno-ruralne determiniranosti, a na oblikovnom planu to se provodi interpolacijom stihova pučkog kajkavskog pjesništva s naglašenom metajezičnom funkcijom. Konotirajući kôd balada ili romansi Galović stilizira kult regionalne anakreontike, hedonizma, ljubavne elegike, uzimajući ih svojevrsnim oblicima pastoralnog zaborava. Obnavljajući folklorno-mitski odnos prema nekim manifestacijama života (radost življenja, ljubav, prolaznost), Galović potvrđuje prvotni pastoralno-idilični odnos prema krajoliku, tj. neku vrstu zaborava u egzistencijalnoj, iskonskoj vezanosti za zemlju. No glavni dokaz integracije pjesnikovog modernističkog senzibiliteta s usmenim i pučkim, otkriva se u kajkavskom zavičajnom idiomu spomenutog ciklusa. Zbog prekinute tradicije kajkavštine kao standardnoga književnog jezika, vraćanje dijalektu čini se uvijek čudnovatim, tj. iziskuje odgovor na upit o svrhovitosti. Korištenje dijalekata usporedo s književnim standardom ponekad znači pasatističku pojavu stilizacije minulih kulturnih epoha, svojevrsnu mitologizaciju nacionalne posebnosti. Regionalni lirski odvojak u tom slučaju jest romantični recidiv lokalnog kolorita, podrazumijevajući zavičajni idiom kao dekoraciju, točnije, kao pseudoestetski povratak tradiciji. Postoje slučajevi kada se zavičajni idiom stavlja u aktivniji odnos spram jezičnog standarda, a time i pjesničke građe, i tada znači suprotstavljanje, oporbu, naglašavanje klasnog, štoviše afirmaciju plebejskog duha (Flaker). Zavičajni idiom u Galovića nije pseudoestetska dekoracija, niti lirski postupak osporavanja trajnosti etabliranih kulturnih i društvenih struktura; on je prije svega posljedica spontane književne odluke u svrhu produbljavanja onog što je već afirmirao standard. Participacija dijalekta kao arhaičnog izraza u modernom estetskom senzibilitetu samo je pjesnički odgovor na definirani, prostorno i jezički zatvoreni krug koji Galović oblikuje u pjesmama pastoralnog ciklusa; to je ujedno i pjesnička nužnost nastala na temelju tematskih određenja poznatih još iz mnogih pjesama njegove štokavske lirike (povratak, traženje uporišta), gdje je upravo kajkavština pomogla da se temeljitije asimilira tradicija i evocira napetost između prošlog i sadašnjeg (arhaičan jezik kojim se prodire u metafizički entitet suvremenog čovjeka). I kao što je peteranečki krajolik bio slučajnost (jer je to Galovićev rodni kraj koji mu se naprosto

nametnuo) tako je i kajkavski idiom samo tehničko-operativni zahvat stapanja s idealnim pejzažem i njegovom izvornošću, što pak znači povratak neistrošenim riječima, dakle korijenima jezika. Kajkavski substandard kao ni zavičajna topografija nemaju vrijednost sami po sebi, već kao artističko pribježište dolaze do izražaja na svim razinama strukture, a prije svega su odraz »fin de siècleovskog« osjećaja gubljenja pravca i lutalaštva (poznatog iz *Childea Haralda*) praćenog metajezičkim vraćanjem na početak. Ukratko, tematski i motivski čimbenici našli su svoju produženu ruku u jeziku. U pjesmama iz pastoralnog kruga dijalekt je bez podrivačke, rušilačke ili buntovničke uloge, ali također bez težnje dekorativnom separatizmu, te on prvenstveno služi učvršćivanju dosegnutog i znak je artističke sraslosti modernog senzibiliteta pjesnika s arhaičnim govorom.

Međutim, nije u svim pjesmama ovoga Galovićevog nevelikog ciklusa zavičajni idiom uvijek u funkciji stiliziranog naivizma, tj. u službi pojednostavljenja pogleda na svijet ostvarena u obličju idiličnih pejzažnih pastorala gdje se slojevi »metafizičkih iskustava« (Ingarden) izriču na principu kontrastiranja. U pjesmama iz kruga tzv. fantastičkog pejzaža, kao što ćemo razložiti, pomalo se (iz artističkih razloga) mijenja funkcija zavičajnog govora. Naime, u pjesmama iz tog ciklusa (*Mesečina, Pod orehom, Pred večer, Pozdravlenje, Crn-bel, Jesenski veter*) i sam se krajolik promijenio. Jaka kontrastivna zasnovanost unutrašnjih i vanjskih prostora pejzaža tipična za pastoralni krug (npr. već spominjana napetost između nedužnosti i bjeline krajolika te nemira pjesnikova povratka u pjesmi *Višnje*), govori da su prikazivačka i izražajna funkcija jako kontrastirane (subjektivna reakcija pjesnikova »ja« jake afektivne vrijednosti ugrožava smirenu prikazivačku atomosferu). U pjesmama – fantastičkim pejzažima dolazi do poravnanja subjekta i objekta, tj. subjektivni sadržaji i prikazivački postupci više nisu u opreci, već su dio istog sinopsisa. Pjesnički subjekt i nespoznatljiva priroda dostigli su sjedinjenje. Ona iracionalnost koja je ranije posredstvom pjesničkoga subjekta nasrtala na pastoralu, definitvno ju je nadvladala pa priroda postaje velika iracionalna kategorija. Sumnja u ratio u stihu »I on bi moju pamet mogel zeti« (*Pozdravlenje*) postala je stvarnost, a priroda se pretvorila u oduhovljeni prostor s više pitanja o njezinu bitku. Priroda shvaćena kao novo ontološko područje ne trpi više dimenzionalnu usklađenost pa se u ciklusu fantazijskih pejzaža granice prostora i vremena proširuju u beskraj, a razdaljina »trava-oblak« gubi se u rasponu između »ništ i se«. Fantastički pejzaž je makrodimenzioniran te u njega više ne postoji nikakav detaljizam (treba samo usporediti pjesmu *Grozdje* koja sadrži čitav spektar zagorskih vrsti grožđa: »imbrina«, »belina«, »muškat«, »crnina«, sa stihom iz pjesme *Plavo nebo:* »i tak lepo i leko i nebo i se...« u kojem neodređeno zamjenično značenje »se« ima za cilj obuhvatiti sve sastojine vlastitog rastresitog sadržaja).

U pastoralnim krajolicima primijetila se pjesnikova želja za rekonstrukcijom cjelovitosti prirodnoga zbivanja. Unoseći u krajolik određenu mjeru iracionalnosti Galović stvara diskontinuitet između leksičkih motiva i onih semantičkih

sadržaja koji bi iz njih trebali slijediti. To se najčešće očitava u vidu atributivnih neočekivanosti: Magle su zelene i plave, šume – bijele i sive, mjesečina – mlačna. Nasuprot ranije spomenute sintaktičke plošnosti (shema: subjekt-predikat-priloška oznaka), u ovim pjesmama prevladavaju sintaktički lomovi i inverzije:

»Vele, dok je mesec krvav i crlen,
Da smrt se sprehađa s kosom...
Gle,. kak nas gledi čez te oblak zelen
I visi nad golom šumom« (*Mesečina*).

Pjesma *Kostanj* pisana je u obliku pitanja i odgovora što je uslijedilo posebnom dramatskom oštrinom. Prepoznatljivi leksički motivi javljaju se većinom u personifikacijskim strukturama, odnosno postaju iracionalni agensi koji s izuzetnim nabojem participiraju u prostoru slike, npr. »sen mi proži roke«, »strah v šume čaka«, »šuma beži«, »smrt se sprehađa s kosom«, »oblak se prožil«, »senja vleče lampaš« i sl. Usput valja naglasiti da nasuprot statičnosti pjesama iz ciklusa pastorala što se izrazilo na planu glagolskih radnji (prevlast glagola mirovanja, opadanja, ravnoteže), u pjesmama iz kruga fantastičkih krajolika prevladava kretanje, dinamika (navala vjetra, zamah kose, let lastavica, podizanje brijega, pjesnikovo hodanje poljem i dr). Komponentu prostiranja u beskraj i vremenske neograničenosti, dakle gubljenja u pejzažu i dokidanja granica na relaciji daleko-blizu, pribavljaju priloške oznake mjesta i vremena: »odnekud«, »nekam«, »daleko«, »nigdar«, »tam« i sl. Mistička participacija pjesničkog subjekta u oduhovljenom prostoru prirode više ne dolazi iz središnjice prostora slike, već se njegov pogled odmiče prema rubovima obzora i seže u beskraj; pjesniku su omogućeni raznoliki rakursi i umnoženost vidika, a pjesničko »ja« se vrlo često pretvara u »mi« (»Gle, kak *nas* gledi...« u *Mesečini* ili »jesensko to pesmo *mi* čuli vre jesmo...« u pjesmi *Crn-bel*). Mreža konotacija koje izviru iz osobnog svijeta pjesnika (koji nije samo promatrač nego također aficirani subjekt) neosporno se širi pa se svi oni dotad uočeni fenomeni prirode, topografija terena, flora i fauna iz pastorale, pretvaraju u antropomorfne simbole. Npr. nevidljivi i neimenovani, ali čujni zrikavac u pjesmi *Crn-bel*, stvoren je iz nesemantičkog aspekta govora, akustičke onomatopeje crn-bel (sugestivna fonemska skupina kojoj je u osnovi vokalno »r« i »e« – u raznim se varijacijama provlači kroz čitavu pjesmu: »trs« – »popeva«, »večer« – »zmrači«, »tri večeri«, »vre jesmo«). Prvi je nosilac značenja zvuk govora (a ne smije se zaboraviti ni grafički signifikantni niz), a prati ga izražajna funkcija usmjerenosti na pošiljaoca koji uranja u tu zvučnu sliku i kao »patiens« izlaže svoj emotivni komentar. Sićušni zrikavac koji nije više fenomen prirode, već organska novotvorina iz pjesnikove svijesti, stanovnik unutrašnjih pejzaža, uz pomoć iracionalna zvuka postaje simbol tuženja nad prolaznošću. Iza semantičke jednostavnosti i stilizirana naiviteta onomatopeje »crn-bel«, kojom se zapravo savršeno odražava duh i psihologija zagorske pučke sredine s tipičnim obilježjem mimikrijskog zaklona u naivi, krije se težnja za prodorom u dublje slojeve metafizičkog. »Crn-bel« kao zagonetni

žitelj beskonačne i bezvremene prirode, postavljen na razini zvuka i grafičkog znaka, jedna je od kronološki najranije nastalih paradigmi enigmatične pojave nepoznatog »nešče« koji se pojavljuje još u pjesmama *Mesečina* (»Odnekud na vetru doletel je glas«), *Pozdravlenje* (»Znam da jempot nešče dojde sim«), *Jesenski veter* (»Najempot naglo, kak da bi kaj zrušil«). Zanimljivo je pratiti na koji se način prostodušnost pastorala pokazala slabom pod pritiskom iracionalnoga »nešče«, ne tako dalekoga prethodnika neodređenoga pokretača zbivanja, »Nevidljivoga«, »Nepoznatoga«, »Nečistoga«, »Netko« iz Krležine rane lirike. Prisutnost »nečeg« izvan dohvata pjesnikova bića i uma naslutio je također Krleža u interpretaciji Galovićeva pjesnička dijaloga u *Kostanju* »koji je gust, smeđ, pastelnozelen, neodređen, pun mračno srebrnastog šuma gadnih podzemnih slutnja, što oko njega lepršaju po ovim koprivničkim vinogradima kao koprena rane smrti«.[6]

Prelazni oblik između naleta ekspresionističke bure i wiesnerovskog religioznog smiraja jest pjesma *Pozdravlenje*, a ta prelaznost je odraz ne samo Galovićeve već utvrđene secesionističke ambivalentnosti, nego rezultat logičnog pjesničkog razvitka što pokazuju datumi nastanka pjesama. U skladu s tradicijom postromantičarskog iskustva doživljavanja prirode kao iracionalne kategorije, Galović u pjesmi *Pozdravlenje* pojam neizrecivoga iskazuje uz pomoć dva leksička motiva, »angela« i »nešče«. »Nešče« kao potpuna enigma upotrebljen je u ulozi simbola straha zbog prisutnosti nečeg neizrecivog i neuhvatljivog pa kao leksem ne participira u prostoru i vremenu slike, već se i sintaktički odvaja od prepoznatljivih motiva (»mesec«, »steza«, »pot«) čitavim nizom negacija (»ne znam«, »nemrem«, »nega« i dr). Pojavom motiva »angela« koji ima jaču semantičku nosivost zbog utemeljenosti u sakralnom, dokida se slika »nečega« (»Pozdravlenje samo dok zvoni, Za njegove crne onda zabim trage«). Međutim kako Galović nije religiozni pjesnik, kako je ta religiozna motivika samo poputbina upućenog literate, »angel« nije sredstvo kojim će pjesnik pokušati prodrijeti u dublje slojeve metafizičkog. Taj se motiv ubrzo pretvara u objektivirani misterij, doslovno prizemljenu apstrakciju (»angel spušča se«), dakle pada u sferu predmetnog i prepoznatljivog. Iako je taj motiv deklarativno nadvladao, budući da je rekvizit jedne maniristične poetike (»I moji poti neso više crni«), pravi i jedini simbol prisutnosti iracionalnog u krajoliku, jest ipak »nešče«. Dakle, antropomorfni »angel« kao simbol žaljenja za cjelovitim i spoznatljivim svijetom, u opreci je prema »nešče«, ali i znak popuštanja, jer Galović još ne pozna motiv borbe s bogom. U većini drugih pjesama iz ciklusa fantastičkog krajolika javljaju se motivi personificiranih nepoznatih sila neosvojive sudbine, kaotičnog bezumlja, dakle nečega što stoji na rubovima ljudskog poimanja i znak je ljudske ograničenosti. U pjesmama gdje se kao motiv javlja misteriozni »glas« (*Mesečina*), grad-fantom (*Stari grad*), zvučni sklop crn-bel kao vjesnik smrti (*Crn-bel*), rušilački vjetar (*Jesenski veter*), dakle gdje se apstrakcija »nešče« različito imenuje, ali

[6] *M. Krleža,* Pismo iz Koprivnice, *Hrvat,* 7 (1925) 1467, str. 4–5.

isto poručuje, kajkavski zavičajni idiom dobiva novo mjesto u tekstovnoj strukturi. U trenutku kad nespoznatljiva priroda i pjesnički subjekt postaju isto, zavičajni idiom postaje također jedan od stilskih postupaka kojim se izriče apsurd. Razorivši pastoralu u svrhu stvaranja antipejzaža, Galović je i jeziku pridao razarajuću ulogu u odnosu na postojeće jezične navike i norme, ali ne zato da bi ih pokušao dokinuti, već da bi im suprotstavio drugi idiom kao ravnopravnu zamjenu. Međutim, kako je uvijek prisutan osjećaj da je vremenska reverzija nemoguća, jer kajkavština ne može više postati standard, što se podudara s jednim od najvažnijih motiva Galovićeve poezije: uzaludnost povratka (čak ako je u pitanju idilični pejzaž akamoli fantastički, tj. onaj u kojem je nadvladao apsurd) – tako se uz prisutnost zavičajnog idioma javlja dojam gorčine, koji nekad završava u grotesci. Kajkavština više nije, kao u pastoralnim pjesmama, stilsko sredstvo izricanja naivnosti početka, vraćanje korijenima, već je znak prosvjeda nakon sučeljenja s apsurdom, ali u isti tren znak nemoći. U pjesmama gdje je famozni »krvavi mesec« doslovno obješen nad šumom, gdje groteskna sjena »vleče lampaš«, a vjetar-smutnja stihije, kajkavština je u funkciji halucinantnih i fantazmagoričnih slika koje u osnovi nerijetko imaju groteskni učinak. Groteska kojoj je nestandardni idiom pomogao da se izrazi, znak je gubljenja orijentacije u odnosu na ustrojstvo svijeta, dakle znak svojevrsne Galovićeve bespomoćnosti nad bešćutnim tokovima povijesti. Nadomak prvog svjetskog rata, kada su kako znamo nastale sve pjesme ciklusa *Z mojih bregov,* Galović je prolazio kroz pjesničko čistilište te je po sili zakonitosti književnopovijesnih postupaka i određene slike svijeta koja mu se nametnula, obilježio nepostojanost racionalnog i voljnog pojedinca, ukazao na njegovo izdvajanje iz ukupnosti svijeta, prelamanje između prisutnosti unutrašnjih nečastivih sila i njihovih personificiranih odraza u nespoznatljivim snagama koje vladaju svijetom. Tu borbu Galović nije nikada dovršio, kao što ni njegov nepoznati »pokretač svih zbivanja« nikada nije svrgnuo boga, jer je zastao na samom pragu ekspresionističkog bogoborstva.

HUMANISTIČKA IZRAŽAJNA DVOJNOST MARULIĆEVA OPUSA

Mirko Tomasović

U književni opus Marka Marulića (1450–1524) spada razmjerno velik broj knjiga i tekstova različitih žanrova religioznog nadahnuća i intencije. Tematski njihov krug i naglašena idejna opredjeljenost poticali su jednostrane interpretacije o autorovoj srednjovjekovnoj poziciji i navodnom konzervatizmu. Istina, Marulić je živio i radio u jednoj perifernoj sredini, egzistencijalno i nacionalno ugroženoj, gdje je literarna djelatnost, u odnosu na evropska središta, imala drugačiju tradiciju, uvjete i zahtjeve. Na hrvatskoj obali Jadrana ipak su se oblikovala urbana žarišta, koja su u drugoj polovini XV. i početkom XVI. stoljeća pokazivala kulturnu živost, razvijajući neke samosvojne elemente i prilagođavajući se općemu humanističko-renesansnom pokretu s ishodištem u susjednoj Italiji. Hrvatska onodobna literatura čini veliki sudbonosni iskorak prema evropeizaciji, prihvaćajući latinistički izazov i usporedno, prema humanističkim standardima, stvarajući poeziju na domaćemu »pučkom« idiomu (*lingua volgare*). Marulić je bio upravo onaj koji je ispunio autorsku zadaću tog ukrštavanja i preokreta, ispunio je na takav način da je za svoj naraštaj i za pjesnike XVI. stoljeća postao »uzorni« pisac, tj. oponašateljski model. Tek kada uvažimo tu njegovu neprijepornu ulogu, stvorili smo pretpostavke za pristup i tumačenje impozantne baštine koju je u svojim mnogobrojnim knjigama ostavio.

Marulićevim djelima valja, dakle, prije svega valorizirati literarnost bez shematskih tradicionalnih kategorizacija, pa se onda postupno razabire njihova autorska izoštrenost, posebitost i modernost. Humanističko-renesansna obilježenost sve jasnije izbija na vidjelo po stilskim i poetičkim signalima, što se mogu otčitavati i u okviru njegovih didaktičkih, instruktivnih spisa, koji proces ublažuje prenaglašavanu spregu sa srednjovjekovljem. I u »najpobožnijim« tvorevinama, namijenjenim promicanju kršćanskog načina života, za Marulića je bitna kompozicijska i izražajna harmonija, što držim za temeljan razlog velikoga evropskog uspjeha nekih njegovih latinskih knjiga tijekom XVI. i

XVII. stoljeća.[1] Književna se vokacija, dakako, puno jače očitovala u dva epska projekta (*Davidias* na latinskom i *Judita* na hrvatskom jeziku), gdje su primijenjeni visoki zahtjevi kršćansko-vergilijanske versifikacije.

Karakteristično je da Marulić kod Erazma Roterdamskog ponajviše cijeni *pigmenta rhetorica* u svrhu profinjene elokvencije.[2] Njegova literatura pokazuje također tu crtu, humanističku razinu pismenosti u svim pojavnim oblicima bez obzira na sadržaj i usmjerenje teksta. U nekim se elementima jasno potvrđuje stvaralačka ambicija i individualna pjesnička moć. Ispod naslaga ondašnjih važećih konvencija i moralističkih težnji raspoznaje se nadahnut pjesnik, vješt pripovjedač, duhovit »causeur«, nekad nježan, čuvstven i prpošan, drugi put ozbiljan, strog, gnjevan i sarkastičan. Iz djela znatno više nego iz oskudnih biografskih podataka uočavamo Marulićevu kompleksnu osobnost u procjepu između renesansne estetizacije i hrvatske zbilje, opterećene »otomanskom pogibelju«, gradskim bedemima, pustošenjem sela i općim osjećajem ugroženosti. U takvim se uvjetima splitski odvjetnik i vlastelin druži s muzama i kontaktira s književnom Evropom. Obrazovan ne samo na antičkim i crkvenim piscima nego i na Danteu, Petrarki, Boccacciu, sa znatnim fondom knjiga u vlastitoj knjižici (među ostalim P. Bemba, L. Valle), u svojoj se zrelijoj fazi formirao u tipičnog evropskog intelektualca na razmeđu XV. i XVI. stoljeća, kritičnog duha spram razjedinjenim evropskim vladarima i vladanju klera, bilingvalna pera i velikih poetskih zahvata. Valja stoga istaknuti tu vezu s talijanskom kulturom[3], inače zanemarivanu, jer nam objašnjuje poetičku razvedenost i renesansne, manje ili više ostvarene, poticaje. Dodiri s piscima iz Italije postupno su pridonosili prevladavanju srednjovjekovnog ukusa i književnog postupka te naposljetku utjecali na koncepciju i instrumentarij pojedinih djela. Marulić je, naime, njegovao kozmopolitske latinističke komunikacije, ali se istodobno s punim žarom priklonio materinskomu »pučkom« mediju, koji je, primjerice za njegova suvremenika Dubrovčanina Iliju Crijevića predstavljao *scythica lingua*, čak *stribiligo illurica*.[4] Izrazito produktivan i spisateljski osposobljen (gotovo profesionalac), u raznovrsnoj književnoj praksi ostvarivao je sintezu triju izražajnih sustava (antičkoga, talijanskog i hrvatskog), pročuo se kao latinski pisac i postao utemeljitelj nacionalnog pjesništva. O razvijenoj literarnoj svijesti govore mu teorijski ulomci i dispute na oba jezika, a o korespondenciji s mišlju i ukusom onog vremena interes za slikarstvo, kiparstvo, glazbu. U davnoj retoričkoj sintagmi »otac hrvatske književnosti« (Kukuljević) sadržano je ne samo inauguralno mjesto *Judite*,

[1] Vidi M. Tomasović, *Prvi hrvatski pisac »svjetskoga glasa«, 15 dana,* Zagreb 1983, br. 1–2.
[2] Vidi B. Glavičić, *O još jednom Marulićevu novootkrivenom tekstu, Forum,* Zagreb 1981, br. 3.
[3] Vidi M. Tomasović, *Marulićeve veze s talijanskom kulturom* u knjizi *Zapisi o Marulu,* Split 1984.
[4] Vidi M. Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda,* Zagreb 1961², str. 172.

začetničkoga epa, već i pravi niz prinosa i naznaka: epik, prozaik, teoretik, esejist, prvi prevoditelj Dantea i Petrarke, traduktolog, polemik, klasični filolog, arheolog, stručni bibliofil. Zapravo stvarne dimenzije opusa teško je obuhvatiti i spoznati sve grane aktiviteta, dok se kritički ne objave Marulićeva sabrana djela.

U određivanju njegova književnog profila treba uvažiti činjenicu da je pisac prijelaznog razdoblja s perifernog područja, što automatski uvjetuje dihotomije (dvojezičnost, patriotizam-kozmopolitizam, srednji vijek-novo doba) ne samo u poetici nego na stanovit način u univerzalnomu kulturnom obzoru i svjetonazoru. Tako mu je literarni čin s jedne strane posredovan patristikom i kršćanskom moralistikom, ali s druge strane i naglašenim pobudama antičkih i talijanskih autora. Ta dva sastojka nisu isključivali domaću predaju (»verse harvacke«), a kontaminirani su manirom i senzibilitetom ranog humanizma, bliže Petrarki nego, recimo, Polizianu, bliže Jurju Šižgoriću nego Crijeviću. S mnogo dobrih razloga Maruliću se komparativno pripisuje uloga slična Danteovoj u kontekstu nacionalne književnosti; usporedba bi se mogla pomaknuti malo unaprijed na temelju srodnosti sa suvremenikom Portugalcem Franciscom Sá de Miranda, koji je također bilingvist, zapravo trilingvist (Marko: latinski, hrvatski, talijanski; Francisco: portugalski, latinski, kastiljski), i stvara u kulturi s dugotrajnim bremenom srednjovjekovlja. U komparatističkoj vizuri od analogija važniji je pak odnos prema tradiciji. Konstituensi Marulićeva stvaranja dvije su tradicije, antička (i njezina sublimacija u humanizmu) i medievalna sa svojom bogoštovnom vertikalnošću, te dvije poezije »pučkih« jezika, talijanska i hrvatska, od kojih je prva (središnja i već s velikim naslijeđem) trebala drugoj (perifernoj i u začecima) služiti za izazov i ugled. Marulićeve generalne dispozicije kao i kod većine pisaca u zreloj životnoj dobi (sva mu poznatija djela datiraju iz dvaju posljednjih desetljeća života, od g. 1501. do 1524) bile su na strani klasičnih, provjerenih i duhovnih vrijednosti, ali nipošto nisu bile konzervativne i nazadne. Načelno se odrekavši mode i manire renesansnih mladića kao *tenerorum lusor amorum,* stojeći zapravo na opreznoj (ali ne zazornoj) distanci, ipak je uvažavao slijed vremena i njegove literarne zahtjeve. Tek je u našeg humanista, različno od talijanskih, jače naglašeno vjerništvo, ortodoksnost kao posljedak intimne pobožnosti, vjerojatno, te straha od islama i bogumilstva iz nedaleke Bosne. Katolička gorljivost je, ne smetnimo s uma, također prisutna kod nekih iberskih humanista, pa i francuskih, budući da je i na njihovim prostorima religiozna situacija bila konfliktna. Kako Marulić nije bio dvorski zaštićen i osiguran, izoliran nekim moćnim mecenatstvom, niti mu je bilo dano pisati u kakvomu croceanskom hipotetičkom rezervatu kreacije, mnoge su se stečene okolnosti prelamale u njegovoj neodoljivoj potrebi za književnom riječju. Kako je on *in concreto* održavao idejno i poetičko ravnovjesje, suočen sa raznosmjernim kulturološkim i društvenim tendencijama? Opus mu je koherentan i estetički definiran i na razini dvaju izražajno nejednakih medija, u golemoj tradicijskoj razlici između latinskoga i hrvatskoga pjesničkog jezika, koji je bio *in statu nascendi.*

Toj utvrdivoj činjenici podjednako su pridonijeli asimilirana kultura (vrsno poznavanje antičkih pisaca, osobito Vergilija) i ulog individualnog talenta, što Marulića postupno izuzimlje iz srednjovjekovlja i pomiče prema novoj epohi s kriterijima vlastitosti, naobraženosti i intelektualne produhovljenosti. Za primjer neka posluži odnos prema osjetljivom pitanju »poganske« mitologije kao faktoru humanističkoga književnog ustrojstva. On se mitologije kao proizvoda predkršćanske religije službeno odriče, ali njezine poetske sastojke ugrađuje u svoju versifikaciju: služi se vergilijanskom epskom tehnikom, mitološkim simbolima, ukrasima i metaforama, miješa (u *Davidijadi* i *Juditi*) biblijske uzvišene teme s profanom poetičkom »poganskom« nadgradnjom. U spisu *Dialogus de laudibus Herculis* (g. 1524) pokušava riješiti problem pomirbe kršćanskog svjetonazora i antičke kulturološke baštine kao preduvjeta humanističke literature. Uz to, kako rekosmo, asimilira stanovita iskustva iz talijanske poezije (petrarkizam)[5], prevodi Dantea i Petrarku. Širinu njegove orijentacije i naobrazbe na poseban način iskazuju prijevodi: prevodi s više jezika (s latinskoga na hrvatski, s hrvatskog na latinski, s talijanskog na latinski, s talijanskog na hrvatski) povijesne, instruktivne i pjesničke (što nas najviše zanima) tekstove u stihu i prozi.

Opus na latinskom opsežitiji je od onoga na hrvatskom jeziku, ali iz te činjenice ne bi trebalo izvlačiti zaključke o hijerarhiji i prevalenciji. Na latinskom je pisao epiku, dijaloge, pjesme, moralističke spise, poslanice, na hrvatskom također epiku, pjesme, poslanice, prevodio je na oba jezika. Te su dvije istorodne Marulićeve stvaralačke grane neodvojive, podudarne po poruci i tematici, u nekim elementima međuovisne i povezane mnogovrsnim sponama. Između jedne i druge grane zamjećuju se, naime, tolike relacije inspirativne i stilske naravi, da možemo isticati veću simbiozu dvaju komunikacijskih faktora nego je to uobičajeno u tipičnih humanističkih autora. Marulić je motivske sklopove, pojedine retoričke artikulacije prenosio iz hrvatskih u latinske tekstove i obratno, da ne kažemo prevodio sebe sama, jer je gdjegdje riječ o jedinstvenom predlošku. Imademo tako recipročnih mjesta, istovetnih figura u *Juditi* i *Davidijadi*, čak istih formula. *Epistola ad Adrianum VI* paralelna je s hrvatskom pjesmom *Tužen'je grada Hjerozolima*. Stihovi *Naslidovan'je Isukrsta* versificirana je verzija jednog poglavlja *Evangelistariuma*, kao što su još dva poglavlja iz tog spisa pjesnički stilizirana u petom pjevanju *Judite*. Nadasve je zanimljivo da je u jednoj poznatoj hrvatskoj pjesmi *Molitva suprotiva Turkom* dovitljivo ispisao akrostih na latinskom, koji glasi: SOLUS DEUS POTEST NOS LIBERARE DE TRIBULATIONE INIMICORUM NOSTRORUM TURCORUM, SUA POTENTIA INFINITA.[6] Riječ je o enigmatsko-makoronskom efektu, koji simbolično reflektira intimnu spregu dvaju jezika i bilingvalni simultanitet u procesu pisanja. Navodim stoga još jedan primjer. Pošto je završio prepjev poeme svetog Bonaventure, Marulić mu pridodaje kiticu:

[5] Vidi M. Tomasović, *Je li Judita canzonierska »donna«?, Zapisi o Marulu*, Split 1984.
[6] Vidi L. Paljetak, *Jantarna kocka*, Zagreb 1982, str. 20–24.

Bonaventure ki sfetoga
vam *Slavića* latinskoga,
jur hrvacki naučih peti,
(...)
Marchus ego sum *Marullus,*
quo peccator maior nullus,
li sluga sam vas sfakoga,
jer ste sluga boga moga.[7]

Dimenzije Marulićeva opusa na latinskom jeziku svrstavaju ga u red evropskih humanista, dok je u bogatoj tradiciji hrvatskog latiniteta vrhunska vrijednost. U tome se slažu svi stručnjaci koji su ozbiljnije proučavali njegovo poznavanje latinskog leksika, versifikacije i instrumentarija i kritički ocijenjivale estetske domete poezije. Giuseppe Praga,[8] primjerice, ističe nadmoćno vladanje jezičnim zakonitostima. Slično sude i naši proučavatelji i prevodioci (Šrepel, Gortan, Marković, Badalić),[9] a posebno je važna prosudba Branimira Glavičića,[10] koji dugogodišnjim zalaganjem i znanstvenom akribijom osvjetljuje Marulićeva latinska djela i prenosi ih u hrvatski jezik. Uostalom, na temelju tih kvaliteta, bilježnik i posjednik iz dalmatinskog grada Splita, koji je u njegovo vrijeme brojio tek šest tisuća stanovnika, stekao je reputaciju u mnogim evropskim zemljama, pa i u Francuskoj, gdje je objavljivan njegov spis *De institutione bene vivendi* u izvorniku i u prijevodu (6–8 izdanja)[11]. Marulića s uvažavanjem spominju najugledniji francuski leksikoni (*Le Grand Dictionnaire historique,* 1674, *Dictionnaire historique et critique,* 1695–1697) i čuvena Diderova *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences des arts et des métiers* iz 1751. Vrhunac Marulićevih latinističkih ambicija svakako je ep *Davidias,* u kojem se edukativno-didaktička obradba jednog isječka iz Starog zavjeta transformirala u vrsnu humanističku poemu. Autor je pri tome ne samo dobro ovladao epskom tehnikom, već je i tradicionalne postupke prožeo vlastitim literarnim iskustvima i umjetničkom samosvojnošću. Iz sadržaja nekih pedesetak biblijskih stranica konstruirao je velebnu pjesan,

[7] Citat prema: F. Fancev, *Nova poezija Splićanina Marka Marulića,* Zagreb 1933, str. 53 (pretisak iz *Rada* JAZU, br. 245).

[8] *Poesie latine inedite di Marco Marullo, Archivio storico per la Dalmazia,* vol. XXI, fasc. 126, Roma 1936.

[9] M. Šrepel, *O Maruliću, Rad* JAZU, 146, Zagreb 1901; V. Gortan, *Iz Marulićeve »Davidijade«, Živa antika,* Skopje 1956, br. 1–2; M. Marcovich, *On the »Davidiad« of Marko Marulić,* Acta Conventus neo-latini Lovaniensis, München 1973; Josip Badalić, *Marulićeva »Davidijada«,* predgovor prvom izdanju, Zagreb 1954, SPH 31.

[10] Od velikog broja Glavičićevih radova koji se bave Marulićevim latinskim djelima navodim najnoviji, tiskan kao predgovor izdanju prijevoda spisa *De institutione bene vivendi,* Zagreb, Globus, 1986. Inače prof. Glavičić prevodi svekoliku Marulićevu latinsku prozu i poeziju za ediciju Sabrana djela Marka Marulića, koju objavljuje Književni krug iz Splita.

[11] Vidi M. Tomasović, *Šest francuskih izdanja Marulova »bestselera«, Zapisi o Marulu,* Split 1984.

čvrsto komponiranu u 14 pjevanja sa 6756 daktilskih heksametara, s logičnom epskom i naratološkom okosnicom. U *Davidijadi* se mjestimično ostvaruje grandiozan poetski zamah, prispodobiv velikim antičkim pjesmotvorima i tako se hrvatski humanist na izravan način približuje svojim uzorima. Premda je Marulić na »pučkom« jeziku napisao znatno manje nego na latinskomu, ipak je, u razmjerima vremena, ostavio plodan opus, raznovrstan i pjesnički elaboriran. Pripadaju mu i prozni tekstovi, što je rijetkost u ranoj našoj renesansnoj književnosti. Sistematičnijom analizom Marulićeve svekolike literarne ostavštine dolazimo do spoznaje da ona i u svojemu hrvatskom dijelu nudi prepoznatljivih vrijednosti. Ne samo po *Juditi* (eventualno *Suzani* i *Molitvi suprotiva Turkom*), koje su uglavnom do sada pobuđivale kritički afinitet i afirmativne sudove, nego po vizuri cjelovitosti pjesama. Hrvatski stihovi raznih žanrova i vrsta tvore zaokružen skup s versifikatorskim pomacima i etapama, tematskim varijacijama i poetičkim determinantama. Unatoč tome oni nisu primjereno valorizirani, možemo reći sve do danas, zbog više razloga (neriješena pitanja autorstva, nedostatak kritičkih izdanja, pogrešne metodološke, komparatističke i estetičke premise). Izdvojit ćemo samo neodrživ (znanstveno i kritički) postupak odvajanja latinskih od hrvatskih tekstova i zasebno njihovo kvalificiranje u autorskom pogledu. Riječ je zapravo o razdvajanju i destrukciji opusa, koji posjeduje čvrst i osebujan individualitet u svim oblicima, kako je to svojstveno istinskim piscima. Talijanski proučavatelji, koji su objavili korisnih radova i građe iz Marulićeva latinskog opusa (Tamaro, Praga, Lo Parco, Dionisotti),[12] redovito su se potcjenjivački odnosili prema hrvatskim sastavcima, držeći ih prigodničarskim, popularizatorskim, iznuđenim u odnosu na visoko literarna humanistička djela. U našoj kritici pak tek u novije vrijeme odlučnije se prevladava tradicionalističko apostrofiranje Marulića kao rodoljuba, utemeljitelja, ideologa, angažiranog pisca, te se uspostavlja dijalog o njegovim izvornim umjetničkim vrijednostima. U takvom pristupu potvrđuje se da je Marko Marulić humanist (mislim na književne konvencije i standarde), izražavao se on latinski ili hrvatski. Jednak je njegov kreativni ulog u oba ogranka i njih karakteriziraju jednako ambiciozni kriteriji. To izračito potvrđuje hrvatski ep *Judita*, gdje je temeljna zamisao izvedena prema humanističkoj koncepciji s vergilijanskom kompozicijom, složenom stilskom i metričkom aparaturom, koja bi odgovarala uzvišenom predmetu i elitnom žanru. *Judita* je vjerojatno i najautentičniji Marulićev pjesnički rad na veoma visokom stupnju literarnosti, koji ne bismo očekivali g. 1501, kada je autorska nacionalna poezija neizdiferencirana i jezično neistražena. Činjenica da je na takvom stupnju razvitka dobila potpuno uobličen vergilijanski ep u

[12] A. Tamaro, *Marco Marullo et l'humanisme en Dalmatie, La Vénetie Julienne*, t. III, Roma 1909; G. Praga, o.c. (bilješka 8); F. Lo Parco, *La canzone alla Vergine di F. Petrarca dalla secolare ammirazione al singolare omaggio di M. Marullo, Archivio storico per la Dalmazia*, vol. XI, fasc, 63, 64, Roma 1931; C. Dionisotti, *Marco Marulo traduttore di Dante, Miscellanea di scritti di bibliografia ed erudizione in memoria di Luigi Ferrari*, Firenze (Olschki) 1952.

krajnje zahtijevnoj versifikaciji (dvostruko, tj. četvorostruko rimovani dvanaesterac) upozoruje da je po srijedi pjesnik izrazite kulture i osposobljenosti te istodobno samosvojni inovator. Pothvat se sigurno ne bi mogao ostvariti da Marulić nije bio humanistički školovan i prožet antičkom poezijom, pa su se te dispozicije plodno pretapale iz univerzalnog u nacionalni izraz, iz latinističke u hrvatsku književnost. U našem slučaju također prepoznajemo onaj proces, koji je obilježio novovjekovno evropsko pjesništvo, proces prerastanja i ispreplitanja humanističkih i renesansnih težnji, što je urodilo s jedne strane konstituiranjem zasebnih nacionalnih kultura, a s druge i njihovom vezanošću za zajedničku evropsku maticu.[13]

[13] Francuska verzija ovog teksta priopćena je kao moj referat na međunarodnomu simpoziju »Hrvati i renesansa u Evropi«, održanom na pariškoj Sorbonni (4–6. XII. 1986).

AMERIČKA PREDIGRA

(Odlomci iz romana)

Neda Miranda Blažević

9. DAN ZAHVALNOSTI

Književnik Jurij Oleša hrabro je ponavljao: ni dana bez retka!

U Americi se može reći: ni dana bez poznanstva.

Lica, osmijesi, drago mi je da smo se upoznali, kako ste? provedite lijep dan, doviđenja.

Lakoća u američkom upoznavanju kao da briše u lažnoj neformalnosti moguće iznenađenje koje formalnost u svojim najboljim trenucima može pružiti. Redoslijed i sadržaj rituala klize od pogleda do rukovanja prema predviđanju koje u sebi nosi trenutno raspoloženje upoznavatelja. No, ovdje su svi jednako raspoloženi i srdačni i zato se svaki susret čini jednako ne-zanimljiv.

Pa ipak. Trudila sam se da zapamtim svako lice, svako ime, svaku situaciju s novoupoznatim.

To je nemoguće. Kao da želiš zapamtiti cijeli telefonski imenik, branio se Peruško. Osim toga, nemaš tu što puno ni pamtiti. Svi susreti su gotovo jednaki.

Da, tako se čini, ali stvar je u ljudima. Oni svi na stanovit način žele izgledati jednako. Tko bi to rekao?

Jednako uspješno, dometne Peruško.

Vozili smo se kroz rumeno zlatni krajolik smrtonosnog sumraka koji je nalijegao na beskonačnu ravnicu. Monokromiju slike jedino je rasijecala ravna cesta i naš automobil. Svirao je radio. Tamni sopran Marylin Horn stapao se s voluminoznom konkavnošću sumraka pjevajući pjesmu o dimnjačaru. Njezin glas i posljednje modre žile dana na gorućem nebu ispijale su iz mene svaku samoironijsku samokontrolu. Padala sam u epsku obamrlost koja se hrani prostornošću ovog baroknog kiča. Krajolika u kojemu svatko ispušta dah i govori, gle onaj veliki hrast tamo, gle onaj žuti oblak tamo... Beskrajni zalazeći krajolik posljednji je Mohikanac u američkoj postindustrijskoj priči. Možda je upravo zbog toga proradila i moja dekorativna osjećajnost, muteći se s epilogom u kojem je svijest šaptala da već kasnim, jer gledam reprodukciju svijeta. Novi sentimentalizam.

Taj deskriptivni krajolik imao je u sebi jednostavan kod za čitanje sadržaja: odnos između čovjeka i prirode star od pamtivijeka. Samo, nešto se putem još nastanilo uz naše osjećaje. Zone nevidljivih opasnosti. Mi ih ne vidimo, ali ih dišemo.

Mrlje švedskih sela amblematično su se ulijevale u pojaseve tamnih šuma dok su gigantizirane svjetleće reklame uz cestu pozivale na pušenje »Salem« cigareta. Zdrav jak osunčan sexy mornar zvao je na pušenje. Druga reklama vabila je na nošenje čarapa koje su se na dugim mrežastim nogama ležeće manekenke prostirale kao dva Washingtonova mosta.

Obje poruke prenosile su gigantski voajerizam u kojem se netko svlačio, netko oblačio. Kupac je mislio da može odoljeti krivotvorenju vlastite stvarnosti. Misliti da to što kupuje, kupuje zato jer je sam tako odlučio. No, za nas je sve već bilo odlučeno. Možemo biti bez brige.

Rekoh da ću si kupiti mrežaste čarape.
Uz njih jako dobro ide i mornar, doda Peruško.
To sam i očekivala, odgovorih.
Što? Moju primjedbu ili mornara?
Zar to na kraju nije jedno te isto? zapitah.

Ponovo smo se vratili u grad. Ja sam imala sastanak s Dorothy, Peruško modeliranje na Akademiji. Izašla sam ispred kafeterije »New French Caffe«, gdje smo se Dorothy i ja obično sastajale, pijući kavu i pričajući prije njezinih večernjih predavanja. Dorothy je predavala književnost na Odsjeku za Ženske studije. Bila je komunikativna i inteligentna, osoba koju mnogi nazivaju najboljom prijateljicom, ali koja se sama teško odlučuje na taj izbor.

»New French Caffe« podsjećao je na evropske kafeterije. Uređen u prostorima bivšeg mlina, granao se iz uskog polumračnog hodnika u nekoliko soba, podsjećajući na labirint između pozornice i garderoba u kazalištu. Mali stolovi s bijelim stolnjacima, vaze s cvijećem, miris esspresso kave, kolači, voće i sir svakodnevno su nas mamili u kafeteriju. Ali iznad svega, osjećaj alternativne atmosfere. Tu su se skupljali različiti umjetnici, profesori, studenti i dokonjaci. Žagorilo se o svemu, a grupe su se razlikovale po minimalističkim naznakama na odjeći. Rupci i raznobojne rukavice virili su nemarno iz džepova kaputića i traperica koje su mjestimično bile rasparane tako da su ispod virile zelene ili ljubičaste vunene čarape. Ispod rubova velikih i grubo pletenih pulovera virile su šarene košulje i uopće, stalno je jedno virilo ispod drugog, dajući na znanje da nema glavnog komada odjeće, ili duha, koji bi preuzeo centralno mjesto u garderobi. Ili drugi način. Neke su žene bile u crnim svilenim haljinama u charleston stilu, bijelo napudranih lica i crno obojanih usana. Lupkale su nogama obuvenim u lakirane cipele u taktu glazbe koja je tiho svirala. Muškarci su bili obučeni u dvobojna odijela s prslucima i satovima s lancem. Njihova zalizana kosa sjajila se iznad namjerno ukočenih lica. Razgovaralo se o novoj predstavi u Gautri kazalištu, o koncertu u Music Hallu, o novoj knjizi Umberta Eca, »Ime ruže«. Manje sofisticirani zadovoljavali su se trenutnim raspoloženjima, jednostavno jedući ili pijući.

Kada sam ušla, Dorothy je već bila unutra. Često je ispravljala studentske zadaće ovdje, pijući kavu i pušeći »Salem« cigarete. Zadirkivala sam je zbog sexy mornara. Ona je prihvaćala. Uopće mi ne bi loše došao, govorila je otpuhujući dim na stranu. Čudno je to, otkada sam razvedena, čini mi se da u ovom gradu nema različitih muškaraca. Svi su napravljeni po jednom jedinom modelu, modelu dosadnog provincijalca. Ne, ja se

ne busam u prsa, prošla sam i sama taj period, ali sam otvorila oči. Bože, ta sebičnost svuda oko mene, to zatvaranje u bestidnu uplašenost i lažni stid. Vidiš li te muškarce?! No, zar ne izgledaju kao da su bezruki. Njihove kretnje su bez cilja. Pogledi bez sadržaja. Dorothy, ti si sada ljuta jer... pokušah, ali Dorothy je počela mahati glavom i stresati pepeo s cigarete po stolu.

Ljuta? Ni najmanje, ja se ponašam kao kroničar. To sam dužna sama sebi.

Smiješeća konobarica došla me upitati što želim. Kavu i komad sira. Dorothy je čekala da navali na svoju kroniku.

Sada se jedan po jedan dio moga tijela odleđuje. Glava, vrat, ramena ... osjećam cirkulaciju, vlastitu krv, toplinu. Bože, moram ti reći neke stvari, ti si pisac, tebe to mora zanimati. Ovo mjesto ovdje, upravo ovaj »New French Caffe« bila je moja pukotina raja. Ovdje sam bježala od kuće, kao kakva zaplakana djevojčica koju roditelji ne puste van. Mene nisu puštala djeca i muž. Odnosno, nisam imala vremena poslije poslova oko njih pogledati se u ogledalo i vidjeti tko sam. Zapravo, Bob nije uzimao u obzir ništa osim posla i stjecanja novca. Zatim polaganja tog novca u određene akcije i opet ispočetka. Govorio je da stvara našu sigurnost. Sigurnost, a ja nisam mogla kupiti nove cipele a da deset puta ne čujem prijekorno pitanje jesu li mi zaista bile potrebne. Zaista, od toga se sastojao moj život. Je li nešto zaista ili nije. Kada sam to Bobu jednom rekla, odgovorio mi je da me »hvataju godine«. Da se ponašam kao sve one žene koje pišu časopisima tražeći da im se opiše izlaz iz krize. One, te žene, nazivaju svoj život krizom, tvrdio je Bob, htijući mi ogaditi moje vlastito mišljenje. Mjesecima sam se vrtjela samo oko pitanja, kamo je sve ishlapilo? Gdje su nam se razišla mišljenja? Zapravo, jesmo li ikada i imali neka vlastita mišljenja, ili smo se ponašali prema općim matricama, vjerujući kako pravila igre pokrivaju naše individualnosti! Banalno, zar ne? pitala je Dorothy, dajući odmah i odgovor.

Navečer je bilo najgore. Nečime je trebalo napuniti tišinu. Oboje smo se nakon večere zavlačili u krevet i čitali. On svoje knjige o prehrani, ja svoju beletristiku i esejistiku. Često sam gledala kako mu svjetiljka osvjetljuje jednu polovinu lica. Druga polovina ostajala je meni zauvijek u mraku. Što je mislio na toj strani? Na što se nije usuđivao?

Jadni Bob. Jadna je.

Naša spavaća soba imala je po sredini crnu crtu. Jedan visoki meridijan kojeg se nije moglo preskočiti.

Znaš li što mi je rekao u sudnici na posljednjem ročištu pred rastavu? Da sam prokleta nihilistkinja. Ja? O bože! Onda sam počela urlati, obrnuto Bobe, obrnuto, samo ti ne znaš misliti straga prema naprijed. Ništa u našem životu više nije bilo živo. Oboje smo plakali. Svako je mislio da je u pravu. Da su njegove suze istinite.

Kasnije, mjesecima, sve što sam uzimala u ruke, nije imalo težine. Knjige, tekstovi, zadaće, kućni predmeti, čak i dani kada su djeca za praznike dolazila iz collegea kući ... sve je lebdjelo bez gravitacije, noseći me kao list. Bila sam raseljena osoba. Bez osjećaja, bez središta. Ni traga žalosti za Bobom, ali ni traga ponovnu rođenju o kojem su neki ljudi pričali. Živjela sam kao nedovršen čovjek. Mislila sam kako je život svoje najteže probleme već pretočio u papir, oduzimajući svemu drugom dodirljive vrijednosti. Na televiziji ratovi, smrti, gladi, izmučena djeca... toliko prave nesreće, mislila sam

nemoćna da održim svoju osjećajnost i ravnotežu prema svemu tome. Jer mene je pretezala moja nesreća, bijedna u usporedbi sa svime čime sam se željela tješiti. Takav način samo je pogoršavao stvar. Nesreća se ne liječi nesrećom. I onda sam opet počela tražiti svoju pukotinu raja. Smiješno zar ne, zvati ovo mjesto odskočnom daskom. Ali ipak je tako. Za dana se odavde vidi ulica i druga obala rijeke. Danima sam gledala u prostor i puštala da me nosi raspoloženje grada. Polako sam se prestala mučiti traženjem uzroka u nastalim posljedicama. To jednostavno nema smisla. Počela sam opet polako shvaćati što ljudi govore. Čemu su usmjereni njihovi planovi. Neki od naših zajedničkih prijatelja uspjeli su sačuvati prisebnost i ne osuditi me. Nisu me gnjavili »središnjim razlogom rastave s Bobom«. On je iskovao tu rečenicu: razvod bez središnjeg razloga. O bože! Nekad se pitam tko sam bila prije dvadeset godina. Što me je držalo sastavljenu u jednom komadu?

Dorothy je ugasila dogorjelu cigaretu i postiđeno se nasmiješila. Oprosti, zagnjavila sam te, ali svaki čovjek misli da će vlastitim primjerom popraviti svijet, a ne njegovoj beskonačnosti dodati tek isti slučaj. Ah, dosadno je ponavljati ponovljeno, ali tu nema pomoći, svatko misli da se sve na svijetu njemu događa prvi puta. I prasne u smijeh, poravnavajući svoju ispovijest. Dorothy je imala kvalitetu žive. Rasipala se u svaki ugao sebe same, tako netipično za ljude ovdje. Bila mi je bliska i neke paralelne vibracije titrale su među nama. Moja sućut pretopila se u razumijevanje koje nije imalo druge svrhe osim sebe sama. Ali ponekad je i to dovoljno. Otvara vrata drugim ekvivalentima. Bile smo kao probuđene. Žuta ulična svjetla natjecala su se s unutarnjom rasvjetom.
Ima li kod vas puno rastava? ipak je pitala Dorothy.
Da, rekoh. Problemi su svakovrsni.

Dorothy je mahala nekome iza mojih leđa. Prilazio nam je elegantno obučen muškarac, četrdesetih godina i uljudno se smiješio. Mark! Pa to je divno! Kada si došao? Oh kako se veselim što te vidim! ciktala je Dorothy, ljupko se grleći sa zgodnim muškarcem. Pomislih je li i na njega Dorothy mislila kada je optužila sve muškarce u gradu za sebičnost i provincijalizam.

Ovo je moja prijateljica iz Jugoslavije, ovo je Mark Friedman, moj dobar dobar prijatelj, naglašavala je. On me nije napustio u kriznim vremenima i Dorothy se okrene prema Marku, tražeći od njega potvrdu za tu činjenicu. On se mirno smiješio, dopuštajući da ga ona lagano vuče za ruku, prisiljavajući ga da sjedne k nama. Mark je profesor povijesti, ali eto, čvrsto živi u sadašnjosti. Zar ne Mark? i ona ga opet raznježeno pogleda.

To je sada bila neka druga Dorothy. Intuitivno uskočila u ulogu djevojke koja se želi dopasti. Koja želi izgledati nježna i dobra. To je uloga iz zaliha američkog odgoja. Čak joj ni Dorothy nije uspjela doskočiti.

Mark je sada na studijskoj godini na New York sveučilištu u New Yorku. Wau, to je nešto, nastavi ona, okrećući glavu čas prema meni čas prema njemu, kao domaćica koja što prije želi upoznati svoje goste.

No, i kako je u New Yorku? Velika Jabuka uvijek osvježava, zar ne? O da, odgovori on i vrhovima prstiju dodirne čvor tamno zelene, svilene kravate. Njegova kretnja odavala je izvjesnu nesigurnost i želju za dopadanjem istovremeno. Nastojao je da me ne gleda, ali je stalno tražio izliku za to. Ne znam zašto mi se činio poznatim. Odnosno,

bile su mi poznate njegove kretnje, njegovo malo usiljeno držanje glave koja je htjela naglasiti neko smiješno samopoštivanje svake vlastite riječi. Podcrtavao ih je pokretima prstiju, kao mnogi profesori svjesni važnosti svog govora. Mark Friedman očekivao je od sebe sve najbolje. Kako Dorothy nije zapazila njegov kompleks autoritativnosti?

Njegove svijetle nježne oči, proziran ten, plave žilice na sljepoočnicama, suha usta... ipak, već sam poznavala tu glavu, a onda opet, Mark Friedman bio je mimikrirani model ovdašnje lažne skrušenosti i skromnosti.

Mark je bio u Rusiji, Čehoslovačkoj i Poljskoj, reče Dorothy kako bi mi valjda približila domovinu.

Da, reče on i crvene pjege na licu mu se pojačaju dok sam ga gledala u polustisnute oči. On reagira poput studenata u mom razredu. Čim nekoga od njih pogledam, rumeni. Odnosi li se to samo na ženske poglede ili su uključeni i muškarci?

Ali opet mi se vrati prva misao, da sam negdje već vidjela Marka Friedmana.

On je lijepo čitao moje misli.

Ispričavam se zbog moguće vulgarnosti, ali od prvog trena neobično me podsjećate na nekoga, reče.

Aha! usklikne Dorothy. Da nije neka tajanstvena Poljakinja iz Varšave?

Zapravo ne znam, odgovori Mark Dorothy umjesto meni. Ne znam na koga sličite, ali imam osjećaj da sam vidio nekoga sličnom vama. I on opet okrene glavu prema meni, gledajući me tim prozirnim očima. Kroz obraze mu poteče nešto milo i infantilno. Zašto Amerikanci izazivaju materinske osjećaje u meni?

Znate li što kažu psiholozi za ovakve situacije? zapita Dorothy. Pojedinac nagonski stvara model žene ili muškarca koji su mu slični i putem kojih ona ili on u razobličenu egu želi zadovoljiti svoje želje. Kada sretnu osobu najsličniju svom modelu, najprije misle da su je negdje već upoznali. Tako opravdavaju i potiskuju konstrukciju svog su-ega.

Trenutak je vladala tišina.

Ja rekoh, onda imamo puno su-modela ili su-ega, jer svako razdoblje u našem životu traži i stvara novi tip.

O da! ali moralni obziri i zakoni to zabranjuju! uzvikne Dorothy. I tako postajemo licemjeri.

Zar tako naglo? zapita Mark i nakrivi glavu kao neka Snježna Ptica.

Mnogi to nikada nisu i neće primjetiti, zaključi ona. Mark je htio još nešto reći, ali je Dorothy gledala na sat, skačući na noge.

Zakasnit ću na predavanje! i prije no što sam je mogla spriječiti izvadila je iz torbe pet dolara, pokupila bilježnice, poljubila Marka i s dovoljno fine koketerije odjurila. Zastala je još na vratima i doviknula mi, sutra se vidimo. Baš kao u dramama omiljenog joj Thorntona Wildera.

Mark Friedman i ja ostadosmo kao brodolomci za stolom. Dorothy nam je ostavila osjetljivu primjedbu za nastavak razgovora. Mark je naručio kavu i čašu bijelog vina. Kako je to smiješno, mislila sam, ta primjedba nas je sada udaljila od smislena razgovora. Nastavak će proteći u autističkom slaganju rečenica, koje se neće ticati ni mene ni Marka Friedmana. Odakle ste?, zapita on.

Iz Zagreba.

Znate, Česi, Poljaci i Rusi puno pričaju o Jugoslaviji. Između ostaloga zaljubljeni su u vaše more.

Moraju u nešto, dometnuh.

Molim?

A što je s ostalim?

Kako to mislite? zapita on.

Čini mi se da ste htjeli govoriti o politici.

Mark Friedman ispravio je ramena i pogledao me jasnim čvrstim pogledom.

Da, ja volim govoriti o politici, to je dio moga posla, ali ne vidim sada veze s...

Uvijek kada Amerikanac spomene Ruse, misli na politiku. I obrnuto, rekoh. Ali ni s jednima ni s drugima ne može se razgovarati o politici. Čak i kada se čovjek slaže s njima, oni to ne primjećuju. Zar ne?

Friedman se iskreno smijao, otpijajući gutljaj vina iz čaše na visokoj ptičjoj nozi.

Mislite? pitao me izazivajući, da smo baš svi isti?

Naravno da ne, ali od nekuda se mora početi.

On se odjednom smiješio samodopadno. Počeo je pričati o tome kako je jednom u Moskvi, usred ciče zime, nosio zelenu vjetrovku napravljenu od sintetskog materijala kakav nose astronauti i kako su ga ljudi na cesti zaustavljali, govoreći mu da će se smrznuti. Eto vidite, rekoh, što sam rekla. U vašoj priči vi ispadate superiorni nad Rusima zamotanim u vunene šalove i krznene kaputе. Što oni znaju što su to vjetrovke od specijalnih sintetskih materijala kojima ni Sibir ni Sahara ne mogu ništa.

Mark Friedman me zaprepašteno gledao.

Ne! ne, ja imam toliko prijatelja u Sovjetskom Savezu, reče. Rekao je Sovjetskom Savezu kako bi odagnao mogući nesporazum. To ništa ne dokazuje, nastavih. Vaša priča ima podsvijesni kontekst. Želju za neprikosnovenim autoritetom.

Ispričavam se ako sam vas uvrijedio.

A ne, ne morate se ispričavati. Ja nisam rusofil i nemam nikakva osobna razloga braniti Ruse. Ali stvar je principa upozoriti i jednu i drugu stranu na aroganciju. Mi mali narodi imamo smisla za nijanse.

On me gledao dugim, nemoćnim pogledom, odjednom zaustavljen na mjestu koje nije poznavao.

Nemojte misliti da sada odlazim zbog ovoga, ali zaista moram ići. Imam jedan sastanak.

On se ponudio da me poveze. Vani je puhao sjevernjak. Auto Marka Friedmana bio je dovoljno neuredan da bude simpatičan.

Možemo li se vidjeti i popiti kavu prije no što otputujem natrag u New York? zapita on.

Kada putjete?

Poslije Dana zahvalnosti.

O.K. rekoh.

Nije tražio ni adresu ni broj telefona. Dorothy je bila njegova najbolja prijateljica.

Stali smo pred Likovnom akademijom.

Sutra bi mogao snijeg, reče on

Zar tako iznenada? zavapih.

Iznenada? Gotovo da ne pamtim kada je snijeg pao tako kasno, odgovori on gledajući u nebo bez zvijezda.

Bye bye, mahnuh i pođoh prema šarenoj zgradi Akademije. Ljevaonica i keramički odjel na njoj bili su kat ispod zemlje. Slijedeći natpise, fotografije, plakate i strelice po zidovima, osvajala sam labirint koji je vodio u veliki središnji prostor. Peruško, John i Tim vrlo su glasno slušali glazbu, najčešće »Talking Headse«, Stinga, Lou Reeda i Brucea Springsteena. Ulazeći u ljevaonicu vikala sam da dolazim, jer ih nisam htjela iznenađivati na način koji sam i sama mrzila: da mi netko dolazi iza leđa. Danas je Tina Turner mahnitala u raspoloženju »Plesačice za prodaju«. Glazba je navaljivala kroz dvokrilna vrata iza labirintskog hodnika. Hladni miris kovina, tinktura i gline zasićivao je prostor.

Peruškov radni stol bio je u dubini velikog prostora ljevaonice i obično je radio leđima okrenut vratima. preglasna glazba i piljevina posuta po podu gušile su korake i glasove. Htjedoh viknuti da dolazim, ali nisam. Peruško i jedna djevojka stajali su u dubini ogromne prostorije i pričali. Začudio me instinktivni potez da se ne javim. To me postidjelo i razljutilo istovremeno. Činilo mi se kao da sam otvorila pismo naslovljeno na nekog drugog.

Tu sam! počeh vikati sa sredine prostora. Peruško se okrenuo i mahnuo mi. Sitna djevojka također. Prilazila sam im kroz skupine kalupa, vreća s gipsom i pijeskom, krhotina željeza i strojeva s mnogo ručica i kotača.

Peruškove ruke bile su oblijepljene glinom, radni kombinezon mjestimično zaprljan. Čovjek bi mogao biti i ljubomoran na tu sliku umjetnika u radu. Sitna djevojka s kojom je razgovarao vjerojatno je bila Indijka. Njezine krasne duge uske ruke bile su stvorene za plemenite radnje: sviranje sitara naprimjer, oblikovanje grnčarije. Ovo je Nitha s odjela za keramiku, predstavi je Peruško. Nitha i ja se rukovasmo i ona odmah reče da mora ići. Gledala me radoznalim velikim vlažnim očima koje su joj zauzimale polovinu sitnog šiljastog lica. Ja sam se smiješila u najboljoj maniri ljudi sa Srednjeg Zapada. Nitha je otišla. Peruško je završavao vrh geometrijski čiste skulpture »Barbarin«. Mislila sam reći kako sam upoznala Marka Friedmana. Ali nisam. Sada bi se to doimalo kao vraćanje nečega što nisam ni dobila.

10. DRAGA NAŠA DJECO,

Niste se javljali posljednja tri tjedna i tata vas je htio nazvati, ali eto, ipak nije, jer je jutros stigla vaša razglednica. Mogli biste se češće javljati. Znate da smo brižni i da nas zanima kako tamo živite.

Kod nas traje produženo ljeto. Mislili smo tata, mali Marko i ja ići ponovo na more, ali baka ne može ići, jadna, opet je bolesna i tako ćemo ostati doma.

Mali Marko izrezuje marke s vaših pisama (kojih baš nema previše!) i slaže ih u album. Ima najviše onih s američkim olimpijskim dizačima utega. Ima li još kakvih disciplina osim tih utega?

Olga puno radi. Rekla je da vam je pisala prošli ponedjeljak. Pošta doista sporo putuje. Venco je također dobro. On uglavnom poslije posla ide na rekreaciju. Tenis i te stvari.

Susjedi pitaju za vas i puno vas pozdravljaju.

Pišite više o tome kako živite, kako se hranite, imate li prijatelja, kako idu predavanja itd.

Tata odlazi gotovo svaki dan u vaš stan i podiže poštu. Nećemo vam je slati, jer vi valjda znate tko vam piše i kome morate pisati. Ah, da, gotovo sam zaboravila reći lijepu vijest: izašla je tvoja knjiga pjesama »Nedogled« i jučer smo je dobili poštom iz Rijeke. Knjigu ćemo poslati. Čestitke.

Molim vas pišite češće. Razgovarali smo s Peruškovim roditeljima. I oni su dobili famoznu razglednicu. Ali to nije pismo. Eto tako, grlimo vas i volimo, vaši

mama i tata

P.S.

Prošli tjedan poskupio je tramvaj, benzin, kava, alkohol i meso. Kažu da su to luksuzne stvari. Baš me zanima kakav je to luksuz visjeti na tramvajskim vratima od Trga Republike do remize u tri popodne poslije posla!

11. STAKLENE OČI

»Kroz nepropusne suze u očima, jedva je mogla vidjeti razbacane novine na tlu. Bilo je točno jedanaest uvečer. Ako on uopće dođe, mislila je, morao bi upravo sada biti tu. Bila je ranjena iznutra, ali nadala se. To, što je osjetila, bilo je sitno i goruće, duboko u proturječnim osjećajima. Predosjećala je da bi on mogao biti u slijedećem vlaku.

Nije rekao kojim bi vlakom mogao doći, čak ni iz kojega grada. Uostalom, mislila je, vrlo malo je znala o tome što je radio čitavu godinu bez nje. »Pisat ću«, rekao je jednom, nastojeći je utješiti. No, ona je znala da su riječi što su slijedile obećanje, bile mnogo važnije. »Možda ću biti vrlo zauzet, ti me znaš, ne volim baš pisati sve te besmislice. Molim te, ne očekuj previše, tada nećeš biti razočarana«.

Bila je to istina. Pisao je samo dva puta. Prvi puta kako bi ispunio obećanje i rekao da je našao posao u Tucsonu. Drugo pismo stiglo je prije tjedan dana. Napisao je da dolazi kući: u neko doba, u utorak uvečer. U riječima mu je bio težak očaj. Život u Tucsonu, njegov posao i sve što je učinio, nisu prelazili mjeru sna kojeg je lovio.

Lagano smješkanje nadimalo joj se oko nosa. Nikada nije mislila da on ima snove. Jedne su ljetne večeri šetali niz rijeku. Tada mu je otkrila svoj san da bude suvremeni Tom Sawyer, da slijedi rijeku do mora. Snovi o balonima s vrućim zrakom, o istraživanju Antarktika, o profesionalnom pisanju, o putovanju u Australiju, biti učiteljica, imati obitelj. On je nju salijetao, ali snovima nije mogao dati riječi. Jednostavno je rekao da misli kako bi mogao dobiti posao. O ostalom nije mnogo mislio. A kakav posao, nije znao.

I sada je sjedila, čekajući njegov dolazak odnekuda. Čak su joj i suze stale, osjećala se očito bolje. Ljepljivost joj je spajala očne kapke i trepavice. Njezino lice, znala je, bilo je crveno i prekriveno razmrljanom šminkom. Bila je malo uplašena da bi on upravo mogao doći i vidjeti je u takvu stanju. Ali, negdje duboko u njezinim mislima je gorjelo, i vjerovala je da je nitko poznat ne može vidjeti kako sjedi na toj prljavoj željezničkoj stanici, plačući.

Gledala je kako mnogi ljudi dolaze i odlaze. Kraj nje je bio poslovni čovjek u prugastom odijelu i jedna majka s malim dječakom. Dječak je imao, činilo se, oko četiri godine. Majka ga je obukla u mornarsko odijelo. Majka je sjedila prilično zgađena zbog pijanog skitnice koji je spavao na stolici do njezine. Četiri puta u pola sata, koliko su čekali, majka je popravljala dječakovu kosu. Jednom, lagano pljujući u rupčić, odlučno je pokušala uhvatiti čuperke njegove smeđe kose. Za pet minuta, koliko se dječak borio da mirno sjedi, kosa mu se vratila u divlju kovrčavost.

Zatim je djevojka primijetila jednoga starog čovjeka kako sjedi naspram nje. Bio je tamo dugo gotovo koliko i ona, premda nije mogla dokučiti razlog zašto sjedi tako dugo, ukoliko ne čeka nekoga tko dolazi u nepoznato vrijeme.

I on je nju vidio. Prilično je lijepa, pomislio je, samo da joj lice nije tako uprljano. Gledao joj je oči napunjene suzama. U jednom trenu poželio joj je pomaknuti pramenove smeđe kose s tužnog lica. Sjećao se kovrčave smeđe kose poput njezine. Često se divio tamnim pletenicama. Njegovu je ženu uvijek netko promatrao dok je bila zauzeta popravljanjem ukosnica. Kada ju je prvi puta sreo, kosa joj je bila svezana plavom vrpcom. Tada smo bili djeca, upravo djeca, rekao je sam sebi. Njezine smeđe oči bile su živahne, osmijeh joj je bio neznatno asimetričan. Mogao se još sjetiti kako je jedne večeri, gužvajući šešir među prstima, prilazio vratima kuće njezinih roditelja. Kada je otvorio vrata, gledale su ga te oči i smijeh. Uputila ga je da sjedne na kauč pored majke. Kada je i sama sjela, klečao je pred njom. Nije bilo nijedne druge žene pred kojom bi čak svinuo koljena. Gledao je njezine smeđe oči. Čuo je vlastiti glas, nije ga prepoznao: čekao je da se ona nasmije. Tada, dijeleći svoj život s njezinim, nije bilo očiju nijedne druge žene u koje bi gledao.

Znao je da mora napustiti svoj dom. Njegova kći i zet rekoše da bi mogli doći i ostati s troje unučadi i psom. No, bio se priviknuo na njihove prigodne posjete i stalno drugarstvo svoje žene. Hipoteka nad kućom bila je otplaćena. On i žena godinama su zajedno radili da bi je isplatili. Slavili su taj događaj posljednjeg plaćanja posebnom večerom i bocom šampanjca. Kuća, jedna sasvim prazna soba na prvom katu što ju je pretvorio u radionicu za obradu drveta, dvorište, hrana za ptice što ju je kupovao ženi, kako bi hraneći ih, mogla gledati šojke i kosove i mirna tišina te posljednje četiri godine mirovine, bili su njegovi nedjeljivi komadi. Neodlučan u slatkoj tišini, privikavao se na odrastanje. Ali sada, bez svoje žene, tišina je bila nesnosna. Kuća, u čiju se toplinu vraćao svakog dana, sada je bila nepodnošljivo hladna. Propuh je gmizao iznad katunom prekrivene sofe, točno prema kuhinjskom podu i njegovu široku krevetu. Tijelo, koje je tako slobodno davalo kući i danima toplinu, također je bilo hladno.

Izgubio je prvi vlak, i drugi. Nije imao objašnjenja za takvo ponašanje: njegova kćer sigurno će brinuti, a on nije bio sposoban razdijeljivati svoj život na sate i minute. Stvari su se nastavljale u vrsti nestvarnosti.

Iznenada je čekao u hladnom bolničkom predvorju. Lupkao je po zgužvanim stranicama starih časopisa. Je li ona dobro? Strah mu se penjao po leđnim pršljenovima. Prošli su sati nakon što je liječnik konačno došao. Prije no što je progovorio, liječnik je podlakticom obrisao čelo. Pozvao ga je da ga slijedi. Kamo idu? Je li ona dobro? Vodi li ga liječnik u svoj ured da bi mogli slobodno govoriti? Ima li problema? Što se dogodilo? Zašto ne želi ništa reći? Liječnik je zastao. Pogađao je. Bilo je jasno kao što

su jasne naočale na njegovu licu. Upravo su je oprali. Dobio je kćer. Nasmijao se kada je ugledao male prste i ćelavu glavu. »Ona će biti energična. Vidi! sestra joj ne može zamotati ruke u deku. Izbacuje udove van, daleko koliko može. Čekaj, ona neće gubiti vrijeme, ona će odmah tražiti ključeve od kola«. »Bila je prekrasna«, mislio je. Bio je preplavljen osjećajima prema svojoj ženi i njihovu djetetu.

Oči su mu bile tople i vlažne. Jedna suza kapnula je iz oka i otkotrljala se niz izborani obraz. Osjećao se tako star i tako sam. Sanjao je mnogo snova kada je bio mlađi. Sjećao se kako je ženi želio kupiti novi auto, španjolski Suiz J 12 iz 1935. Slika u novinama pokazivala je barunicu Rothschild kako stoji pored sjajnih crno-sivih kola. Stilizirana ptica na poklopcu letjela je u njegovoj glavi. Nikada neće imati elegantni J 12. Nikada nije pridavao važnost njegovoj udobnosti i ljepoti. I sada, njegovi prazni džepovi nisu imali snova.

Djevojčini obrazi više nisu bili otežali od suza. Ruke su joj se prestale tresti. Čovjek koji je sjedio preko puta, izgledao je kao ptica. Nos mu je bio posve ravan, a dugi vrat visoko je stršao. Oči su mu bile staklene i razroke, poput crvendaćevih, onog što je skakao po ženinu dvorištu. Čovjek je sreo djevojčin pogled, misleći, ona me ne može vidjeti. Nakašljala se. Stavila desnu ruku u džep. Bilą je na polovini sjedišta, na maloj željezničkoj stanici, kada je pomislila da se svjesno mora maknuti. Njezin kaput okrznuo je njegov istrošeni ogrtač. Jesam li smetala? Ja čak ni ne znam tog čovjeka, mislila je. Mišići na usnama trznuše joj se, ali ne reče ni riječi. On je gledao u njezine oči: tamo je bilo malo olakšanja za njegov plač. On iz tih očiju uze finu blijedu tkaninu.«

Paula Berg je kao uzbuđena pripovjedačica isprekidanim dahom lovila posljednje riječi svoje priče.

Hvala Paula, rekoh. Ona se sramežljivo smiješila. Zvona s obližnje crkve bimbala su dva sata.

Onda, što vi mislite? zapitah umireni razred.

Glave su se okretale jedna prema drugoj, kao djeca koja jedno drugo guraju u nepoznato iskustvo.

Meni se sviđa, reče Beth koja je sjedila pored Paule nogu podvijenih u obliku lotosova cvijeta. Sviđa mi se karakter djevojke, osjećajna je i dobra ... a i stari čovjek mi se sviđa ... on pokazuje pravu sliku dobrog čovjeka, mislim, mnogi ljudi ovdje su takvi kao on, marljivi, dobri ... njegov život nije bio lagan i na kraju, ostao je sam ... sviđa mi se kako je Paula povezala životne priče djevojke i starca.

Frederick reče da mu nešto izmiče baš u tom paralelnom pripovijedanju. Čas je starac sretan što mu se rodila kćer, čas ne zna bi li mogao živjeti s njom i njezinom obitelji ...

I meni se sviđa, reče Ann i otpije gutljaj coca-cole iz plastične čaše. Ali kraj mi nije jasan.

Aaron reče kako je to priča o dvostrukoj osamljenosti i kako je možda na tome trebalo više uznastojati, odnosno, objasniti kako osamljenost dolazi iz neočekivanih, a ipak očekivanih događaja.

Zatim su svi zašutjeli. Čekali su mene.

Hajd'mo najprije vidjeti što nam kazuje tema priče »Staklene oči«, započeh. Na jednoj je strani djevojka koja čeka da se njezin mladić vrati nakon jednogodišnjeg odsustva iz grada kući. Točnije, on je radio u Tucsonu, ali nezadovoljan je i ne našavši ni sebe ni dobar posao, vraća se kući. Djevojka se boji njegova povratka, jer očito je da je mladić

različit od nje, njezinih želja i planova i ona zapravo ne zna što ih očekuje. Pa ipak, ona se nada, planira i pokušava odlučiti dio svoje budućnosti.

Na drugoj strani imamo stara čovjeka. On se, ugledavši djevojku na željezničkoj stanici, sjeća svoje pokojne žene. Ona je bila nježna, vesela i lijepa žena koju je obožavao. Njihov brak bio je skladan, premda su živjeli skromno i štedljivo da bi otplatili kuću koju su vrlo voljeli. Muškarac je radio možda i četrdeset godina za tu kuću, a žena je grijala svojom ljubavlju i hranjenjem ptica u vrtu. Idila se zaokružuje rođenjem kćeri. Tridesetak godina takva života može se međutim opisati kao jedan jedini dan. Nema nikakvih promjena koje bi pomaknule stvarnost tih ljudi. Odnosno, oni ne žele promjene jer bi ih izbacile iz njihovih životnih ciljeva koji su se odnosili na mala odricanja i mala uživanja. Jedini muškarčev san je da ženi kupi Jaguar iz 1935. Njegov san odudara od skromnosti u kojima žive, ali zato i jest san.

Beth kaže da su i djevojka i starac dobri ljudi. OK, djevojka razmišlja o planovima koji je više mogu okarakterizirati kao svjesnu i ambicioznu osobu, željnu raznolikosti u kojima bi se iskazala. A starac? Po čemu sudimo da je on dobar čovjek? Po tome što je puno radio i odricao se? Po tome što je volio samo svoju ženu i želio joj kupiti automobil? Po tome što je uživao gledati dok njegova žena hrani ptice?

No, nije li to poistovjećivanje rada s dobrotom?

Starac je želio »uspjeti«. živjeti u sretnom životu. U prijevodu, to bi značilo udobnom i riješenom materijalnih briga. Tako nam je barem starac predstavljen. Projekcija njegova života su čvrsti, malograđanski zidovi kuće koju je godinama otplaćivao. I on, kao uostalom i velika većina ljudi na svijetu, misli da pojam sentimentalnog odgovara pojmu dobrog. Da pojam tradicionalnog odgovara pojmu moralnog. Zar nije čitavo vrijeme u pitanju novac?

Djevojka, kako već rekoh, ima drugačiju projekciju svog života. Ona donosi novu perspektivu. Želi putovati, pisati, razvijati se, biti suvremeni Tom Sawyer. Međutim, njezin mladić nema takvih ideja. On je zatvoren samo u potragu za bilo kakvim poslom. Unekoliko, slika starca i slika mladića se poklapaju. Ta analogija uznemiruje djevojku. Mladić je u jednom pismu napisao: »Molim te, ne očekuj previše, tako nećeš biti razočarana.«

Što ovdje predstavlja »previše«?

Ostvarenje vladajućih građanskih mjerila vrijednosti ili ostvarenje individualnog alternativnog svijeta: ne zaboravimo, djevojka sanja o Antarktiku, putu u Australiju. Dakle, njezina vizura stvarnosti ne teče horizontalno, već vertikalno. Ona ne želi poći očekivanim smjerom.

Konvencionalno i patetično ostvareni su u životu starca. Jasno da je smrt njegove žene tragičan događaj ali ujedno to je i jedino novo i neočekivano što se u njegovu životu dogodilo. Stoga on mrzi sve što bi moglo uistinu biti novo i neočekivano, jer ga izbacuje iz kalupa lažnog rajskog vrta.

Djevojka na kraju priče kaže: »Moram se svjesno maknuti odavde«. Ona preko starčeve nepomičnosti razriješava odnos sa svojim mladićem. Sa životom koji je reducirao sam sebe da bi ostvario model »tipičnog«.

Zvono je označilo kraj sata.

Rekoh još da ćemo o strukturi i stilu priče kratko govoriti slijedeći puta. Studenti su se razišli za tren, žureći na popodnevni rad u knjižare, restorane, benzinske stanice...

Stol ispred mene bio je pun novih pripovijedaka. Svi su pisali kao mahniti, a ja sam više govorila o tome kako oni žive nego kako pišu. Jesam li imala pravo na to?

13. SNOVIĐENJA

Mladić je trebao predati nagradu milijuntnom gledatelju za vrijedno gledanje televizije. Nagrada se sastojala od staklena koluta koji se vrtio u njegovim rukama. Mladić je pokušavao izaći kroz divovski ekran, ali mu jedan stari bračni par, koji je stajao kod dugmeta za biranje kanala, nije dozvoljavao. Kesili su se kao stražari, usta pretrpanih umjetnim zubima koji su lupkali kao prazne posude za spravljanje lijekova. Mladić je pokušavao iskoračiti s jedne strane ekrana, pa s druge, ali su starci jurili brže od njega, prelamajući se kao kosturi. Oni su htjeli uzeti nagradu, ali nisu htjeli da se prekine program. Mladić ih je uvjeravao da će i sami ući u program i da mogu mahati i pozdravljati svoje mile i drage kod kuće. Starci su mljackali desnima govoreći da su njihovi mili i dragi u Majdaneku. Zatim je starac pružio ruku u ekran i zgrabio mladiću kolut. Isto je učinila i starica, grebući mladića po ramenu. Kolut je rastao i ispadao s ekrana.Mladić se raskrvavljena ramena počeo udaljavati u perspektivu ekranskih točaka. Na kraju je ostala samo svijetla mrlja. Ekran i kolut isijavali su na starce neonsko plavičastu svjetlost, snimajući ih do dna njihovih karbonskih kostiju. Iz koluta se odmotao vlak pun cowboya koji su vrištali i mahali mi.

Otkuda ja tu?

Tu si! Tu si! Urlali su cowboyi, lupajući se po petama i koljenima. Pružali su ruke iz jurećeg vlaka nastojeći me dohvatiti i uvući kroz prozor unutra. Širokokutna ekspozicija projicirala je događaj u cinemascopu. Sa sve četiri strane svijeta bila sam nezaštićena. Cowboyi nisu djelovali nimalo prijateljski. Između njih su se opet stvorili starci koji su mi također domahivali iz jurećeg vlaka.

Tako mamy, tako daddy! urlikali su cowboyi i lupali starce po leđima. Od njihovih oduševljenih udaraca starci su se rasklopili na dijelove. To je pojačalo urnebes u vlaku. Cowboyi su počeli bacati na mene te rastavljene komade tijela. Htjela sam potrčati u suprotnom smjeru, ali nisam mogla. Nešto me nosilo u paralelnoj brzini s vlakom. Saginjanjem i izmicanjem sam izbjegavala udarce ruku, nogu, glava, stopala po sebi. Ipak, pogodila me jedna staračka šaka. Ali nije bilo krvi i mesa. Samo skrutnuti gips. Ubijamo te nagradom! vikali su cowboyi, još malo još malo!

Vlak je mahnito jurio zamotavajući se u vlastiti rep. Odjednom je to bila ogromna prozirna zmija koja se valjala prema meni. Vrisnula sam.

I probudila se.

Zvonjava telefona probijala je nedodirljivu liniju sna i jave. Glava mi je pucala. Srce užasno lupalo. U grlu mi se sušila duboka pustinja. Koliko je sati? Zaspala sam čitajući studentske priče. Moglo je biti oko devet uvečer. Telefon je prestao zvoniti. Nisam uspjela odgovoriti.

Pokušala sam se sabrati i razbuditi nekim korisnim radnjama. Otvorila sam prozor. Kiša pomiješana sa snijegom navali unutra. Uvečer zaspati za mene znači dvoje: ili predznak bolesti ili potpuni umor. Pokušavala sam misliti na nešto treće.

Telefon opet zazvoni. Raspoloženi glas Marthe Roth pitao je gdje sam.

Tu sam.

Glas se smijao tiho i tamno.

Jesi li slobodna u nedjelju? pitala je Martha.

Jesam.

Fino, naime ove nedjelje skupit će se kod mene spisateljice iz Minneapolisa i St. Paula. To je nekakav naš običaj. Ručamo, pričamo, čitamo svoje nove stvari ... tako. Svakog mjeseca skupljamo se kod druge.

Skupljanje duha, pomislih misleći na knjigu tekstova žena Indijanki. Ili viktorijanske čajanke na kojima dame čitaju lirske pjesme. Rado bismo čule kako žive spisateljice u Jugoslaviji, reče Martha. I ja bih to rado čula, pomislih, ali rekoh, svakako. Mislim, svakako ćemo o tome pričati. Martha se opet smijala. Ni meni nije preostalo ništa drugo.

Mlazevi susnježice račvali su se po prozorskim staklima, gušeći oblike noćnih predmeta u dvorištu. Breze koje su dirale prozore, bile su potpuno gole u svojoj punoj metafori.

Bolni pritisak u sljepoočnicama nije jenjavao. Popila sam dva aspirina. Kako se izvući iz kaveza sna? Naći glazbu na radiju. Ili nazvati Trish. Ili Dorothy. Ne. Možda pogledati u teku s bilješkama. Pročitati pjesme koje sam napisala u posljednjih mjesec dana. Da, pjesme ozdravljuju. Ali ništa od toga nisam učinila. Gledala sam u noćnu mokrinu dok su mi aspirini ipak snižavali glavobolju. Naslonjena gotovo čelom na prozorsko staklo, pomislih, je li ovo položaj u kojem nastaje nostalgija? Možda i pomislih na tko zna zašto na moje školsko dvorište u osmogodišnjoj školi. Onda poslagah u red moje roditelje, sestru, nećaka, šurjaka, prijatelje, zatim naš stan, predmete u njemu, pa pogled kroz prozor na Jarun, moje vožnje na biciklu niz prljavu i plitku Savu, pa put od kuće do Jurišićeve, moje kolege na poslu i na kraju se zaustavih na tome kako pijem kavu u

»Gradskoj kavani«.

Je li to nostalgija?

Je li domovina predodžba u koju smještam i drage i nepoznate ljude, poznata mjesta koja su se pretvorila u moje navike?

Mislim sada na njih. Osjećam razgovijetnost svojih osjećaja prema njima i dio mog bića ispunjen je toplinom i razumijevanjem. Ali to govori moja književna svijest. Razlika u petnaest tisuća milja između nas. Izdaleka, domovina i njezini stanovnici izgledaju savršeni. Izbliza vidim samo pojedinosti. Jaku želju mog nećaka da mu kupim tenisice za peti rođendan, boju fasade na katedrali, drvored u ulici 8. maja, glas moje majke koji sliči glasu moje sestre, a koja kaže da preko telefona moj glas sliči majčinu glasu, crveni radijator u našoj sobi, Peruškove skulpture na Sveticama...

Slike slike slike koje ne mogu povezati. Možda u njihovoj fragmentarnosti i leži intenzitet osjećaja.

Vrijeme, kao dobar razrjeđivač svih stvari i događaja daje mi u svom protjecanju iluziju kako su se mnoge slike i mnogi događaji višestruko ispunili i čekaju svoj nastavak.

O čemu se radi? Vrijeme ne radi ništa drugo već zatamnjuje i rasvijetljuje moja sjećanja i raspoloženja na mjestima na kojima ja želim, a ne stvarnost. Zato je nostalgija tako slatka.

Zašto se tako često vraćam u svoje školsko dvorište u osmogodišnjoj školi? Sada mislim, tamo sam provela sretne trenutke svog djetinjstva. Zašto baš tamo? Zato jer mislim samo na jeseni s kestenima s kojih padaju plodovi, a mi djeca ih kupimo i radimo od njih čovječuljke. Razmjenjujemo predmete koji su dijelovi nekih drugih predmeta, otkrivamo značenja mnogih riječi, upoznajemo sami sebe preko svjetova svojih prijateljica i prijatelja... Ali sada, ja pod različitim slojevima te isčezle stvarnosti odabirem samo najblještavije krhotine. Ono što me odredilo u mnogim dijelovima moga ja. Ne mogu ili se ne želim vratiti sjećanjima na tjeskobe i strahove kojih je također moralo biti u tom dvorištu. Svakako da ih je bilo. No, vrijeme razvija u meni stvari koje produžuju život. Inače bih poludjela.

Je li to nostalgija.

Pitanje odnosa prema ljudskom vremenu, jer mi smo smrtni. Starimo svakog trena. Zbog toga nam se sam život pokazuje kao najfantastičnija domovina za čijom prošlošću čeznemo zato da bismo si produžili život. Da bismo mislili: tada smo bili sretni. Trebalo bi to vratiti, pa da opet budemo. Sretni.

Bogovi nikada ne pate od nostalgije. Bar ja ništa nisam čitala o tome.

A opet, da je nostalgija to što nije, sada bih morala čeznuti za prostorom, a ne za vremenom. Ljudi obično tako opisuju nostalgiju. Žele se vratiti u kraj.

Susnježica je udarala u prozore. Naslonjena na sumračne sjene u kuhinji, gledala sam taj elementarni prizor s korijenima nostalgije. Jednom ću reći: stojeći tada iza neprozirne noći, mislila sam na čovjeka koji mi je govorio o samoći koja nas spopada u stranim gradovima i o tjeskobi koja nas razdire u vlastitom gradu. Samoća, prevedeni smisao izgubljenosti, tjeskoba, prevedeni smisao nestajanja. Jednom tako u... Ali to nije istina, priča o tom čovjeku. Bilo je nešto sasvim drugo... ali sada, u Aldrich aveniji u Minneapolisu ja već prelijevam događaje iz posude u posudu. Od stvarnosti radim nostalgiju.

Svjetla Johnova kamioneta uplovila su u dvorište. Kiša-snijeg ispred njih pomicali su se u raspršenim krugovima. Nancy, John, Peruško i još dvojica mladića koje nisam poznavala, upali su u stan. Bili su veseli i gladni. To baš ne ide zajedno, primjetih, ali Peruško reče da su došli po mene pa da svi odemo nekamo na večeru. Počeh se izmotavati da me boli glava, da ovo da ono, onda rekoh da ću radije napraviti špagete i salatu i da ostatak večeri možemo provesti ovdje. Naposlijetku, oni su to jedva čekali. John je izvadio iz hladnjaka limenke s pivom i počeo ih tamaniti. Nancy je stidljivo pušila i nudila se da mi pomogne. Zahvalih se. Tu nije bilo puno posla. Mladići su se smijali i imitirali neke nepoznate instrumente. Pridružili su im se John i Peruško. Nancy reče da su poslije Akademije išli na koncert na kojem je neki orkestar dva sata svirao jedan te isti mol.

Koji? zapitah.

Valjda c-mol, reče John, ali mu jedan od mladića protuslovi. G-mol, isticao je, ali John nije pristajao. Meni su tekle suze od luka kojeg sam rezala.

U nedjelju se opet promolilo sunce. Vjeverice su se odmah uspentrale na breze, vireći kroz prozore u sobu i kuhinju. Davala sam im korice osušena kruha. Peruško je zbog njih kupovao orahe i lješnjake u ljusci. Jele su nam iz ruku.
John je došao po Peruška vrlo rano jer su vadili prve skulpture iz peći. Ja sam se izležavala. Gledala kvadrat jasnog neba i pokoju pticu kako prelijeće kadar. To je običaj ljudi koji su prošli kroz bilo kakvu vrstu zatvora. Bolnicu, sanatorij, internat, državni zatvor. Prozor je uvijek o n o t a m o, slobodno i nerazdijeljeno od zdrava života. Pogled kroz je čežnja za jednostavnom dimenzijom kretanja. Onaj koji je mjesecima ili godinama određivao dužinu svog fizičkog pogleda kroz okvir prozora, zna da je on, taj prozor i nakon vraćanja na slobodu ostao mjera koja razdjeljuje svjetove.

Nedjeljna tišina. Koraci susjeda iznad i ispod. Glasovi domarevih dječaka. Mirisi svježine i zemlje. Kretala sam se po stanu kao da mu pripadam. Znala sam gdje je što. Telefon nas uvijek nastoji podsjetiti da vani postoji drugačiji svijet.

Bila je moja rođakinja Marta iz Houstona. Vedra, oduševljana, glasna, u domaćinskoj maniri većine Amerikanaca. Gdje smo? Zašto se ne javljamo? Koliko ostajemo? Ona i njezin zaručnik sve su pripremili za naš dolazak u Houston. O bože kakva sreća!

Marta je bila kći bratića moje bake. Treće koljeno. Obitelj je početkom stoljeća došla u Ameriku, lijepo se snašla, štoviše, stekla izvjestan imetak. Marta je prije nekoliko godina bila u Zagrebu. Ali slabo smo se upoznale. I sada je tu, smije se oduševljeno iz telefonske slušalice i planira naše Novogodišnje praznike. Govorim joj da ćemo za Novu godinu biti u New Yorku. Ona kaže da moramo doći u Houston. Ja se branim, ona kaže, onda ćemo mi doći u N.Y. Polako pijem kavu s okusom ruma koju je Peruško skuhao još jutros. Trebala bih odnijeti rublje u stroj za pranje koji se nalazi u donjim prostorijama zgrade. Sutra ću. Trebala bih odgovoriti na neka pisma. Navečer ću. Nedjelja ujutro prolazi tako brzo. To je njezina psihološka zadanost. Spremala sam se u posjetu Marthi Roth. Telefon je opet zvonio. Rektor Odjela za engleski jezik, Kent Bales.

Hej, pa vas nikada nema kod kuće, započeo je prijateljski. Zvao sam vas već nekoliko puta... U stvari, htio sam vam to osobno reći, premda sam mogao ostaviti poruku na sveučilištu. Naime, sveučilište, West Bank Union i Willey Hall i još neki sponzori organiziraju u sklopu događanja u Walker Art Centru ciklus pod naslovom »Pisci Cenralne Evrope«. Sudjeluje Czeslaw Milosz, Josef Škvorecky i vi. Uzdahnula sam. To se razgovijetno moglo čuti u slušalici. Večeri počinju krajem studenog, nastavio je Bales. Baš fino, rekoh.

Nadamo se da će biti uspješno, nastavi Kent Bales. Njegov duboki odmjereni glas ljubazno je obavljao svoju dužnost. Hvala i doviđenja.

Doviđenja, rekoh i ja. Stajala sam sa slušalicom u ruci, kao glumica kojoj je agent upravo saopćio vijest da će glumiti s Lawrence Olivierom i Robertom Redfordom.

Martha Roth stajala je na trijemu svoje kuće u Irving aveniji, okružena sličnim kućama, parkom i jezerom koje je padalo niz blagu strminu na kraju ulice. Bila je obučena u sivu trenirku, ali je preko leđa prebacila mutno ljubičastu vestu i oko vrata svezala crni rubac na kojem se sjajio mali broš. Tim detaljima odvajala se od potpuno sportske odjeće u kakvoj su trčali joggeri kroz park i niz obale jezera.

Unutrašnjost kuće ležerno je pokazivala zanimanje Rothovih za književnost, fotografije i filmove. Marthy, Marthin muž imao je punu policu video-kazeta i upravo se sada bavio Frankesteinom na filmu. O tome će govoriti slijedeći semestar na sveučilištu.

U velikoj gostinjskoj sobi već su sjedile ostale gošće. Ljubazno su mi se smiješile. Barbara Field, dramatičarka čiji je komad odlično uspio prošle godine u jednom njujorškom kazalištu. Phebe Hanson, pjesnikinja čija se knjiga »Sveta srca« radoznalo očekivala. Jill Breckenridge, prozaistkinja i pjesnikinja koja je puno očekivala od svog novog romana-poeme »Građanska krv«. Martha Boesing, vlasnica nekoliko knjiga pjesama, scenarija i kazališnih komada. I Martha Roth upravo zaposlena oko pisanja kratkog romana »Pučki govor«. Pučki govor nastao je na Hvaru i protezao se sve do povijesnih vremena kraljice Teute u kojoj je Martha otkrivala korijene matrijarhata na Balkanu.

Zar su kod vas žene doista ravnopravne muškarcima? pitala me Barbara. Počeh se smijati. Kako da im objasnim da se teorija i praksa uravnotežuju kroz kulturu, a da mi te kulture još nemamo i prema tome ravnopravnost se u svakome društvenom sloju drugačije odčitava.

Znači i vi imate socijalne klase? začuđeno zapita Jill.

Naravno, ništa ne izumire dekretom, odgovorih, bojeći se da ću upasti u neku dosadnu didaktiku. Jer bilo je nemoguće objasniti ženama koje ništa nisu znale ni o meni ni o mojoj zemlji »situaciju u tri riči«. Takva digest izdanja ne mogu a da ne uproste stvari do granica na kojima počinje uspoređivanje: mi ovo ovako, vi ono onako. Što je bolje?

Ja uvijek, unaprijed svakome dajem za pravo da je njegovo bolje i da je njemu bolje. Nije to pitanje malodušnosti, jednostavno, nema ni koristi ni radosti od čeprkanja po usporedbama. Razgovarale smo u mlazovima mlakog sunca što je titralo kroz prozore. Je li zbog te umirujuće svjetlosti ili zrelosti glasova ovih žena koje su mi gotovo mogle biti majke, osjećala sam dopadljivost riječi k a o. Ako postoji usporedba za osjećaj k a o k o d k u ć e, onda bi to možda mogla biti ova atmosfera koja me veže sa čvrstinom jedne prilično sigurne i opuštene mene. K a o k o d k u ć e je osjećaj što vodi u prostranost vlastita bića i otkriva kako ne moramo biti precizno vezani ni za ljude ni za stvari oko sebe, ali njihova točno skrojena prisutnost motivira nas i upućuje na postojanje jednog novog m o ž e s e.

Netko je bio nagovorio Phebe da pročita koju od svojih pjesama. Barbara je vikala, poslije ručka. Jill se protivila. Bolje sada. Oh, da, bila je to igra. Ogledalo koje je uživalo u sceni namjerno stvorenih suprotnosti da bi se makar i podsvijesno vratilo vrijeme samog stvaranja pjesme, priče...

Phebe reče da je donijela Gloriju i Garyja.
Mora da su te jako izmučili dok si ih donijela dovde, reče raspoložena Barbara.
Itekako, odgovori Phebe.

U njezinoj tvrdnji bilo je više istine no što smo mogle očekivati. Uzdahnula je i sjela na rub fotelje.

Gloria i Gary

Gloria reče kada uđoh,
kao da je nije briga
što su prošle dvije godine
od moje posljednje posjete
pa nisam iskreno bila ranjena:
»Znači, odselila si iz Irving avenije.
Živjela si tamo
dugo vremena, nisi li?«
Rekoh joj, da, trideset godina
u istom susjedstvu,
trideset godina u istom braku,
ali sada sam preselila
prijeko u St. Paul gdje živim
potpuno sama prvi puta
u svom životu.
Ove je vijesti utišaju kada
me posjedne na stolicu
da pričekamo Garyja.
On ne zna,
mislim na njega kao Garyja,
no gubila sam s njim tako dugo,
prišli smo kroz tako
puno čireva, tako puno
nizova zlatnih kruna
i beskrajan red
izrovanih prokopa koje
osjećam kao njegovu pobjedu,
mislim na njega kao na jednog
od najboljih prijatelja.
Plakanje njegove dresure
zvuči potpuno toplo
dok on i Gloria društveno brbljaju
iznad mene,
njihove lagane suhe ruke
čvrsto se stišću ispred mog lica.
Čak i kad Gary kaže Gloriji
da ga masira i stegne
nisam uznemirena.
Rano je jutro,
KSJN na radiju upravo kao kod kuće,
vrućina pupa kroz sobu.
Mogla bih ovdje sjediti zauvijek,

sigurna u njihovim rukama,
njihovim tijelima priljubljenim do moje glave
što me zaštićuju od loših svjetskih vijesti.
Njegov glas mrmlja u moje zube:
»Ha, malo je puteva za ići dalje.
Bože, oduvijek sam znao da sam bio dobar zubar,
ali nisam znao da sam bio t a k o dobar.
Ovo je izrađeno upravo prekrasno, Gloria.
Pogledaj, hoćeš li?
Nikada se nećemo obračunati Phebe.«
Tada za tren nije bilo glasa,
osim radija i bezazlene dresure,
sve do potištenih Glorijinih riječi
palih na moju kosu: »No zašto si ga napustila
poslije trideset godina? Zašto si ga napustila?«

U sobi je trenutak vladala dužna tišina. Phebe je držala listove s pjesmom na koljenima. Barbara je očito bila dobra dramatičarka, jer je zapitala u intonaciji neke zamišljene Glorije:
No, zašto si ga napustila poslije trideset godina?

Nasmijale smo se. Marthe Boesink reče, to je sjajna pjesma Phebe. Zaista, potvrdi Barbara, a sada bismo mogle ručati. Da, tu nije bilo patetike između poezije i hrane.

Stol je već bio postavljen i Martha je donosila iz kuhinje hranu. Najprije veliku posudu s miješanom salatom. Zatim vrč s mineralnom vodom i na kraju zemljanu zdjelu iz koje se nešto ukusno pušilo. A kruh? vikala je Phebe, istovremeno se koreći zbog svoje halapljivosti. Ne bih smjela jesti, ne bih smjela, ponavljala je, a Barbara joj se pridruživala s jednakim intenzitetom. Martha je donijela kukuruzni kruh iskrižan na zemljanom poslužavniku. Njegova zlatna boja zamirisala je kao svježe uzorana zemlja.

Iz velike zemljane zdjele stavila sam tri žlice variva u tanjur. U gustoj masi raspoznala sam špargle, bob, kukuruz i neku vrstu graha koji je svemu davao tamni sjaj. Ovakvu su hranu vjerojatno jeli Indijanci. Sastojala se od svega što je raslo u njihovim lovištima. Zagasit miris dražio je nosnice. Varivo je bilo odlično. Zlatne kriške kukuruzna kruha nestajale su kao u školi. Slatkast okus topio se u ustima, oduzimajući nam riječi.

Barbara je bila najgovorljivija. Pričala je kako se njezinu sinu nije dopao film »Purpurna kiša« s Princeom, a njoj se pak jako sviđa. Prince je iz Minneapolisa, znate, reče mi.

Da, čitala sam.
Sviđa vam se?
Da, lud je, rekoh.

Poslije ručka opet smo se raspršile po velikoj gostinjskoj sobi. Martha je nudila konjak. Druga Martha navaljivala je da nam ona, Martha Roth priča o Jugoslaviji. Pomislih kako se puno žena u Americi zove Martha. Neke s *h* neke bez.

Onda ću vam radije nešto pročitati iz »Pučkog govora«. Stvar još nije konačna i neke stvari trebam mijenjati ... reče Martha.

Nije važno, sada kada je gošća iz tvoje novele tu... doveže Phebe. Pa ne znam hoće li se baš sa svime složiti... primjeti Martha i pogleda me sitnim pronicljivim pogledom. Oh, tim bolje, dočekah ja.

Kada je Martha udahnula zrak za prvu rečenicu, u kuću je ušao njezin sin. Vidjele smo ga kroz staklena vrata. Gurao je bicikl i imao sitno ljupko lice svoje majke. Ručak ti je u kuhinji! doviknula je ona. Dječak je produžio kroz bočni hodnik, odlažući bicikl kraj komode u prvom dijelu kuće. Pomislih kako bi kod nas majka uzviknula, obriši noge, ne ostavljaj bicikl tu, požuri da ti se ručak ne ohladi i još nekoliko imperativa. Ispravši pogledom Davida, Martha ponovo uzdahne i kućna vrata ponovo se otvoriše. Bio je Marthy.

Sa-bo-ta-ža, smijući se vikne Phebe, a Marthy samo mahne i pokaže mimikom kako odlazi na prvi kat kuće. Jill ga pozove k nama, ali on uljudno odbije.

Martha započne treći puta.
Pučki govor.

»Dan nulti – željela bih da je Matilda ovdje. Ništa ne znam o ovoj zemlji. Njihov čudni jezik pravi me glupom. Ovdje je i divan argentinski pjesnik koji također leti iz New Yorka i još nekoliko njih koji su možda pjesnici. Naš put se stapa u jednu točku, izbori nestaju na prijelaznim čvorištima. Hoćemo li svi biti i nakon posljednjeg prijelaza pjesnici?

Otok Hvar izgleda poput pustinje ispod mjeseca. Nekoliko stabala: sva kržljava. Okolo rastu masline i trave. Lahor u mliječnoj noći nosi mirise. Naš taksi prati vjetrovitu cestu koja izgleda poput planinske kičme, zatim dolje, na drugu stranu. Crno more treperi na mjesečini. »Krasno«, mrmlja talijanski pjesnik dok naš taksi ulazi na gradski trg.

Hotel »Palas« u kojemu se održava konferencija, prekrasan je; to je novija zgrada iza pročelja venecijanske, vladareve palače sagrađene oko 1610. godine.

Veliki šank prostire se duž prostrane lođe, kat ispod je recepcija do koje smo došli preko glatkog, širokog mramora. Gotovo kao da se hoda po vodi. Održavanje ove konferencije je prava sreća: pločica s natpisom »večera« visi na vratima u prostoriji lijevo, a vino i boce s vodom su na stolovima. Hvar se izgovara Hhhwaar...

Ljudi putuju da bi pronašli odsjaje sebe samih. Kažemo, putničko rasprostranjivanje, jer nam dopušta da se nađemo na velikim ili lijepim ili napokon značajnim mjestima jednog drugog svijeta. Muškarac koji pohlepno studira romanska zdanja, pravi se da je sam Roman i graditelj. Kada putuju, žene idu u kupnju, jer jedino u dućanima možemo vidjeti svoje odsjaje. Sve drugo odražava muški svijet ili muški pogled. Mi prepoznajemo breskve, grah i cipele i čipke. Časne sestre u samostanu na ovom otoku rade prekrasne čipke, nježnije od paučine, od cvijeta agave.

Dan prvi – Ova konferencija može biti odmor. Vrijeme sporo teče, svaki je dan prekrasan poklon, blag i topao, kao stvoren da ga se pojede polako i puteno. Sunce je vruće na obzoru. Vidjela sam kraljicu riba i račiće gotovo na obali, voda je tako čista i čarobno plavozelena. Akvamarin: bliješti na mene poput novog života. Ta boja morskih kataloga zove se akvamarin.

Izašla sam van ujutro oko šest, zajedno s hvarskim domaćicama koje nose velike hljebove u zgodnim torbama i plastičnim vrećicama. Dvije engleske pjesnikinje bile su također vani; hranile su galebove. Poželjeh im dobro jutro. Mislim da su lezbijke.

Galebovi imaju crne glave. Kroz svježe jodirani morski zrak osjetih miris mirte, ružmarina i nečeg drugog ... moram pitati što je to.

Poslije ručka razgovarala sam s Charlijem i Stephany, elegantnom Francuskinjom koja je jutros stigla trajektom i s Belgijancem Francisom. »Posramljuju me naši domaćini«, rekao je Francis s malim okruglim naočalama i lijepom plavom košuljom. »Mi imamo tako puno, a tako smo nedarežljivi, dok oni... oni imaju... nemaju ništa.«

»Malo sutra«, režala je Stephany.

Rekoh, »Bilo bi smiješno razbijati glavu zato što smo mi zapadnjaci. I smiješno bi bilo idealizirati Jugoslaviju. Oni su prekrasni domaćini, ali njihova darežljivost nije kupljena na izdacima naših svinjarija«. Sunce je bijelo i užareno. Sjedimo u sjeni velikog suncobrana na bijeloj kamenoj terasi, pijući svijetlo vino boje jantara, v i n o s l a t k o. Vruće svjetlo pokriva pojedinosti na stolovima, stolicama, balustradama, naručenim vinima.

»Stephany je u pravu«, kaže Charlie, stežući joj glatki zglob.

»Kavin talog«.

»Njima je u interesu da budu dobri domaćini«, kaže Stephany.

»Puštaju nas da vidimo samo dobre stvari.«

»Osim Turaka. Jesi li to pokušala ljubavi?«

»Oni ne žive uvijek ovako«, kaže Francis.

»Naravno da ne. Oni nam pokazuju najbolju moguću verziju.«

»Prilično je dobra«, kaže Charlie zijevajući. »To treba uvažiti«.

»To se zove Kalifornija«.

»Prokleto je lijepo«.

»Ali oni žive u kolibama«, nastavlja Stephany. »Jednom u godini postaju ovakvi, l j u p k i.«

Dan drugi – Naši domaćini poveli su nas na otok hodočašća, u rodnu kuću pjesnika Petra Hektorovića. To je tvrđava u Starom Gradu, starom grčkom naselju.

Petar Hektorović, prvi slavenski dramatičar u venecijanskoj republici, stavio je more u bazen u svom vrtu sistemom brana – kao Jeffersonov Monticello. On je doista bio umjetnik: vrt mu je pun drveća iz cijelog svijeta – banane, gumiovac, palme...«

Martha je čitala dalje. Vani su rasle sumračne sjene.

OFICIJ ZA MIKULU

Ivica Duhović – Žaknić

Koračajući oprezno po klimavim, kamenim poločama, nepravilno poredanim golom zemljom, ulazim u Mikulino sićušno dvorište. Mikulin dvor. Dvadesetak kvadratnih metara ograđenih, s lijeve strane niskom, kamenom kućom minijaturnih prozorčića, s desne još nižom Mikulinom konobom, a s juga ogromnim stijenjem koje je nahrupilo u dvorište noseći na ramenima ozelenjeli vrt. Plodovi rajčica već imaju zagasito ružičastu boju. Mikula nikad nije sadio rajčice koje su rađale velike, mesnate plodove, kao ostali svijet u selu. Tvrdoglavo je uzgajao niske, talijanske stabljike sitnih plodova i u kolovozu bi ih nanizao na uzicu, te objesio o grane mindela u hladovini svoga dvora. Ostavljao ih je tako cijeli rujan. Početkom listopada premještao je tople, sparušene crvene grozdove sasušenih rajčica pod šupljikav krov svoje konobe. Mikula se ponosio svojim rajčicama: zahvaljujući njima sve što je kuhano u siječnju imalo je okus sunca.

Sada se u njegovo sitno, kameno dvorište natisnulo mnoštvo svijeta. Došli su neki čak iz obližnjeg grada. Govore poluglasno i guraju se prema vratima kuće, pritom se moraju sagibati kako ne bi udarili glavom o gornji, kameni prag vrata. Ulaze i izlaze naizmjenično, jer je otvor preuzak za propuštanje u oba smjera. Čeljad su se obukla svečano: muškarci su stegnuli kravate i natakli tamne, debele šešire, iako je mjesec srpanj i sve vonja po znoju i tamjanu.

I Katuška je navukla svečanost na svoje debelo lice ogrubjelo ispod suhoga, južnog neba. Obukla je tamnosmeđu zavjetnu odoru Gospe od Karmela i vezala maramu oko glave, jednako tamnosmeđu i tešku. Sa svim svojim kilogramima sručila se na pižul ispred Mikuline konobe. A meni se, u crnoj haljini, koja mi seže do ispod koljena, čini da sam je dostojna, iako nisam obukla čarape. Ona mi milostivo ustupi malo mjesta na ugrijanom kamenu, pokraj sebe. Zbog te «dostojnosti«, valjda, srce mi ushićeno ustreperi. Jer, Katuška je daljnja rođakinja moje majke i jedino stvorenje kojemu ovdje mogu doći, pa uživati njezinu milost nije zanemariva sitnica.

– Stavila si i obrusac okolo vrata. Uvik san govorila da je ta vesta puno otvorena. Na koncu konca, nike obzire tuka imat. Stidljivost je uvik bila vrlina žena... A di su ti kalcete?

– Kalcete nisam imala – šapćem Katuši – srce je ljeta, ko bi se sjeti kalceta?

– Nećeš ga poć vidit? – prijekorno mi uzvraća ona. – Nećeš ga poć vidit... – ponavlja, ali ne više upitno, već rezignirano.

Jutros, tek je bila odzvonila Zdravomarija i utihnulo mrtvo zvono sa crkvenog kampanela, dogegala se Katuša i, bez kucanja, ušla u moju sobu.

– Umri je Mikula – otpočela je odmah s vrata – bog mu da pokoj. Siromah, dobro da se ni puno muči. Niko ni ni zna da je bi bolestan, njega nikad ni bilo ni čut ni vidit. Bože moj, kako sjena od čovika... Bi je vas požuti, a ni likara ni hti poslušat ni poć u bolnicu. Govoru da mu se je oni vrag bi zakopa u glavu i u jetru i u žuč. Znala san ja: noćas mi je, nevojnik, doša u san: kako da je obori kuću i posika mindele i masline, pa i oni veliki rogač okolo nje. Sve je odjedanput bilo prazno, čisto. I da će umisto potleušice izgradit novu ... a cilin je život bi zadovojan s njon. A ti, ti spiš?!

– Budna sam ...

– Ma je ti i ovi život, je... I što misliš, što će sad Kapitan? Desperat će se ... Ti me ni ne slušaš, tebi ni iz žepa ni u žep. I jopet si spala s otvorenon punistron? Misec ti je obaša posteju. Krv će ti popit, ako bude imat što, nikad nećeš učinit pamet... Eto, umri je i Mikula, a ti i ne mariš. Samo dronjaš!

– Slušan te i znan da je umri. Gospoja je noćas šetala po selu. I meni je dohodila na punistru, nisan mogla usnut.

– U ime oca i sina i duha svetega, ćerce, što to hvastaš. Možda ti misec i neće popit krv, ma mozak bi moga lako... Hoću li poslat po likara? Nego, zamisli ti sad Kapitana. Nevojnik, što će? Boje bi mu bilo da je s onin koščatin rukama i gospodskin likon osta na brodu. A jesi li vidila kako svitlu i prozirnu kožu ima? Što će takav čovik u jednon selu, ovde u brdu, na kamenu i suncu, zaboravjenon od judi! ... A Katuša, Katuša, i ti si pošempjala! U ime oca i sina i...

Razgovarajući sama sa sobom i moleći se bogu za zdrav razum svoje inače »prepametne« daleke rodice, Katuša je zamračila sobu i nečujno izašla. Prije nego sam usnula čula sam još škripu poklopca stare cisterne u dvorištu: to Katuša pljuska vodu od zidova kuće prema vani, tjerajući tako nečiste sile i zle duhove iz svoga doma.

– Nećeš ga poć vidit? Kako se je samo ocidi, siromah! – šapće mi Katuša po treći put u uho, a ja šutim. Umukne i ona.

Na vratima Mikuline kuće pojavi se stari Kapitan. Čovjek bez imena. Samo: Kapitan. Drugačiji je od svih seljana: u svijetlom odijelu, s tankim, panama šeširom u ruci (skinuo ga je, valjda, u počast Mikuli) i s iglom u kravati. Seljani su govorili da je na vrhu te igle dragi kamen, ostatak starog, basnoslovnog bogatstva Kapitanove obitelji.

Neposredno prije rata vratio se Kapitan, otac već tri poodrasle kćeri, nenadno s mora u svoje bijele dvore i objavio da više neće ploviti. U selu se držao po strani i kao naočit četrdesetogodišnjak postao razlog uzdisanja mladih djevojaka i poruge muškog roda seljačkoga. Priklonio se motiki i nabavio konja ... Svi ljudi na otoku imali su magarca, ili u najboljem slučaju, mula, a on eto: konja! I k tome je još vodio s njim duge, nježne razgovore. Mučaljiv i čudak, kakav bijaše, Kapitan je osim tog konja našao još jedinog prijatelja u Mikuli, luckastom, mladom seoskom pastiru.

I Mikula je bio jednostavno Mikula, čovjek bez prezimena, bez oca i majke, braće i sestara. Neki od seljana su tvrdili da Mikula bijaše dijete grijeha, velikog i sramotnog grijeha jedne od kćeri gospode Boschi. Boschijevi su u selu imali posjed: vinograde i ladanjsku kuću sa širokim stepeništem, s palmama, oleandrima i jasminom u dvorištu. I četiri kćeri su imali, ali sve četiri nekako »šćetne«: očijukale su rado s radnicima na

imanju svog oca. Najstarija, Marietta, nikad se nije udavala i bijaše prošla tridesetu kad se hirovito zagledala u krupnog najamnika Aliju, koji je odavno došao ovdje na otok, vele tamo iza planina i sirotinjski živio kod udovice Pere. Marietta mu nije davala mira, pratila ga je do osamljenih baština i vinograda, uživala je promatrajući ga dok je, znojeći se, kopao, krčio, kosio travu. Govorila mu je da ima zlatne ruke i objašnjavala mu kako Boschijevi nikad ne odustaju od svojih nauma. Kad bi on prionuo poslu, kao da nje i nema, izazivala bi ga rugajući mu se zbog »neplemenitog porijekla i jer je on zapravo niko i ništa«. Onda je mirni Alija jednog ljetnog sutona izgubio strpljenje, ali sa strpljenjem i sebe; zgrabio je kapricioznu Mariettu na kamenom krovu kućice gdje je s dva štapa prevrtao suhu travu. Ispod trave bijaše se sklupčala zmija. Kad ju je ugledao ukočio se: njegov strah od zmija bijaše nagonski i on ga nije mogao obuzdati. Marietta mu je istrgnula štapove iz ruku i hladnokrvnom sigurnošću pritisnula pravo u zmijsku glavu. Životinja je silovito uzmahnula slobodnim tijelom, a Marietta ju je prignječila, bockala ju je i ubijala polagano i strastveno, dok se Aliji utroba okretala i dizala u grlo i gonila ga na povraćanje. Kad je dokrajčila zmiju uznosita gospođica Boschi zavitlala je izmrcvareno gmizalo preko krova, a potom je s jednakom strašću nasrnula na Aliju i uzavrela je njegova vlaška krv. Letjele su Mariettine haljine sve do susjednog vinograda, a ona se u Alijinim čvrstim rukama obijesno hihotala duboko u noć. Golu đavolicu u odsjaju punog mjeseca na krovu kamenjare, promatrale su – tako se barem šaputalo – i znatiželjne oči nekih seljana iz obližnjeg šumarka česmine.

Nedugo zatim Alija je nestao iz sela. Stari mu je Boschi, vele »platio pasaž« i poslao ga u daleku zemlju neku, koja ga je i progutala. Marietta je također nestala i dugo je nije bilo. Poslije niza godina vratila se izblijedjela i omlohavljena, ne podsjećajući više nikoga na nekadanju oholu Mariettu Boschi. Nekako u to vrijeme pojavio se u selu i nepoznati dječarac Mikula. U susretu s njegovim očima svi su se sjetili zaboravljenog Alije: jedino je on još nosio kristale modre galice u očnim dupljama. S novcem zagonetnog porijekla Mikula je otkupio koze od seljana. Postao je pastir i nastanio se u naherenom kućerku na rubu imanja Boschijevih, kojima gospodstvo nije baš cvalo i koji su imali sve manje slugu. Kad je Kapitan izabrao Mikulu za prijatelja svi su zaključili da se to zbilo zarad sklonosti Kapitanove ka gospodskoj krvi. A dječak nije bio neobrazovan, Kapitan mu je mnoštvo knjiga poklonio. Za uzvrat je od Mikule dobio dvije mlade koze.

Vremena bijahu sve teža, predratna, a u Kapitana tiha ženica i tri kćeri, ljepotice. Mlijekom se oskudijevalo. Ono malo što se namuzlo u preplašenih životinja, odnosilo se većinom u grad na prodaju. Franuša, najstarija Kapitanova kćer, već je bila zaposlena kao krojačica kod gazde u gradu. Srednja, Marjuša, procvala je upravo prvih ratnih dana, a Mila je tada bila tek nemirno petnaestogodišnje djevojče. Neprestano je nekud nestajala, potajno donosila u kuću nekakve papire, osmjehivala se i kad ništa nije bilo smiješno i nikad nije imala vremena za ženske poslove u kući. Čini se da su i njezine vršnjakinje bile zaražene istom bolešću, na koju Kapitan i njegova žena nisu obraćali pažnju. Samo je Marjušu ponekad zazeblo u srcu kad bi uhvatila Milu u zabranjenom činu...

– Vidiš li Kapitana, draga moja!? Crvenica mu je nagrizla urođeno gospodstvo, – dahće mi povjerljivo Katuša u lice, tonom koji ne trpi prosvjedovanja.

– Godine su, a ne crvenica.

– A što ti znaš o životu!? – prezirno će ona.

Pred Mikulinu kuću upravo donose prost, crni lijes. Kolica su ostavili dolje na cesti, ona trebaju širok put. Seljani su napravili široke, betonirane puteve do svojih kuća, valjda žele da mrtvačka kolica bez teškoća dođu po njih. Mikula nije htio rušiti kamene meje. Podgrađivao ih je, obnavljao srušene dijelove, slagao kamen na kamen i uvijek je pjevuckao pri tom. Zato je oko njegove kuće vladao starinski, kameni sklad.

– Digni se – mune me nemilosrdno Katuša u rebra i gurne mi u ruke buket bijelih margaritela, koje su se oznojile među njezinim debelim dlanovima. – Ja ću malo zakantat. Ni hti ni glazbu, ni popa, nevojnik... Ni zadnje pomazanje... – Katuša je odjednom gruba. Ljuti se i ispod široke suknje iznosi na vidjelo crnu knjižicu otrcanog uveza: »Oficij za mrtve po novom brevijaru«.

Poslije nekoliko uzaludnih pokušaja da lijes unesu kroz preuska vrata u kuću, seljani ga konačno polože na pižul, tamo gdje smo do maločas sjedile Katuša i ja. Otvore ga i uđu u kuću. Dvorište zamukne. Jedino Mikuline rajčice zriju naglas. Onda četvorica iznesu zamotuljak u bijeloj plahti, spuste ga u lijes i žurno poklope. Drvo o drvo udari muklo.

– Zašto ne krenu – pitam Katušu.

– Čekaju dun Jakova.

– A Mikula je reka da neće popa!

– Reka je, pa što da je reka – mrmlja ona i gurne me u pogrebnu povorku. – Budi krejana i moli mu se za dušu, ako umiš.

Bila sam ranije uvjerena da su želje umrloga svetinja, koju valja poštovati, a sada mrtvom pastiru dovode svećenika.

»Poslali nan popa s iskrivjenom gubicon
licemjernin očima i debelon guzicon...« – govorio je Mikula jednom davno, bolje reći pjevao, jer svaku je svoju misao, bilo veselu ili tužnu, pretvarao trenutno u stih u stilu narodnih kazivanja.

»Rekoše mi gospojice da vi priče pišete
i da noću s vampirima pod misecom plešete...«

Objašnjavala sam mu da pišem kadikad, ali nisam pjesnik poput njega. A to s vampirima, događa mi se, događa.

– I to je lipost, an? – htio je znati i njegovo je ushićenje zahtijevalo potvrdan odgovor. I njemu se dešavaju vampiri, reče mi, i to u po bijela dana. Moji mora da su dobroćudni, a on je sa svojima strašne bitke bio...

Napokon stiže i seoski svećenik u uštirkanim čipkama, okružen fluidom neizmjerne skrušenosti i malim ministrantima. Lice mu, osim masti i crvenila, isijava i kršćansko milosrđe koje bi nedostojnog Mikulu trebalo osloboditi njegovih grijeha, čak i onog najvećeg: netrpeljivosti prema velečasnom popu. I o svjetovnu vlast Mikula se teško ogriješio: kad su ono bile zabranjene koze i kad je bilo naređeno da ih kao štetočine poubijaju, Mikula se tužio sve do vrhovne vlade, a sitnu je vlast izvrijeđao u tolikoj mjeri da ga se dugo nakon toga držalo neprijateljem napretka. Ipak je zadržao svoje koze i uspio izbjeći otok za luđake. I evo: seoski pop je milosrdan, čak i kad je Mikula

u pitanju. To milosrđe Katušu uvijek raznježi, a mislim da je predmet divljenja i ostalih seljana.

Pogrebna povorka oblikuje se brzo i tiho. Čuje se samo bat koraka na klimavim pločama i vrućoj, tvrdoj zemlji i već smo se slili na asfalt... Smiluj se meni bože, po velikom milosrđu svome, i po mnoštvu smilovanja svoga, zbriši zloću moju... Još više operi me od zločina mojega..., popjevkuje debeli pop s naporom i popjevkuju žene za njim, umornim, otegnutim glasovima. Gmizimo ritmički. Sasvim naprijed je dječak u odjeći ministranta, crni, drveni križ u njegovim rukama ne samo što je više, zacijelo je i teži od njega, ali tako je to: čovjek često nosi križeve neprimjerene i preteške, a i taj dječak je čovjek. Slijede vijenci od smrče, šareni plastični cvjetovi, ljubičaste trake... Dobrom Mikuli posljednje zbogom ... opet ministrant čiji križ strši u ovom popodnevu, lijes – ovaj put bez rodbine, jer Mikula je nije imao, znojavi pop, pjevačice i Katuša s njima, svečani muškarci u redu po dva, Kapitan, stogodišnji, ćoravi Moro koji hoda bos, Mikulin mačak Ciciban zečje dlake... Uz cestu stražare zatvoreni prozori, tamo iza škura je publika koja ostaje kod kuće, a na puteljcima što izlaze na cestu sačekuju nas manje svečane žene s rukama prekriženim na trbusima i uključuju se u povorku...

– One tuđinske kurbe nima.

Zagledam se u ženu što korača ispred mene: velika je i crvena, vrat joj je snažan a sijeda kosa oštra i podrezana sasvim kratko, kao u djevojčica. Kapitanova Franuša uvijek je nosila takvu kosu. Da nije imala izrazito velike grudi čovjek bi pomislio da je muškarac. Dok smo bili djeca brat i ja smo znali zavirivati ispod njezinih haljina. Bili smo nekako uvjereni da je u grudnjak stavljala dva napuhana balona i da je među grubim, mišićavim nogama bila muško. Zašto bi joj inače bile onako debele, dlakave čak i preko koljena, dokle god su naše radoznale oči uspijevale doprijeti? Ni danas nisam sigurna da je u toj gruboj muškaračkoj spodobi upakirana žena, možda zato što nikad nismo uspjeli vidjeti do kraja. Marjuša je bila drugo: puno je ženstvenosti bilo i ostalo u njoj.

»Lipotica bi Marija,
privid, vila, sanjarija.
Oči kano voda morska,
kose vrane,
a bila je njena koža
kano mliko mojih koza...«

Vele da je Marjuša bila jedina i najveća ljubav pastira Mikule i da je, ionako šašav, zarad ljubavi neuzvraćene pošašavio do kraja.

– Ni ga dohodila vidit ni kad je umira... bog jon prosti.
– Bog je ubi... Kuška!
– Bit će da doma glanca.
– Čuva da jon ne pokipi mliko. Jer, što bi reka Walther?! On je bi čovik od reda.
– Svi su oni oduvik od reda...

Slušam opaki ženski duet iza svojih leđa i pokušavam dokučiti zašto govore tako glasno. Zbog Franuše ili zbog mene? Franuša korača tvrdo, o nju se sitne pakosti odbijaju kao o stijenu.

Znam da je »tuđinska kurba i kuška« Marjuša. Čula sam tu priču u različitim izdanjima puno puta.

Jer, da nije bila takva ne bi se upuštala s okupatorskim vojnikom, i to u vrijeme kad joj je otac ionako imao dovoljno nevolja. Rat je tek bio zavihorio, a žena mu je rodila četvrto dijete. Sina. Krutom Kapitanu omekšalo malo srce i poklonio je ženi zlatni dukat. Zbog sina, valjda. Za kćeri joj nije poklanjao ništa. Marjuša tada bijaše navršila osamnaest godina. Dijete tek prohodalo, a mati jednog dana ode. Ode sa seoskim učiteljem za kojeg su svi vjerovali da Kapitanovu kuću radi Franuše posjećivaše. No, Franuša je ostala usidjelica, ispaštajući na taj način grijehe ženskog dijela svoje obitelji, a majčino ime bi zabranjeno u Kapitanovim dvorima. Kao da je nikad nije ni bilo: i onako nije bila domaće čeljade, Kapitan ju je doveo s nekog drugog otoka, sirotu i nejaku i nikad nije govorio o njezinom porijeklu. Marjuša ju je jednom zatekla pored ognjišta: stajala je licem okrenuta vatri i provlačila prste kroz učiteljevu kosu, koji je sjedio na drvenoj klupi. Nikad, ni ranije ni kasnije Marjuša nije vidjela majku tako lijepu i zanesenu. To ognjeno lice žene dirnulo ju je, ono je nakon majčina odlaska bilo Marjušina tajna radost. Žene u selu su joj govorile: »Pazi se ćerce da ti se ne dogodi kako i materi. Lipa si i ona je bila lipa, a voćka ne pada daleko od stabla. Kapitan je snagu po morima prosu, a ona noći mladom učitelju poklonila. Ako pravde i boga ima, kaštigat će je...« Pravde i boga čini se nije bilo. U nekom velikom posljeratnom gradu mladi je profesor svojoj ženi prostirao nebesa pod noge. Nikad mu nije rodila djecu, a on ju je obožavao. »I žive i danas sretno, ako nisu umrli...«

Marjuša je preuzela kućanstvo kad ih je mati napustila. Kuhala je, prela vunu, plela haljetke za malog brata Ivana, pjevala mu, učila ga »ples o boja«. Ruke su joj bile zlatne, sve što bi dodirnula procvalo bi, zablistalo, kao pod prstima čarobnice. Majke su držale za shodno opominjati sinove, kad bi dolazili iz šume i poveli razgovore o događanjima u Kapitanovim dvorima: nije bilo dobro zagledati se u Marjušu, takva žena može samo nesreću donijeti. Ona je kći grešne žene, i uprkos brojnim vrlinama zacijelo sklona grijehu poput majke.

Onda se dogodilo zlo. Brdo nesreće u zlim vremenima. Zbog Marjušine ljepote, Milinih tajnih osmjehivanja, nesmotrenosti, tko zna zbog čega. Došlo je nenajavljeno i bezrazložno, kako to obično biva. Milu i Ivana odveli su jednog dana naoružani, mrki tuđinski vojnici, bez objašnjavanja, praćeni zabezeknutim pogledima seljana iza zatvorenih škura. Marjuša je, kad se vratila iz grada, u očevim dvorima zatekla samo obamrli muk. U suton je doma došao i Kapitan sa svojim konjem. Nikad ni u jednom dvoru nije tako grmjelo. Kapitan je urlao kao izbezumljeni pas, grdio Milu, Ivana, Marjušu, po prvi put otkad je otišla spominjao je i proklinjao svoju ženu. Bacao je stolice, rublje i posuđe kroz vrata i prozore, čak je i Milinu haljinu od prve pričesti bacio; majka ju je brižno šivala od svoje vjenčanice. Došao je i Mikula, netom je saznao za novosti, ali nije mogao pomoći ni ocu ni kćeri. Kuhao im je svoje čajeve, nudio ih mlijekom i pogačom od kukuruza, sve je sam spremao, mučio se oko njih, a onda je spoznavši uzaludnost svog truda i on zanijemio. Kapitan je poslije prve provale bijesa danima samo tulio, a Marjuša je sjedila na pižulu u dvorištu i bezglasno plakala. O Mili i Ivanu šaputalo se da ih, zajedno s nekoliko Milinih vršnjakinja odvedoše uškoje i utopiše. Drugi su tvrdili da su zadnji put viđeni na poluotoku, kad su ih s barke vezane prebacivali u kamion. Kružila je i priča da ih ustrijeliše pred onom jamom na putu za

Pavija luku, u koju su seljani inače bacali iznemogle i crknute tovare i mazge. Neki su tvrdili da ih nisu ustrijelili već žive bacili unutra.

Kapitanovi dvori opustješe. On sam je noću bdio na prozorima piljeći niz kaldrmu, očekujući Ivana. Ako bi zaspala Marjušu su budili njegovi tihi povici: Ivane, Ivaneee. Marjušine oči su upale i izgubile sjaj, iz obraza joj je nestalo rumenilo, no to nije umanjilo njezinu ljepotu. Pastir Mikula bio im je lijeva i desna ruka, a i rat je već jenjavao.

Marjušin odlazak iz sela puknuo je kao puška u zatišje: pošla je s onima što joj brata i sestru umoriše! Duhovi se uznemiriše. Kapitan nije odgovarao na postavljena pitanja, ukoliko se uopće netko i usuđivao pitati. Šutio je i Mikula.

Onda odoše tuđinski vojnici. Ljudi živnuše. Minulo je ratovanje. Ostarjeli očevi i majke grozničavo su čekali, neki su čekajući umirali, samo je Kapitan ostao naizgled spokojan, on nije pisao pisma, nije tražio dokaze niti prenosio posmrtne ostatke. Da nije prionuo krčenju novih baština i da nije bilo Mikule, s kojim je i dalje drugovao, ljudi bi mislili da je umro.

Čeljad vele da je od Mikule potekla priča o Marjušinom odlasku.

Onih ratnih dana zagledao se u nju Walther, jedan od ugnjetača, »ali ne baš tako okrutan«. Kao da se okrutnost mogla izmjeriti! Pred kraj vojevanja premjestiše ga po naređenju u neki drugi ratni pakao. Taj je premještaj bio i kazna jer je ljubio tuđinku. Prije odlaska obećao je trudnoj djevojci da će se vratiti i odvesti je pred oltar. Mikula joj je velikodušno ponudio ulogu zaštitnika i spasitelja obraza: čuvao bi je kao madonu i ništa joj ne bi manjkalo, ali ona je rekla da voli tog tuđina i pošla za njim. Neko je vrijeme boravila kod tetke u našem glavnom gradu, gledajući i jedva prehranjujući dijete što bijaše došlo na svijet, i to s lukom i uljem što je stizalo u Mikulinim pošiljkama. Osim luka i ulja bilo je u tim paketima i puno srca i jada i usamljenosti, no čini se da Marjuša to nije umjela osjetiti. Opsjedalo ju je jedino pronaći Walthera, do kraja svijeta, do kraja nemira i očaja. Čim je ugašen ratni plamen ona se s dječačićem crvene kose – čudno se priroda poigrala s tim njenim djetetom podarivši mu škuro crvenu kosu, svijetli pjegavi ten i modrikaste oči – s njim se ona dade na put ka kući svoga dragana u nepoznati svijet. Dođe najprije do razorenog grada u srcu opustošene zemlje i ne uzmogne dalje. No, kako ju je providnost uvijek čuvala ni ovaj put nije uzmaknula: sprijateljila se sa ženama vojnika srodna jezika i one je primiše u palaču koju su zagrijavale drvom ispod ruševina. Već je grizla prva poratna zima, čija žestina Marjušu samo što nije ubila. Tim stranim ženama bila je pola družbenica, pola sluškinja, a jedan od njihovih nudio joj je ljubav i odlazak u njegov hladni sjeverni zavičaj, ali se Marjuša zahvalila i otišla s majkom i ocem svog Walthera, kojima je u međuvremenu pisala i koji su je, tjerani silnom željom svog izranjavanog sina, pronašli. Walther dugo poslije rata rane ne odbolova. Marjuša mu je rodila i kćerku...

U selu pastira smatraše dobroćudnim i ćaknutim i sve što je pripovijedao držaše više za izmišljotinu i plod njegove bujne mašte nego za istinu. Najčudnije bijaše to što je Marjušino putešestvije opisivao do u tančine i s neobičnim pojedinostima: onaj koji ju je prosio imao je širok osmijeh i snažnu čeljust..., preko puta palače bio je veliki park i Marjuša je tamo svom sinčiću pjevala pjesme iz zavičaja: spavaj čedo milo moje dok ne svane bijeli dan, nećeš biti kruha gladan kao što sam bila ja..., one žene pokloniše

joj roža, upravo roza haljine i krzna... Kao da sve Mikula sam bijaše vidio i doživio. Pri tom nikad nije izlanuo pogrdnu riječ o Marjuši, ona za njega bijaše svetica. Kad bi mu krenulo naopako zazivao bi nju umjesto boga. »Možda će taj njezin dragan i krepat, pa će se Marjuša tebi vratiti, i to s dvoje šesne dice u prćiji«, govorili su mu posprdno seljani. A on je svejedno sanjao Marjušu, pjevao svoje stihove, razgovarao s kozama i utvarama i tvrdio kako je bog napravio ljude na svoju sliku i priliku i zato su i bog i čeljad opaki, opaki...

Pakost sada muči u pogrebnoj povorci kojom upravlja maloumni Stipica:

– Homo, homo malo brže – šuška on, trčeći od vijenaca do lijesa, pa još unazad. – Još i misa... Smrknut će se prin nego budemo gotovi.

Stipica je dosadan i neizbježan, uvijek jednako neodredivo star, nizak, trbušast i ćelav, jednako kao i kad sam dijete bila. Čujem da se stanje kod njega ipak malo popravlja: dobio je invalidsku penziju ili nešto slično i sad je malo manje lud. Čudnim mjerilima se u ovom selu mjere i okrutnost i ludost: malo više, malo manje. Uglavnom, od tih prihoda na ime maloumnosti Stipica izdržava svog ćoravog oca Mora, za kojeg kažu da je špijunirao Milu u komandu ugnjetača... »Špija, špija«, govorila je Katuša za starog s gnušanjem... »Sve do devetog kolina bit će mu prokleto... I u sprovod gre bos... Moga bi se i gol svuć, pa da ga remućemo po konopcu, ne bi grihe okaja«. Stipica je ipak jedino »koljeno« Morovo, što znači da deveòog neće ni biti i da kletva opet neće doći na svoje. K tome, stari je lukav: taj umije izbjeći nevolje, taj je s barkom preveslao naše modro more i utekao »likvidiranju zbog špijanja«. Poslije je ispalo da je bio u zbijegu. »Puno ih je bilo u zbijegu«, veli tiho i zločesto Katuša. Pa onda zvoca o tome kako bi za neke bolje bilo da se ni vratili nisu, ali »hudoba uvik preživi... I žena mu je bila tuga i nevoja, izgasila se, nestala naprosto, more bit i od srama i ostavila je Moru Stipicu... Neka,neka... za kaznu«.

Ipak, postoje kazne teže i okrutnije od ovog našeg Stipice. On tako vješto naređuje zaustavljanje kolone stranih automobila... »On i tudeški umije!«

– Fermajte, fermajte, sunce li van žarko. Kud ste navrnuli! Kako da ste doma, o boga ti! Homo malo desno, tako... eto tako... Koja je to makina, an? A ti piplice, ali si se zabruškala... – toroče Stipica zaboravivši razmake između vijenaca i sprovod sasvim, zavirujući u auto nekog stranca.

– Ajde mi se malo nakesi, slikat ću te... držat ću tu tvoju lipost poviše posteje – govori strankinji koja polugola sjedi u autu i očito ništa ne shvaća. Stipica je uvijek fotografirao sprovode s aparatom sumnjive kakvoće. Dok je odmjeravao udaljenosti i hvatao poze, ozbiljan i »stručan«, izgledalo je sve jasno i znalački. Ipak, niti jedna od tih fotografija nije ugledala svjetlo danje: sprovodi su nestajali u objektivu Stipičinog aparata nepovratno.

Zaustavljeni turisti motre nas dok prolazimo. Povorka gmizi, gmizi, a oni se znoje i iznenađeni su pomalo, jer mora da je ovaj nijemi i za njih bezlični sprovod jedino što na ovom otoku nije podređeno njima. Ali, oni ne gube strpljenje. Konačno: od njih se ovdje živi! A sitan lijes, ogrubjela čeljad u crnini, krunice u rukama prekriženim na napuhanim trbusima ... ovi ljudi piju puno vina ... Primio te Krist koji te je pozvao, i u carstvo Abrahamovo anđeli poveli tebe... Pokoj vječni...

Neki od tih ljudi na odmoru čuli su o tome ponešto. I da nemaju poštovanja, ne pred pokojnikom, već pred smrću, oni bi zacijelo pokrenuli mašineriju svojih kamera i ponijeli svojim kućama »zgodne sitnice s odmora«.

Jutros upitah Katušu gdje će Mikulu pokopati. Hoće li ga Kapitan primiti u svoju grobnicu sa crnom ženom za uzglavljem?

– Ma hoće, na! Što bi na to rekla gospoja!? Mikula i njezin Walther zajedno! Crna žena je samo za finu čejad. Hm, da granit! Eee, ludo moja. Zakopat će ga na općinske grebe. Ako mu budeš htila kajgod ponit cviće, nećeš znat di...

Na općinskom su sahranjeni oni iz ratova, a danas tamo ukopavaju sirotinju koja ne stigne ili ne mari izgraditi granitne i mramorne vječne domove. I Katušin brat je tamo negdje, no brojevi su se na starom kamenu izlizali, a budući da ona nije bila u selu kad su joj brata ustrijelili, broj 43 ne možemo pronaći. Katuša cvijeće ostavlja uvijek na drugoj ploči. Za svih, veli ona. I za Mikulu, odsad.

Kamo ću samo s ovim uvelim margaritelama?

Penjemo se širokom, betoniranom uzbrdicom na groblje, između čempresa. Gotovo svakodnevno, ukoliko nije s djecom u svojoj drugoj domovini, možete ovdje sresti Marjušu. Pođe na razgovor s Waltherom. Uvijek ga pita što on misli. Možda ga je i danas pitala. I on joj je savjetovao da ne ide na Mikulinu sahranu. Zašto bi se nepotrebno uznemiravala?

Ulazimo na općinsko. Oslobođena kolona automobila zabruji na cesti ispod nas. Zabruji radosno: put u ljetne užitke opet je slobodan!

Stipica zahtijeva od čeljadi da se zajedno s vijencima poredaju s obje strane mrtvačkog sanduka, dok se ne održi molitva za pokojnika... Od vrata paklenih izbavi gospodine dušu njegovu, počivao u miru ... Amen.

A onda se gomila na brzinu osipa, kotrljaju se ljudi u grupicama nizbrdicom od groblja. Ovaj put ih ništa ne zadržava. Nema posmrtne riječi o Mikulinim zaslugama i vrlinama, toga on valjda nije imao, nema izljeva bola koje seljani uvijek pomno motre i ocjenjuju. Šteta!

Ostalo je tek pet-šest ravnodušnih muškaraca i oni su se poslovno ustrčali oko ukopavanja, ostao je i pognuti Kapitan s lijepo oblikovanom, koščatom rukom na lijesu. Ukočio se i zastao, kao da ne namjerava dopustiti muškarcima da iznesu Mikulu i spuste ga u uzak, zjapeći otvor. Na povišenom dijelu groblja stražare nadgrobni spomenici: sve sam natpise još kao djevojčica naučila napamet, jer od silne svjetine nikad nisam uspijevala promatrati ukop i lunjala sam između ploča i križeva i pamtila... »Ovdje su moćnima i nemoćnima kuće i dvori... Qui riposa Maria Cristina Petrone, morta li 4 febbraio 18... Qui riposa...«

I Katuša je žurno pošla. Večeras će rastužena zaključiti kako za Mikulom nitko nije plakao. »Sam je živi, sam je umri. Sam ispod one ploče, nevojnik...« I onda će ona proliti koju suzu. Njoj to polazi za rukom: može plakati kad ushtjedne. A ja nikad nisam sigurna u njezina osjećanja za vrijeme plakanja.

Sunce se nagnulo sasvim na zapad. Minu pogreb i vruće popodne. Opustjelim grobljem zagrmi odjednom. Prasne.

To užareni vrhovi čempresa ispaljuju počasni plotun za Mikulu.

1985.

SUNCE DANAS ZALAZI RANIJE
(Drama)

Ljerka Schiffler

Lica :

JERONIM
ANGELICO
ALBERTINA
REDOVNIK
BRAĆA, SUCI, SLUGE, STRAŽARI, DVORJANI, SVJETINA, POSLANIK

U ono vrijeme nije bilo ništa plemenitije od proročanstva kao što sada nije ništa savršenije od povijesti.

Jurja Dragišića Proročanska rješenja, Firenze 1497.

PRVI ČIN

Prva slika

U srcu grada, stroge i sjajne građevine, sad obasjane crvenilom plamenova, zublje po pročeljima oslikavaju zagonetne prikaze, kuće, palače sada su još impresivnije u svojoj veličini i ljepoti, prozori, lunete, još su dublje, zabati uglatiji, arkade sljepije. Ljepota je sad vidljivija u polusjenama. S herojskim izgledom trga groteskno se slaže svjetina, gradska straža, djeca, žene, prosjaci, trgovci, lica poluosvjetljena, i hrpa već nagorjelih predmeta: slike, torza, knjige, rukopisi. Na čas je vidljiv zeleni mramor, smeđa zemljana boja nekog pročelja, poneka brončana statua u niši. S mračna vrha jednog od zdanja, malo rasvijetljeno mjesto, prozor. Povremeno lica koja gledaju u mrak i plamenove trga.

JERONIM *(šetajući velikom rasvijetljenom sobom, raskošno namještenom, blista drvo polica s knjigama, velike tople zavjese, s prikazima lova, nastrijeljenih veprova. Koraci tihi, fini. Gleda kroz prozor.):*

Mračno vrijeme. Izaći iz knjiga, slika...

ANGELICO: Vidim vatre. A ono što ostaje poslije...

JERONIM: Riječi u knjizi poništenje su onoga što mi jesmo. Smisao daju uvijek neki drugi. Riječ je maska, slika maska smisla, skrivalica. Knjige su loše. Riječ živa, tamo je dolje, gledaj, izvikuju najljepše izrečene riječi kojih u knjigama nema, žive, vatrene, ne mrtve, tu su proglasi koji se sami lijepe za naše prozore, tu je pravo njihovo mjesto, mjesto za oči. Slika je usamljena, isto tako, k njoj tek moraju doći, moraju je najprije susresti, i one postoje kao da postoje samo za svoje okvire zato ih i tako pažljivo odabiru, smeđe, zlatne, crne, bijele, zmijolike, prave, čvrste i tanke poput strijela, raskošne ili oskudne, koliko briga za jedan okvir, sva pažnja, i gotovo umjetničko djelo, drugo, ili prvo, a potom slika, same slike ne treba imati, gledati, možda, neke, i to u određenim stanjima, raspoloženjima, ne uvijek, jesi li primijetio, ne uvijek, i ne dugo ...

ANGELICO: Neke ipak čuvaš, ljubomorno, daleko od očiju.

JERONIM: Jer nemaju potrebe ni za čim, za okom promatrača, same su sa sobom, i znacima.

ANGELICO: Dolje, već danima traje taj užas, prljava gomila, i smeće po trgovima, i neredi i opasno je sada, i može se to i pretvoriti u nešto još opasnije... ovaj grad tako lijep u tišinama i cvijeću, sada je pakao. Tvoj pakao, tvoj grijeh, tvoja prokletstva. Masa će uzeti ovaj grad prije onoga, koji će uskoro doći i sve uništiti.

JERONIM: Ja sam stvorio taj grad, ne zaboravi, i ja ću ga i razoriti ako treba, radije nego predati ga ovoj rulji.

ANGELICO: Bit će brži, tvoji su slušači, ubrzati dramu...

JERONIM: Komediju, ne, lakrdiju.

ANGELICO: Nedopustivo je uništiti djelo...

JERONIM: Kad više nikog ne zanima bolje i to... Sad je vrijeme za govore, sada mogu čuti, neopterećeni...

ANGELICO: Sad najmanje. Upravo to čine riječi u knjigama, kako ti kažeš.

JERONIM: Ne knjige, papiri, okviri. Glazba orgulja.

ANGELICO: Čistoća harmonije. Treba je razumjeti, objasniti, tu harmoniju...

JERONIM: Nju ne... njoj ne treba ni lice ni govor ni okvir koji trune i propada, prolazi...

ANGELICO: Ipak, pišeš o njoj, tumačiš je, predaješ nauk o glazbalima, pišeš o slikarstvu. Napustio si miran, jednoličan život orguljaša. Čiste harmonije zamijenio si disonancom, izgubio duševni mir. Možeš reći razloge? Znaš li ih? Sklopio druga prijateljstva. Sad si u ispraznoj igri tonova koju proizvode tvoji svirači, dolje. Tvoji prijatelji, neki su i slikari, koje štitiš, hvališ ruku, misao... A početi bi trebalo odozdo, od ove mase dolje, od nogu, i ti govoriš o svjetini, ona je od želja, ima spol, tu je sva težina, ne tvoja svetost, i riječ, otežala od želja i slika, imaju nešto od tjelesnoga, gotovo ljubavničkog odnosa, senzualnosti, da i maštovitosti tvoje glazbe, improvizacije. Da, oprosti, tako govoriti pred tobom... ali ja sam skinuo masku, ne, ostavio sam je vani pred vratima ove sobe, iako nije tvoja *(uzima čašu, ispija, uzima jabuku, igra se njome, odlaže, prelazi rukom preko obla ramena kipa, prilazi prozoru, šuti neko vrijeme, otvara jedno krilo, buka izvana glasnija, prilazi Jeronimu, stoji kraj njega, sjeda ugodno u naslonjač, udoban, dubok, gubeći se u njem).*

JERONIM: Ništa od intime nije sačuvano u tim predmetima, dolje...

ANGELICO: Predmetima, da...

JERONIM: Nego je obeščašćeno. Svi imaju te tvoje žene, ne, sada više ne.

ANGELICO: Samo su tvoje i moje, sada *(drsko)*, mi imamo prava, izdvojeni... Maločas si govorio da djelo mora biti zajedničko.

JERONIM: Govorio sam o duhu glazbe.

ANGELICO: Elitizmu boga.

JERONIM: Rugaš se, mogao bi vjerovati...

ANGELICO: Bih, ali kojem? Jednog s maskom gledam... već dugo. Tvoja svjetina o kojoj govoriš, koja ti je na duši i srcu, eto je dolje, narod orgija, već sedmi dan, masa tvoja, ne orgulje, život, ne sudbina, nego riječi, riječi, i slike koje donose novac, i ti si posredovao i posreduješ u tom odnosu, i ti si suučesnik *ovoga* života, dolje, na koje bacaš anatemu...

JERONIM: Nikad nisam primao novac...

ANGELICO: Prljav novac, ne, dakako, ali drugim putem, ne pitajući čiji je, ni odakle, ni zašto, ni komu, ni radi čega dolazi, ni brinuo se nisi, ni pitao se kakva je smrt izbliza, kako je s mislima koje prolete brzo, i već u letu promijene obličje, dok uzalud trčiš da ih zaustaviš u letu, u degradiran oblik...

JERONIM: Eto, sam si stigao...

ANGELICO: Ali to jači, jer protrčava i zaustavlja se u jednu dugu, oštru liniju koja ide izvan ruba slike i traje...

JERONIM: U praznu bjelinu, dah oko ničega...

ANGELICO: I riječ ti je maska, tuđa, navučena...
A djelo ima potrebu za rubom gdje je nastanjeno veliko ništa iz kojeg crpi...

JERONIM: Zato i moje vatre dolje...

ANGELICO: Da su barem tvoje, ali nemaš snage... potrebni su ti drugi, ruka ti je dalje od misli...

JERONIM: I tvoje djelo treba druge...

ANGELICO: Ali ono stiže do nekih ruku, do nekog oka, i tu se mijenja, tu se nešto događa s njima, nešto nesvakidašnje i neočekivano, dalje živi, promijenjeno, a tvoje.. je ne trebam tvoje posredništvo...

JERONIM: Maloprije si govorio o izmicanju misli, degradaciji oblika, rubovima. Gdje ti je sloboda, meni spočitavaš, doveo sam te u srce ovoga grada.

ANGELICO: Pakla...

JERONIM: Otkrio, učinio te slobodnim od ove mase, tebe ne diraju...

ANGELICO: Da, pošteđen od tvoje vatre, ali mada nisam tamo, gorim i sam, plamen je dolje, ali ja ga osjećam u sebi... Zašto, zašto Jeronime nisi pobacao i moje cvijeće?

JERONIM: Ti znaš sve odgovore...

ANGELICO: Kao glazba tvojih orgulja, za odnjegovano uho... Ali ona ipak prodire skroz, obuhvaća me čitava, i ja koji nisam upućen u taj tvoj svijet, nisam podijeljen, od jednog komada sam, nepripremljen primati tek nešto, nisam za odabrano, ni sam nisam odabran, varaš se, krivo si me razumio, krivo otkrio, krivo predstavio, ja sam tvoj prosti svijet odozdo, a ti hoćeš...

JERONIM: Tvoju snagu u središtu, tvoju sređenu misao, red, samo tako možeš dalje, talenat nije sve, treba ga znati voditi, ne linijom izvan ruba, i ti si moje djelo, gdje bi bio da nisam upro prstom, bilo bi bačeno, zaboravljeno, ništa...

ANGELICO: Tako govori jedan filozof morala...

JERONIM: Koliko je morala tamo gdje traje tvoje djelo?

ANGELICO: Nemam za to interesa...

JERONIM: Dakako, i ti mi spočitavaš neki elitizam boga...

ANGELICO: A ni volje... umrijeti tu dolje, na jednom prljavom tužnom, mrtvom trgu, noćas, sada, s drugima, ali, to se već i dogodilo, jer ja razgovaram s jednim mrtvim. Jeronime, čemu tolik trud oko mene...

JERONIM: Ne oko tebe, kako ne razumiješ... Veći si bezbožnik...

ANGELICO: Od tebe... tako će se svi uskoro i okrenuti protiv tebe, bezbožnika, premda su sada još s tobom, ali još ove večeri, noćas, i uskoro već bit će mi nepodnošljiv tvoj gubitak...

JERONIM: Novi prorok... Ovaj grad pun je lažnih proroka...

ANGELICO: Ne brineš što će biti s ovima dolje, izbjeći misliš krivnju... ostaviti samo slike sa scenama boli, križeva, pogreba, velikih crnih sjena koje ti slikaju tvoji prijatelji, oni malobrojni...

JERONIM: Čisti...

ANGELICO: S nedostatkom dara. I bez posljednjeg koraka, nastradat ćeš...

JERONIM: Najljepša su torza.

ANGELICO: Smućuju te moji anđeli, radosni, s usnama žena, topli, puteni, sva je sreća tu, u drhtavim tijelima...

JERONIM: Nalik si onima dolje, pun trikova, laži, u svom udobnom skrovištu, sanjaš, učinio sam sve da...

ANGELICO: Da mi život izgubi ukus, ali ne sviđa mi se nekorisna patnja, bilo bi dobro otići, odavde, misao tu uništava želju, ali moram ostati da vidim kraj...

JERONIM: Ne možeš mene zavarati...

ANGELICO: Gle, dolje, karte, lete karte, iz dima, raspela bacaju u vatru... i jauk glazbala, i to si učinio, ti koji voliš glazbu, kažeš...

(*Angelico zatvara prozor, navlači guste teške zavjese, buka nestaje, sobu ispunja teška zaglušna tišina. Svijeće gore, tanko, pravo.*)

JERONIM (*zamišljeno*): Samo je jedno glazbalo... (*Riječi mu prekida ulazak šestorice ljudi, mladića-braće.*)

PRVI: Pozdravljamo te, dragi Jeronime, uspjeli smo, vrata čuva straža, vani je ludnica, ne, pakao, ljudi su bijesni, podivljala masa, izgubila razum, kad pošteni polude...

ANGELICO: Pošteni, tihi...

DRUGI: To je već histerija, oni postaju opasni, čuli smo i tebi spremaju nešto, navaljuju, mnogo ih je, najprije su palili knjige, slike, stvari, bilo je i lijepih. Sada ruše...

TREĆI: Trgovac od kojega nabavljamo robu, kupio je jučer dva lijepa portreta, i jednoga crvenog konja, fini rad, i sad, vidjesmo, pali sve to... grad će uništiti, sve će uništiti...

JERONIM: Radije ću ga ja uništiti, nego ga predati toj rulji...

ANGELICO: Ludo govoriš, poslušnosti treba... tako tražiš...

JERONIM (Prvome): Ali vaš je rad častan.

ANGELICO (*tiho*): Častan rad...

JERONIM: Ima srca...

ANGELICO: Koje nikad nije patilo.

JERONIM: Tiha milovanja, čistih osjećaja...

ANGELICO: Ali ništa nisu pokrenula.

JERONIM: Ružičastih magla, priroda je tu čista...

ANGELICO: Ništa nema iza tih magla, prazne su te bjeline, varaju, trik nenadarena, negativ...

JERONIM (*gledajući slike, ostavlja ih prislonjene uza zid, uokolo*): Medalje su završene? Trebam ih predati danas.

PRVI (*pokazujući*): Da, nešto duže trebalo je raditi, mislim da su vjerne...

JERONIM: S tim tonom otmjenosti, profinjenosti...

ANGELICO (*gledajući preko ramena Jeronimova*): Ukrasa, bezizražajnosti. (*glasnije*) Da, posve su nalik, točni su i vjerni...

JERONIM: Drago mi je da se i ti slažeš.

PRVI: Mnogo vremena i truda uložili smo, eto, i moja braća, i vrijeme za poziranje...

ANGELICO: Zadobiti prethodno naklonost, a poslije, svi su konačno isti, nosevi, lijepe brade, ona divna jednoličnost izraza, pomalo tupa lijenost, nezainteresiranost, nije ni bilo teško, o, ako ih budu nosili, moglo bi doći do divne zabune, veselo, veselo...

JERONIM: Rijetka narudžba, ne zaboravi!

PRVI: I troškovi su bili veliki, ako možeš napomenuti...

JERONIM: Moći ćeš povećati prihod od svoga rada, ne brini...

TREĆI: Govorili ste nam posljednji put o većem prostoru...

ANGELICO: Vješt trgovac, spretan...

JERONIM: Kakav odgovara vašim željama i znanju.

ANGELICO: I ulozi u društvu.

JERONIM: I ti tako misliš, je li? Slažeš se samnom?

ANGELICO: U to što vjeruješ ti i ja ću. Ne možeš se varati...

JERONIM: Jer nisi moj obožavalac, reci dakle...

ANGELICO: Mogu reći što osjećam, mislim, kao i ti – zavisno o mjestu, času, osobi...

JERONIM: Rugaš se...

ANGELICO: Kad govorim što mislim, ne vjeruju...

JERONIM: Uvijek tvoje lijepe laži (*drugima*): Izvolite, poslužite se, uzmite voća (Angelicu:) Otvori prozore, vrućina je...

ANGELICO: Vani još više (*Otvara prozore, buka izvana, jača nego prije*)... Lijepa vatra, kako divno gori, ... ali i tvoje slike nose, slabo se vidi, da, jest, tvoje lice, vidim, pri svjetlosti, i gledaju ovamo, i prijete, čuješ li?

JERONIM: Sprżit će ti jezik...

ANGELICO: Nećeš dati.

JERONIM: Slatkorječiv si, po običaju, ali dalek...

ANGELICO: I plamen je daleko ali se penje, sve više...

Ovi (*braća odlaze, ostavljajući Jeronimu slike*) odlaze brzo, žuri im se, došli su tek radi novca...

JERONIM: Nije tajna... i zaslužili su...

PRVI (*s ostalima*): Da vam poljubimo ruku.

ANGELICO (*tiho*): Kad je već ne mogu ukloniti...

ČETVRTI: Mnogo nam činite.

JERONIM: I više zaslužili ste.

PETI: Čuvajte se onih dolje, raspaljenih, bilo je i mrtvih ovih dana...

ŠESTI: Potreban je vaš sud, imate moć zaustaviti, spriječiti...

(*Ulaze stražari, za njima članovi dvora, sluge sa svijećama i pićem razgovarajući.*)

JEDAN: Ovi su pretjerali, to je sad već nasilje, noćas će biti teže, i traje, predugo... i ovamo će...

DRUGI: Traže Jeronima, sve im je manje drag, kao psi u lovu na vepra, osuđuju ga, a i kralj sumnja... primio je pisma neki dan.. kažu neke dokaze već ima protiv Jeronima... trebalo bi biti na oprezu...

TREĆI: Pretjeruje on... bolje bi činio da sjedi u svojoj sobi i piše... opasan je tu... i miješa se u državne poslove...

ČETVRTI (prilazi Jeronimu): Dobra večer, iako i nije, sve se čini da ide po zlu, kao što ste govorili ranije, upozoravali, cijenimo Vašu dobrotu, ali i jedan pogrešan korak...

JERONIM: Kazniti treba svakog za svaki pogrešan korak...

ČETVRTI: Trebat će učiniti nešto .. dolje ima već mnogo mrtvih... nismo to željeli, otpor je velik, treba ih smiriti, vi ih još više podjarujete...

JERONIM: Ja? Čime? Upozoravao sam, molio, uvjeravao...

PETI: Da, da, ali i sam vaš lik...

JERONIM: Što moj lik?

PETI: No, ostavimo se toga... sada ima prečih stvari...

JERONIM: Znam što mi je činiti...

DRUGI: Stražari su sve bespomoćniji, morat će poslati po pomoć, ovo nismo predvidjeli, opasnije je ovaj put, i oni traže Vas, ne možete nas izlagati takvoj opasnosti. Izađite, govorite, učinite nešto... Ovdje zadržavati se ne bi bilo razumno...

TREĆI: I vaši su u velikom broju na ulicama. Čini se, ni oni ne misle drugačije. Pobuna je narasla.

JERONIM: Moji? Vrše svoju dužnost.

ANGELICO: Odvoze mrtve, bit će...

PRVI: Ali i krše naredbe.

JERONIM: Hrabri su i pouzdani... moji istomišljenici...

DRUGI: Da li?

ANGELICO: Sve ovo blisko je ludilu, a ti ne osjećaš što se događa oko tebe... Je li to moguće?

JERONIM (*sve zanosnije*): Neka pale, neka unište sve ovo od čega je došlo zlo, nesreća... to je prvi napad...

ANGELICO: Luđaka, ali pazi, doći će drugi, strašniji, i više neće trebati čekati na treći, prije no što se oglasi pijevac treći put, bit će već riješeno, taj obračun s jednim o kojemu je riječ.

JERONIM: Volio bih taj trenutak.

ANGELICO: I suočiti se napokon s pravim neprijateljem, ali to neće biti ta gomila dolje, gomila bjesomučnih, nego jedan bjesomučan.

JERONIM (*Prvomu*): Otići ću, malo kasnije, kad se ulice smire, i trgovi isprazne.

PRVI: Pratnja će te čekati, ali ne izlazi za neko vrijeme, dok te ne pozovu...

JERONIM: Treba se moliti... Ne jurišaju oni na mene nego na ovo osinje gnijezdo, na ovu palaču noćas, tu je zlo i grijeh, tu je raskoš i pomama, ti ovdje danas pozvaše me, ali ne dođoše, ti sada slave, i ne čuju razjarenu masu, od tih se valja čuvati, ti spremaju optužbe, urote, dovode drugoga, žele uništiti ovaj grad, i zato će platiti, i zato sve moje kletve... treba se moliti... za svijet ovaj podijeljen, bez pamćenja...

ANGELICO: A tko će se boriti?

JERONIM: Je li dovoljna borba? Epidemije, smrti, ti koji naređuju ludosti, svijet naopako, neznalice a ne oni drugi... ne, ne, i oni, i svi, sav ovaj grad i sav taj svijet, zaražen, opasan, krvoločan i bolestan, i ovi, i oni drugi...

ANGELICO: Oni drugi koji imaju slike, knjige, kojima trebaju slike, kipovi,

JERONIM: Siromasi...

ANGELICO: Svak se bori za sebe, i ti još ne znaš za svog protivnika. Boriš se u svojoj glavi...

JERONIM: I lukavstvom ako treba, da.

ANGELICO: Tako si i činio uvijek. Posljednja škola tvoja je zasluga i radionica koju ćeš dobiti, kako si obećao, maločas...

JERONIM: Da bi im spasio rad, a ne da...

ANGELICO: Da bi netko uživao. No, u njima nitko neće uživati.

JERONIM: Da bi se studij nastavio, usavršio, zdrav osjećaj odgojio, da djeca ostanu podalje od prljavosti.

ANGELICO: Da rastu hladna i bešćutna, surova i tvrda, bez mašte...

JERONIM: S čistom maštom... a ta zavisi o tomu što gledamo. Opsceno budi opsceno.

ANGELICO: I oni drugi, koji kažu skupo sam platio i ne želim se toga odreći. Takve štitiš. Takve opravdavaš. Pisati protiv portreta poznatih žena a onima koji ih izrađuju pribavljati prostore. Buniti masu protiv vladara a njima graditi spomenike, skandalizirati se nagih tijela, a u sobi držati sliku prijateljevu...

JERONIM: Sliku Pietà držim u sobi, znaš to, odavna. Zao si. Jednostavnost i skromnost gledam, a ti profaniraš, oblačiš svoje djevice u odjeću kurtizane...

ANGELICO: Slike se plašiš.

JERONIM: Gledam to preobilje svjetlosti, tu dušu linije koja...

ANGELICO: Svlači i otkriva tijelo.

JERONIM: Stvara prosjajninu, ne mračnu masu tijela, svjetlosnu proporciju, ne lijenu tromost...

ANGELICO: Ljepotu boje, konture.

JERONIM: Tek privid. Ljepota je svjetlost...

ANGELICO: A ogrćeš se tamom.

JERONIM: Jer ne tražim ljepotu, već istinu. Jer sve drugo je prostaštvo, iluzija...

ANGELICO: Kao i tvoje molitve bez vjere, šutnje bez sadržaja, usta bez smijeha, prazni sati vječnosti, s mjestom za kajanje i tugu.

JERONIM: Postojaniju od smijeha...

ANGELICO: Bolesti... žrtve... patnje... kako dosadno... bez boje...

JERONIM: Efekti, trikovi, ali oblik sudbine točno je određen i ne treba boju.

ANGELICO: Svoj ne poznaješ.. potrošenu prirodu i jednog boga u psovkama, riječi razbacuješ, a kazalište ti se prazni, publika odlazi.

JERONIM: Do sad bila je idila. Budućnost vidim izgubljenu i grubu glazbu, bez središnjeg tona i suzvučja...

ANGELICO: Odjek tvojih orgulja u praznini.

JERONIM: Duša, konačnoj praznini.

ANGELICO: Ostat ću bez posljednjeg što ostaje.

JERONIM: Razloga života?

ANGELICO: Pitaš za razloge i svrhu, a čak kad bi i pobijedio, svijet bi se podsmjehnuo. Ni moja laž nije potpuna: sebe darujem, govorim u vlastito ime, ti u ime drugih, tko je tu varalica?

JERONIM: Izjalovljeni zanosi, sumnje, porazi...

ANGELICO: I nade... pobjede... proljeća, vrtovi, mostovi, divlje ruže...

JERONIM: Tražio sam više mjesta za ideje nego što ih posjeduju knjige...

ANGELICO: I zato dao spaliti knjige?

JERONIM: Više za dah divljih tvojih ruža nego u slici.

ANGELICO: I zato ništiš sliku? I vrtove pretvaraš u suholine, oluje voliš i mračna neba... izabrao si...

JERONIM: Sudbina je izabrala... da živimo u malom gradu, koracima u prazno. Ali ja neću dići ruke, bespomoćan, ništa neću odložiti za kasnije... bolest treba ubrzati...

ANGELICO: Ovu bolest...

JERONIM: Agoniju, reci...

ANGELICO: Ali i tvoju...

JERONIM: Moju?

ANGELICO: Da, Jeronime. Danas ti pališ, ti proklinješ, a već sutra neće biti razumijevanja za tebe, dovoljno je bilo čuti sve ovo netom, na pola usta rekli su ti...

JERONIM: Ti se bojiš?

ANGELICO: Stranac će doći, tvoj istomišljenik možda, ali ti ćeš mu smetati...

JERONIM: Lošiji od prethodnog.

ANGELICO: Odgovoran za budućnost nisi ni ti kao ni taj drugi koji će doći, ali ti jesi za ovo danas, ove nedjelje u ovome gradu, za ove smrti, za ovaj zadah od spaljenih tijela riječi. Grad će ostati bez jednoga glasa za tebe, ušutjet će i taj prvi glas i nećeš ga čuti, glas trube koji spominješ u svojim govorima, i neće ti pokazati što će se dogoditi poslije. Ja ti to jedini mogu reći u ovom gradu – mrtav si, nemaš ljubavi, Jeronime, i ne nosiš spas...

JERONIM: Nitko se neće usuditi.

ANGELICO: Neće te ni napasti, ako to misliš, sam ćeš pasti kao već prezreo plod, truo iznutra. Svecem nećeš postati nego povijesnom greškom. Neposlušan, krenuo protiv zakona. Govore o ekskomunikaciji.

JERONIM: Brineš o meni, odjednom, pretjerano, znam da se radi o prevari, lažnim dokazima.

ANGELICO: A sudski proces koji će ti spremiti neće biti nepravedan, bit će istina. Griješiš.

JERONIM: Što je moj grijeh, ti znaš?

ANGELICO: Miješaš svoju molitvu i poslove državne, dopada ti se karijera političara.

JERONIM: I drugi će jednoga dana morati odgovarati za svoje greške.

ANGELICO: Ne istom mjerom, niti će kraj biti jednak. Ostat ćeš bez zaštitnika, okrnjena ugleda.

JERONIM: Mase će izabrati.

ANGELICO: To su već učinile.

JERONIM: Uvijek malo za jednog, malo za drugog, neodlučne, proturječne, zbunjene; konačno to su ipak teškoće morala koje sam spoznao.

ANGELICO: Neuspjeli svećenik morala, ali i neuspjeli političar, bit će konačan sud, ali i neuspjeli čovjek, rekao bih.

JERONIM: Zbog sukoba, ali onih vanjskih...

ANGELICO: Poznaješ tek moralne zabrane, malo od morala. Sve tu zaudara na lešinu noći, lažan moral, zločin. Tu su trikovi, ne moji, moji su lakrdije prema ovima. Velik u izdvojenosti...

JERONIM: Ne znaš prednosti usamljivanja. Biti zajedno ne znači ništa, živjeti u istom dobu jednako ništa, ali misliti zajedno, činiti zajedno, poznavati se međusobno, da knjiga i slika i kip i predmet ne budu mrtve stvari, kao što jesu sada, ili povod za nož, zato sam izabrao samoću, da, Angelico, između nas je riječ, ali ne riječ-most, nego ona koja dijeli, razdvaja, i zato ti i smrdi, zaudara na smrt. Tražim prirodno stanje, drugi rukopis.

ANGELICO: Neurotično.

JERONIM: Ne koliko traje jedna knjiga ni jedna notna stranica. Ja ću otpočeti rečenicu.

ANGELICO: Ali ja neću biti taj koji će je nastaviti.

JERONIM: Ili pomoći nekom tko će ispisati tu nemoguću knjigu povijesti, ne-knjigu povijesti koju svi ispisujemo.

ANGELICO: Lijepo, skrivati se za neko zajedničko ime.

JERONIM: Tako ću znati što drugi misli.

ANGELICO: A sebe, istovremeno sakriti, ne pokazati, bezlično...

JERONIM: Bit će to ostvarenje misli, živo pisanje, najsavršenije.

ANGELICO: Preobrazba autora... nisam siguran... sanjam... druge snove...

JERONIM: Moji su snovi otvoreni. Ti i takvi poput tebe, zatvaraju stranicu povijesti, ja je ostavljam otvorenom... za buduće vrijeme riječi. Zato knjiga nema smisla, ona je mrtva sadašnjost...

ANGELICO: Ostaješ ipak jedini isključivi pisac svoje povijesti. Ja volim svoj prezent, slučaj, nepredvidivost, gledam kako se mijenja lice koje volim, iz časa u čas, otkrivam.

JERONIM: Govorio sam o unutarnjem pisanju koje ne prestaje ulaskom u svijet.

ANGELICO: Najbolje svoje slike zadržao sam za sebe, poklonio sebi, slušajući tihi govor linije, poslušan boji, samo njoj, a to je i moj odnos prema ženi – rukom je prepoznajem, ne mišlju, dlanom je čuvam, slikom je vidim.

JERONIM: Iskušenje, vražja zloća, tijelo je varka, žrtva blagostanja. Đavolska snaga je u tebi. Zato te valjda držim kraj sebe.

ANGELICO: U sebi. Nitko nije oslobođen tog unutarnjeg grijeha, koji je u nama zatvoren. Ti to zoveš grijehom, naime, ja slobodom, divnom. Ti pazi na vrata, revno ih zatvaraj, ti se moraš braniti, i ispisuj tu stranicu svete svoje borbe, koju samo ti umiješ čitati. Moja je ljubav izreciva, i volim čuti druge, i zato volim knjige, one stare, tamo je mudrost zapisana. I ja ne trebam praznu stranicu za sebe. Sada živim, ne za povijest. Za želje... ljepotu...

JERONIM: Zaboraviti želje... ne tražiti ljepotu... Umoran sam danas. Čini se, smiruju se... (*sluša*) ... moramo požuriti. Ujutro dolaze majstori iz Amsterdama, zbog novih orgulja. Nisi ti mrtav, kao što reče maločas, nego i sam potpaljuješ vatru. I nemir ti je na licu. Gnjev je nad ovim gradom, prostačkim i pakosnim, iskvarenim i bolesnim, ludim.

ANGELICO: Nisam ja nemiran, već ti. zar si zaboravio: Gdje đavo uđe u tijelo, ne osjeća se bol, tvoje su to riječi, Jeronime. A povijest ... sâma će ispisati tu našu stranicu... (*Dok odlaze obojica, buka krici i zvižduci izvana postaju sve slabiji, tiši, čuje se još vjetar, on nadima zavjese, gasi svijeće. Doskora tišina i mrak.)*

Druga slika

Sav si u toj igri sada, govorio je sebi. Ovo je tvoje vrijeme, sav si u središtu drame koja se zbiva, kao što kažu ne poznajući pravo tvoje stanje i, bez obzira na gubitke tijekom godina, one tihe, neprimjetne koje je brižljivo čuvao kao svoje blago, ponosio se njima, ispunjavao ga je osjećaj da ima nešto što i svi drugi, to ga je ispunjavalo zadovoljstvom, bio je manje sam.

Bio je jedan koji ga je zvao, uvijek kad je bilo najteže, vrijeme je stizalo točno, neumitno, sati su bojili nepogrešivom bojom slojeve njegovih serija jednom nadstvarnom, metafizičkom svjetlošću, ali to je sjajio život, onakav kakav drugi, vani, živeći ga, nisu poznavali, nisu niti mogli naslutiti druge njegove boje, one jače i trajnije, iza zidova, kojima isto tako nisu mogli nazrijeti mjere ni obličja, sadržaje njegovih dana i noći, dugih bdijenja, očaja i kriza iz kojih su izlazile najčišće, najnasmijanije i najsmirenije oči.

Svaki tvoj pokušaj da zadržiš i predaš to najbolje od sebe drugima, govorio je sebi sada, u tišini, rodit će neuspjehom, svaki pokušaj utemeljenja jednog čistog, punog odnosa bit će pobuna djela, sjajna i teška, ali uspjela pobuna iz koje ćeš izići očišćen. Sve što se odvija tu, samozatajno, jednostavno, anonimno, o čemu se i ne želi znati, a i čemu, kao što ne znamo ništa o tajnom životu broja ili konačna računa, i kao što nam uvijek izmiče konačnica jednog života, uza sve točne, pouzdane i postojane kolone zbrojeva, tako se izgrađuju i tajna stanja duše, postupno, sporo, teško, poput glazbenoga puta, zahvaljujući nepojmljivim, nepoznatim elementima. Ipak, putokaz u taj tajni svijet znakovlja, na sreću postoji za onog koji duhovni smisao izlaže kao vlastito otkriće, a moguće je samo zato što mu je potreban oblik, jer ga traži, i u toj traženoj i nađenoj ravnoteži našao je on svoju životnu istinu.

Već odavna sebi nije postavljao pitanja. Jedno od svojih ranih djela promatrao je danas kao prvi put. Vrijeme njegove najjače aktivnosti bilo je prošlo. Danas je tražio običan događaj, susret s osobom koja bi trebala njega, kojoj bi prenio nešto od ovog obilja sebe koje je neštedimice godinama razasipao po svojim zidovima. Primjećivao je da su im potrebni njegovi snovi i davao ih je. Voljeli su ga, kao nepoznanicu, voljeli nagađati šta čini, gdje i kako živi, gdje se kreće, kakve su mu noći, s kime razgovara,

odakle mu toliko cvijeća u strogu domu, otkuda toliko ljepote u njemu koji živi u lišenosti. Danas, bio je na drugačiji način sam. Odjednom, zidovi ćelije su se uvećali, osjetio se zarobljenikom, i njega mogu zatražiti da podnese izvještaj o vlastitim snovima kao i onoga, da bi i on mogao snositi dio odgovornosti za vlastite snove kao i onaj koji isto tako živi ali s opasnijim snovima nego što su njegovi.

I onaj drugi, ali to mu nije predstavljalo utjehe ni radosti, živio je, s druge strane, svoj usud, svoju samoću, drugačiju, bio je na vrhuncu sumnji, osuda, optužbi, kraj mu se približavao, upozorio ga je bio na to, ali znao je to dobro i onaj, odavao ga je njegov korak i šuštanje mantije dok je prolazio hodnicima. Izbjegavao mu je lice, bojeći se da ne ugleda ono što poznaje iz svojih noći. Ali istovremeno, znao je da je njegova snaga bila na drugoj strani, obojica su, jedan u bujici bilježaka, akademskim saopćenjima, govorima, drugi u svojim fantastičnim slikama navještenja, živjeli malo, premalo, preslabo, ipak na rubovima. Umjesto njih radilo je bezlično mnoštvo, drugi, nešto nepredvidivo, silnice kojima oni nisu upravljali. Događaji su se već zbili ranije. I onaj prvi, presudan. Jer uvijek je taj prvi događaj presudan i vuče teško druge. Ovo se danas ponavljala jedna prošlost koju ranije nije prihvaćao, ali sad kad je nedvosmisleno, opasno i sigurno budućnost već stajala tu nasuprot, gledajući mirno, nasmiješeno, sa zidova punih spokojnih, radosnih lica, nije bilo sumnje: on raniji, nekadašnji, mlađi, zanesen ljepotom, životom, ali veći patnik, godinama u biti izdvojen, promatrao ga je, ovog tu, sada; na blijedom plavom obzoru zamijetio je vlastiti lik i uplašio se za sebe, svoje samoće i dovršena djela.

Kao na rubovima scene, život mu je otjecao lagano, s blijedoplavičastim trakom svjetlosti. Bila je to boja samodiscipline i rada u anonimnosti iz koje je izišao. Preosjetljiv, obuzet mističkim naslućajima milosrđa, posljednjih stvari, suda, pakla i zlatna doba, plodnih stabala, svježih izvora i bujna raslinja, zaljubljen u tu daleku, priželjkivanu prirodu koju nije uživao ali to jače osjećao i u dubini poznavao, iz svojih želja, osjetio je prednosti nedodirljive patnje, I onaj drugi mora da pati, mora da je nesretan, proĎe mu mislima, mora osjećati tu veliku, pretešku krivnju koju nosi, oči mu sjaje opasno i krvavo, tih se očiju plaši uvijek pri susretu s njim u nekom od dugačkih, mračnih hodnika. Same oči kreću k njemu i on zna, neće ih nikada moći zaboraviti, i kad onoga više ne bude tu, jer zasigurno, spremaju nešto gadno i tužno, njegove oči osvjetljavat će mu posljednje dane. Njihove su se ćelije dodirivale kao i njihovi, premda različiti, putovi. Susretali bi se na obvezatnim šetnjama u vrtu ili pri svečanostima. Život je još usprkos izdvojenosti, lišenosti, imao boje nade. Djevojke na njegovim slikama bile su stvarno očitovanje čistoće i želje, dugih, plavih kosa i na rukama nosile spokojstvo. Tako je zadržavao svoj mir.

Bio je afekt ta njihova međusobna, čudna, postojana veza, njega i onog iza zida ćelije. Iskren, dubok utjecaj slikara na mislioca urodio je greškom, nerazumijevanjem: onaj se napio na punu izvoru za dalji put sam, diveći mu se, doduše, usput ga i učinio svojim idolom, kao što je bio i idol mnoštva i vladara, i zato i jest poštedio kasnije njegova djela dok su druga plamtjela na vatri koju je sam pripremio. On je tada sebe zatvorio, zatvorio sebe u svoje dane u ćeliji, obukao se u hladnu mantiju kao i onaj drugi, i čitavo je to vrijeme ispisivao ljubavne stihove bojom na zidovima, stihove majci prirodi, djevici i ženi, prekrivajući tako ponornicu koja je sve dublje rovala njegovim bićem.

Egipćani su izmislili sfingu, krilato biće da bi imali komu postavljati pitanja. Prorok, s druge strane, izmislio je vlastite odgovore da bi ih odmah i prokleo, zajedno sa svojom vjerom u riječ, prisustvujući njenoj smrti u času kad ju je saopćavao. Borio se za jedinstvo ljudi pod znakom slobode, ne shvaćajući da ih upravo drži zajedno međusoban rat, nesloga, kavga. Ovaj je to znao, jer nije isključivao slobodnu volju, obukao je mantiju, ali zadržao golu, toplu ruku, željnu darivanja, uzimanja, primao je i davao neštedimice, rasipao, žestoko, divlje, ne čuvajući se, ne kloneći se razorne ponornice svoga tijela. Himna miru, sve velike stare vrijednosti, svijet stvoren od savršena darovatelja, nisu više bile priželjkivane vrijednosti, nebo se udaljilo, gozbe učestale, putevi produžili, vatrom koju su drugi pripremali mogao je sada onaj drugi okrenuti sve protiv njih samih, skrenuti plamen.

JERONIM: Znanje nas je razjedinilo, vidiš li? (*Upitao ga je to jednoga dana, prilikom zajedničke njihove šetnje, sjeća se, bilo je mirno podne, puno pjeva ptica. Ravnodušno hladno svjetlo još je više ocrtavalo njegovu pomirenost s tokom događaja.*)

ANGELICO: Borbe se rađaju iz greške, izdajom ili iz praznovjerja, razumski možeš prihvatiti ono što ti se govori.

JERONIM: Ali kako? Razum obrće, ruga se, pravi smiješne obrate, nepredvidive, vara.

ANGELICO: Složena dušo, ne bojim te se: tvoji tragovi već su nevidljivi. Sam si ih već na početku izbrisao prejakom svojom riječi. Pa i svojom tako čvrstom vjerom sve si pokolebao, stare korijene, otvorivši vrata fanaticima, misleći da ćeš molitvama, procesijama, javnim pokajanjem odagnati utvare tijela, pravi život, vlastitim zavjetima postati primjer pokoravanja vrlinama. Tvoja se mantija poderala. Bojiš se mladosti. I posljednja bludnica svjesna je svoje velike misije, moći žene, svoje prednosti nad jednom sterilnom pameću. Crkva ti sudi kao heretiku, ne znajući da si već i mlad bio mrtav, izgorio u plamenu božanske kazne, a nemir, nemir je ostao samostalno živjeti kao fantom, i ti si sada sjen nekadašnjeg. Misleći da ćeš skrenuti zemlju s njene putanje, s krajnjom kritičnošću i opravdanjem skupljaš posljednje otpatke koje prosjak ostavlja pred tvojim vratima, oholo se odričući i toga, odbacujući tvoje milodare. I napuštena djeca koju prihvaćaš i učiš, postaju ti neprijateljima i odbacuju te kad odrastu. Lažima je najbrže doći na put istine i mnogi ostaju gladni i ne vjeruju brzo. Ti misliš drugačije, ili, ne, mislio si drugačije, a sada prihvaćaš ove argumente. Možeš vidjeti da se i gol na ovom trgu, toplom od ljudskih tijela osjeća bolje nego u tvojim gorljivim riječima, premda pale, bolje nego u tvojim pozivima na pokajanje.

JERONIM: Trebao si me nekada, moje riječi volio, trčao za mnom.

ANGELICO: Da, trčao, dok si ti, mirno, niti me ne primjećujući, odlazio svom podnevnom obroku juhe, čitao svoje govore, ne videći kako treperim od sreće, kako zavidim tvome miru, kako ti gledam kosu kojom je mudrost, mišljah, isprela jedan smiono ludi kovitlac u kom sam se tako lako mogao zagubiti, smatrajući to istinom. Zamijenih te svojom slikom o tebi. I uvijek činim istu pogrešku. Ti ne. Trebao bi proći brežuljcima, pogledati barem moje cvjetne tratine, tu su ti, nadomak, ali ti ih ne trebaš, ali da znaš, one mogu boljeti možda i više od tvojega trnja. Oči mojih anđela polako zamagljuju glasovi tvojih propovijedi i te su oči sada mutne. Od svoje učenosti, znatiželje za onostranim, nisi naučio da prosta svjetina, ne veliki, ulaze u križaljku povijesti. Strasno zauzet mislima o promjeni nisi ni vidio one koji su ti došli već vrlo blizu, ali ne s usklicima i oduševljene, nego s noževima, Jeronime, s noževima, i oni već mijenjaju svijet. Ti kasniš. Oni koji sada kao ratnici, pobjednički, ulaze u tvoju zemlju, premda se ti tomu protiviš i opominješ, nisu potomci mudrih i ne možeš im ni tako se obraćati, Sve to vrijeme međutim, radio si za svoju dušu, ali mrtvu i hladnu, tamnu, takav si iznutra i ništa te izvana ne može potresti. I ništa ne znaš o ljudskoj patnji, praznim stolovima, praznim ležajima. I ne slutiš kako je spavati sa ženom a biti sam, tebi je zato lakše, za punim stolovima ostati gladan, s osmijehom na licu i pljeskom na kraju govora u koji sam više ne vjeruješ. Sve si zatrpao, pokopao u svojoj željeznoj logici uma. Gledam te, pratim, danima, mjesecima, godinama, tu, pored tebe, ti to i ne primjećuješ, kao što ni ne primjećuješ da svijet ima svoju vlastitu logiku i da radi po toj

logici, neumitno i po cijenu svojih žrtava, pokušaja i iluzija pojedinaca da je moguće nekako drugačije urediti taj svijet, iz kaosa učiniti kozmos, to, to mogu jedino pjesnici i lude, ne državnici: njihove su oči hladne kao i tvoje, usta ubojita. Bezoblična masa koju učiš, i istovremeno pljuješ, proklinješ i plašiš svojim pretskazanjima, već ti odavna ne vjeruje i ne sluša te, ali o tebi odlučuje, I Krist tvoj ravnodušan je i bezdušan dok se ti pozivaš na njegove rane. I ova zemlja neće sačuvati suza u dolinama nego će izići na brežuljke, na moje brežuljke, odavde će lakše gledati strahote, u vrtove užitaka doći će, jer ono što će tu naći i bogovima nedostaje, a kad bi se oni tu i našli, bojali bi se uzeti to, rođeni iz mržnje i osvete. Pazi, Jeronime, oluja koju prizivaš proći će tvojim ionako već mrtvim hodnicima i nikog neće ubiti.

JERONIM: Smatraju me ludim, opasnim, znam, i ti me smatraš takvim, i znam za pismo koje će me odvesti u smrt. Oni isti koji su jučer dolazili k meni tražeći savjet, ne shvaćajući ono što im govorim, da oni ne mogu ili ne smiju biti ovisni o bilo kom, o meni, grupi, nekom drugom, ne shvaćaju pravi smisao zajedništva ljudi o čem im govorim. Netko uvijek mora snositi odgovornost. Pero kojim pišem uvijek je čuvalo i moj opstanak.

ANGELICO: Lažno sklonište... I u trenucima kriza, kako se činilo, dok smo patili, ti si mirno pisao, ali ti se u glasu nazrijevala klica zla koju si gajio, ne videći da se požari i sudnji dan događaju u tvom umu, i što su djela bila mračnija, divljaštva veća, blud pomamniji, ljubav slobodnija, vjera lomnija, ti si postajao krući, svirepiji. Kad bi htio, mogao bi, znao bi dati i ljubav. Ali, zašto ja tebi govorim? Ti imaš učitelje, ideale ali, pazi, ne vidiš, tvoj te red više ne priznaje, zastani u vrtu dok šetaš, podigni glavu, pogledaj gore, iza prozora, vidjet ćeš neprijateljske oči, borbu, nesigurnost, dok hodaš hodnikom oslušni, čut ćeš kako zidovi šapću o nevjernom, slomljenom proroku...

JERONIM: Utvare vidiš, Angelico, prozori su prljavi i mračni, oni koji bi trebali održavati red postali su otpadnici od vjere, iza zidova, iza prozora vidim poluzaklopljene oči razvratnika, ali one ne gledaju mene... Klopka je postavljena, ali ne od moje braće, od mojih, netko će od njih nastaviti tamo gdje ja budem stao, ili gdje će me spriječiti. Klopka se uvijek nalazi smještena tu, i to je ključ zagonetke svijeta, izazov onomu koji želi ući. Ali ti si sam sebe zatvorio i kod tebe je hladno, i ti si me prevario, ti, komu sam najviše vjerovao. Meni nisu potrebni zvjezdoznanci ni pogađači da se taj život, prokletstvo i susret sa samim sobom otčitaju u pravom njihovu značenju. I ne treba odlaziti u podrume i gledati podbuhla lica pijanih, slušati svjetinu na trgu kako urla, znati za prazne stolove i ležajeve, pa da vjera utrne. Umjesto silaska u grad, u našim se ćelijama svakodnevno rađaju i umiru pokoljenja. Dovoljno mi je samo na čas proviriti k tebi, pogledati tvoje zidove, da mi postane jasno kako ne treba izlaziti ni na kakve brežuljke, niti srebru rijeke, to su lirski plačevi; nemoj zaboraviti, ipak si na istoj strani gdje i ja, svijet je surov, premda nam se u bojama razlikuje. I to je pravi zavičaj o kojem ja godinama govorim: sići u sebe i tu naći...

ANGELICO: Što?

JERONIM: Ova mračna ćelija sadrži sav raj i sav pakao. Daj mi taj raj, Angelico, i ime ti je takvo, srebrno, nestvarno, mazno, ne duhovno, sav si od niti ovoga svijeta ispleten, ali ipak si na istoj strani gdje stojim ja, daj mi taj raj ako možeš, novo rođenje!

ANGELICO: Rano iza svoje smrti imat ćeš sve što tražiš sada. Ništa ti ne mogu dati što sam ne možeš primiti. Imat ćeš sve što sad uzalud prizivaš u onima koji će s radošću gledati tvoj kraj, kraj jednog mračnog doba.

JERONIM: Duhovna i vjerska propaganda dakle tvoj su Petar, Barnaba, Dominik, ti si plaćenik crkve ili vladara, svejedno, lažeš sebi umjetnim rajevima, lijepim pričama o životu umjetnika, zavaravaš druge pričom o osami, a patiš, patiš neizmjerno, beskrajno, i ne možeš izgovoriti, ne možeš ni prokleti, nježna si duša, i nemaš biča kojim ja šibam, estete su uvijek bili izgubljeni.

ANGELICO: Obična su mi lica zanimljivija od tvojih svetačkih primjera, prazno govoriš, lice ti je mršavo, ispaćeno, usta nijema premda govore.

JERONIM: Hoćeš moj habit jednoga dana.

ANGELICO: Ako mi ga i budu dali jednoga dana, neće tvoj duh s njime ući u moje tijelo, možda samo na nj'. Premda govoriš o skromnosti, molitve si vješto priredio za javnost, odgajaš za mir, spas, pravednost, slobodu, mir, ali sebe, sebe ne možeš tako pripremiti za ogled dok šetaš vrtom. Ja te vidim, lice ti je opušteno, usne zategnute, ne cijeliš svoje rane, nema one gorljivosti i sjaja kojim se obraćaš svjetini, spremaš zla, sjen ti na suncu postaje sve mračnija i manja, u zavadi si sa svojim svijetom, čak i sa svojim paklom koji najbolje poznaješ.

JERONIM: Izum pjesnika, slikara...

ANGELICO: Više je svjetla u zadnjim mojim sjenkama večernjih oblaka...

JERONIM: Konvencionalni, naručeni poliptih, plaćen tvojim mirom i šutnjom, sigurnošću, toskanskim vinom i slabašnim ptičjim krilcem.

ANGELICO: Više svjetla u najzanosnijim mojim pohvalama pravoj prirodi, i više je nade u putenom krilu mojeg anđela nego u cijeloj tvojoj razrađenoj teoriji o vrlinama i znanju kao magičnom ornatu moći. Više je istine u zlatnoj prašini moje biblije u rukama svetaca nego u tvojoj proročkoj gorljivosti; u ludim mojim gozbama, plesu, više je svetosti nego u tvojoj zbilji koja ima samo jednu boju – crnu. Koji si pravi ti? Liku od jučer, pogledaj izvan zidova, preko, tvoji ideali, strasti, pamćenje je od jučer. Gledaj, sunce danas ranije zalazi, krvavo, tvoje je vrijeme za predskazivanje.

JERONIM: Ako i jesam, kao što želiš reći svojim metaforama, taj posljednji, krvavi trak sunca, koji danas zalazi ranije, ako već moram biti posljednji, za mnom će doći moji sni.

ANGELICO: Ne, ne, tvoje kletve, svijet će oduševljeno prihvatiti tvoju boju, ne moje, tvoje poganstvo, moderno poganstvo. U naborima tvojih reformi već nazirem, jadni brate, blijeda lica budućih proroka, prinčeva, bludnika, moralista, podmuklica, izdajnika, udvorica vladara, reformatora, lakrdijaše...

JERONIM: Uvijek sam bio protiv tiranije i tirana.

ANGELICO: Pretvaraš se i nesvjesno u njih. U knjizi povijesti na tvojoj će stranici ostati neki nečitki reci, bez obzira na obilje prolivene tinte, trpjet ćeš gnjev neprijatelja, gori će doći od tebe, neće te shvatiti, nećeš ostati čist, jednako ćeš gorjeti kao i svi tirani koje napadaš. I nećeš biti prvi. Ni posljednji, kako misliš. Od iste bolesti pate svi koji istovremeno žele biti sve: pisci, govornici, državnici, miješajući javni život i onaj drugi; prevelikih zahtjeva, premalo daju, previše obećaju, garancije nikakve, na aureolu sveca smjeraju.

JERONIM: Prijetvorni su proroci danas, svetačke halje su varka. Došlo je vrijeme kad i lice smrti laže. Idem mostovima jutros i ni tamo ne nalazim mira. Istina je to, ovaj grad je mračan i bolest se širi, ali ne od mene, ili takvih kao ja, bol je u meni i patnja i ti to vidiš, i nitko mi ne vjeruje, nitko ne čuje jer ne želi to, ni ti me ne čuješ. Tvoja je ćelija do moje, sam si rekao.

ANGELICO: Ali životi udaljeni.

JERONIM: Ti si miljenik svjetine, ne osuđujem tvoju umjetničku laž. Slikom se uvijek dalo reći više nego rječju, ne osuđujem tvoju retoriku, drugačiju od moje, već i ornat sveca imaš, ali pazi se moje sudbe, spoznaje ispraznosti, na kraju. Daleko si od povijesne situacije, ne razumiješ stvarne probleme, iz svog udaljenog, sretnog, povlaštenog položaja miljenika, službenog slikara, rasipaš u izobilju dobrotu, slobodu, radost, vjeru, a sve su to naivnosti, to upravo u ovom času svi traže, sad, kada u to najmanje vjeruju, na kraju jednog sretnog doba...

ANGELICO: Sretno doba... koliko ih je već bilo i koliko će još snova o njemu biti, koliko pjesama, slika, riječi i glazbe sve u čast njemu. Sretno doba ne postoji, ja stvaram zlatno doba, svoje zlato. Ali k tebi dolaze po savjet, čak s onu stranu rijeke, oni sretni i bogati, moćni, i nije im teško.

JERONIM: Licemjerje. Tebi trebaju lijepe laži, ja trebam surovu istinu. Državnički poslovi ne trebaju mene, nego državnici, zabrinuti za sebe od mene traže mišljenje, stav svjetine, opasnost vide u Antikristu. Ne plaše se oni za svoje podanike nego za sebe.

ANGELICO: Tebi se ta uloga Antikrista dopala. Već si i sam povjerovao da si ti taj. Na ustima ti je stalno patnja, ali gdje je smisao te patnje, o tomu ne govoriš, možda i ne misliš o tomu, zakrivaš se iza riječi Knjige Slova, Nadnaravnog, i ne živiš stvarno. Nisi li ti daleko od te povijesne situacije o kojoj govoriš meni? I komu zapravo, pripadaš? Bogu ili Đavlu? Što će biti od ovog okrutnoga grada koji, kako stalno ponavljaš, toliko voliš? Komu ćeš ga prepustiti, komu ostaviti?

JERONIM: Ne znam.

ANGELICO: Ne znaš, je li, a obraćaš mu se svakodnevno, govoriš, savjetuješ, propovijedaš.

JERONIM: Ne znam, jer ne znam što će izabrati. Uvijek postoje dva puta, ali mogu pretpostaviti ono što si netom rekao, ti, koji ih poznaješ iz svoje ćelije bolje nego ja iz svoje, kako reče. Postat će to zemlja mučenika.

ANGELICO: Sretnika, zaljubljenih.

JERONIM: Nesretnika.

ANGELICO: Zaboravit će te ubrzo kao prijeteći oblak.

JERONIM: Vjerujem da će se sjećati dana kad sam došao, mojih običnih, jednostavnih govora, upućenih jednostavnim, prostim ljudima, svjetini. Oni drugi posumnjali su, iza mojih riječi vidjeli nož, opasno, prijevarno, vjerolomno, nisam im želio oduzeti vlast, ali oni su se uplašili, misleći upravo to. I kako su u mojoj riječi vidjeli nož, u sjećanje su prizvali proroka kojeg su davno ubili. Ali, ovo je kraj proroka.

ANGELICO: Da, kraj proroka. I kad su strgli list s tvojim imenom i najavljenim govorom, bilo je vrijeme karnevala, papiri su letjeli zrakom, stranice knjiga, netko je dohvatio kamen, sjećam se, drugi su prihvatili djetinju, bezazlenu igru, ali, takve nema, i ubrzo je postalo ozbiljno, pretvorila se u bestijalnu igru odraslih. Ljubav se ubrzo

pretvorila u mržnju. Odviše brzo su te zavoljeli mislim, a to je uvijek opasno, lakovjerno, i zato su se uplašili. Jaki osjećaji nisu za ljude. Davao si neštedimice, spočetka, istina, slatko im je bilo plakati tebi na ramenu i proklinjati odmah zatim, vjerovali su ti, no ubrzo si ih zamorio težinom svojih riječi i ti si postao taj na koga su se okomili. I tvoje velike zamisli, odgojni ciljevi, moralne pouke, upozorenja na skromnost i skoru smrt, na njenu dvojnost, slatkoću za bijedna, gorčinu za bogata, okrenuli su se u svoju suprotnost: ljubeći ih odviše, spominjući, bojeći se za njih i strahujući unaprijed, izgubio si ih. Za njih si postao nasilnik, provalnik u maleni svijet kojega se nisu htjeli niti mogli, i da su to htjeli odreći, jer takav im je maleni život pružao udobnosti, sigurnost u mir o kojima ti ne možeš ni sanjati. Postao si veliki Inkvizitor, ti, koji si vikao, udarao na inkvizitore, postao si grub, žestok i ružan, tvoja skromnost postala je isto tako sumnjivom i čudnom, nešto nastrano, u raskoši drugih postao si mračna sjenka koja svakoga prati, a to ne vole. Uz vanjsku, neizbježnu prijetnju, neprijatelje, ratove, izdajnike, ovu unutarnju treba svakako ukloniti. Uplašili su se i za svoje zlato, za opću, brzu korist. Ne, ne, čekaj, ne govori ništa. Znam što ćeš reći. Ti si značio i veliku promjenu. Da, da. I došao si iz mračna, stroga grada, i to nešto govori. Lik tvoj na to ih je podsjetio u pravi čas, tvoj lik, opomena oholosti i sjaju. Postao si demon i uzeo bič. Ali nov Sokrat imat će gori kraj, Oluja će proći tvojim već mrtvim hodnicima, kao što rekoh, ali ovaj grad za tebe neće imati suza, sjeti se svojih govora. Možda neki daleki čovjek sjetit će se tvoga lika i stati u red malobrojnih. Ni bog tvoj neće imati milosti za tebe. Mir će postati prazan pojam, nepoznanica, cinici će doći na mjesto žrtava.

JERONIM: Ne plašim se toga nego novih mučenika, uzaludnih mučenika. Ne vjerujem u drugi izlazak osim onog na trg.

DRUGI ČIN

Prva slika

Šuteći, zaronjen u misli, idući dugačkim, uskim, polumračnim hodnikom do svog mjesta s ležajem, stolom s knjigama i prozorom na koji više ni ptice nisu slijetale, zadovoljan, smiren tišinom koja je upila sve zvukove i sada ritmički iskapavala bubnjajući u njegovim opnama, znao je: razgovor koji će sutra opet voditi, možda već i večeras, ključar mu je donio pismo s porukom, bit će odlučan. Poruka je glasila: Moramo svakako razgovarati, hitno je, traži se tvoje priznanje, još ovih će se dana sastati veliko Vijeće. Polako je skidao odjeću, zvonoliko ovijenu oko tijela, mršava tijela, mršavih ruku, vidio je svoje blijedo lice, lice askete u ogledalu. Što ako Angelico ima pravo?

Iz svojih godina šutnje mogao ga je ovaj poznavati bolje od svih onih s kojima je svakodnevno vodio duge razgovore, koji ga još i sada traže, premda ih je sve manje, a sve više, primjećuje, onih koji mu okreću leđa, ima pravo onaj, život je ispleo prekrasan iz sanjarija, iz svog mraka. Ali na svjetlu koje se rijetko prikradalo, njegove su boje blijedile naglo, tonule u vlagu zidova. Neće potrajati dugo, mislio je, tješeći sebe. Je li i onaj patio od svojih, sličnih napasti ili, izvježban do savršenstva, ništa nije osjećao od svega onoga što je mučilo njega. Nikad nije primjećivao umora na njegovu licu, a noćima je gledao tanku crtu svjetla ispod njegova praga. Za njim su krenuli oduševljeno, on prvi. K njemu su dolazili poslanici, mogao je izabrati najljepše sobe nad rijekom, a umjesto toga, on je izabrao ovaj mračan trg, zatvorio se isposnički, ne, k njemu još uvijek dolaze mlade djevojčice. A za njim, Jeronimom, krenuli su samo očajnici kojima

je govorio, i zato osjeća napast, možda onaj drugi zna za to i lukavo ga lomi svojim anđeoskim licima, izaziva radosnim oblicima, plesovima, gozbama tijela. Zato i ostaje tako mlad, usprkos godinama, samoći i izdvojenosti. Kakva je radost obukla njegove likove, nikada takve nije ugledao u vlastitim procesijama, nikada na licima svoje braće, i gledajući unatrag, nije imao dana kao onaj drugi. Njegovi su svi dani tekli jednako. Stario je sporo sa svojim licem. Boja njegove kapuljače, odložene na pokrivaču, njegova lanca za pojasom, boja pločica na kamenu podu, sve je bilo crno. Onaj tamo, okružen ružičastim licima, crvenom odjećom, bijelim krinovima, plavetnilom neba, tamno zelenim krošnjama, ljubio je prirodu, želio ženu.

An-ge-li-co, lagano je ponavljao to ime, oblik ti je pobijedio duh, s tvojih neba prskaju obećanja, vjera s divlje uskomešanih tijela anđela. I kad su mu umirali najbliži on je i dalje mirno slikao, kad je groznica tresla njegove udove, prišao mu je krug dječaka u taktu plesa i blago mu otirao vlažno čelo. On je pak poznavao beznadna neba, prazna, velik strah, od spoznaja preostala mu je patnja, čelo mu je isušilo, nije bilo ruke za njegovu noć. Uronio je u ovaj svijet zla i muke da bi na kraju podlegao svojim slutnjama. A kad ga je onaj jednom zapitao da li pati, sve je patnje već odbolovao prije i ostao ledeno miran na njegovo pitanje, bez odgovora, bezosjećajan, protumačio je sebi onaj drugi. Kad ga je najviše trebao čak mu i to dao na znanje, onaj mu nije prišao, misleći da sam može izići na kraj sa svojim utvarama. I njegove su patnje, za onoga, bile hinjene, utvare, i kad je na rubu svoga pakla uspravio svoje tijelo, naišao je onaj smatrajući da vidi sveca ili heroja.

Zeble su mu noge, gledao je svoje ruke, promrzle, gole, mršave, tijelo svoje golo kao misao, očima mjereći prostor oko sebe. Gole grane jabuke dirale su prozorsku dasku, daleko nebom prošla je sjenka krila neke ptice. Začuo je zvono koje je usmrtilo tišinu. Snage da završi svoj govor obrane danas nije imao, papir se slabašno bjelasao na već tamnu rubu stola, bilježnice su bile razbacane uokolo po stolicama. Razodjeveni bog na zidu bio je već sav u mraku, ali i zatvorenih očiju Jeronim je mogao vidjeti njegove noge i nehotice ih uspoređujući sa svojima. Onaj je imao pocrnjele od jednog davnašnjeg požara koji se zbio slučajno. Godine su prošle, jedino još taj poluoprženi lik gleda njegovo slabašno tijelo pod pokrivačem, ne osjećajući kako zebe, kako mu drhtaji izbijaju iz zubiju. Očekujući pročišćenje, neku novu objavu, očekivao je da svakoga časa uđu u njegovu sobu, da ga netko zazove po imenu i odvede. Tako je i zaspao.

Druga slika

Vrtom su sjene još zadržavale svoju dužinu, stabla su ratnički osovljena trajala. Osjećali su godine, svak na svoj način. Jedan je očekivao s nestrpljenjem podne, da prođu ovi sati šetnje, razgovora ili šutnje, već prema tome s kim je hodao, da pređu ova lica, da sretne ono jedno koje je očekivao i koje je, u suprotnosti s ovim mjestom, ovim stablima, ovim zidom, predstavljalo otvoren vidik, nebo, liniju. Drugi je već stigao do kraja jutra, ništa više ne očekujući, godila mu je ova hrapava kora stabala, osjećao je dosluh sa svojom prirodom kroz ovo sporo, teško proticanje sati. Jeronimu je laknulo kad je poslanik otišao konačno nespretno se pozdravljajući. Nakon žučljiva razgovora dobro je šutjeti malo s ovim koji, hodajući uz njega, ništa nije očekivao, ništa nije rekao, ništa učinio. Odjednom blijedim Angelicovim licem brzne ljubičasto svjetlucanje. Pogledao je za poslanikom i kao da se probudio sada, ovog časa, kao da je razumio ovo što se oko njega zbiva.

ANGELICO: Rekao sam ti jednom, sjećaš se, od sebe samoga, od vlastite borbe, bitke koju vodiš, past ćeš. Čuo sam što govori onaj, ne vjerujem u tu izdaju, hoće te namamiti, žele da povjeruješ, traže tvoju slabu točku, da te onemoguće, oslabe, da popusti tvoja željezna volja, žele te omekšati.

JERONIM: Čujem nešto šapću da su i tebe zvali, da si razgovarao s njima o meni.

ANGELICO: Prijateljski.

JERONIM: Ne razumiješ taj jezik a njime se koristiš. Opasno je to. Što su ti još rekli? Što traže?

ANGELICO: Zanima ih što misli svjetina, ne ja.

JERONIM: Ali ti si mi najbliži, znaju to, ti znaš što činim noću, kako hodam, znaš za moju nesigurnost, moje namjere, čitao si sve knjige koje su spaljene prošli mjesec, po mojoj naredbi, svi su poslušali, jurnuli gotovo i sami u plamen, sve bi učinili...

ANGELICO: Nekolicina, da se ogriju...

JERONIM: Čuo si moj razgovor s poslanicima francuskoga kralja, znaš više od onoga što oni mogu i slutiti.

ANGELICO: Ponavljam ti, njih zanimaju osjećaji masa a ti, ti samo utoliko ukoliko možeš djelovati na njih, na njihovo mišljenje, koliko možeš služiti njihovim interesima, koliko se tvoj program budućnosti podudara s njihovim namjerama. U protivnom, posve će te spriječiti, isključiti, ne žele da govoriš umjesto njih ili čak protiv njih.

JERONIM: To što govorim program je sačinjen ne za određeni trenutak, određenu skupinu koja će se u zgodno vrijeme okoristiti bilo čim sebi u korist, ono što iskazujem iskazujem svima, bez obzira gdje oni stajali i što imali.

ANGELICO: Nikad nećeš shvatiti. Zaboravljaš, ili ne čuješ, ili to ne ulazi u tvoj osušen, bolestan mozak. Nikada nije bila utvrđena povijesna misija te tvoje svjetine. Tvoja duša pati od odsustva konkretna sadržaja. U tvojem projektu koji može biti i projekt vlasti, oni su toga svjesni, i zato te i traže, nedostaje jedan važan član: potvrda. Što ti daje tu sigurnost budućeg svijeta? Sve može biti i drukčije. Može i ne biti. Jedina osnova za sigurnost koju ti nudi tvoja knjiga, neće biti ni saveznici, ni vjernici, ni tužitelji, ni branitelji, danas, nego budućnost koja se pretvara u tlapnju tvojih ćelija i ćelija tvoje glave, jednako. Samostalnost i suverenost, maločas sam te slušao, prazni su pojmovi, apstrakcije, u tvom slučaju. I onaj s kojim si maločas govorio, to zna. Potrebni su ti vjernici, koje gubiš, sistem moći, to što ti nudiš ono je isto što u svojim krunama nose tvoji protivnici danas, sistem, razvijen sistem kontrole i zabrane. Premalen je tvoj ulog, Jeronime. Ne, ne prekidaj me, misliš da ne znam ništa o tomu. Možda ne bih smio znati, ili ne bih smio govoriti o tom jer je i to opasno. Samostalnost se oslanja na organizaciju, to ti govori jedan bezopasan, jedan slikar samo, slušaj, i ja znam prednosti borbe sa sobom, a to mora da je odlika proroka. Teatralno se ponašaš i habit ti je smišljen potez, i kapuljača i boja. Propovijedima misliš djelovati, govorom, pa to je smiješno, kako možeš biti tako naivan? Ni ti, ni ja, svim svojim skalama boja, svim svojim bezbrojnim svjetovima, proljećima, nježnostima i radostima ne mogu djelovati, mogu tek stvoriti maleni dio sreće. Tvoje su ideje već zastarjele, ti živiš u jednom starom svijetu, mrtvom. Ne vidiš li to? Mrtav si već odavna, Jeronime, zašto ti uopće i govorim? Budi i nadalje vladar siromašnih, živi sa svojim iluzijama, koje te usrećuju i usmrćuju, dobit ćeš i ti uskoro naredbu odozgo, ali u njihovoj nemilosti past će tvoje »ja hoću«, jer griješiš. Samo je jedan tip moći. Postoje mnogo značajniji zadaci od ovog koji ti sebi postavljaš. Tko će izvršiti izmjenu ne znamo ni ti ni ja. Oni koji će se roditi rast će sa sviješću, sa znanjem o tebi kao nesretnom slučaju.

JERONIM: Ne tražim nikakvu moć, tražim razloge, smisao i svrhu.

ANGELICO: Kroz nepostojeće?

JERONIM: U zabludi si, u zabranu. Tvoj je govor iluzija premda me želiš uvjeriti da je ne vidim. I tvoja platna iluzija su, zamućuju, zamućena su, kao što si mi i sam rekao, ne od mojih, od tvojih snova, od željezne agresivnosti moćnih. Vlastitom disciplinom bježiš u takozvanu slobodu koju sam sebi stvaraš. Koji je tvoj ulog? Neke knjige treba, i bolje ih je spaliti jer su pune nedoumica, sumnji, s neizvjesnim i nerazjašnjenim treba prekinuti. Vjerovati u zakon računa, riječ znanja. U borbi koju vode samo dvojica ti si isključen kao razlog, kao i ja.

ANGELICO: Ali ja neću biti u službi vraga, hladan i nemilosrdan. Ja ne želim biti proklet od sebe samoga, ja ne tražim rat sa samim sobom, moji su likovi uspravni, utvare, kažeš ti, a tvoja je svjetina na koljenima, ali će se uskoro i ona podići, ali tada, čuvaj se. Nalik si onima s kojima ćeš sutra možda već ići pregovarati, od iste stvari sačinjeni ste, psuješ da ih upokoriš, pališ da tebe ne zapale, šibaš da ne bi oni podigli šibu na tebe, lukavo, kažnjavaš sebe da bi spasio druge, ali i ti sam znaš da lažeš. Čeka te papinski progon, konačna kazna, i to znaš. Svrha i razlozi o kojima govoriš ne trebaju ni tebe kao žrtvu. I bez tebe kotač će se okrenuti.

JERONIM: Kao što tebe trebam, ali na mojoj strani, tako i mene trebaju ovi danas, možda ne mene, nego moju smrt, ali je trebaju, i to moju, ne samo moj život. Možda i jesam samo sredstvo, ali neophodno.

ANGELICO: Kako me to trebaš Jeronime? Na mjestu gdje stojim nježnost je i ljubav, prevelika, a to ti odbacuješ, tvojim umom struji misao, smisao koji smatraš da si pronašao, ali jesi li siguran u taj smisao? Znaš li da li je isto vladati i označavati put, metode vladanja? Jesi li doista uvjeren u ispravnost mišljenja kroz sheme, zaokupljen apstraktnim općečovječanskim problemima?

JERONIM: Govorim o stvarnim ljudskim zabludama, krvi, zlu, grijehu...

ANGELICO: Ne videći da postoji i druga strana, da život ima i jedan nasmiješen obraz i da se i s preostatkom svjetla ćelije može uspaliti veliki, istinski plamen duha. Ne znaš, isto tako, da treba znati propustiti trenutak koji smatraš presudnim i pravim upravo zato da bi ga jednom, možda kasnije, imao, zadobio, shvatiti ga samo, kao izazov ništa više. Pobijedit će onaj koji preživi, Jeronime, ne koji prvi juriša. Ali i ti si svjestan, siguran sam da uz ideje postoje i odnosi. Kažeš da me trebaš, očita je tvoja potreba i ne znači da te ja ne čujem, o itekako dobro te čujem ali ostavljam te, moram te ostaviti samoga, jer si to već prije mene izabrao, taj svoj put, ti si mogao sam i sad moraš to moći. Ulog za koji pitaš jest uzajamnost, tvoj je ulog premalen, nikakav.

(*Pri posljednjim riječima Angelicovim, ulaze glasno poslanici s vojskom, prilaze im i grubo odvlače Jeronima, prijeteći:* »Trebao si doći, oglušuješ se na pozive koje ti šalju, donose, stići će te kazna, na sebe si navukao velik bijes«.
Angelico ostaje u vrtu, šetajući. Pijev ptica postaje glasan, sve glasniji, hladno sunce prodire kroz oblačan siv dan.)

Treća slika

Šetao je lagano, uza sive, hladne zidove, fascinirale su ga reljefne izbočine, zaobljeni kameni obluci, raznolikih oblika kojima je neki slabašan, pa odjednom nagli sunčev trak ocrtao zonu skrivena mraka, igrajući se brojnim motivima, zidovi su se pretvarali u

majstora fantastičnih prizora, grafički elementi linija ostavljali su guste tragove. Tu je vjerojatno, s tih linija, iz tih prizora svakodnevno, promatrajući kako se mijenja kameni krajolik jutrom, podnevom i s večeri, nailazio na tajnu svojih blistavih predjela, snovite poetike kamenih blokova i neprimjetno, godinama, stvarao svoj vlastiti stil. U kamenu je bloku nalazio potrebni mir, izazovni nemir, već prema satu dana. I groteskni insekti znali su iznenada zaparati klisku površinu i dah smrti ponekad s večeri osjećao se kako mili kamenom kao đavolja duša sjene. Možda je i onaj drugi, prolazeći istim putem godinama, pred tim kamenim blokovima razmišljao, uživao možda u tom nasljedstvu vremena i od njega pomalo i neprimjetno uzimao njegovu hladnoću, nepropusnost i čvrstoću.

Na kraju zida zasvjetlucalo je žuto. Prepoznao je oblik svoje želje, ne, bila je stvarna, žena, njegova vizija i san, tijelo i radost, Albertina, vidio je njene ruke koje su se učas stvorile pred njim, samo ruke, željne i plahe, podignute do njegova lica. U svjetlosti hladna sunca pričinjale su se nestvarnima, ruka kipa, bez tijela, samostalno su živjele. Tražio bi u snu te ruke, to je bila ona. »Ti si najbolje što je moglo sada k meni doći« – riječi nisu bile njegove, bio je to njegov san. »Samo sada?« Ipak je dakle to izgovorio on a ona je čula i odgovorila. »Lice ti je kao u izgubljena sina, a tu je hladno, dođi da te ugrijem«. Glas joj je zvonio, kristalast, nalik podnevu, točan, šiljat. Znala je oblik svoje želje. »Dugo me čekaš?« Njen je glas bio radostan, svjež, kliktav.

ANGELICO: Dugo. Predugo. Možda jednu, možda stotinu godina.

ALBERTINA: Opet si razgovarao s njim? Spremaju mu, čujem, smrt, ali bojim se za tebe. Postao si šutljiv, na tebe djeluju njegove riječi, predugo ste zajedno, više nisi onaj kakva sam te srela, upoznala, nedostaje mi tvoja nježnost, nalazim te hladnih očiju. Postaje mi hladno. Rekao si jednom sve bih ostavio i krenuo s tobom, pokupio svoje zlatne boje, otišli bismo zajedno, ma gdje. Sada si i ti u ovim sukobima, upleten, osjećam to, govore da i tebe ispituju.

ANGELICO: Tko ti je to rekao? Ne budi dijete koje svemu vjeruje, ni meni nemoj vjerovati. Uvijek sam volio tvoju razumnost, neobičnost. Drugačija si od ostalih, želim saveznika u tebi.

ALBERTINA: Samo to? To su muške odlike, ja imam vrelu krv, lakovjerna sam, hoću ti vjerovati, slušaj moje usne, ne, gledaj moj vrat... ali kao prije... svi tvoji likovi imaju moj vrat, sam si rekao. Kad odlazim, ostaje s tobom, kucaš u meni.

ANGELICO: Riječi iz knjiga govoriš... život je nešto drugo. Iza nas su smrti, ispred nas su smrti... slušaj tišinu, budi sa mnom, šuti sa mnom, slušaj tišinu...

ALBETINA: S tvojom samoćom... Reci još te trebam...

ANGELICO: Koliko istih riječi u tako kratko vrijeme! Kao da svi znaju tek nekoliko riječi koje neprestano ponavljaju, s vremena na vrijeme... i to ih čini sretnim... trebam... trebam... Od jednog do drugog kraja svijeta sve su žene iste kad govore volim te, trebam te, želim te...

ALBERTINA: Voliš li me još, Angelico? I kad nisam tu?

ANGELICO: Znaš, na onaj svoj način...

ALBERTINA: Nikad ne odgovaraš na to jedino moje pitanje, ali govoriš lijepo, znam, laži su, ali lijepe...

ANGELICO: Malo tražiš, samo je nagon u tebi.

ALBERTINA: Nekad ti je bio potreban taj moj nagon, ne razum, tražio si me divlje...

ANGELICO: I zvijeri koje slikam imaju osjetila.

ALBERTINA: Ali ne i pamćenje, iskustvo.

ANGELICO: Što imaš od toga?

ALBERTINA: Od sjećanja čini mi se odsad ću živjeti.

ANGELICO: Bar to imaš.

ALBERTINA: Bolestan si, Angelico. Ovako još nisi sa mnom govorio. Što ti je rekao onaj? Zatrovao te, posivio si u licu, ostario u času. Njega su odvodili kad sam dolazila,

čekala sam na uglu, djeca i žene vani vikali su od oduševljenja: »Smrt proroku, spalite lašca«, odjekivalo je trgom. Ne patiš valja od iste bolesti?

ANGELICO: Umoran sam, Albertina, beskrajno sam umoran, ne znam više gdje stojim, ne znam što je dobro a što zlo. Budi dobra danas, ne ispituj, čut ćeš što ti kažem, vjeruj, čut ćeš odgovore.

ALBERTINA: Ne znam čuti šutnju, priroda se glasa, govorio si... a danas spominješ vjeru... Ne laži, Angelico, zatravio te je, opčarao. I mene je htio svojim činima... klečao je preda mnom, davno, u svojoj ćeliji, dolazila sam k tebi.

ANGELICO: I to mi danas kažeš?

ALBERTINA: Klečao, molio me da ne odlazim, tražio me, uvjeravao kako mu jedino ja mogu vratiti izgubljenu vjeru, objaviti istinu, govorio o nekom djetetu...

ANGELICO: Vratiti izgubljenu vjeru? Kad je to bilo?

ALBERTINA: Davno, Angelico.

ANGELICO: A ti ga nisi poslušala?

ALBERTINA: Letjela sam k tebi, isto kao i danas, čekao si me, željno...

ANGELICO: I ostavila njega, povjerovala meni...

ALBERTINA: Ti si bio onaj koji je u meni otkrio ono čeg ni sama nisam bila svjesna, toliko strasti, nježnosti, dušu moju rastvorio si...

ANGELICO: A njega si ostavila tamo, iza zida, zepsti, sanjati tvoje ruke, tvoje tijelo, slutiti tvoje majčinstvo, poštovati te daleku, šibati druge šibajući sebe, čekajući čudo, sveticu...

ALBERTINA: Potocima strasti napojih te. Zašto pričaš o njemu? Užasno je, strašno njegovo lice...

ANGELICO: Sada, poslije svega... ožiljci... A prije, kakvo je bilo prije? A um, kakav je on bio? To ne možeš vidjeti. Čega si se uplašila? Istine? Njegove strasti, možda je mogao dati koliko samo smrt, ne žena, može ponijeti?

ALBERTINA: O čemu govoriš? Tražio si moje dlanove. Zidovi tvoji puni su gomila ruža, već su se skoro i osušile, ali ja sam ti donosila mladost, svježinu, sve te godine...

ANGELICO: A što si dobila?

ALBERTINA: Željela sam začeti, dati djecu, umjesto toga ti si mene želio kao dijete i tako sam ostala. . .

ANGELICO: Neplodna, suha obilježba moje mašte, dok te njegovo tijelo tražilo. Laž, obmana, sve te godine bile su. .

ALBERTINA: Angelico, stvorio si najljepši od svih svjetova, potreban svima, došli su k tebi, imaš sve. . .

ANGELICO: Sve. . . samo u mogućnosti to je zanimljivo. Zbiljski, onaj s cvjetnih livada nikad nije postojao, ali cvjetne su livade istina, traume jednog mladića odnio je velik plimni val i ostavio prazan žal zato ga je i mogao napučiti ljepotama koje je izmislio, bilo je mnogo slobodna mjesta. Ali hajdemo, hajdemo lijepoj laži, to je život, nikad te nisam imao kao čistu želju, kao onaj drugi. I opet pobjeđuje nezavršena igra kolebanja, kosi padež života, kolosalna zabluda. Bila si dio njegova pakla, i da si tamo ostala, možda bi nas zaobišao najopasniji vijek obilježen njegovim imenom.

ALBERTINA: Ti danas govoriš samo o njemu.

ANGELICO: Jer ga više nema, osjećam to, izgubio sam njega danas. Zauvijek. Plaši se onog koji ti se sada sveti, tek sada, tebi i meni, i svima, a ja ne mogu shvatiti više ništa od svih priča, od svega što mi je govorio, od ove diplomacije, lukavosti, pretvorbi, ja više ne razlikujem zbilju od privida, moji su živci danas rastrzani. Bolje da ne slušaš ovaj smušeni govor, ovaj tragični kraj dana. Vjeruj u moje slike, u moje sne, oni ne prolaze, uvijek će ostati tu, na mojem zidu i dolazit će k njima, uvijek će buditi nešto, razvijati, biti. Hajdemo, pjevat ćeš mi ja ću ti se diviti kao ovom slabom suncu koje ti ruke čini prozračnima i lijepima. Treba se vratiti obliku jačem od snage duha. Prezamoran je bio ovaj dan, otkinulo se nešto. Nešto teško, nevidljivo, palo je danas, ovdje, i to će, znam, trajati duže od mojih cvjetnih brežuljaka i ostati zabilježeno u ovim zidovima, kao njihov razlog, ali to neće osjećati. Nije to niti važno. Jedino za mene. . .

ALBERTINA: Uzmi me, ponesi, kao nekad, pjevat ćemo vesele seoske pjesmice, ne budi tužan, i ulične pjesme volim, volim smijeh, i ti ga voliš, bit će nam toplije, ovdje je ipak odviše sumorno. Grane su gole, dolazi sat šetnji, a tada te obično gubim. Požurimo!

TREĆI ČIN

Prva slika

Udaranje kišnih kapi pretvara se u šum kiše. Prostorija još nije potpuno u mraku. Kasno poslijepodne ovoga dana presijecaju pruge kiše koje zidovima rišu zmijolika bića. Kroz otvoren prozor, pod naletima vjetra povremeno lijeću papiri kao bijele ptice. Čuje se ključ u vratima. Ulaze dva redovnika koji vode Jeronima. Jedan odlazi uskoro, drugi ostaje s njim, prilazi prozoru, zatvara ga, ali jedno drveno krilo popušta, ostaje poluotvoreno. On izlazi pa se opet vraća, donoseći vrč s mlijekom i stavlja ga na stol, odmičući papire, bilježnice, kupeći ih s poda i stolica. Priprema svijeće. Baca suho cvijeće u košaru. Jeronim, umoran, baca se u stolicu, uzima vrč s mlijekom, ali ne pije, vraća ga natrag s vidljivom mukom i gađenjem.

JERONIM: U ovom času vidim jednu dugu prošlost do ove strasti. . kao pruga, tanka pruga svjetla, vidiš, tu na zidu, presijecana kapima. Volim kišu, uvijek sam volio samo kišu. U njoj su bile kose djevojaka, ona je mirisna, ona je tiha, blaži ožiljke, ona može biti snažna, može prijeći tijelom i odnijeti, iscijeliti sve boli ranije. . . Ona ima nečujnu dušu, dušu glazbe, ona odgovara mojim otkucajima, ona plače sa mnom, ona se zna tako teško svaliti na tebe, otplaviti sve, počistiti za sobom sve zemaljsko. U zvuku riječi već postoji na svoj osobit način. . . Hrani, plodi, uništava, pomaže, sve može biti, čudesno za sobom ostavlja tišinu, odlazi negdje gdje je prava postojbina odistinski. Nju sam imao uvijek, blagu i divlju. Kad zanoća, bilo bi dobro, zdravo, otići pod ovu jaku kišu, otplaviti. . . biti ispunjen. . . ona će naći pukotinu, i najnevidljiviju i tiho kliznuti njome, do dna. . . s njom nisam sam. . . . sve može ispuniti jedna mala okruglina. . . kap. . . Ne, ne pali svijeće još. Ovako vidim sav promašaj mojih molitvi. . . stari su se molili kiši kao bogu. . . promašaj uzdanja u mudrost i vjeru, dostojanstvo. Slobodna volja.

(Redovnik prilazi drvenom križu nasuprot Jeronimu, paleći svijeću koja treperi slabašno, miješajući se s polumrakom). (Nakon šutnje),

JERONIM *(nastavlja);* Neću opržiti stopala kao ovaj. Ako i jednoga dana otvore stranicu pisma koje nikada neće biti uručeno onomu kome je namijenjeno, neće pročitati, neće shvatiti ovo stoljetno tlo, neće rasvijetliti ovaj mračan duh, neće čuti ono što su govorila moja usta, neće svojim umom dokučiti tajnu, ili perverziju, da, koja se zbiva tu, u glavi, koja se postojano, pravilno, vrti u krugu.

REDOVNIK: Spremit ću pisma koja ste odložili, tu, u škrinju, pod rublje, i bilješke, pjesme, knjige, za svaki slučaj. . .

JERONIM: Na kraju sve se svodi na ništavan broj s kojim ništa ne možeš, na kule u pijesku koje stvaraju mase. . . Masa. . . Spaliti treba sve, bilješke, pisma, pjesme, da, naročito njih. Po njima te otuđuju.

REDOVNIK: Kako otuđuju?

JERONIM: Prave strancem. Smatraju da si to što pišeš, što pišeš kao pjesmu. Treba znati čitati. Pjesma se mora sama otvoriti, kao cvijet, list, u pravi čas, pred pravim okom.

Trudiš se, trudiš, godinama, poznaješ neke stihove, i odjednom, nakon godina, u nekom času jutra prvi put je pred tobom, kao istina, nada, otkriće, prvi put. . . Odjednom ti se otvori značenje. . . samo. . . netraženo. . . A ponekad, nikad. . . Varati znaju stihovi. . i sebe. . . spaliti. . . Da, spaliti ih treba, sve, kao što sam u sebi sve već odavno spalio. . .

REDOVNIK: Trebao bi se ispavati malo. Bojim se, opet će možda uskoro doći po tebe. Nećeš izdržati. Već je treći dan. Da, dolazila je danas opet Albertina, vidio sam je, otpratio ju je Angelico. Mislim, tražila je tebe, čuo sam neke riječi. O tebi su govorili. Činila mi se zabrinuta, blijeda, slaba, da, odjednom je oslabila, naglo. Zašto ne razgovaraš s njom? Ne dolazi prvi put. Možda je bolesna. Zašto je izbjegavaš?

JERONIM: Nije zbog mene dolazila, mislim, i nije zbog mene zabrinuta. ako je zabrinuta. . . Znao bih da je to, osjetio. Ona me se plaši. Kako i ne bi? Mnogi me se plaše. Po meni je skrojeno svako zlo, vidim i sam, nisam postao opak, ostao sam takav od prvog moga sna.

(*Uzima vrč s mlijekom, s teškoćom, bolno, ispija gutljaj, dva, ostavlja vrč, gleda neku knjigu, baca je.*)

Možda prva knjiga o ljudskom tijelu koja mi je, djedovom nepažnjom, dospjela u ruke, možda susret s prvom ženom, sledio mi je vruć dah na usnama, u mojem tijelu bjesnila je vatra, da, nisam uvijek bio mrtav, razbuktavala se noćima, rasla jutrima, a ona je nije mogla ugasiti, žena, nije je ni osjetila, toliko sam joj se otvorio da me se uplašila, uplašila se te čežnje, strasti. Ili je već bila umorna od drugog.

(*Ustaje, prilazi prozoru, gleda van, šuti, ruke ga bole, ispravlja ramena, rukama trlja leđa.*)

Zloću sam gajio kao najnježniju biljku, usmrćivao bolesne, protivio se djedovim riječima... Ubiti, ubiti, govorio sam tada i sada, ubiti bolesne i nesretne, ne ozdravljivati, spas je za ovaj svijet, govorio sam mu, obrnuto je zločin. Za to postoji samo jedan dokaz: smrt, sreća za bijedne.

REDOVNIK: Ali ne i za one druge. Brinuo si o čovjeku, o ljudima, bolesnima, savjetovao, zašto sada tako govoriš? Umoran si, ranjiv, ranjen, ispavaj se, oni te čekaju ovakva.

JERONIM: Nisam primao bolesne, patnike, slabe, bježao sam od slabih, a od njih, od njih ću jednom poginuti, znam to, osjećam to, oni su prava, jedina opasnost za mene, uvjerit će se u to napokon i onaj tu, do moje ćelije, i prići mi u času kad možda i budem najslabiji, kad možda od mene i iznude to očekivano priznanje. Možda će mi tada zamirisati Angelicove ruže, možda ću tada, tamo, kod njega, naći taj grad ruža, ne ruga i trnja, možda ću tada, tamo, čuti trube njegovih anđela. Ali ja ih nikada neću opjevati.

REDOVNIK: Njega voliš najviše, njega, još kao dječaka, a ostavio si ga vani, udaljio ga od sebe, nisi na njega pazio, i postao ti je neprijateljem, čak možda i nesvjesno uradio ti je više zla od drugih. On te i ne razumije, drugačiji je, i nije ga briga što sad čine s tobom, njega nema. One koji su krenuli za tobom ne primjećuješ...

JERONIM: I ako i dođe k meni, odbit ću ga svojom izgladnjelošću za njim. Kad bude mislio da me konačno ima kao miša u stupici, tad ću k njemu okrenuti svoj bič. I kad još posljednjim živcima budem osjećao ovu bol, nepodnosivu, idući iz podruma, kao danas, kad više ne budem mogao sabrati sav besmisao jednoga života, ovog pokusa koji

vrše sa mnom, i kad mi se konačno smuči od svega, a ruku svog mučitelja još budem osjećao kao blagu, kad se budu pozivali na moje rane, znat ću da sam sve izgubio, i tek to će biti pravi moj poraz. Upali sada te svijeće, mračno je, previše je mračno.

REDOVNIK (*paleći svijeće*): Nisi izgubio, ne možeš izgubiti, ovakvi kao ti, ne gube, gube oni drugi. Red si stvorio, istomišljenike imaš, pitanja vremena rješavaš, i svoga i budućega, istražio si osnove...

JERONIM: Duboko sam sišao, da, do dna vlastita pakla i ništa tamo nisam našao do ravnodušnost opstojanosti. Sva moja moraliziranja, sav moj nauk, sve moje muke, svi krici, nisu dolazili od boli već od bijesa, ne od brige za čovjeka, već od mržnje na njegove slabosti i kukavičluke. Postaje hladno, i ove knjige treba negdje staviti. Rok ističe, treba se ispavati. Mučenje je banalan, smiješan osjećaj, bezvrijedan. Napokon, ja sam već odavna mrtav, konačno mrtav, kao što reče Angelico.

(*Obojica zašute, osluškuju šum koraka na hodniku. Netko je zastao pred vratima, neko vrijeme tišina, potom se koraci udaljuju.*)

JERONIM: I što misle, što hoće svojim uhodama koji se šunjaju hodnicima, prevrću moje knjige, ništa ne naći, sve što sam mislio rekao sam i još uvijek mogu reći glasno... Kiša je sve jača, kako jako pada po svemu a ne boli... Ja to nikada nisam mogao. (*Šum groma, bljesak munje rasvijetli sobu*)... i nemam nikakvih osobnih osjećaja, potpuno sam običan, svakodnevan, svakodnevna siva svjetlost dana. Sve drugo lascivnost je, romantika bolesnih starih djevica zbog čeg bi ih trebalo stjerati licem uza zid i šibati.

(*Dok Jeronim govori, redovnik slaže knjige po policama, brišući prašinu, prenosi bilježnice, zamjenjuje svijeće koje su dogorjele.*)

JERONIM: Što radi sada onaj? Gleda kao i ja, kako se nebo mrači ili prekriva svoju ženku gomilama obojena praha, istražuje zakone tijela, ispituje ustrojstvo? – (*Uzima opet jednu iz gomila knjiga koje je redovnik netom uredno stavio na policu, gleda, čita, zapisuje, stavlja u stranu.*)

JERONIM: Ta poročna liječnička vještina sve će konačno upropastiti svojom iluzijom da može spoznati procese koji se zbivaju u ovoj ljusci duha, u ovoj tamnici, gadosti, s uvjerenjem, da može zadržati ili prekinuti bilo šta, oboljelo tkivo buknut će iznenada, kad se najmanje i gdje se najmanje nadaš, kao što se i ova epidemija, epidemija ovoga grada brzo proširila. Rane su sve dublje i zločin je liječiti... Sada to znam. (*Prasak groma prekine njegove riječi, potom bljesak munje, potom mrak postaje jači i udarci vjetra.*)

JERONIM: Suprotstaviti se prirodi najveća je zabluda čovjekova, pustiti prirodu da čini svoje ponekad je lijek koji mi nemamo. Najveća je zabluda, kažem, jer njega se i bog odrekao. Ali nakon što se čovjek sama sebe odrekao. Ako sam proizvod, bit ću to veći ne budem li njemu na sliku i priliku, već njegov suparnik. Jedino tako mogu posjedovati vjeru da sam jači. I ne ispitavši sve mogućnsoti, spoznao sam da uporište ne postoji, da odreći se vlastita uvjerenja postaje zakon razvoja kao i potisnuti boli, umor, budući da djelo koje pokušavaš izvesti, nije uspjelo.

(*Popio je mlijeko, već hladno, ostavio vrč, podigao papire koje je u prolazu srušio, prinio ih plamenu svijeće. Onaj drugi, nije ga ni pokušao spriječiti, ostajući sjediti, skoro spavajući u svojoj stolici. Jeronim je dugo, ljubičaste, promrzle prste držao nad plamenom, očigledno ne osjećajući topline. Tišina je kao zabačen, daleki predjel nejasno*

boljela, ali to je bio neki unutarnji slabi osjećaj. Tijelo je bilo umorno. Sjeo je teško na krevet, pokrivši noge).

JERONIM: Što sad radi onaj? Ne dolazi, nema ga. Da nije bolestan? Da ga nisu kamo poslali? Ah, ne, dolazila je Albertina. Bit će zaspao, opijen ljubavnom igrom.

(Uvukao se pod pokrivač, legao, sve ga je boljelo od hladnoće, prevrtao se neko vrijeme, šutio, a onda naglo usta, zbacivši pokrivač, sjeo za stol, uzeo pero i počeo pisati. Vitkim, jezičastim slovima poput grana svlaka, groteskním rukopisom. Mislio je sada o onima koji žive otmjeno, bogato, toplo, čiji su zidovi i svodovi prekriveni plavim ljiljanima, sobe ispunjene bjelokosti i srebrom, blagom prikupljenim s vojnih pohoda, knjigama, oružjem, rijetkim glazbalima, tajnim ormarima punima dragocjenosti. Njegovom mračnom spiljom, međutim, kreće opasna zvijer, osjeća njen zadah, miriše po krvi, umjesto meke tkanine kostrijet, umjesto krzna i puti, uzleta mašte, tvrd sjaj tjeskobna pokrivača).

JERONIM: Je li to utjeha, odgovor koji zadovoljava, bit koju sam čitava života tražio, to stanje lišenosti? Nisam li ipak ranjen ja, ta zvijer u meni, ne krvarim li to od vlastite krvi, i to stvarno *(brišući krv s ruku i papira, baca papir, uzima iz škrinje komad tkanine, obavija ruku, šeta sobom, zaustavlja se pred policom s knjigama.)* Ovaj osjećaj gađenja koji mi pričinja i sam pogled na ispisane stranice, jesam li ja tu našao razloge, svrhu i cilj, o čem sam tako uvjerljivo govorio Angelicu? Papiri... Ubijajući, usmrćujući sebe, ništa nisam uložio, onaj to zna, promatra me čitavo vrijeme, smijući mi se, pušta me namjerno samoga, on, koji s lakoćom preleti sve moje patnje, kojemu nebo nije previsoko ni središte zemlje preduboko. On može približiti rajeve. Ali, ne kajem se, i ni po koju cijenu ne bih uradio drugačije sutra.

(Redovnik se budi na njegove glasne riječi, ustaje, vraća se sa zdjelom juhe, nudi Jeronima, kad ovaj odbija, pije sam.)

REDOVNIK: Postao si krut, ubojit. To je od gladi. Tijelo mučiš. Promatram te godinama. Na učilištu lako si naučio ono što drugima nije polazilo za rukom, naročito zapovijedati drugima i sebi. Snaga ti je u djelima... i sami naslovi, »Kreposti«, »O propasti svijeta«, »Razgovori o snima«, »Vjera i povijest«, »Oružje volje«. Stekao si povjerenje mnogih. Čak i vladara. Videći s druge strane opakost, nesposobnost, pljačke, slavohleplje, postao si uzrokom straha, naravno, kad si progovorio, potom mržnje, prijetnji, sad već i optužbi. Poljuljao si povjerenje kneževa, to ti neće oprostiti. Pod tvojim okom više ne mogu dati maha svojim željama, postao si preokrutan, ne slušaš više spremno kao ranije one koje bi morao, imao si slobodu... Ali čemu sve te tvoje priče kojima si pobunio, uplašio, posijao mržnju? Što ti znače te priče o tvorcu i njegovu nesavršenu djelu, o dvije prirode? Lijepo si to mogao prešutjeti ili zaodjenuti u mudre, uvijene riječi, to barem znaš. Otišao si dva put, ne, nekoliko puta, s odlukom da se ne vratiš, i vratio si se, ne valjda zbog ljubavi prema ovom gradu. Svuda bi mogao naći zavičaj za svoje ideje, odazvao si se pozivu nekolicine. To nije trebalo. Ne pitaš mene, znam, i ne držiš do savjeta onog koji te dobro savjetuje.

JERONIM: Prokletstvo me napokon sustiglo. Paklenoga kneza stigla je kazna njegova učenja, pala je na mene ruka crkve, prijatelja, brata, vladara, ali ništa me nije zaboljelo kao ravnodušnost ovog tu, do mene, ništa uzbudilo toliko kao njegovi zidovi.

Nikamo nisam trebao odlaziti, doista, sve je bilo tu, nadohvat ruke, samo je trebalo znati uzeti.

(Skinuo je povez s ruke, ispresijecane kao kora stabla ljubičastim kolutovima. Sva tragika ljudske borbe bila je ispisana na tim rukama, apokaliptičke vizije, kakvih nije bilo u njegovim govorima, pietas očajnika nosila je natpis »Magnificat anima mea«).

REDOVNIK: Ne raskošan, cvjetni grad, Angelicova ćelija zabave tvoja je napast, i bila je to sve te godine, on je taj pravi tiranin nove vjere, ne ti, on, i uspio je s lakoćom, bez truda.

JERONIM: Darom prirode postigao je ono što nisam ja godinama kriza, meditacijama, odricanjima i traganjem osnova bića, neba i zemlje. Sve kao da ide njemu u prilog: zlato, razdor, krize, rat, stranac, polemike na učilištima Evrope, opći rat, ne samo tu, u ovom kutu zemlje. Praznina i pustinja, urodili su, paradoksalno, novim vrijednostima, onim osobnim, a ta je jednaka svetosti. I zato njegove misli razmiču stijene sobe, njegovi zidovi postaju karta zemlje, on ne misli o stvarima koje više nema, koje su se izgubile u pustinji, njemu ne zadaje problem čovjek kojeg više nema, crkva koje više nema. Umjesto toga, on ima nešto drugo, on ne misli popravljati pogreške, on ne čeka spasitelja, on ne gaji nade u nešto drugo, on ne želi preobratiti društvo, on ne šalje poruke, on ne čita znamenja. Upravo zato jer to sve ne čini, nego voli pogrešku, muku ne priznaje, igra nad prazninom, čini čuda. I nesvjesno, on čini više od svih mojih prethodnika koji su ostali bez učenika, sami, od mene koji ostajem sam, kojeg odbacuju. Samo je nekolicina, pažljivo, s interesom i znatiželjom znalca, čitala moje spise, jedan kipar, jedan slikar i jedan pjesnik i graditelj, istovremeno, proživljavajući istu sudbu, iste boli pri susretu s mojim posljednjim Sudom, i, jačajući njime svoja djela, nastavili moje.

REDOVNIK: Rekao sam ti to već prije. Mnogi dolaze, istina, samo zato da te vide, ali, to je nešto, privukao si silan svijet, pošli su za tobom, oduševljeni, trebaju te i neće te napustiti. Uspostavio si red...

JERONIM: Za kratko,. vidjet ćeš, prividno...

REDOVNIK: Primirio si ih, pokorio, sjedinio. ti si učinio...

JERONIM: Ništa ja nisam učinio što oni nisu željeli. Kao guba s vanjske strane drveta, ništa ne znam o sadržini koju čuva kora, sve dok se kora ne razbije a sadržaj ne prospe. A tad i opet neću spoznati.

(Dok razgovaraju, kiša svejednako pada, njen je šum čas glasniji, čas dosadno jednoličan, mirniji, kroz prozor nazire se treperenje svjetala grada i trga.)

JERONIM: Osjećam nježnu, pastelnu dušu, nadomak zida. Mogu čuti kako diše. Ta se duša prirodno izražavala. Život tamo teče postojanim, nepomućenim, zemaljskim redom.

REDOVNIK: Kako tako sigurno govoriš? Što znaš što se tamo zbiva, što se zbiva s takvim čovjekom kakav je Angelico? Postoji krv, žuč, živci, glava, noga, možda je jučer previše pio, možda krvari... Tako je različit, ni sanjati ne možeš njegov život.

JERONIM: Ne moram sanjati jer je divno životan, pravilan, siguran u jučer i u sutra. Dane i noći složio je u nepogrešivo tkanje uspjeha, posla, dužnosti i discipline. Ništa mu se ne može dogoditi što ne želi, što nije uračunao u svoj zgoditak, skuplja trofeje, sigurno ne pati, želudac mu miruje, ne brine o budućnosti, ne smetaju ga snovi, jer i

njih je obuzdao, jer ih živi budan. Sve je uspio... A ipak, osjećam ga... Kao što osjećam njegova vječno nasmijana lica, njegov novi svijet koji će ostati savršeno ispričana priča, savršen ukras izložen suncu.

Imaš pravo ti, ne znam ništa o njegovu djetinjem, bezazlenu oduševljenju ovozemaljskim. Dalek i stran mi je taj svijet, preblizu da mu se divim kao on, a ipak me on sam tako neobjašnjivo pogađa. Nisam ravnodušan više prema njegovim rajevima, zanosu, vedrini, ljupkosti koje plijene. Posebno ovako noću. Sam ništa nisam mogao učiniti za budućnost. Onaj je bar može nepomućeno sanjati. Malo Angelica imati u glavi značilo bi smirenje u ovom času.

(*Svojom teškom, velikom sjenom prekrio je čitav jedan dio zida, igrom svijeće koju je vjetar, naglo rastvorivši prozorsko krilo, podigao i gotovo posve ugasio plamen.*

Njegova je sjena gotovo nadstvarno ispunila svojom veličinom čitavu sobu, teško zatrpavajući sav prostor. U taj su se čas tiho, počela otvarati vrata, svjetlost s hodnika obasjala je sobu, na pragu se nazirala jedna vitka figura. Jeronim je ostao miran, nijemo gledajući lik na vratima, zastao sred sobe. Konačno je krenuo prema vratima, ali je lika nestalo a vrata su se tiho zatvorila kao što su se i otvorila. Jeronim je sad pohitao vratima, otvorio ih naglo, pogledao u hodnik i, nikog ne videći, vratio se sporim koracima u sobu).

Prozor je već sada bio otvoren i vidjela su se svjetla grada. Jedan zbunjen, uspaljen, nejedinstven grad, kako ga je Jeronim vidio, kao i čitav zapadni svijet. Jeronim je nemirno, vidljivo uzbuđen, hodao ćelijom. Očekivane pobjede nije donio onaj koji je slavno ušao u grad, kojeg su na ulasku pozdravljali i klicali mu. Tamna zvijezda koju je kao dječak sanjao, nikad poslije više, nije se nazirala na nebu i nije znao na kojem dijelu neba da je traži. Nije više zanovijetao, bunio se, prosvjedovao, opominjao, ni tužio. I potreba za umjetničkim djelima, mnogim i sjajnima, znao je, osjećao, više nije bila izraz stvaralačke snage, već ispraznih potreba za sjajem izvanjskog. Više nije vjerovao ni svojim slutnjama.)

JERONIM: Jedan nezreli papa, bez prava na vlast vlada jednim nesređenim svijetom, pa što? Crkve više nema, pa što? Čovjeka kojeg tražim nema, pa što? Ostati sam? Do kraja? Tražiti ga? Čekati da dođe? Potražiti drugdje radosti? Kasno je. Zašto brinuti o tome? I čemu biti samo ta velika smutnja, nemir, izazov? Ušutkati me treba, dobro kažu, raskolnika. Ali već i prije te osude, osuđen sam.

(*Ruke su ga boljele, ali bile su još slobodne. Sutra već možda neće moći napisati ni riječi, a možda će to željeti sutra, ili će ga na to prisiliti. Čak i ako sam to zaželi, možda neće imati snage. I poželi da njegove ruke sada, učine nešto, zaželi pomilovati jedan obraz, mek, nježan obraz žene, svjetlucav, zaželi vidjeti opet jedne duboke, raskošne oči u kojima je ugledao nadu nakon godina samoće. Povjerovao. Ostao izdan. Priljubi obraz uz hladnu prozorsku dasku i bi mu lakše.*)

JERONIM: Onom drugom izgradit će nadgrobni spomenik. I bit će tamo biblijskih likova. Bit će mu i smrt raskošna, radosna, kao i život, za njega će se oslikati svod freskama. Mnoštva će mu dolaziti na grob, paliti svijeće u cvjetnom gradu. Moja ćelija ostat će prazna, mračna, ja – kosi padež života.

REDOVNIK: Grobnice su ipak, i s cvijećem i freskama užasno hladne i nijeme, i nalik su ovim ćelijama. Tu ćete obojica ostati, usprkos likova.

JERONIM: Možda si u pravu, najposlije, svejedno. Drugim riječima i ti kažeš da je ista sudba upisana obojici u knjizi povijesti. Ipak, učit će iz nje. Ja mislim i to da ta knjiga ima boju prošlog.

(*Svijeća je dogorjela, obojica ostaju u tami, bez riječi. Čuje se još samo šum kiše i pokoja sama kap koja udari u drvenu dasku prozora.*)

Druga slika

U rano jutro kad je krenuo s Albertinom, sunce je ravnomjernom, hladnom svjetlošću, padalo po brežuljcima. Mamurnom od probdjevene noći, ova mu je svjetlost liječila vid. U ušima zvonile su mu riječi pjesmice koju je Albertina pjevala. Putem, u pamćenje urezivali su mu se plava stabla, crveni pločnik trga, nježno zelenilo stabala, prvi pupovi. Tu se osjećao mnogo bolje, kao u prostorima bajke, i da nije bilo te buke u ušima, vrzinog kola u glavi, bio bi dovoljan samo vjetar i sve bi se u času rasčistilo, objasnilo sve odjednom, jednostavno, kao što i ovaj slab trak sunca učini čaroliju sa sivim nebom. Noćašnja groznica ranila mu je um, ne štedeći ni tijelo, Ipak, krivnja koju je osjećao, bila je teža od svega. Čuo je kad su onoga odveli i kada se vratio. Nije izdržao, je li on to doista, noćas, s olujom koja je vani bjesnila, izišao, ostavio na trenutak Albertinu, došao pred njegova vrata, a vrata su se, od udarca vjetra ili nekom tajnom silom, otvorila odjednom i on je tada ugledao njegovo lice, lice strave, očajničke, sebe je ugledao, sebe kao u ogledalu, i uplašio se od samoga sebe. Gledalo ga je noćas njegovo vlastito izubijano, polukrvavo lice, izmučeno unutarnjom borbom, oluja je prolazila tim licem, mrtvim, ipak pomaknuvši nešto i taj pomak na mrtvu licu ispunio ga je užasom. Hladna nepogrešivost jednog osjećaja, vidljiva na licu strave, na mrtvu licu strave, paradoksalno, uzbudili su čitavo njegovo biće. A snaga je bila na tom mrtvom, izmučenom licu, poslije toliko noći, tolikih bdijenja, i sam se jedva držao na nogama, i sad, na svježem, hladnom brijegu, premrzlih udova, sav poguren, mršav, vretenast, ispunio se strahom: sam na tom golom brdu, s tankom prugom rijeke u dolini, izmučen, ranjen, ubijen, mrtav, s Albertinom koja ga je pratila poput sjene, spoznao je: onaj je bio u pravu, za njega je već sve bilo gotovo, za njega sada, za njega tek počinje. Albertina ga je godinama izludila svojom gladi, njegov je svijet uzbuđenje, ali mir, duhovni mir, tamo je, na drugoj strani, na ubijenom, mrtvom licu strave. Onaj drugi, postojan, negacija života, njegov suhi izdanak, nikad neće izgubiti svoje žilavo uporište.

Još sjetniji, još osamljeniji i tužniji, bespomoćniji učinio se Angelicov lik jutros Albertini. U pramenju magle, nakon zajedničke noći, kao da ga je gubila sve više, i dalje, i još, i nakon što ga je izgubila. Otjecalo je nešto nepovratno, to nešto bilo je njihovo ljekovito korijenje, ono se sada počelo gubiti negdje duboko. Nešto se događalo s njihovim tijelima. Brinula ju je njegova hirovitost, iznenadne promjene ćudi, u času je postajao hladan, vraćao se nekom svom svijetu, ne trebajući je. Lica okrenuta slabom suncu koje je na tren šiknulo iz pramenja magle, Angelico je pustio da mu i ono malo snage, kako mu se činilo, otječe iz udova. Gledajući, osjećajući zelenu vlagu, tišinu močvare, osjećao je kako svijet treperi. Zrak, voda, vjetar vrtložno će ga rastvoriti, razložiti, raznijeti i tiho, u slojevima negdje će ga valjda mir dočekati. Samo taj mir i tišinu želio je sada. Primijetio je da Albertina u ruci drži jabuku. Malo zelenkastožute zreline omeđilo je školjku dlana. U dušu mu se ušuljala tamna slutnja kraja dana. Osjećao je da se danas ni pramenje magle neće rasplesti. Osmjehnu se u mislima. Tugaljivu crtu usana Albertina protumači kao umor, sjećanje, nasloni obraz na njegovo rame. Ništa i nije mogla reći – tako ga neizgubivo čuva u sebi. I kad bi sad i znala da ga nikad više neće vidjeti, premda nevjerojatno, jer žive u istome gradu, prilaze istim ulicama, lako ga je naći, ako baš hoće, da više nikada, i pored toga, neće ovako zajedno stajati na vjetru u prohladnu danu, bilo bi dovoljno za čitav život, bez njega, bez nje.

To je zakon slobode, pomisli, divlje prirode, i zato ga volim, i kad je daleko, izvan mene, i sebe, i sviju, kad pripada nekom svom svijetu koji sam zatekla, to je zatečeno stanje, rekao je jednom, znam, ništa i sve jednom sam mu bila, zrak za let ptici, ruka pružena za pozdrav. Jer, već jedanput, ranije, otpozdravio je, kad se najmanje tomu nadala, najmanje očekivala, bilo je to njihovo veče, bila je tad najsretnija, a on to nije mogao saznati, oprostio se s njom, premda su i opet bili zajedno, poslije, otišao tada zapravo, od nje, poljubivši joj prste u rukavici. Nije čuo zov u njoj, ili nije mogao.

Gledao je jabuku u njenoj ruci, sjećao se djetinjih dana, jabuka koje su visjele preko visoka zida u susjednu vrtu. Te jabuke koje nije mogao doseći, zato je i naslikao prvu, mamile su ga, drugo ga je plašilo. Raskošne sobe u koje je, mnogo kasnije, bio pozvan radi svoga izvrsnoga dara, kako rekoše, plašile su ga svojim prostorom koji je bio ispunjen stvarima kojima nije znao namjene, prepuni zidovi, niše, kipovi, ukrasi, odbijali su ga. Volio je prazne sobe već tada, i ne sluteći da će jednoga dana izabrati prostor u koji će se zatvoriti, prazan prostor i napučiti ga svojom prirodom.

Nije se želio osvrtati. Pramenje magle postajalo je sve gušće, bilo mu je tijesno, u njemu su blijedile slike prošlosti, draga ženska lica. Bolno mu je u sluhu odjeknulo krilo neke crne ptice u letu. Gledao je taj niski let, gotovo je dodirivala tlo, nizak luk zatvorio je udolinu, zaustavivši se na slaboj grani u močvari, kao svome kraju. Spojio je visinu i tlo. Čitav je prostor ispunilo i dovršilo se u tom letu – tek jedno krilo. Stalo mu je sjećanje na jabuku. Odmora nije našao danas, niti ovdje. Čitavim mu je tijelom prolazio olovni umor, penjao se sve više, ne dolje, lagano ga uspavljujući. Zrak je mirovao. Onim slabim preostatkom svijesti učinilo mu se da će ovo mirno podne dugo potrajati. Blaga svjetlost milila je Albertininim rukama kao odlivenim iz jednoga komada. Jednostavno isipiti poput te svjetlosti iz magle, bez ostatka, trebalo bi... Kad bi mogao izabrati taj nagli, niski let, ptičje krilo, samo, bez ptice, nebo bi preletio najkraćim putem a iza njega ostao bi luk u nečijem oku. I smirio bi se na najslabašnijoj grančici. Vrijedilo je sav taj put prijeći, čitav, s vremena na vrijeme razmijeniti se za nešto malo udarca o tlo, kao nešto malo zabluda, korisnih laži, ženskog tijela, kao ovoga tu, topla i prisna... i konačno... kapitulirati pred jednim golim stablom, koje još nije ni propupalo, niti neće, nikada, jer je mrtvo, mrtvo od vlastita otrova koje je puštalo godinama, pred jednim mrtvim licem, zatajiti onog drugog u sebi, kao što je i Petar zatajio onog drugog. Ovaj put prije sunčeva zalaska. Nešto malo od sive svjetlosti dana još jedino zadržati, ovaj slabi trak sunca, zraku koja mili Albertininim licem. Da nije bilo pijevca svijet bi još mogao živjeti neopozive, svete riječi, zemlja ozdraviti. Ovako, odluke su donijeli drugi, zatajili. »Povukao me je za sobom«, reče. Albertina ga, ne pogledavši, upita: »Što? O čem govoriš?« »povukao, nastavi Angelico, premda ga nisam zvao, ni trebao, ne dolazim, zanijemio sam, a ipak, tamo sam, s njim, i sa mnom se događa sve ono što i s njim, čekam ipak njegovo priznanje, čekam da prekine borbu, jer stablo mora pasti od vlastita crva koje je u sebi hranilo svojim otrovom. Dovršiti se mora spor između njega i njegove prirode. Jedan, davno, točno kaza: »Đavo ne sjedi skrštenih ruku kad se napadaju njegova djeca«.

Iz daljine, iz grada, oglasila su se zvona, brežuljci su vraćali odjekom. Mora učiniti nešto prije nego završi dan, prije no što zavlada posvemašnja šutnja, zna to. Možda je u tome smisao zamisli o stvaranju prošlosti koja se zapravo povijesno nigda nema nego zadobiva. Činiti mimo svih uvjeta, neopterećen zbiljom, ili, kao što je onaj običavao govoriti, pitati iz perspektive što je moglo biti umjesto onoga što je bilo. Naposlijetku, otkrivene kao ni skrivene vrijednosti ne mijenjaju ništa s našom ulogom koja se stvara nezavisno, najčešće, od svih naših stremljenja, nauma, želja, krikova ili uzvišenih radosti... od vlastitih riječi biti opijen, ugrijan, izdan. Ostati nijem?

ČETVRTI ČIN

Prva slika

(U okrugloj dvorani, okruženoj stupovljem i galerijom, na drvenim sjedalima i klupama ukrug sjede promatrači, jednako u skupinama na galeriji, muškarci, žene, netko je doveo psa, on mirno sjedi nasred dvorane, za dugačkim stolom sijeda lica porotnika Vijeća, svečano odjevenih. U dvorani vlada rumenkasta izmaglica. Izvana dopire žamor svjetine koja nije mogla ući.)

PRVI: Kad prizna svoju krivnju...

DRUGI: Sveta i neopoziva bit će naša odluka.

TREĆI: Kad se pokaje...

ČETVRTI: Zemlja će ozdraviti.

PRVI: Vlastitu pogrešku

DRUGI: Pogreške...

TREĆI: Oslobodit će i druge.

ČETVRTI: Bit će opomena svima koji se pobuniše, na njegov poziv.

PETI: Neće trebati više bdjeti... motriti na zmiju koju smo dugo grijali u njedrima.

PRVI: Koban bijes stišat ćemo.

DRUGI: Opasnost je predstavljao, ne, bio je opasnost. Već i njegov glas dovoljan je, način kako gleda, njegovo druženje s nevjernicima.

TREĆI: Okrutnosti kojima je plašio, smrtne užase prizivajući i posljednje koji će doživjeti bljesak ubojita oružja, ono što će se iz tog roditi, sve to smislio je kako bi vlastitom vlašću svrgnuo one koje smatra krivcima, pravim krivcima za sve zlo i nesreću, za svu bijedu koje su tu i koje će doći.

(Ulazi Jeronim, spora koraka, u pratnji dvojice što ga pridržavaju.)

PRVI: Poslušajmo obranu.

DRUGI: Neće biti obrane, on to izričito želi.

TREĆI: Opet tražiš nesreću. Pobunit ćeš svjetinu protiv nas. To želiš?

ČETVRTI: Mnogo je znatiželjnika, ne više onih koji će poći za tobom. Svoja si vlastita sjenka, i shvati konačno da više ne predstavljaš opasnost.

PETI: Nalogu se našem ni pozivu nisi odazvao. Ni pokušao sebe obraniti, pitali smo, slali glasnike, očekivali javno pokajanje, priznanje...

JERONIM: Vaše glasnike primio sam. Ipak, trebali ste potražiti bolje od onih čestitara...

PRVI: Podsmjehuješ se sudu.

DRUGI: Istinu bi trebalo govoriti, pokajnički, više nema vremena, dugo smo čekali.

JERONIM: Prekratko. Ponijeti svu istinu – pa tako sam i trajao.

DRUGI: Živio, hoćeš reći... i to i ne tako loše... premda smišljenim siromaštvom i lažnim moralom, da pridobiješ masu...

JERONIM: Želim još samo mira, spokoja...

TREĆI: Na priznanje čekaju oni koje si obmanuo, pazi, neće prema tebi imati više milosti nego prema bilo komu drugome, premda su ti bili prijatelji i odani...

DRUGI: Ovi vani, čuješ li, traže tvoju smrt, ne mi.

JERONIM: Čuvajte se čestitara, past ću, u ovom smrtnom času dana želim još samo da prestane sva briga oko mene. Da, upozoren sam, shvatio sam, evo me, moja je odanost čista i velika prema pravim stvarima, i takva je i moja misao. Ne, ne želim reći da sam prav, odbačeni su i bolji od mene, da, od takvih kao što ste vi, ali nisu nam uloge jednakim mjerilom izmjerive. Ako greška jest negdje, u mojim je maštanjima, unutrašnjoj riječi, ona je upozorila, ona je moja zastava... Tražili ste da kažem svoje mišljenje o istini, obnovi, slobodi. Natjerali ste me sami u opasnosti, na mene pustili svu silu zavidnika, lakovjernih i prijetvornih.... Nisam pobjegao nego se prihvatio teška posla. Zabraniste mi potom ono za što ste me upotrebili, da, poslužili ste se sa mnom a ja to nisam shvatio tada. A kada jesam, nisam mogao odustati, nastavio sam put kojim sam krenuo, bez obzira na cilj koji je daleko...

TREĆI: Priznaj, dakle...

JERONIM: Neću dvaput reći. Uspomenu na sebe ne želim sačuvati. Ništa ne želim ostaviti što bi vas moglo podsjećati, nije mi stalo, to bi značilo tek živjeti kao posljednji po vremenu. Posljednju zraku svjetlosti, mrtvu zvijezdu, vi ćete vidjeti, ali morat ćete bdjeti u mraku, to većem, što će doći poslije te razorne svjetlosti – i to će biti užas, strašnije od moga kraja...

TREĆI: Ili se brani, ili priznaj, ne poriči...

JERONIM: Ne vjerujem u takve zaklone i ne želim sebe zaštititi. Iako ste se vi dobro zaštitili i udarate iz svoga zaklona, ipak će jedan bojni konj opet riješiti sudbinu ovoga grada.

PETI: Od tvojih je proricanja, tvojih slika, sumnji, zagonetki, ne od rata, došlo zlo. Onaj koji je došao k nama, a ti u njemu vidiš opasnost, došao je kao prijatelj, radi opće koristi. Onaj kojeg smo izabrali bio je najbolji i dokazao to, kao i svi drugi, i oni su dokazali, i opet ćemo ih izabrati, ma što ti govorio. Nećemo buduće nesreće. Proričeš... A jesi li ti siguran i po čemu, odakle znaš? Jesi li istinoljubiv, ili lažac? Varaš... Jesi li razumio znakove koje pokazuješ? Znaš li kakav je početak kraja? Kakav je uopće taj kraj i gdje je početak? Uvijek si govorio da je to grijeh, mrak, svjetlosti si se klonio a štitio se mrakom. Zapisivao si samo nevolje i zla, podsjetnik za grijeh, trebalo bi te zvati. Ne shvaćaš da sve zlo što je počinjeno da je počinjeno radi neke koristi? Nisi proricao korisno, istinu vjere. Slobodu si ugrozio, nisi razumio znakove koje si vidio. Zadatak koji si trebao izvršiti bio je znati prošlost i predati je, ne budućnost. Igrao si se proroka.

JERONIM: Prasnaga radi uvijek na isti način. I ništa drugo nisam činio nego tražio znanje o tomu kako ona radi, kako djeluje, kako se zbiva proces vremena, kako i čime je moguće izmjeriti prostor. Možda otud moja smjelost da govorim o tomu kako će djelovati u budućnosti, posredno. Pokušavao sam razumjeti prošlost, počinjena djela, upravo iz ulomaka slika događaja, ne apsolutno ni nužno, preko tajna znanja, dakle, mogao bih i nezapamćenu povijest znati, u sadašnjim događajima prisjećajući se prošlih. Ali, od budućih događaja najteže je znati buduće želje, strasti, odluke i njihov smisao...

TREĆI: Ali ne i imati sigurnost budućeg.

JERONIM: Govorim o sigurnosti koju stekoh od povijesnog iskustva.

TREĆI: Dva su nam govora, dva jezika, različita imena...

JERONIM: Samo jedno ime treba znati, pravo, a to je ljudsko djelo. O tomu sam govorio, o ljudskim djelima, o mijenjanju ljudske prirode...

DRUGI: U zlo, grijeh, iz grijeha i zla... Slike su ti mračne... i djela... sličnija strahu nego ljubavi... i tvoje lice...

JERONIM: Samo lice, drugo niste vidjeli... slike...

TREĆI: Premda si ga vješto skrivao. Jalov si pijevac, tek se gluhi mogu tvojim okom zanijeti. Oni bar ne čuju tvoja lažna obećanja, okrećeš glavu od njih a govoriš im, a oni žele, tebe, takva, hoće vidjeti ono što ne mogu čuti, svi su ti vjerovali, i prevarili se. Zavodiš, obmanjuješ, smrti nosiš, ali to znaš, to jedino znaš, u sebi duboko toga si svjestan. Groblja rastu oko tebe čak i bez javna sprovoda. Đavoljeg pomoćnika ne trebamo. Odriješiti treba tvoje pojaseve, skinuti ti mantiju, oduzeti knjige...

JERONIM: I neće vam pomoći, jer i bez svega ovog, imat ću više ... ljubav onih gluhih o kojima ste govorili... Ni knjige mi više nisu potrebne... A đavo, đavo je u vama, i vidljiv je... Ne čitate ništa godinama, a i čemu? Vaši govori, službene gozbe, iskazi, lažu. Vi vidite drugotne uzroke, ne istinu, bit stvari vam je zastrta... sporohodnim svojim umom ne stižete slijediti moje slike, kako kažete, ta sve se već dogodilo... u slikama... proročanstava starog vremena. Pa kako vam je prošlost savršenija od budućnosti, a nekad je budućnost bila časnija, izvjesnija od ove sadašnjosti, ne nalazite veze, ne vidite odnosa, ne uviđate da i kraj može doći sam po sebi, bez mog ili bilo čijeg prizivanja... Možda i jesam jalov, i ništa ne ostavljam, ali jednoga dana ovo što je sada učinit će više, učinit ću jednoga dana sumnjom svojom sadašnjom, mrtav, više nego vi... da, jer jedino od sumnji nisam slobodan...

PRVI: I sada prijetiš...

DRUGI: Nećemo te dugo slušati... takva budućnost ispraznost je.

TREĆI: Tvoj govor nema snage, mali si prorok, mi smo...

JERONIM: Podigli nasipe, ali rijeku nećete odvratiti od njena toka... Možda i jesam suho, neplodno stablo, bez krošnje, zakržljalo i krivo, stojeći u sjeni, primajući jedino od hladnoće zvijezda, ali i ta zna biti toplija od onih kojima se vi grijete, stablo na surovu tlu izraslo...

TREĆI: Tamo gdje se gasi sunce, gasi se ljubav... i život...

(*U dnu prostorije, crvene sad od sunčeva zalaza, prolaze tanka, vitka tijela žena, to su sjene žena, odjevenih u prozračne haljine, svilene, višebojne, žene nose zlatan nakit, čuje se njihov zvuk u prolazu, prilaze bliže, sada to više nisu sjene, nego žene koje su ušle izvana, približavaju se prvim redovima, sjedaju na prazna mjesta uz muškarce, tijesno se priljubljuju stegnima uz njih, grle im ruke, ramena, diraju kosu. Približavaju se Jeronimu, dodiruju ga usputno, nesvjesno, i odlaze.*)

JERONIM: I ovo sunce mora zaći uvečer da bi ujutro još sjajnije, još krvavije izašlo, to je unutarnji zakon prirode koji se ukazuje... i to mrtvo stablo...

(*Dok govori, prilaze mu dvije žene, šire ruke i obgrle ga, poput stabla, oslonjene na nj, izdignutih vrškova nogu, kao da se žele uspeti gore, njegovim tijelom.*)

... i to mrtvo stablo živi, i ono je dio te iste prirode, ali mrtve, nežive, rekli biste vi, ali ne, jer nije priroda samo ona preobilna i divlja, zanosna i topla, proljetna, bogata, nego i ona druga, suha, sušna i neplodna, tvrda kora stabla...

TREĆI: Bolesne i neplodne treba ubiti, govorio si...

DRUGI: Mrakom se hraniš...

JERONIM: Uzalud svjetlost jer ne razaznajete... Ne razumijete znakove...

PRVI: Tvoje utvare? Sam si, zar ne vidiš, protiv sviju, uskoro...

JERONIM: Nisam ni želio, ne mogu biti sâm drvo života.

DRUGI: Druge si odbacio, udaljio se, kratak ti je korak.

JERONIM: U dubinu, žilom srčanicom stablo je prodrlo i tu živi, podnoseći mraz i sušu, živi obrnutim kretanjem. Sve je u pravilu vida.

TREĆI: U tvojem slučaju u ne-vidu, pogrešci vida.

ČETVRTI: Uzalud ti je govor. Tamo daleko, u tvom gradu, podigli su se protiv tebe, razbili tvoje prozore, izbacili tvoje stvari, razdali tvoje kipove i knjige, pobacali, zapalili ono što nitko nije htio uzeti. To je istina, opasnost o kojoj si govorio, koju si vidio, a jesi li to vidio? Ali opasnost se svalila na tebe, ne na nas, kako si prorekao.

TREĆI: Iza tebe gola su brda i ovo svjetlo, ovo sunce ubrzo će zaći...

JERONIM: Svjetlo grada koje se gasi vidim. Ali sutra...

TREĆI: Nadaš se?

JERONIM: Nemam želje dočekati sutra.

DRUGI: Vremena nemaš, da i želje imaš...

ČETVRTI: Mogao si, spoznavši tajne sile, zakone, pravila...

JERONIM: O čovjeku i prasnazi mislio sam.

ČETVRTI: Ali protiv njega radio... Mogao si osigurati i sebi najbolje mjesto čineći to drugima kojima si bio potreban, koji su do vlasti došli tvojom pomoću. Svojim znanjem mogao si veći ugled steći i uspješno dovršiti, ostvariti svoj mladenački zanos. Ali prišao si nevjernima.

JERONIM: Jer takvi vladaju...

ČETVRTI: Držao govore za očajnike... i slabe... umjesto za vladare ili učenjake...

JERONIM: Jer slabi i očajnici vladaju... strašljivci...

ČETVRTI: Doživio osudu mnogih...
Ne zaboravi, od tebe su očekivali čuda...

JERONIM: Nije mi dano činiti čuda, poklanjati čuda... Vjera se ne stječe čudom...

ČETVRTI: Da si htio dati to što si znao...

JERONIM: Utvrđujete činjenice, ogrćete se njima iz straha da se ne vidi vaša gola duša, prazna... ogrćete se kao žena odjećom- ali ja vidim golo tijelo ispod... i ono toplo... Da, ne bojim se reći to. Nećemo biti istina, ni vi ni ja. Istina je to da je moj korak malen, a želim dalje, ne, ne tražim ništa, ništa neću zadržati, zavičaj, vladara, ni grad. Ne idem od svoje tamne prošlosti, od sjajna mladenačka sna, kako vi kažete. Patos nadgrobnih govora oduvijek sam mrzio, sve velike govornike prošlosti od kojih sam učio o vjerskim ili političkim istinama. Njima i vama ostavljam spomen govore, pogrebne svečanosti, smrad slave.

(*Dok govori, podiže se vjetar i suknje žena bliže vratima nadimaju se, crveni, plavi, ružičasti, ljubičasti svileni baloni. U zraku struji zlatni prah. Jeronimu se javljaju Angelicove slike i one rastu, rastu prekomjerno, ispunjavajući površine zidova posvuda uokolo, on ih vidi, kako plove nad glavama prisutnih, ružičasta, blijeda lica mladih žena, krošnje pune plodova, fontane, fazane živih boja, staze pune cvijeća, cvjetove, krila anđela, trube, ptice.*)

JERONIM: Pomozi mi, Angelico, zavolio sam te lijepe priče svijeta, tiha imena stvari, blijeda imena na tvojim slikama. Pomozi mi sada... ali tvoje slike ipak brzo nestaju, jača je ploha zidova, vidiš, znaš li to, i sve je lijepa laž, privid... tako potreban meni sada...

(*Slike se povlače, uranjaju u zidove inenada kao što su se i pojavile. I vjetar je stao, istovremeno*).

JERONIM: Kao da su to bile tek sjene... žena... cvijeća... ptica... tvoje lice...

PRVI: Odbijajući razgovor s nama sebe si osudio. Skupa je tvoja mantija, skuplja od naših krzna, prijetit ćeš i gol...

JERONIM: Svijet nisam razumio, nego samo znakove... Razumjet će možda oni koji će doći... poslije....

TREĆI: Nismo jedinstveni, ali pokazali smo dobru volju, a ti niti to, odbijaš i obranu...

JERONIM: Drugdje trebat će se boriti.

TREĆI: Gdje? I tko?

JERONIM: Na vama je red.

TREĆI: Tajne više nema. Činjenice i iskustvo došli su na mjesto koje si ti napučio tajnama. Svijet je zaokupljen sobom, svojim krizama, svojom vlastitom tamnom stranom, koga još zanimaju tvoje prijetnje? Ako pogledaš stvarnost, činjenice, i sam ćeš morati priznati da si pogriješio. I u dubini duše ti si već i priznao sebi, sam znaš gdje i u čemu. Nisi donio potrebnu nadu, čuo želje ljudi. Ne, ti si prisluškivao, odavao ono što si ćuo, prokazivao i predskazivao, igrao tuđim kartama, varao, izazivao nedoumice i buduća zla.

JERONIM: Da bi, kada dođu, manje pogađala.

TREĆI: Upleo si se u državničke poslove. Što? Mislio si da ćeš ti učiniti ono što ne mogu ni oni, što prelazi i tvoje i njihove snage, da ćeš učiniti neki skok, zaokret, da ćeš svijet skrenuti s njegova puta koji je, kao što si i sam govorio, zacrtan. Mislio si da ćeš riječima, da će one same, vući sudbonosne poteze? Kad su mislioci i fantaste, što je na kraju isto, pokušavali biti kormilarima, laćajući se umijeća upravljanja, u koje se baš ne razumiju i uza sav trud i marljivost koje u nj ulažu godinama, nije im uspijevalo, nisu ga mogli svojim spekulacijama savladati. Jalove su to spekulacije. I kad su to činili, uvijek su bili od koristi neprijateljima a prijateljima na štetu.

ČETVRTI: Nisi sišao k nama, ostao si gore, zatvoren u svoju ćeliju.

JERONIM: K meni su dolazili.

PETI: A ti si kovao urotu, i najboljeg si odbacio, prokazao. Ali on nas je i upozorio.

JERONIM: O komu govorite?

DRUGI: I tako si na kraju ti izgubio. Premda tvoje metode ostaju, jer o metodama će trebati razmisliti, one same nisu za odbaciti, ali koji će se njima sada okoristiti... ništa ne treba odbaciti kao mogućnost...

JERONIM: Krvnik će učiniti svoje, bez obzira na upozorenja, čak i ako nad svojom glavom, pod svojim vratom vidi nož, on neće shvatiti, neće vidjeti, i dalje će činiti svoj posao, predano, savjesno, bez kolebanja, točno.

TREĆI: Kao što si i ti, predano, savjesno i točno molio, na zajedničkim molitvama, uz zvuke korala, ali ne istu molitvu, ne radeći na istoj stvari, štoviše, produbljivao si jaz. Nisi očekivao da će tebe prvoga stići kazna? Ušao si u zabranjenu zonu, pobunio se

protiv onih koji su te čitavo to vrijeme podržavali, branili, pa čak i protiv onoga si se okrenuo u čije si ime neprestano govorio, kojeg si zastupao. Imamo tvoja pisma.

JERONIM: Pisma? Nikakva pisma nisam nikom uputio.

TREĆI: Ali si ih pisao. I ona su tu. I njih nam je poslao onaj koji živi do tebe, ali slučajno, ne znajući što je u njima. Prije tri dana dobili smo pismo.

JERONIM: Klevetnička, prijetvorna lica vidio sam prije tri dana. Nije istina što govorite, izmislili ste ta pisma da me zastrašite.

PRVI: Sve ćemo zaboraviti, prebrisati, dovoljna je tvoja riječ priznanja komu služiš, jasno, bez okolišanja, kojoj vlasti se pokoravaš, za koga radiš, svjetini bi trebao reći kako jedina, najveća opasnost...

JERONIM: Nikome više nemam ništa reći. Sve je ovo teatar u kojem smo mi sami sve, oni koji čine igru, koji je pišu, koji je promatraju, i sami iznosimo svoje geste. Ali to što nas razlikuje ipak ne možemo iznijeti kao te geste.

DRUGI: Odbijaš naš poziv, spretno izmičeš, odbijaš suradnju, pa čak ne priznaješ da je suradnja potrebna, ostavljaš pitanja iza sebe. Ne bi trebalo potcijeniti pokušaje s druge strane, te geste, kako ih ti nazivaš, jer kako drugačije znati što hoćeš ako to ne pokazuješ? Pa i sam si uvijek gorio u žaru vjere, sad si u ratu, najprije sa samim sobom, i već je to tvoj poraz. Unatoč razlikama raditi na zajedničkoj stvari, trebala bi biti naša zadaća, to zaboravljaš. Ti si pak sve putove za sobom zasuo, i to trnjem, a nas ubjeđuješ da smo podigli nasipe, učvrstili obrane, pa što nam drugo i preostaje?

JERONIM: U ovom svijetu svaki korak nešto znači. Ne sumnjam...

TREĆI: Nisi više tako siguran, maločas si rekao da si jedino u sumnji slobodan. Nisi više siguran kao onda kad si stvarao tabor, vlastitu stranku koja se sada digla protiv tebe, kad si gore od najgoreg u ovom gradu uveo tihi rat. Nečasne su ti namjere. Kakva nova vjera, novo znanje, nov svijet? A što je s ovim?

JERONIM: Pogrešno čuste moje riječi.

TREĆI: Pogrešno si govorio.

DRUGI: Prve riječi obrane.

JERONIM: Tražim samo da mi ostavite mir. (*Čuju se glasovi izvana.*)

TREĆI: Uzbunio si duhove... stvorio čete neposlušnih, samozvano propovijedajući razjedinjenost. Ali, spriječit ćemo te tvojim vlastitim riječima, riječima iz tvojih pisama. Izdao si najbolje, zavadio, podijelio riječ i djelo, kako si se tako zabunio? Ali nećeš zavladati. Stojiš na raskršću, vidiš? Čuješ li? One vani zanima kako ćeš izaći, kakav ćeš biti na kraju, samo predstavu žele, da mogu kasnije pričati, priču žele, ne tebe, tebe oni ne trebaju i ne spominju, ali to i želiš, kako si rekao, pa eto ti tvoje predstave, igra se s tobom igra, na daskama si čitava života...

JERONIM: Jedino što želim sada se događa. Samo da se još ovo prejako svjetlo ugasi. Tek zrno svjetla bilo bi dovoljno. Ovo je prejako svjetlo i ništa se ne vidi.

TREĆI: U zagonetkama govoriš. Svjetlo je potrošeno, Jeronime, sunce danas ranije zalazi.

JERONIM: Već sam to jednom čuo.. uskraćeno je uvijek ono što se prejako želi... od silne želje umire.

TREĆI: Što nisi umio uzeti, uskraćeno ti je. Tako su ti jednako bili uskraćeni i dodiri, tijelo, žena, pa i samo nebo, zato i jesi izmišljao čudesa, da bi u nešto vjerovao, gledajući

oko sebe prazninu, u sebi prazninu, strašću proroka, fanatično uvjeravajući druge da bi sam mogao povjerovati...

JERONIM: I to sam već jedanput čuo, negdje...

TREĆI: Vlastitu ugroženost potisnuo si slutnjama. Sve je projekcija tvog bolesnog uma. Za čovjeka nisi ostavio mjesta. Na tvome putu on je bio jedina greška, s njom nisi računao, ali s greškama se i ne računa: u središtu tvoga svijeta je ništica, jer si zaboravio najvažnije, čovjeka kojemu moraš služiti, kojega moraš slušati.

JERONIM: Pokuda za čovjeka to je što sada kažete, što o njemu govorite, kako o njemu govorite, govoreći za drugoga.

TREĆI: Od ništica izgradio si veliki sjajan sistem, zvjezdani sistem i išao k njegovu značenju. I sistem je postepeno rastao, vidjeli smo, počeo se prelijevati i ti si izgubio jasna značenja, izgubio se; time bi sebe mogao obraniti, kad bi htio.

JERONIM: Nemam više šta obraniti.

TREĆI: Potrošio si sve svoje riječi, to je istina, kao što je istina da si ostario, vrijeme ti je isteklo sada.

JERONIM: U ovom besmislu, na kraju, na što se svodi ovaj dugi, spori hod, ova duga, spora priča koja traje među nama i ide mračnim hodnicima, u krugu? Nezaustavljivo se i moja sudbina kroz isteklo vrijeme javlja meni samom kao sjajan ishod, iskoračenje. Nije ni trebalo tražiti ništa, sve je bilo nadohvat, tu, od samoga početka, a ja sam se kretao u krugu. Osluškivao sam jedan disaj, treperio pri svakom koraku, zid je otkucavao, svojim bilom odgovarao na moje kucaje, a ja sam pomislio da on meni odgovara, da me on čuje, jednostavna je istina bila tu, zvijezde su me prevarile, ne, moje oči, prevarile su me, potkupile um. Ali, trebalo je da se to dogodi. Da se dogodi to najveće čudo, o kom nisam govorio javno, da me napusti, da me svi napuste, ispražnjenom od smisla, pa da spoznam...

TREĆI: Prema odluci suda... kriv... kriv... kriv.. simptomi bolesnog procesa... odbivši sporazum... odbacivši pomoć... u specijalnoj misiji... zbog izdaje... ucjenjivanja... skriven plan... na kaznu smrti... smrti...

(*Glasovi izvana zaglušuju riječi sudaca. Mrak gusto pada po glavama, stvarima).*)

Druga slika

(*Podne raskošnih boja. Izvana cvrkut ptica. Kosi trak sunca ulazi u sobu rasvjetljavajući platna. Angelico i Albertina sjede za stolom. Boce, čaše, komadići platna, papiri, bilježnice, knjige, svijeće. Polako piju vino, ona grije koljena na podnevnu suncu, podigla je suknju visoko. Angelico lista knjigama. Zastaje odjednom, čita nešto pažljivo.*)

ANGELICO: Gledaj što piše tu, slušaj, »Ljubavnici se ne prepoznaju«. I dalje. »Zato što smo uvijek novo upućeni na ljepotu vječnoga«...

ALBERTINA: Svetačke riječi, »vječnost«, i razbludne, »ljubavnici«.

ANGELICO: I pri dnu, još je dodano: »Želim da otkriješ pravoga sebe«. Riječi otprije dvadeset godina. Više nego želja, zvuče kao opomena, ili prijekor... prijeteći...

ALBERTINA: Ne vidim ništa prijetećeg. Kao da nije od ženske ruke.

ANGELICO: Možda, ne, nije, taj rukopis, oštar, grub, prav, tvrd, hrapav, trag je ostavio za sobom... da otkrijem pravog sebe... on prvi nije to želio, od toga je bježao...

ali već prvi put znao sam... on je od sama sebe davno otišao. U meni je možda prepoznao svoju strast, svoju neizmjernu dušu, livade slobode, na kojima se umire, i otišao živjeti u svoj svijet. Ostat ću tamo, najokrutniji, rekao mi je, sjećam se, jedanput, bio je tada raspoložen, gotovo sretan, rijetko sam ga takva vidio.

ALBERTINA: O komu govoriš? I, tko je to napisao?

ANGELICO: Netko nepoznati ispisao je poznatim rukopisom riječi čiji smisao danas ne mogu dokučiti, po smislu, po slovu. Nogom na zemlji, glavom u vjetrovima, u sjeni zvjezdanih tijela, grleći sjene... sjećam se... našao sam ga, jednom, iznenada, kad sam se vratio ranije, jedne večeri, stajao je tamo, u ovoj sobi, prsiju tijesno priljubljenih uz grudi jedne od mojih žena, slike na zidu, zidu je predavao svoju toplinu, pritajio sam se tada, užasnut, usne su mu doticale hladan obraz mojeg proljeća. A prvu koja mu je doista prišla, noseći proljeće u tijelu, nije priznao. Volio je, tražio moje rajsko cvijeće, nabubrele crvene trešnje, odbaci tijelo žene, zaražen već žutom maglom svojih nezemaljskih stvorenja...

ALBERTINA: Zanimljivo. Ne znam o kom pričaš, ali je zanimljivo. O tom piše u ovoj knjizi?

ANGELICO: Nezemaljski oblici, glave demona, zvijeri, nakaze slomljenih udova, mrtve ribe koje se još očajnički trzaju u smrtnom grču, obješene o drvo, pijani ribiči, protuhe, slijepci, bolesne ptice čiji se kljunovi pretvaraju u velike bobe žarko crvenih jagoda. U crne kupine mraka oblačio je svoje groteskne likove strašnoga suda, palio koraljne otoke, gorjeli su crvenom svjetlošću kao krvave kupke...

ALBERTINA: Odvratno.

ANGELICO: Vidio je ratove, kugu, potop, gavranove, pantere, šakali su još lutali pustom zemljom, dimila se zgarišta, djeca vrištala bez glava, kuće su imale samo prazne duplje, mračne, kojima su gledale umjesto očiju, simboli ovoga svijeta osuđena na skoru propast. Poduzimajući veliko djelo, veliki psovač, dijabolik, pretvorio se u izvršitelja, razbijao ostarjeli svijet i, hodajući po krhotinama starog nauka, stare vjere, starih istina, prokleo i vjernike ali i ranio dušu, prokleo prošle i buduće radosti, pozdravio prvi i budući grijeh, bacio jabuku razdora, počinio stare greške, a sve to kao reakcija na okove koje je u sebi ostavio, zaboravio. Nije napadao, ne, kao što su mislili da ruši nebo, obrnuto, žrtvovao je sebe, imajući pred očima trpljenje; za spas svijeta koji drže nekolicina slabih ruku, poduzeo veliko djelo...

ALBERTINA: Ti govoriš o njemu... vidim... i ti si, vidim, na njegovoj strani, sada, baš kao što je i želio...

ANGELICO: Prošlo je dvadeset godina, i ja sam ostario, nisu bile bolesne tlapnje. Sad su glave još usijanije, loši biraju loše, bespomoćnost, lakomislenost, gadosti..

ALBERTINA: Misliš nije bio kriv...

ANGELICO: Nije bilo moguće predvidjeti ovo, a on je ipak znao, osjetio dah smrti, čuo brodolome, naslutio ustupke, praznike ludosti, osrednjost. Pitanje spasenja sad je čudo. Ako lažu govori vođa, ako lažu pokreti svjetine, ako lažu oni koji nude promjenu, čak i onda kad misle samo na promjenu a ne i njen razlog i cilj, cjelokupni sistem je bolestan, zahvaćen ozbiljnom, neizliječivom bolešću koja je počela odavna, s njim. I ne treba jedan nov zanesenjak, i najbijedniji starac u ovome gradu može znati, a ne samo

naslutiti, budućnost. I bijedan starac postao je njegovo utjelovljenje. Pokazao je put, a mi mišljasmo da ih je sve zatvorio za svojim leđima, toliko je crnila prolio svojim riječima. Sjene u kutu večeras govore njegovim jezikom. Sad bih možda, sad imam vremena, mogao pogađati koji je bio pravi. Sad možda, ali ga ne bih mogao prepoznati.

ALBERTINA: Nemaš li ti možda priviđenja? Da nisi bolestan? A sunce je danas tako divno, toplo, grije. Ne sviđaju mi se tvoje riječi. Plašim se. I tebe je zatrovao, davno sam ti to već rekla. Neće valjda nevidljiv duh, sjenka, uništiti grad? Ništa nije učinio, ništa objasnio, bio je protiv sviju, i protiv sebe, i protiv tebe, premda je spominjao tvoje ime, na kraju, pričaju ljudi, i to da su mu rekli da si ga ti izdao.

ANGELICO: Znao je on to sam i prije.

ALBERTINA: Ali što govoriš? Pa nisi ga ti izdao.

ANGELICO: Ne tako kao što misliš. Drugačije. Mi smo to obojica znali.

ALBERTINA: Svađao se, mrzio, proklinjao, zavidio. A u dubini ljubio, nakaza, kakav je bio, nakaznim svojim srcem...

ANGELICO: Slika čovječanstva, kakvi jesmo.

ALBERTINA: Nisam takva. Ni ti nemaš takve slike. Ili je nisi još pokazao?

ANGELICO: Nikad neću dovršiti ovu sliku, a on je svoje djelo završio.

ALBERTINA: Svoj život... Govore da će ga proglasiti svecem. Predlažu preispitivanje, obnovu slučaja.

ANGELICO: Ne mogu ga se sjetiti... Ne znam ni kako je izgledao, a viđao `sam ga godinama. Svakodnevno, hodao je puteljcima kojima i ja...

ALBERTINA: Ti si gledao kamen, travu, cvijet, a on priviđenja... razloge...

ANGELICO: Jeo hranu koju i ja.

ALBERTINA: Tebe je nasitila, a on je bivao sve gladniji, drugi su jeli, on ostajao gladan...

ANGELICO: Dočekivao jutra budan, kao i ja...

ALBERTINA: On sa snima, ti sa mnom...

ANGELICO: Jesi li sigurna? Ne, ne laže ova slika koja ne dopušta da je dovršim. Odnio je za sobom čak i svoj lik, sa svojim tajnama, snovima, ostavio zbilju, golu, nezavršivu, svu u nastanku, činjenice sad govore njegovim jezikom. Ali nisu proricanja, slike, koje plaše, nego su strahota, opasnost, i to je on, on pravi, zato ga i ne mogu dovršiti. Nemoguće je to staviti u jedno lice, u jedno oko.

ALBERTINA: Oko nema jezika.

ANGELICO: Imao je pravo, ljubavnici se ne prepoznaju.

ALBERTINA: Uvijek bih te prepoznala, čak i da te nikada nisam upoznala, naslutila bih da to jedino možeš biti ti...

ANGELICO: Kako je tebi lijepo.

ALBERTINA: Uvijek si mogao više, vidio više, i to uopće nije tvoja slika, ti slikaš drugačije, i boje imaš druge.

ANGELICO: Misliš? Ako je tako, onda je sve ovo što sam do sad radio, laž, lijepa laž... sva ta ljepota jest laž...

ALBERTINA: Promijenio si se, promijenio si život...

ANGELICO: Mučenja su promijenila njegovo lice i moju sliku, sve moje slike...

ALBERTINA: Danas si umoran, očajan, zlovoljan, a takav si već dugo, stvari uzimaš preozbiljno, nekad si se igrao, znao za laži ovoga svijeta, davao si nadu, lijepo si lagao, donio proljeće, rano...

ANGELICO: Sunce je zašlo ranije.

ALBERTINA: Da, i postaje hladnije, odjednom, naglo, još malo prije bilo je tako ugodno.

ANGELICO: Ne, u pravu si, ne lažu moje slike. Tu su oči plavije od tvojih, takvo plavo nema ni nebo u času kad si najsretniji, takva tišina ne bruji niti u času kada dobrovoljno sve napuštaš, i zato jer ne lažu, ne laže ni moja ruka... Jer, ja ga nisam poznavao, govorim o njemu, i taj je način mišljenja drugačiji, šutim o njemu, i to postaje ubojito za mene. Došao je iz prevelike daljine, već sada, nisam to mogao znati...

ALBERTINA: Neke stvari nikad se neće saznati...

ANGELICO: A i nesvjesno, čitav život ideš u tom pravcu. I lijepo je napisao, sa zlobom u srcu i s mržnjom, »želim da otkriješ samoga sebe«. Što bi on to želio, i čemu? Ne, meni upućeno, već na početku, ironija uma, ili prirode, svejedno, prvi on to nije želio niti smatrao potrebnim. To je on napisao da bi mene zaveo. Žrtva je čin lakši od spoznaje. Da je spoznao, žrtva bi bila suvišna. Svijetu su potrebni smiješni, ludi proroci, zato i zastajkuju na ulici, slušaju kad prolazi luda i priča. Zato ga i ne mogu dovršiti.

ALBERTINA: Naravno, eto, vratila ti se tvoja boja, to su tvoje riječi, vidiš da je on zamka, labirint. Odmah sam, videći ga prvi put znala da moram od njega pobjeći, da nije pravi, da je samo slika, okrenula sam glavu, okrenula pogled.

ANGELICO: Sa strepnjom, željom... možda... znajući da je igra već na početku izgubljena, trebala si ipak igru, voljela igru, ili se varam...?

ALBERTINA: Ne, bila sam stvarna ja, ne on, on je samo podigao vjetar koji je mirno složen kao predmeti na dnu mora, ležao negdje, na mom dnu, ali, osjetila sam isti čas vjetar varalicu, velikog kockara, a to sam voljela, ne, zavoljela, općenito, ne u njemu; bolesno je bio zaljubljen u sebe, mislim, da, u duši prazan, sav je živio izvana, svakodnevno, imao gomilu oko sebe, nije osjećao ništa, nikog, ali nije bio veliki igrač, sakrivao se iza svojih igara riječi. Ali ja sam odmah, a on to nije znao, i nesvjesno, od njega samoga primila ključ njegove enigme, i, kad je to shvatio, nije imao što shvatiti, ključ sam mu sama pokazala, pobjegao je, povukao se, naravno, pred životom pobjegao, od prejake strasti, slab, poginuo bi...

ANGELICO: Pred lijepom slikom ginuo je... nju je trebao... volio, tražio patnju... i zato je od tebe otišao, okrenuo se...

ALBERTINA: Jer je trebao sliku kakvu je imao, ne drugačiju... ili je trebao drugačiju, ali nije mogao otići od svoje svakodnevnosti koja ga je potopila... A ja sam mogla biti sve... juriti bezumno... ludo voljeti...

ANGELICO: Kao sve žene...

ALBERTINA: Baš to nije htio od mene...

ANGELICO: Ni vidio te nije...

ALBERTINA: Ali jest dodirnuo...

ANGELICO: Ne tebe...

ALBERTINA: Mogla sam davati prekomjerno...

ANGELICO: Zamorno...

ALBERTINA: Biti luda i mudra istodobno....

ANGELICO: Ali nikad mu ne bi mogla dati jedno: ono što on ne treba. Kasno je, ja više ne mogu misliti o njemu, ni govoriti. Kasno je. Nikad neću biti slobodan. Ali kad sam s njim, osjećam, kao sada, ne gubim, to je istina, iskušenju sam zatvorio vrata, ja, ne on, jedanput, ja sam prije bio taj koji je davao, a on nije mogao primiti. Ili jest? Nisam tada znao ono što znam sada: obojica smo možda, zajedno jedno znanje, jedna snaga, jedan razum, jedan svijet. Ali tebi, tebi je lako, Albertina, sve si razložila, a u meni, u meni ostaju praznine, pitanja... i tako... sve do moga kraja...

DALMACIJA, TI I »ŽARKI ILINŠTAK«

Sonetni vijenac

Pavao Despot

Iz Dubrovnika krenuh lađom i tebe spazih;
gle, pred nama je, dušo, i doziva nas Lokrum!
Do tada nikad nikog ne ljubljah tako, mazih,
zebnjom što nicala je dok šaptao mi um:

– Čuj, smiri srce svoje, jer ono sada leti,
njen prvi pogled snagu čudesnu njemu dade;
zaboravljaš da život u trenu može k sjeti,
često, kad bljesne sreća, gase se naše nade...

Prestani, o tom neću da čujem niti riječi;
njen korak ja ću slijedit i bit ću njena sjena.
U njenu krilu ja ću naći sve što me liječi,

uranjat ću, i u snu, u more njenih zjena.
U njenu znaku sve je u meni; viče, ječi.
Zaustavi se lađa i smirila se pjena.

Zaustavi se lađa i smirila se pjena,
al u meni se more uzburkalo još više;
htjedoh ti reći: – Težim ja svijetu tvojih zjena,
u tvome vrtu grana najdraža mi se njiše.–

Na Lokrumu ne skupih hrabrosti nužne za to.
– Ljubim vas! – rekoh tek kad bijasmo na Mljetu.
– Tiše... – prošaptala si. A galebova jato
o ljubavi je našoj javljalo žarkom ljetu...

Srpanj je bio, draga, starimo, a on živi
u nama mlad, pun sunca, ta u njemu te spazih!
Sjećaš se, kako ne bi, na mljetskoj dragoj rivi

poljubismo se prvi put, u stvarnosti te mazih.
U meni bukti, kliče; ljepoti ti se divi.
Dobroti tvojoj hvala što ružno sve ja zgazih.

Dobroti tvojoj hvala što ružno sve ja zgazih;
zdrava i vedra narav do riječi ne da tami...
Plahi smo, onda, naglo, u nama »crni vrazi«,
mjeseče, samo lijepo o meni pričaj dami.

Ne, ne trebaš mi, pusti; gle, isto ona žudi!
Lastovo, Korčula, Hvar vatre nam vide prve.
Usne i dojke, sve, daje mi, meko nudi;
naslade sve to veće prodiru u nas, vrve.

Tog ljeta bijah satir, a ti si nimfa bila,
od vjetrova maestral; palme i jedra sjena;
i danas, kada klonem, opkoljen mnoštvom sila,

dozivam vrijeme kojem prijetnja je bila mijena.
Gdje si sada, da l se sjećaš što si sa mnom pila;
azur oko nas, dušo, i ona sura stijena.

Azur oko nas, dušo, i ona sura stijena;
da l želiš, makar jednom, još vidjet Šoltu, Brela?
Ako te noge služe i ako nisi lijena,
Makarskoj pođi, u njoj srca nam bjehu vrela.

Na Braču pet smo dana upijali ljepotu;
ružmarin brali trkom, na vjernost smo se kleli.
Ribara i težaka mi divili se potu,
ta slika pratila je plovidbu, put nam cijeli.

U Splitu tri smo dana, a onda u Trogiru
u kojem ti si izvor nježnih mi struna žica;
u stvari, mi smo bili stalno u nekom viru,

cvrčaka gromoglasje bori se protiv tmica,
žudnju nam jača, ne da da predamo se miru.
Šum mora, bljesak sunca, i ptica, mnogo ptica...

Šum mora, bljesak sunca, i ptica, mnogo ptica,
U Zlarinu, zavičaju naše dobre Vesne;
glasnice svih čežnji naših, ustreptalih klica,
one koja odu satka muškosti kad bljesne...

Baš tu, gdje se ona rodi, prvi put te nagu
vidjeh, mila, do koljena bila si u moru;
tvoj je pokret svaki za me izazov, i snagu
vapila si, jelo moja, privini se boru.

Boru mladu koji dobi bezbroj grana, rúku,
oklijevati nemoj, daj, muke nek mi skrate
želje tvoje; ta od Mljeta žudim ovu luku...

Ne dozvoli da nam čula odustanu, pate,
gledaj, plove galebovi, kljunom rone, tuku,
neprestano nas bodre, zanose naše prate.

Neprestano nas bodre, zanose naše prate;
eno, lete put Kaprija, a neki za Žirje.
Jedan zasta, pa mi reče: – Ne odgađaj, brate! –
Na pučini i na kopnu tišina je, mir je...

I u nama, ljubavnice, zatišje je? Varka:
odoljeti ni ti ni ja ne možemo više.
Tek sad znadem da si narav vatrena i žarka,
svaku poru tvoga bića moje siše.

Tvojim tijelom usne moje i prsti – u mah;
da je soka onog sada makar jedna žlica...
Osluhnuti da je – »brže«, »jače« i tvoj dah.

Do tebe ja o strasti gotovo ništa, tmica,
o magiji, tajanstvu tijela tek malo znah.
Eros nas vodi – s tvoga upijam mila lica.

Eros nas vodi – s tvoga upijam mila lica,
i to i htijenje tvoje da mašti dadem krila,
stapanje da nam traje; na lađi bludnog vica
sve riječi naše plove... Kako si samo vrila!

Te noge tvoje duge i kosa tvoja duga,
oči ti krupne, modre, od slasti pune suza,
put tvoja kaže da si kći toplog, našeg juga,
najljepši plod si, čedo, skladnosti vjernih muza.

Pijesak, alge u igri nam; na usnama sol.
Tako, tako, vragolanko, a sad malo da te
i u moru... Bit ću pažljiv, nanijet neću bol,

Dala si mi tako mnogo, brinem, mislim na te.
Ti i more zavičajno – modri, dragi dol,
ljupkosti zov i radost i danas katkad svrate...

Ljupkosti zov i radost i danas katkad svrate,
bezbroj slika u beskraju pučine se javlja;
Dalmacijom zagrljeni, zaustavljam sate,
barem dijelić sakupiti želim onog slavlja.

Otac ti je Skradinjanin, Šibenčanka majka,
kažeš; gledam ove cure i pojmim tek sada:
podno brda Šubićevca satkana je bajka
o rađanju Afrodita, žena punih slada.

Suvišna ti ljubomora, ta nikla si tu mi,
o ljepoti ovih žena pjevat, pa bit Jobom!
Lagao bih kad bih reko da iz njih ne šumi

flouid – muškarca diže kad ratuje sa sobom...
Šibenčanke vode srca raspjevanoj šumi;
eh, da je Dalmacijom još jednom poći s tobom.

Eh, da je Dalmacijom još jednom poći s tobom.
osluhnuti, posegnuti za mrvom njenog raja.
Reci mi, da l se i ti družiš sa onim dobom;
da li se jedra tvoja zažele njena sjaja?

Na Kornatima mi smo, u ritmu hitra znaka,
blagdan za oči – preko sto otoka zove, plovi.
Sit, Jadra, Lavsa, Žut i tiha Levrnaka,
ovdje se, rekoše nam, najbolja riba lovi...

Kameni brod do broda, na jednom od njih nagi
mi pružismo se, dušo, bonaca, sunce prži.
Znam, uspomene ove i bole; manje dragi

i umorni smo, dani što stižu sve su mrži...
Najdraže ste što osta na mog života vagi,
plave ste obje, tople, izdašne zdravom srži.

Plave ste obje, tople, izdašne zdravom srži,
u ruci maestrala, ždrjebice razigrane.
Kojoj sam više vjeran, s kojom ću biti brži,
s kojom će trajat duže dan koji suncem grane?

Da li se sjećaš, draga, starice one mile,
Murterke; dva smo dana bili u njenoj kući.
Kako su njene oči korak nam svaki pile,
sjećanja svoja tka nam, najviše što ju muči...

U meni vidi sina kojega rat joj ote;
polet naš njega vapi, ta živi stalno s grobom,
otkad joj pade, sama, ne zna za vedre note,

privid je, da li – mlada druguje dječjom sobom...
Gordi se, majko, raste, a neki truju, kote:
– Obale rodne »ljubit« i uvijek biti robom! –

Obale rodne ljubit i uvijek biti robom,
to varka je, u stvari, predaja laka, pad.
Al neću, čemu dirat te tužne strune s tobom
kad potrebna si srcu mom puna sunca sad...

Biograd, Pašman, Ţuranj, Bibinje – niz koralja,
kristala puno more, sunčeva staza titra.
A ti mi, srce, posta glasnik što nemir javlja,
dosad u tebi nije svirala ova citra!?

Tek kada netko reče: – Zadar je na vidiku! –
u meni burno more; gle, bezbroj griva! Rži
konjiću kojeg tražim, povedi nas na siku

gdje ljubav samo vlada i sunce vječno prži.
Moj otac, Zadre, bješe odan tvom gordom liku,
tebi; gle, tvoja ruka sve moje niti drži.

Tebi; gle, tvoja ruka sve moje niti drži,
u krilu tvome, Zadre, mladost je oca moga...
Jer ljubi te i pjeva pjesme ti zdrave srži,
tuku ga, s tvoga praga tuđinska tjera ga noga.

Ljubavi, da li suton ovakav igdje biva
i da li sunce igdje pjesmu ovakvu sklada?
Nemoj još, sunce, zaći, kao da moli riva,
grimiz nek traje ovaj, svjetlost nek dalje vlada.

Oprosti, draga, što ti poklanjam pažnje manje
i što mi misli plove daleko, tih sam s tobom.
Biva to tako često, kad naviru nam sanje,

Života dragih bića mi postajemo robom.
Pričaj mi, Zadre, naše i oca moga tkanje;
onda je bilo tako, a sada sam sa sobom.

Onda je bilo tako, a sada sam sa sobom;
još jedan privid, Zadre, dalje od gorkih ura.
Tjeskoba ti na licu kad zboriš teškim dobom,
romanski apetit, sramna la strada scura.

Donat! U zemlji našoj takvoga zdanja nema,
okrugla crkva, ljeti »glazbene večeri« pruža.
Kamen tvoj pamti vrijeme surovih anatema,
umjesto toga danas vrtovi žarkih ruža...

Stošija, južnije malko sveta je Marija,
čuvarice žive tu našega srebra i zlata.
A u sredini FORUM... Raskošna, topla arija

gradom se širi,lete slobodna, sretna jata.
Srce se krili, tijelo zemlja mi grabi, drži;
more me tješi, srpanj i dalje žari, prži...

More me tješi, srpanj i dalje žari, prži,
a ja te ljubim, ne dam te, evo i drevni Nin!
Divovi tu su rasli – tuđinu sve to mrži,
kolijevko slavna, tvoj sam, ponosan na te, sin.

A onda Vir, pa Molat, Silba, te Olib, Pag;
ljepotu ovog kraja, galebe, širi, javi...
Poleti, pođi tragom što nizao ga mag,
ostani ovdje, draga, tu gnijezdo svoje savi.

Čuj, zovu nas, trebaju nas, pitome modrine,
utihnuti neće krošnje Dalmacije rodne...
Zaboravi za trenutak sve što dušu brine;

osluhnimo, usred srpnja, primoštensko podne!
Gdje si sada, reci da li moglo bi nas dići
ono što je prošlo; žive slatke, tople riči...

Magistrale

Iz Dubrovnika krenuh lađom i tebe spazih;
zaustavi se lađa i smirila se pjena.
Dobroti tvojoj hvala što ružno sve ja zgazih,
azur oko nas, dušo, i ona sura stijena.

Šum mora, bljesak sunca, i ptica, mnogo ptica,
neprestano nas bodre, zanose naše prate;
Eros nas vodi, s tvoga upijam mila lica
ljupkosti zov i radost, i danas katkad svrate.

Eh, da je Dalmacijom još jednom poći s tobom,
plave ste obje, tople, izdašne zdravom srži;
obale rodne ljubit i uvijek biti robom

tebi; gle, tvoja ruka sve moje niti drži!
Onda je bilo tako, a sada sam sa sobom;
more me tješi, srpanj i dalje žari, prži.

JEDNONOŠCI

Toma Podrug

NAJKRAĆI PUT

Trčiš na svaki njihov poziv.

Jednom te poziv iznenadi u Rio de Janeiru. Obučeš se i trkimice se uputiš na daleki put. Biraš najkraću stazu. Pentraš se preko ograde neke vrtne gostionice, pa te neki gost začuđeno pita »Zašto se toliko mučiš kad imaš cestu?«

»Ovuda je nakraći put!« odgovoriš mu, pa se onda uzvereš uza zid i hodnikom ravno u kuhinju. Tu promiješaš gulaš koji čeka onaj gost i odeš k prozoru. Ugleda te kuharica pa te nutka jelom: »Pojedi, put je dalek!«

»Nemam vremena!« odgovoriš joj.

Razmičeš rešetke na kuhinjskom prozoru, skačeš s njega na popločani trg... I sve tako trkom do Solina.

Onda se popneš na rub visokog krovišta svoje rodne kuće i gledaš ispod sebe bezdan. Rukama se grčevito držiš na oluk. Htio bi onima dolje, koji poput mravi vrve ulicama i trgom, doviknuti što te je natjeralo na rub krova. Iako su toliko udaljeni i usitnjeni ipak ti je stalo da čuju tvoju poruku.

I dok se odlučuješ viknuti, ćutiš da se netko iza tebe libi. Uplašiš se, a i ja sam protrnuo, da te taj koji iza tebe šuška ne gurne u provaliju.

MEĐU ZIDOVIMA

U zgradurini, u kojoj ste zatočeni, neprestano bezbrojni čekići udaraju u dlijeta nastojeći što prije probiti zid. I ti si uspio nabaviti čekić i dlijeto, pa si se zgurio uza zid da svrdlaš svoju rupu. Predahneš kad ti onemoća i utrne ruka. Legneš ispod duplje, guraš prste u nju pa u tom zadovoljstvu učas zaspeš. Ali te iza sna trgnu bezbrojni udarci iz susjednih soba. Odmah se laćaš čekića i dlijeta.

I tako iz noći u noć, iz godine u godinu. U proljeće želiš ugledati lišće, a s jeseni plodove. Zima te vabi snijegom, a ljeto svojim svjetlom. Mami te nada i oblik.

Kad ti ugase svjetiljku, pipkaš svoju rupu i vrtiš je dok te ne svlada san. U tom mraku udaraš i u prste, pa jaukneš, ali ti stražar onda kundakom lupa u vrata prijeteći ti, da će ti oduzeti čekić i dlijeto.

OGRLICA

Brojni znatiželjnici žele što prije preći tu planinu da iza nje vide tu dugo pripremanu za vas dobrobit. To si često i ti pokušavao, ali su te brojni bunkeri, bodljikava žica, struja, stražari i uhode vraćali natrag. Stoga si skovao plan da ih nadmudriš.

Ukrcaš se u autobus koji vozi u gradić što se smjestio na kraju te planine. Šuljaš se kroz njegove uske i brojne uličice, bježiš uhodama. Pješice se vraćaš, pa ondje gdje je planina najstrmija, počneš se uspinjati. Tu vlast ne poduzima nikakvu zaštitu, jer vjeruje da se uz te klisure nitko neće uzverati.

Dogodi ti se kao u snu! Začas se nađeš s druge strane planine.

Zagledaš se u nekakve prazne kućerine, zjape poput lubanja bez vrata i prozora. Odvojene su bodljikavom žicom jedna od druge, nagnute su, pa se odjednom počnu ljuljati poput jedrilica na uzburkanom moru. To te njihanje baci na neki goli brijeg. S njega u nizinskoj goleti vidiš puno malih jezera, poput lijevaka napunjeni su zelenkasto-prozirnom i jezivom vodom koja svrdla sivi lapor-mrtvo kamenje. Neki ljudi u oklopima i crnim maskama, sa željeznih brodica bacaju u njih sjemenje.

Kako si se zagledao u te spljepačke oči-jezera, ćutiš kako ti ona usisavaju vid. Pa kad ti se sve smračilo, odbačen si na nekakve žice. Na njima te ukoči bol, jer su sve te žice prošle kroz tvoje tijelo, pa te sapeta, s drugim tijelima podižu uvis, kao da od vas znatiželjnika nižu ogrlicu.

ORKESTAR

Iznenadilo te je kad je dirigent usred izvođenja 105. simfonije vašeg vladara štapićem prekinuo izvedbu i uperio ga ravno u tebe koji sviraš violu d'amore. Valjda je to bio neki znak za tvoje kolege. Najprije te napadnu svirači viola: »Ti se s nama nećeš da srodiš!«

Zaprepašteno zuriš u njihova gudala koja su se u te uperila poput mačeva. A kad dirigent mahne štapićem, načinivši nekakav krug po zraku, i bubnjari, i violinisti, i violončelisti, i trubači, onaj koji sjedi uz orgulje, pa i ona koja svira harfu i obou, skladno, kao da su to dugo uvježbavali, viknuše:

»Ti se udaljavaš od našeg zacrtanog cilja!«

Tada bubnjar udari svom snagom u sve bubnjeve kao da želi ražestiti članove orkestra. I, zaista, oni se okomiše na te zvižducima, vikom, fijukom, neki čak počeše zavijati kao vuci, a drugi zalajaše poput pasa.

Ti gledaš u dirigenta s nadom da će svojim štapićem prekinuti tu nesnosnu buku koja te je postupno satjeravala u tvoj instrumet. I kad si se sav uvukao u svoju violu d'amore, čuo si u njezinoj šupljini zov tvoje majke koja je umrla ravno prije 27 godina. Vidiš kako je služi vaš umrli književni velikan. Tek kad je oprao suđe, tvoja mu majka donese na tanjuru jelo. On najprije duboko udahne, pa onda izdahne, kao da se sladi svojim umorom.

»Kad to pojedeš, obriši prašinu sa svih predmeta!« zapovijedi mu tvoja majka koja se uputila pisaćem stroju.

Čudiš se, jer je tvoja majka za života bila nepismena.

»Sine moj, što ti je?« urazumljuje te majka, »ne dopusti da ti itko oduzme tvoje mladenačke ideale!«

KOMARAC

Htio bi usnuti, ali ti komarac zuji kraj glave, slijeće ti na lice i sisa krv. Budi te nesnosan svrbež. Pališ svjetlo, sav razjaren, neispavan, spaziš krvopiju na zidu. Složiš ručnik i svom ga snagom gađaš. On bježi, a ti čekaš da opet sleti.

Bacaš ponovno ručnik na komarca, a on opet izmakne. Ti za njim, a on u zahod. Zatvaraš vrata, pališ svjetlo. Gađaš ga, hvataš u zraku, plješčeš rukama ne bi li ga samlio dlanovima, a on tako spretno izmiče kao da ti se ruga.

I kad si ga ipak uspio udariti dlanom da padne na tlo, koprcajući se nožicama, i upravo kad ti je radost obuzela cijelo biće što ćeš ga pritisnuti tabanom i vidjeti samo mrlju svoje krvi na podu, on odjednom podiže glavu i upita te tužiteljski:

»Zar ti stvarno misliš da sam ja komarac?«

To te toliko uznemirilo da si uranio na iskopine bivšega grada. Diviš se amforama, ćupovima, zdjelama i starome novcu koje iz zemlje vade pažljivi arheolozi. Četkicama ih nježno čiste. Milina ti ih je gledati kako brižljivim rukama nježno dodiruju te predmete, kao da ti miluju tvoje prošlo lice.

I upravo kad želiš izustiti riječi oduševljenja suvremeniku koji uza te korača, počne ti u ustima rasti nekakvo divlje meso. Mahnito ga čupaš. Vadiš komad po komad. Pljuješ ga. Trgaš ga prstima kao mahovinu sa spiljskog svoda. Noktima stružeš te izrasline koje se razvlače poput janjećih plućica.

Svu tu tvoju muku s uživanjem gleda tvoj suvremenik.

»Znam što si htio reći«, izusti porugljivo, »ali, zapamti, sve ovo iskopano ometa naš napredak!«

Tek po glasu prepoznaš da je tvoj pratilac noćašnji komarac!

IDITE U PUSTINJU

Prostorija u kojoj ste zadržani puna je rupica u sastavcima između zidova i poda. Neki među vama stalno stoje kraj njihovih otvora. Ponekad se i zalete do sredine prostorije, ali se odmah trkom vrate rupicama. Kad su kod njih, onda mašu rukama, prijete gospodaru koji bi mogao svaki čas ući u prostoriju. U njoj je izvrsna akustika, jer su nekada davno tu snimali klasičnu glazbu.

Stoga čuvari rupica neprestano zirkaju po zidovima, stropu, pogledavaju i u sastavke dasaka na podu, ne bi li spazili kakve prisluškivače. Zato i ne govore naglas. Na pitanje uvijek nešto promrmljaju. A kad je netko jako zahvatio ključanicu i odlučno otvorio vrata, svi čuvari rupica gurnu glave u njihove otvore, jer znaju da tako ulazi gospodar.

A vi koji niste htjeli u rupice morali ste ići živjeti u pustinju. Dali su vam po jedna seljačka kola s konjićem i dugu zmiju koja vam je imala pokazivati put. Nisam ni doznao, a ni vama nisu kazali tko vam je to darovao, ali su vam neki događaji jasno pokazivali od koga dolazi ta milostinja.

»Ponašate se poput djece koja neće da uzimlju hranu, želeći vidjeti koliko je njihovim roditeljima stalo do njih!«, odgovara vam na vaša nagađanja neki crni i kosmati čovječuljak koji gleda u nekakvi popis, kao da mu je puno stalo jeste li dobili sve ono što vam za taj put pripada.

Čim si krenuo, sagneš se pod kola i vidiš kako kotač prelazi točno po cijeloj dužini tvoje zmije. Dobro je da si se barem nje oslobodio! Ali, ona se začas oporavi. Spljoštena i tanka poput kajiša počne još brže vijugati, žureći se da te što prije prestigne kako bi je slijedio.

KOB/AC/

Svaki put kad se nad vama pojavi golemi kobac, vi se ukočite od straha. Njegova se sjena miče po zemlji i odjednom te pokrije. Pritisne te uz tlo. Drhtiš drhtajima krila što vrhune. Čuješ nesnosni zuj. To se ptičurina obrušava na tvoje tjeme. Ti ni makac. Ukočeno čekaš poput otpala lista ptičurinu koja te pandžama ščepa za ramena, a kljunom za kosu, pa te odvuče uvis.

I dok te ptičurina odnosi prema klisuri, vidiš iz visine svoje bližnje kako se tek sada počinju micati i trčkarati. Grle se što su ovoga puta pošteđeni.

Kobac te ispusti u okruglu kulu opasanu visokim zidom bez vrata i prozora. Ubačen si među neka druga tijela kojima zbog mraka teško razabireš lica. Nad vama bijaše samo krug neba.

I kad je na nebu ojačala svjetlost, prepoznaš svoje bližnje oko sebe, a gore spaziš neke spodobe kako nad vama, po rubovima zida stoje i drže duge bičeve. Odjeveni u glatku kožnatu odjeću blješte se na tek izlazećem suncu poput svetaca.

Odjednom u njihovim rukama bičevi zafijuču neku drugu pjesmu, koju do tada ne čusmo ni ti ni ja, pa vas lizne ljuta koža i vi poskakujete po ritmu te pjesme. Tada se vaša tjelesa sve više zbijaju u središte kule. A kad si pomislio da će vas poput tijeska zdrobiti jedne o druge, istisnuti vam dah, bičevi prestadoše pjevati. I vi tek tada dođoste do daha. Uvjeriš se da ritam tog fijuka ima neku centripetalnu moć.

POVRATNIK

Nakon duga izbivanja vratio si se u rodno mjesto. Vidiš da su bivše potleušice, suhoziđe i oputine sada zamijenjene visokim kućama, betonskim potpornjima i asfaltiranom cestom. Sazidani javni zahodi i umivaonici zarasli su travurinom i korovom, a u sastavcima mramornih ploča buja troskot.

»Ali zato blista željeznička postaja na kojoj se iskrcavaju naši povratnici!« ushićeno ti objašnjava prometnik.

»Vidiš naš toranj koji se propeo u nebesa! Pod njim vas dočekujemo! On je naš ponos!« pobjednički ti veli podno visokog i vitkog kamenog tornja.

Pogledaš u visinu, a toranj se počne ljuljati. ne znaš, je li se to on njiše, ili ti se zbog njegove velike visine vrti svijest.

Odjednom se oglasi vika. Ljudi sumanuto bježe i pogledavaju u visinu. To se toranj sve više ljulja. Njiše se čas na jednu, pa onda na drugu stranu, kao jablan kad ga udaraju vjetrovi.

Ukočiš se od straha, jer toranj pada nosimice poput zbačena kipa. Sav se rasuo u gomilu.

Tada potrčiš da ugrabiš djelić zemljišta za svoj grob, ili uhvatiš zadnji vlak kojim bi otputovao.

Na ulazu u groblje dužnosnik te s uperenom strojnicom vraća: »Sve je već popunjeno!«

Onda trčiš prema postaji kako bi stigao na taj vlak. Ali, na tvoju žalost svi su bijelo obojeni vagoni tako nabijeni putnicima da si u sredini vidio lice poznatoga ti pisca kako se crveni, pa onda plavi zbog silne gužve i nestašice zraka, dok oružnici u bijelim odorama jedva zatvaraju vrata.

Vlak se zviždukom oprašta od prazne postaje, a ti skačeš na stepenice zadnjeg vagona. Oružnici te guraju nogama, a ti se svom snagom držiš za željeznu šipku, kao da ona i tvoje ruke nikada neće popustiti.

VAŠ DOBROČINITELJ

I tebi je upao u oči neki čovjek s ordenjem na reverima. Vidiš da ga je najprvo zabrinjavao autobus koji je i on skupa s vama dugo čekao. Svojim prosvjedom je uspio uvjeriti prometnika da autobus redovito vozi. I kad je to postigao, njemu je sreća okrenula leđa.

Svaki mu je put autobus bježao ispred nosa, pa mu se činilo da mu vozač bježi čim ga spazi. »Zar mi se vozač osvećuje što mora redovito voziti?« muči ga misao. Zato je ponovno prosvjedovao kod prometnika.

»Čovječe božji«, objašnjava mu prometnik, »zar je svijet stvoren samo za tebe?«

»A moje zasluge što sam postigao da autobus redovito vozi?«, zaintači se vaš dobročinitelj.

»I što bi ti sada htio? Da autobus čeka na postaji sve dok ti ne dođeš?«

»Izvedi to tako, da me autobus ipak čeka, a da mi moji sugrađani i dalje budu zahvalni zbog redovite vožnje!«

»Bit će vuk sit, a ovce na broju!«, prozbori netko od prisutnih svjedoka trbušnim govorom da ga ne prepozna vaš dobročinitelj.

ZOON POLITIKON

Susretneš svoga zemljaka usred cirkuskog naselja koje je opasano punim kamionima životinja.

»Što ti ovdje?«, iznenađen ga upitaš.

Pruži ti ruku, ti je prihvatiš i tako ostadoste sve dok ti on pripovijeda:

»Znaš što? Kad cirkusanti dođu u naše mjesto, ja im dadnem onu moju veliku livadu iznad kuća, pa oni na njoj razastru šatore, rastvore vrtuljke i polože piste za autiće, a mene za uzvrat pozovu u goste...«

»Tata!«, prekine ga neko dijete koje odmah otrči.

»Eto, vidiš, i moju djecu ugošćuju. Svi smo ovdje!« govori ti zemljak pun oduševljenja, stiskajući ti još čvršće ruku.

»I tako upoznajem svijet! Djecu moju uvježbavaju za razne točke, a mene uče klaunovskim poslovima. Žena će mi postati jahačica na bijelim konjima... A što ti ovdje radiš?«, naglo prekine svoju pripovijest.

»Pa...«, neodlučno počneš objašnjavati svoj slučaj, ali te zemljak presretne:

»Priključi nam se! Ovdje se dresira!«, reče ti, pa ti stisne tako jako ruku da si jauknuo.

OKUPATORI

Iz auta, koji su posuti nekom finom prašinom, kao da su prešli velike prostore pustinjskog krajolika, izlaze neobrijani muškarci, žene zgužvanih haljina i djeca zamazanih lica. Kad zakoračiše na tlo, nekako se svi ljuljahu, kao da su nakon duga puta sjahali s konja.

Strčali ste se oko tih tuđinaca koji su nešto mumljali. Gestama i mimikom tražili su jelo i piće. Vodili ste ih kućama, hranili ih i napijali. Odjednom vas zaprepasti kako se svi ti muškarci preobraziše u vojnike. Dobiše neke odore i u rukama im se stvoriše strojnice koje odmah uperiše u vas. Pograbiše kliješta i noževe pa vam presjekoše sve žice u vašim autima i telefonima.

Grabe vam sve vrednije predmete, a tebi kad posegnuše i za mikroskopom, ti im se obratiš riječima koje si smatrao spasonosnim:

»Ja sam liječnik, a to mi treba kako bih spašavao živote!«

Mislio si da će ti ga ostaviti, jer ćeš jednom njima i njihovoj djeci ustrebati. Ali, oni se samo nasmijaše.

I dok ste se nadali, da će se s opljačkanim vratiti odakle su došli, ti tuđinci iz nekoliko domova istjeraše ukućane i u njih se useliše. Njihove žene pijeskom čiste lonce i tave, a muškarci vodom peru aute, po kojima su po prašini vaša djeca, dok ste tuđince gostili u vašim domovima, ispisivala riječi dobrodošlice.

PREOBRAZBA

Je li vam to prišapnuo čovjek na ulici, da ženske ukrasne stvari jeftino prodaju u hodnicima gradskog zatvora? Pa ste se zato popeli stubama do zatvorskog hodnika čiji su zidovi obojani kao galicom, modrom bojom. Tu ste se osjećali kao na nekom morskom kupalištu.

Žene u crnim kutama guraju male izloge krcate ukosnica, broševa, narukvica, prstenja, ogrlica i naušnica. Dugo ih tvoja žena pipka i gleda. Odluči se na kupnju. Užurbano ih trpa u svoju torbu koju puni do vrha.

Nekako vas ta modra boja poče uspavljivati, pa ste zasjeli na klupu u kutu hodnika i gledate sav taj metež kupaca i strku stražara koji neprestano nekamo razvode zatvorenice. I ti bi zaspao da nije nastala neka buka. To stražari trče za nekom zatvorenicom kroz hodnike, pa uza stepenice. Ona vrišti, a oni ciju̇u kao da se na morskom žalu igraju hvatanja. Ukrala je ogrlicu s izloga, pa je ne pušta iz ruku. »To je moje!«, viče.

Odjednom svi stadoše kao ukopani i gledaju u vaš kut. Okreneš i ti glavu i imaš što i vidjeti. Tvoja je žena torbu punu ukrasa stisnula rukama uz prsa i spava. San joj je licu darovao takvu ljepotu, da si se i ti zagledao u nju kao u najljepšu sliku.

»Čija je to slika?«, upita te jedan od stražara.

»Vermeera van Delfta!«, odlučno odgovoriš.

Svi udivljeno gledaju u lice tvoje žene, a tebe prožima neka dvostruka milina. Prvo, što ti je žena tako lijepa, a, drugo, što se zatvor odjednom preobrazio u galeriju slika.

ŽENE

Je li moguće da si se i ti zatekao na vrhu široke, duge i strme ulice, pa gledaš kako nizbrdicom stupa velika povorka žena.

I baš kad si imao čuti što one traže, muškarci u uniformama i s nekakvim cijevima zasjeli u podnožju ulice i uključili sirene, trube, škripaljke i udaraljke.

A kad su žene stupile bliže tome živom muškom zidu, oružnici upotrebiše svoje cijevi, koje bacaju plamen. Utrnuo si kao i ja od užasa, jer žene nisu bježale, već su sve čučnule, zgrčile se i čekaju da budu spaljene.

A muškarac ti, (i ja sam ga čuo) koji stoji kod tebe i sve to mirno promatra, reče:

»Među njima je i mojih sedam kćeri!«, to izgovori, okrene se i ode kao da ga taj prizor uopće više ne zanima.

PRECIZNOST

Odjednom u zidu sobe spaziš puno očiju, a u vratima čuješ brojna prislonjena uha. Te uhode smućuju ti život. Toliko su te umorile te oči i uha kao da si proputovao cio svijet. Zato legneš u postelju i zaspeš.

»Gdje si?« drma te žena za ramena nastojeći te probuditi.

Čuješ je, ali joj ne možeš odgovoriti. Nose te nekakve ruke. Dlanovima te podižu na usku pomičnu traku koja te već odvozi preko izbočina i ulegnuća, provlači te kroz brojna vrata, diže te na visinu, pa te onda naglo spušta u mračnu odaju iz koje te odjednom unosi u veliku bijelu dvoranu, koja se tako jako sjaji da zatvaraš oči i slijepo se prepuštaš vožnji. Zažmiriš i želiš se uvjeriti putuješ li još kroz tu obasjanu dvoranu. Ali, kao da tom putu nema kraja. I odgovorio bi na ženino pitanje, da se ne bojiš da ne izblijedi sva boja tvojih riječi.

No, probudi te pogrešno izgovorena riječ s televizora koji ti žena već gleda.

Potrčiš televizijskom domu i sustigneš na vratima glumca kojemu o desnom ramenu visi mala harfa i debela batina. S blizine ti se učini da je on bio nekada tvoj đak, zato ga i upitaš otvoreno:

»Pa kako si mogao javno tu batinu proglasiti šibicom?«

»Znate što«, objašnjava ti tvoj bivši učenik, »htio sam ublažiti dojam te teške riječi kako bi na našu predstavu namamio što više publike!«

Tada posegne za batinom, i da nisi potrčao niz prašnjavu i pjeskovitu cestu, tko zna što bi se dogodilo s tobom. Uspio si mu pobjeći, a on zadihano diše u prašini koju si podigao. prijeti ti:

»Zar me misliš i dalje učiti?«

PRIDRUŽI NAM SE

Privuku te otvorena crkvena vrata, iz kojih tutnji krestava glazba, dok iz crkve čuješ nečiji cijuk, uzdahe i vrisak. Proviriš i ugledaš gole mladiće i djevojke kako plešu i poskakuju. Odjećom su prekrili svetačke slike, svetotajstva, kipove i raspela.

»Pridruži nam se!«, nagovara te neka djevojka. Umilostivljujemo boga kiše!«, kaže ti sva zadihana i uzbuđena.

Sjetiš se! Pa to su ljetne skitnice koji na cestama dižu vozačima palce da ih povezu. Sada je povodanj od cesta napravio rijeke, pa auti poput čamaca plove, a na zaokretima čak i zarone. Ti se požuriš željezničkom prugom, koja nije pod vodom, skakućeš s praga na prag, kadli u tom skakutanju susretneš povorku mladića s noževima u rukama. Zadnji te u povorci nagovara:

»Pridruži nam se! Idemo izbosti bogohulne golaće!«

Ipak ti produžiš prugom, pa onda oputinom. U susjednom zaseoku sve se uskomešalo od naoružanih muškaraca. Sabiru se u skupine da obračunaju s mladićima koji su išli napasti golaće. Dovikuje ti voda:

»Pridruži nam se! Dobrovoljno!«

Radije si se uputio kroza suhi potok i niza strmu stijenu da što prije stigneš doma.

Odjednom se lecneš, nije li ipak bolje dobrovoljno im pristupiti nego da te s pištoljem na sljepoočnici odvedu naočigled roditelja, žene i djece. Zato staneš, jer se ne možeš odlučiti. Počne te boljeti tjeme tako jako kao da ga netko sjekirom siječe po sredini, pa ti jednu polovicu glave tjera kući, a drugu dobrovoljcima.

JEGULJE

Otrčao si u mlinicu uhvatiti svoj kanalić u kojemu se legu jegulje. Ali, na tvoju žalost, ostane ti samo gledati kako drugi mute vapno u vodi, koje jeguljama grize oči i sili ih da izađu iz rupica, jer su svi kanalići bili zauzeti lovcima.

Upadne ti u oči neki čovjek koji nikako ne može prstima uhvatiti jegulju. Dršće mu ruka pa ne može kažiprstom i prstenjakom napraviti čvrsta kliješta, kako bi stegnuo sluzavu i sklisku jegulju.

Ponudiš pomoć čovjeku i on pristane da dijelite ulov. Stiskaš jegulju u vapnenastoj vodi i bacaš jednu u njegovu, a drugu u svoju košaru. Uto tvoga ortaka neki policijski agent lupne rukom po ramenu, a on se iz čučećeg položaja bez riječi brzo podigne, pa obojica žurno odu niza suho korito kao da zajednički idu nekim poslom.

Bane tvoj brat i reče ti prijekorno:

»Zašto sad sve jegulje bacaš u svoju košaru?«

»Zato što on, ako se ikad i vrati, neće moći svojim prstima hvatati jegulje, jer ga je pobijedio strah!«, odlučno rečeš bratu.

RAVNOTEŽA

I ja sam ćirio kroz prozorčić i vidio da pred vašom kućom ispod starog oraha, dva agenta zaustavljaju čovjeka koji se vozi biciklom. Legitimiraju ga, pa mu naređuju da pođe s njima.

»A kamo ću s biciklom?«, pita uhićeni.

»Ostavi je tu kod ovih ljudi!«, narede mu.

Nitko od vas nije uzjahao tu biciklu, nego ste je onako sažalno pogledavali, misleći vazda na uhićenika. Zato neki dan i rečeš ženi:

»Odvedimo mu ovu biciklu!«

Svoje dvoje djece sjedneš ispred sebe, ženu otraga na prtljažnik, pa se odvezeš ravno pred gradski zatvor. Nasloniš biciklu uza zatvorski zid i uspneš se na kat gdje daju obavijesti o zatvorenicima.

»Taj kojega tražite sada je na saslušanju i ne zna se kad će ga vratiti!«, reče vam čovjek u policijskoj odori, provirivši nosom kroz prozorčić.

I dok se spuštate niza stepenice, dva agenta pridržavaju za laktove čovjeka koji se penje i tetura. Lice mu je modro i krvavo, kosa raščupana, a on se kao pijan ljulja. Zagledaš se u njegove oči ne bi li prepoznao je li on vlasnik one bicikle.

I kad ste već došli do izlaznih vrata, netko te s vrha stepeništa zovne. Pogledaš, a ono ti vaš susjed, koji radi u policiji, dovikuje:

»Biciklu zadrži za se, jer je on više nikada neće moći uzjahati! Njemu upravo oduzimaju ravnotežu!«

DOM ZA PREODGAJANJE

Pritisneš zvonce i vidiš da se na zarđalim vratima otvara oko koje te promatra.

»Poslan sam na preodgajanje!«, govoriš nepoznatom.

Vrata zacijukaše i ti se uguraš u tamni hodnik. Zgrabe te dvojica za podlaktice i ponesoše te uza stepenice. Čuješ cijuk, viku i jauk iz soba.

Uguraše te u jednu od njih, pa za tobom zaključaše vrata. Leđima se nagneš na njih i prestrašen buljiš u gomilu tvojih vršnjaka koji mlataraju rukama, psuju, guraju prste u usta i nekome zviždе. Sve to rade pod nadzorom muškarca sa sijedom bradom i razbarušenom kosom. Dirigira tom bukom, ali umjesto štapića drži batinu u ruci. Kad te vidi, podvikne:

»Evo novoga! To je naš najsvježiji učenik!«

Opkole te ostali učenici, počnu te gurkati, štipati i ujedati. Spasi te dirigentov glas:

»Dosta s praksom, a sada ćemo s teorijom! Svatko na svoje mjesto!«

Svi pojuriše klupama. Dirigent te ustrašenog pozove kažiprstom, pa ti pokaže slobodno mjesto.

»Da bismo pošto-pošto sačuvali lice ledu...«, otpočne, ali dalje ga nisi čuo, jer su te sa svih strana učenici opet počeli gurkati, štipati, grickati, podbadati, stiskati. Pobjegneš iz klupe, a oni za tobom. Stjeraše te u kut. Odjeveni su u krpetine i zaudaraju smradom sobetine. Onda se ugase sva svjetla. Počneš i ti tapkati poput slijepca. Ali, kroz jedini prozorčić vaše sobetine zasja grozd zvijezda. Tako su blizu da vam se učini da ih možete i prstima dohvatiti. Tada se počnete svi pipkati po odjeći, jedan drugome prstima dodirujete obraze, čelo i kosu. Hvatate se za ruke, pa milujete prste. Mjerite puls jedan drugome. Dugo ga osluškujete, pa onda zajednički zapjevate i pohrlite prema jedinom prozorčiću pruženim rukama ne biste li dohvatili koju zvijezdu.

Ali, osjetiš da ste upali u nekakvu cijev u kojoj se zbijeni batrgate, lebdite i međusobno sudarate. U toj tmici ne vidiš lica onih što s tobom protiču, a pogotovo dužinu cijevi koja vas s drugog kraja još jače usisava.

To putovanje kroz nekakva crijeva i zapletaje od zavoja, oduzima ti često zrak, pa katkada zaceniš, sve dok ti ne dopre malo vjetrića. Tada još jasnije osjetiš svoj položaj klizača koji dodiruje čvorugavo, sluzavo i zamračeno crijevo kojemu klokotanje, fijukanje, prduckanje i cvilenje bilježe neku trajnost bez izlaza.

JEDNONOŠCI

Zadihano mi pripovijedaš, kako si se s ocem i bratom zatekao u okrugu, u kojemu svaki čovjek stoji čas na jednoj, a čas na drugoj nozi. Pokuša li hodati taj čovjek, kažeš mi, onda poskakuje poput vrapca.

Čudilo te da svi ti ljudi istodobno mijenjaju noge stajačice. Zbunjivala te točnost te izmjene. Nisu one bile u jednakim vremenskim razmacima, a niti su se pojavljivali bilo kakvi zvučni ili svjetlosni znaci, po kojima bi se svi ti ljudi ravnali, a ipak se točno znalo kada treba stati na desnu, a kada na lijevu nogu.

Tu vam tajnu otkriše oči tih ljudi. Stalno su zirkale negdje prema uzvisini, pa ste i vi na njoj ugledali veliki kip koji pomoću stroja podiže čas lijevu, a onda desnu nogu i stavlja je na tjeme svoje odsječene brončane glave koja mu stoji podno nogu.

I još te nešto čudilo! Odjednom svi ti jednonošci otvoriše usta, kao da očekuju da će im netko nešto u njih ubaciti. I zaista, odjednom iz odrezanog vrata kipa šikne tekućina koja se poput vodoskoka rasprsne u visinama. Svi se oblizuju i srču je, a i tebi je pala kap te vodice na usnu, pa osjetiš sirutku. Da vas ne bi smočila, vi bježʼ iz tog okruga.

Tek ste stali u vašem selu. Zadihani vidite da među vama nema tvoga brata!

»Pa nije moguće da će tu našu naivčinu pridobiti komadićem sira!«, razočarano govori tvoj otac.

CELE PIC I CELE ZVANI PIC

Sead Mahmutefendić

Cijelog dana ležao je u polutami s užasnim bolovima u stomaku i više puta morao je dozivati nekog od ukućana – Neli ili Dejzi – čim bi smogao dovoljno snage nakon jakih napada. Tad je osjećao da ga nešto izdaleka guši te bi pomislio da će ubrzo povratiti, pa je prstom davao ženi znak da mu izvuče lavor ispod ležaja. Ona je s njega otklanjala djelić jorgana, oprezno mu podmještala ruku ispod leđa, koja su bila puna otvorenih žuljeva i pažljivo ga njome pomagala da se malo uspravi, dok mu je drugom pridržavala glavu, koju je on nadnosio nad crveni, plastični lavor. Po leđima i ispod pazuha osjećao je zimu od koje ga je hvatala drhtavica, mada je prostorija bila dovoljno zagrijana da se moglo mirne duše u njoj biti u košulji. On je šutio ne govoreći gotovo ništa osim ono nekoliko kratkih i škrtih riječi, zapravo – imenica, kojima bi on, preko sline u grlu, opominjao da mu se nešto doda, omota ili podmjesti. U takvim trenucima on bi obično podizao pogled iz kojeg se nije dao izvesti nikakav zaključak, osim da čovjek želi gledati i promatrati ljude i stvari oko sebe.

– Lijek! – tražio je on stegnuta grla razdraženim i izvježbanim glasom s ugodnom nosnom rezonancijom.

Ležao je on u dnevnom boravku, na krevetu kraj prozorâ, koji su bili do kraja prekriveni žaluzinama, jer je bolesnik uporno tražio da ga poštede svjetla: bilo je dovoljno samo malo da prođe kroz kuhinju do nužnika pa da mu dnevna svjetlost sasvim izmuči živce. Naveče su se one morale potpuno dizati. Oko sebe je imao dovoljno širok prostor. Sad je ležao naslonjen na dva svježa, natučena jastuka i posmatrao svoje prekrštene ruke što su mu mirno počivale na jorganu u krilu.

On pokaza palcem na sebe te poče podrhtavati. Neli odmah shvati da mu je hladno pa ode u sobu da mu donese nešto čim će ga ogrnuti. Kad se mašila rukom za vrata, ona se najednom okrenu. Vidje da on ima sklopljene oči. Skoro joj ga bude žao onako omršavjelog, kost i koža, koji samo tek što još diše. Osta na trenutak s pritisnutom kvakom u ruci. Čekala je da on možda pogleda, ali je on i dalje ležao zatvorenih očiju. Od toga je bješe malo stid bojeći se da on ne pomisli – ako samo ćori – da ona sad iz prikrajka promatra njegovo stravično i avetinjsko tijelo koje više podsjeća na kostur iz groba nego na živog stvora. Misli možda – pomisli ona – da ja to osjećam i da priželjkujem da se to što prije dogodi, jer nitko ne voli bolest u kući, a kamoli onu nad kojom svako pomireno odmahuje rukom. On zna da ja toliko ne očajavam nad

njegovom sudbinom koliko nad svojom u strahu da ne ostanem bespomoćna. Da li mi razmišljanje o takvim stvarima otklanja strah, tlapnju, šta li već?

Prve simptome bolesti počeo je osjećati krajem prošlog ljeta. Najprije su se bolovi javili u glavi, te ih je, sasvim prirodno, počeo dovoditi u vezu s mozgom. Na pretragama mu je rečeno da postoje izvjesne indikacije da nešto nije u redu ni sa želucem, jer se ozbiljno sumnja na kamenac. To mu je rekao doktor Plaziblat dok je čavrljao svojim basom u ordinaciji, toliko dobro zamračenoj da su se njih dvojica jedva raspoznavali. U pauzama doktorovog monologa, dok je pripaljivao cigaretu na cigaretu, čulo se kako neki dječak doziva psa Bobija.

August je, lijep i sunčan dan, a ja sjedim pred ovim ravnodušnikom ledenog glasa, hm, čujte, kapetane Picek, da je dobro – daleko od toga, da je zlo – još dalje, ne znam što bih vam reko, morate više paziti na hranu, ne suviše masno, izbjegavati papar, šećer, sol, a ako ni onda ne pomogne, dođite pa ćemo vidjeti; – i sve to napola slušam te njihove napamet nabubane lekcije, on mi govori pored uha a ja promatram bezbrojne kružiće po zidu od odraza vanjskog svjetla kroz rupice žaluzina. Samosažaljenje me svega istrzalo i izranjavalo te, bogami, pomislim kako ću se od toga jednostavno raspasti u komadiće ili kockice, pa čak možda i skliznuti s ove stolice kao rastopljeni špek.

Ništa mi nije bolje od propisanih lijekova, čak osjećam da njima ne ublažavam bolove, a samo se još više trujem. Moje tijelo ne može od ovog ozdraviti, jer to što ubacujem u njega ne može odstraniti bolove i pritisak u stomaku. Počinjem sporo i da govorim. Teško pomičem usne, a artikulacija glasa mi je slaba i razvučena. Koristim tu okolnost da što duže zadržim njih dvije u svojoj blizini – osobito Neli – za koju držim da joj sve ovo već prilično ide na živce. Na licu joj vidim kako izgledam, mada to ona uporno nastoji sakriti s onim svojim ženskim lopovlukom: ta Celzijus, šta hoćeš od mene, izgledaš sasvim solidno, prava si picajzla. Priznajem da je bila toliko uviđavna da bar umjesto ono -solidno- ne izvali najveću laž i da kaže kako sam zgodan i privlačan kao Gary Cooper. Znam ja to njeno – solidno, koje bi, obično, koristila kad bi njime htjela nešto prefarbati. Šta znači solidno? Solidno se sagradi most, solidno se podmaže brava na vratima, solidno stoje prozorska stakla u drvenim okvirovima, solidno se obavi neki posao, a čovjek koji je obolio i to teško obolio od... hm, majku ti božju, ne može se reći da solidno izgleda i to pogotovo ako mu to rekne njegova žena koja je od njega mlađa cijelo jedno stoljeće, ta Celzijus, šta hoćeš od mene, izgledaš sasvim solidno, prava si picajzla. Neka ti, odlično, tako mi i treba, eto, samo što ne kaže, dobro je što si još uopće živ, niko od nas nije računao da ćeš to biti u ovo doba, zato ti i govorim da izgledaš solidno u odnosu kako su se liječnici nadali, i mi s njima.

Događalo se da uopće ne želim govoriti. Uživao sam da je mučim svojom šutnjom, a ona da bi otklonila moje sumnje bijaše prisiljena da većinu vremena sjedi kraj mene, jer samo što bi nekamo krenula, ja bih tražio ili lijek ili čaj, ili bilo šta što će je zadržati u mojoj blizini.

– Neli... – razvlačio bih slabim i unjkavim glasom.

Ona se osvrtala na mene, što je Celzijus, boli te, treba ti nešto, a ja sam s tobožnjim očajem se smiješio, odmahivao dlanom, ne, ne boli me ništa, samo foliram, nikad se nisam osjećao bolje i tada bi iz nje provaljivalo ono za što sam pretpostavljao da taji preda mnom, znam da te boli i da ti nije lako, nisam ja kriva, vidiš da sve činim da ti

bude lakše, a kad bi čula, ti činiš da mi bude lakše? – ona je gubila svaku prisebnost, na trenutak bi izgubila glas, nakašljala se, ti hoćeš svađu, Celzijus, zato što si nervozan, nisam ti ja kriva, a ja bih je saslušao ne znajući što reći i čime je ujesti istodobno tražeći da opravdam svoju nervozu, mene ovdje ionako više niko ne sluša, imam osjećaj kao da jedva čekate da odem, i ona bi viknula, Celzijus, zaveži ta svoja usta, nezahvalniče, padam s nogu... Celzijus, Celzijus, padam s nogu, samo to znate govoriti, a čovjek se neće ni ohladiti a već ćeš namigivati kakvom dripcu.

Tako sam joj govorio a da joj zapravo nisam znao ni što joj imam reći umjesto ono, Celzijus, Celzijus i ponavljanja bilo čega što ona rekne u svoju obranu. Prigovarao sam joj kao razmaženo dijete koje uživa u tome da muči i zadaje bol onome tko se isuviše zanima za njega a koji ne zna staviti granicu na njegovu nezahvalnost i nezajažljivost. Oduvijek sam se volio poigravati s tom njenom magarećom strpljivošću da mi objašnjava sto puta, zašto ovo, zašto ono, umjesto da me smjesta pošalje k vragu. Zbog te njene osobine, prije sam joj znao reći sasvim iskreno, mada kroz šalu, da je ona konstantno u plus fazi, a ona je, pak, od toga dobijala silnu volju da mi uputi sasvim ozbiljne prijekore kako i meni ne bi bilo loše kad bih i ja pomalo, ponekad ušao u tu plus fazu a ne da se po sav dan zajebajem s njom, da u zrak ispružim sve četiri i da buljim u novine kao da ne znam šta ima u njima osim što dobro lažu i mažu. To je moglo biti utoliko šaljivo ukoliko bi i ona prihvatila tu humorno-realnu kritiku na svoj račun, ali ona, naprosto, nije bila u stanju to razumjeti, pa ni toliko da se ja šalim ili bar pokušavam našaliti, već da joj uistinu prigovaram za tu njenu osobinu za koju sam siguran da ju je ona držala za neprocjenjivu vrlinu. Sve u svemu, opažao sam da počinjem slabije vladati sobom.

Kada sam se poslije mnogo godina sjetila oca kako je izgledao dok sam još bila djevojčica, pred oči mi je izišao njegov neprijatno blizak lik. Još mi se u ušima zadržao njegov tih glas i spor govor. Bijah curetak s dvije kike što mi licu davaše posebno ljubak izraz. Nisam to sama ustanovila, već su to svi govorili oko mene, osobito mamine znanice, kako smo lijepi danas, kreštale su one histeričnim glasovima i sklapale ruke od oduševljenja mojim kikama. Dvije kike su se pele poput rogova neke pretpotopne životinje, a onda u luku padale sve do ramenâ nakon čega su silazile niz vrhove leđa. Do ruku mi je, skoro, došla jedna fotografija iz tog vremena. Isuse, kako je to bilo davno, svuda oko mene bijaše pažnja i ljubav, možda mi se to danas samo tako čini, čovjeku najmanje valja sadašnjost, čezne za prošlošću, koja je najvjerovatnije bila dosadna kao i ova sadašnjost, a nekad ću uloviti sebe da je i ovo sad sve plivalo u pažnji i ljubavi, recimo, pela sam se na neka stabla da tamo tražim gnijezda s jajima, imala sam strašnu želju da se i ja unutra sakrijem i legnem među ostale ptiće, da ih pokrijem svojim malim tijelom, dadnem im topline koliko mogu i da ih sve držim u svom zagrljaju, i šta se poslije svega dogodilo, da nisam došla ni do jednog gnijezda, a ptice su bile uvijek nekud na drugim stablima i ja sam bila toliko nesretna da sam čak i plakala kad god bih podigla pogled prema nekoj krošnji u nadi da bi ugledala gnijezdo, uvijek sam tako nešto zamišljala kad sam bila sama i mislila da sam odbačena od svih, jer mama i tata nikako nisu nalazili vremena za mene, stalno su imali prečeg posla, a ako ni to nisu imali, onda su se potpuno posvećivali svojim svađama, tako da najčešće nisu ni

primjećivali da sam ja tu i da plačem moleći ih da više jednom prekinu, jer će mi puknuti srce od žalosti zato što su takvi, tu je ta prednost nesretnih ljudi, jer sretni su površni te nikad ne mogu osjetiti slatku tugu zbog osamljenosti, svi imaju oči, uši, vide svi isto i čuju svi isto, a ne znaju svi isto.

Cele bješe najčešće dobar prema meni osim kad bih došla kući i rekla da sam izgubila kišobran. On je tiho, kao da me ne želi povrijediti, govorio: još jednom si izgubila kišobran. Mogla sam dobiti jedinicu u školi, poderati hulahopke na koljenima ili stražnjici, jesti prljavim rukama, uvijek je našao strpljenja da mi na lijep način skrene pažnju da ne valja to što činim, čuj, stara (uvijek me je starom zvao, ali jednom posebnom bojom glasa, koja inače nije bila njegova uobičajena, tako da sam, naprosto morala biti idiot kad ga nakon to – stara – ne bih poslušala ili bar saslušala) je li da nije baš najbolje što si mami napravila posla oko krpljenja čarapa, ti njegovi eufemizmi, kojima se koristio, onda kad je želio izbjeći sukob, nije baš najbolje, ili pak, čuj, stara, tu jedinicu ćemo nas dvoje ispraviti štosa radi, da mi njima pokažemo, eto, toliko da vide tko smo mi Picekovi i šta smo sve u stanju uraditi kad se naljutimo. Eto vidiš kakvi smo mi Picekovi, svi smo isti, a to nije baš pametno od jednog malog, ćelavog tatonija tatanea, ha, šta veli moja cura, tko će prije do lavaboa, prošli put sam te pobijedio za dodir ruke, drugo da nemamo crijeva gdje će se proklete alge zaleći, ima li što dosadnije od pranja ruku, milovao me on po obrazu, a ja osjetim po mirisu sapuna da je on svoje već ranije prao. Kažem, u svemu je bio galantan i laf prema meni, u svemu osim kišobrana. Zašto se ljutio kad neko od nas izgubi kišobran? On nije vikao, niti galamio, već šutio i s vremena na vrijeme pitao da mi nije možda ostao u školi. Ja sam slijegala ramenima i odgovarala da nije. On je i dalje šutio, a potom, kao usput, upitao da li sam sasvim sigurna da sam ga iz škole ponijela, a ja sam sva očajna vikala da sam ga u rukama držala dok sam ulazila u autobus. Opet šuti, misliš da je zaboravio na kišobran, ma kakvi, kažeš da si išla šesticom, a ja sva prestravljena od onoga o čemu samo nagađam, nećeš valjda ići tražiti, nestao pa nestao, nisam ga namjerno izgubila, drugi poginu, pa se život i dalje nastavlja kao da ništa nije bilo, kad bi takvim ponudio ponovo živog čovjeka ili pronađeni kišobran, vidiš koliko ljudi ne znaju biti sretni i ja sve tako udaram neku lijevu filozofiju, dok on meni, čuj, Dejzi (jedino me tada nije zvao stara), pusti ti to kad bi, da bi, kad bi on, tad bi ja i ostale trice i kučine, sve je to lijepo i točno, ali pitam ja tebe znaš li ti koliko stoji sad jedan onakav kišobran i koliko ja moram jesti govna radi onakvog kišobrana za kojeg ti kažeš – pusti, dvjesta pedeset komada, draga moja, e! – pa ovo zadnje bješe mi sasvim dovoljan znak da ga već pomalo počinje hvatati bijes zbog moje upornosti, koji on s prilično napora uspjeva nekako obuzdati. Znala sam da treba šutiti, on će uskoro otići u upravu gradskog prijevoza i to u službenoj uniformi kako bi se vidjelo da izgubljeni, šareni kišobran traži stariji vodnik, a ne baš običan građanin te da pita nije li im koji od današnjih putnika, koji se vozio šesticom negdje oko pola jedan donio crveni kišobran sa crnim linijama što ne idu od vrha prema dnu žica, već preko njih; znate veliki krug, pa onda manji i tako redom krugovi se smanjuju prema vrhu, znate oni Visovi kišobrani.

Naravno, niko ništa nije prijavio niti donio. Ako bude, nadao se Cele, za svaki slučaj ja ću vam ostaviti broj svoga telefona 43-321, čujte, ako neko, – šofer, putnik, bilo tko – bude išta prijavio, vi imate broj moga telefona i vi samo okrenite, je li u redu. U redu.

Od riječi do riječi Celzijus je ispričao Neli što mu se dogodilo u upravi Ge-es-pea, šta je on njima rekao, a šta su oni njemu rekli, da je on onda njima za svaki slučaj ostavio njegov broj telefona, a da je službenik obećao, ako nešto u međuvremenu iskrsne, da će ga lako okrenuti i da će mu pravodobno javiti, valjda se nađe u ovoj zemlji i neki pošten čovjek. Kad je to sve referirao, tek je tad svukao sa sebe mantil i cipele te predao ženi da mu ih smjesti u ormarić. Mama je držala krpu za brisanje u ruci da pobriše ako nešto ostane iza njegovih cipela.

Tako je uvijek bilo kad izgubim kišobran. On i mama ga nisu mogli ni teoretski izgubiti; čini mi se da bi ih prije mogli gole svući na ulici nego da im neko uspije uzeti kišobran iz ruke. Cele je imao običaj reći, danas je sve živi lopov. Onaj Dejzin kišobran je neko za sebe okrenuo, nije lud da vrati poklonjeni kišobran, onakve krugove nema više nijedan kišobran, a o bojama da ne pričamo. Dvjesta pedeset hiljadarki sada taj čovjek ima u džepu, plus kišobran, i to onakav. Nikad nisam nigdje vidio sličan, a stalno ih gledam.

Ozbiljno mislim da je on dijelio ljude na one koji kupuju kišobrane zato što ih gube i one koji ne kupuju kišobrane zato što ih kojekuda nalaze. Ostavljati brojeve svojih telefona kojekakvim vagabundima po kojekakvim ge-es-peima – čista je i stopostotna glupost, ne naivnost, daleko od toga, to je čista, destilirana glupost.

Tad se počeo zanimati za oglase po novinama i to pod rubrikom IZGUBLJENO. »Odlutao pas duge dlake, crn, s bjelinom na grudima. Molim javiti na telefon ... U utorak na seminaru izgubljena penkala (Mont Blanck) koja je neobično draga uspomena, poklon prijatelja. Molim nazvati na telefon ... Izgubljena mala smeđesiva kujica – terijer, odaziva se na ime Cakana. Molimo...«

Nigdje njegovog kišobrana, sve neke bize od kojih se jedino može dobiti ekinokokus. Ili pak čovjek nudi deset posto nagrade poštenom nalazaču, vrati mi milijun da ti dadem sto hiljada. To je za doktorat iz psihopatologije. To je, na primjer, isto kao kad čovjek očekuje da mu netko vrati izgubljeni kišobran.

Dok je Cele vladao svojim nogama i dok ga ovo nije srušilo u krevet, uvijek je motrio kišobrane iznad glava prolaznika, a kad bi ugledao neki koji je bar malo sličio na naš, munuo bi laktom mene ili mamu u slabinu, gle, isti kao naš. Čak je jednom prolazniku u gužvi prišao na pločniku pred zebrom, narod je čekao da se upali zeleno na semaforu, izvinite gospodine, gdje ste kupili taj kišobran, pitao je Cele dok smo nas dvije ženske umirale od stida, toliko je bilo neugodno i nepristojno da se nas dvije ne bi nimalo iznenadile da ga je čovjek isti čas poslao k vragu, ali od svega smo čule, zašto pitate, a Cele, onako, sviđa mi se, ženski je, zar ne i tako nešto on kaki neke kvake dok onaj čovjek, da ženski je, imate li šta protiv, a nesretnom Celetu isti čas istopi se sav kuražluk pa umekša, valjda smijem primijetiti da imate lijep, ženski kišobran, a onaj diže kišobran i raširi obje ruke, ama, čovječe, ostavi me na miru, jebe se mene što se tebi dopada moj kišobran, znam i bez tebe da je ženski kišobran, da ne misliš valjda da je tvoj. U to upalilo zeleno svjetlo na semaforu, čovjek je otplovio u matici onog naroda, a nas troje ostadosmo i dalje na pločniku. Nismo bili zabezeknuti, jer to ne bješe prvi put da nam on tako nešto priredi. Jeste li vas dvije ženskinje nešto primijetile, pitao je Cele i šepurio se pred nama. Primijetile smo da je čovjek s kojim si razgovarao držao u ruci lijep, ženski kišobran, kazala je mama. I više niste ništa dalje primijetili, srao je

Cele i dalje. Celzijus, zavapila je mama, srušit ću se ovdje nasred ulice pa ćeš morati zvati hitnu pomoć. Niste vidjeli kakav je izraz lica imao onaj vagabund dok sam ga gledao pravo u oči, usro se od straha. Po očima možeš uvijek vidjeti kad čovjek laže a kad je prav i nevin. On je! Niste primijetili? Jesi li ti, čovječe, pri sebi, šta je tebi, uvijek mi moraš scene prirediivati, pokušavala je mama falsirati glasom da ga potom izgubi i da mu dadne na znanje da je najnesretnija žena na svijetu i što joj je sve ovo trebalo – i on i ja. Ona je često govorila, bolje da sam se kurvala nego što vas dvoje imam. Što ćete mi vi, od vas samo jada imam, a od tebe, Cele, pogotovo. Ja jesam normalan, šepurio se Cele, za tebe ne znam niti mi je stalo da znam. Siguran sam, sto na sto, da je to Dejzin kišobran, zar ne, stara? Čitam ja ljude ko bukvare. Meni vojnik zažmirka očima kad ga ja nešto pitam, a ja odmah, žmirkaj ti drugom tim svojim očurdama, dva dana zatvora za laganje svom pretpostavljenom, nađi ti drugu crkvu gdje ćeš se bogu moliti, ono je naš kišobran, da se okladimo o što hoš. Bože, dizala je mama oči prema nebu. Bože, Isuse – pisuse, kreveljio se stari dobri Cele prema njoj, a kad treba šolde za kišobran ne bi rekla bože, bože, bar prekini s kišom, već samo znate, Cele, moramo Dejzici kupiti kišobran. Ovo mi je zadnji put da s tobom izađem nekud van kuće, klela se mama kao da je na hodočašću, kunem ti se... neću se ničim kleti, samo zapamti. Koke ste vi teške, sažaljevala nas je naša glava porodice, kratke ste vi da nešto ukopčate...

Za punih dvadeset i četiri godine službe u armiji Celzijus Picek još nijedan dan nije izostao s posla, mada je za to često imao prilike i jake razloge da bude na bolovanju. Poneki od pažljivijih i uviđavnijih njegovih starješina znali su ga ozbiljno upozoriti da se ne valja šaliti sa zdravljem, ali se on odavno umislio da se u kasarni ijedna stvar ne može uraditi bez njega onako kako on to zahtijeva. On je na te dobronamjerne primjedbe i sugestije odmahivao rukom te sa smiješkom na licu, prepun volje za radom i životom, svečano izjavljivao da on jedino mrtav ne bi možda došao na posao, ali ni u to ne bi baš mogao sigurati. Najveća radost je biti s vojnicima i dijeliti njihove tuge i radosti. Zbog toga je osjećao ganutost tom svojom revnoću te ponosan bješe što je tako i što to sad znaju i njegovi pretpostavljeni, koji će to najvjerojatnije imati u vidu kod predlaganja za viši čin. Znalo se i dogoditi da mu u uglu oka od tih svečanih i velikih riječi zaiskri i koja suza od čega su ga uistinu svega podilazili gusti žmarci po cijelom tijelu. Bio je vrijedan oficir na nimalo lakim zadacima. Imao je naviku da svaku zapovijest ili zadatak upućen njemu ili, pak, zapovijest ili zadatak koji je on uputio svom potčinjenom doslovce smatra nepovredivom svetinjom. Od potčinjenih je tražio pasju poslušnost i pokornost, što je opet zahtijevalo i njihovu krajnju revnost i disciplinu. Tako je isto sebe navikavao i drilovao da bez roptanja prima naredbe od sebi nadređenih. Sve će to biti razlog da su ga se prvi bojali ne usuđujući mu se ništa prigovarati ili ga ne poslušati, dok su drugi, bar većim dijelom, to držali za fanatizam, zaobilazili ga u kantini, ne tražili njegovo društvo, te s još više podrugljivosti i zluradosti najozbiljnije raspravljali da naša armija ne treba takve i da je to najbolji dokaz da on nema ni dva zrna soli u glavi. To što nije već duže vremena napredovao više od čina kapetana I klase, u dobroj mjeri mogao je zahvaliti svojoj nezgodnoj naravi, zatvorenosti i nepristupačnosti, pa i škrtosti, kako je to on, otprilike, zaključivao pred Neli dok je ona prala i zveketala suđem. On se nikad nije pojavio u Domu JNA, niti da priviri, niti

na jedno drugarsko veče, mada je uredno dobijao pozivnice za takve vrste skupova i za sebe i za Neli, a u posljednje vrijeme i za Dejzi. Da je vodim onima koji bi zmiju u oko i muhu u letu, govorio je on Neli, koja ga je molila da odu bar jednom, ako ništa a ono zbog njegovog čina. Nikad mi ga ne dali, neću da idem, unosio joj se on u lice, malo mi je što ih gledam u kasarni.

Nitko živ ga nije vidio da popije nešto jače osim kisele vode, ili da uzme karte u ruke, ili da baci oko na nečiju ženu ili kćer. Ne bez izvjesnih insinuacija, za njega se govorilo u kuloarima da je lud od ljubomore da mu netko ne poželi ženu ili kćer zbog čega – na kraju krajeva – i neče da priviri u oficirski klub. Boji se čovo, bojao bih se i ja kad bih imao onakve dvije ždrebice. Bez sumnje da su pri tom, neposredno, njegovi lični momenti igrali značajnu ulogu, to više što on svoju radnu pedantnost i revnost ne bi u ovom slučaju nikad pretpostavio Neli i Dejzi kako bi se to moglo očekivati s obzirom na njegovu fanatičnu disciplinu, ali koja je jedino vrijedila za kasarnu. To se moglo veoma lako osjetiti i naslutiti, mada je, doduše, on to izražavao u sasvim nejasnim i nerazumnjivim postupcima. Oduvijek je prvo imao na umu red i način. To nikad nije ni krio, niti se ustručavao da to javno istakne i naglasi, pa ako treba i ponovi više puta. Takav je on bio s vojnikom, sa svojom ženom i kćerkom, jedino to nikad nije izgovarao pred svojim pretpostavljenim, ne zbog toga što bi se moglo pomisliti da se time njima želi ulizivati i dodvoriti ne bi li iskamčio njihov glas za unapređenje u viši čin, već jednostavno zato što je imao u sebi nekog divljeg ponosa da tako nešto čini. Smatrao je da su ljudi u armiji dovoljno jedan drugom na oku i da se kad-tad mora primijetiti svačiji rad – pošten ili nepošten. Za sebe je držao da pripada prvima. Ni najmanje ne sumnjaše da to već neko nije uočio. U tome je nalazio za sebe sretnu okolnost da nije potrebno služiti se nikakvim neprimjernim trikovima, lukavštinama, galamom – kao kokoš kad snese jaje – za ono što i slijepac može vidjeti.

Međutim, prošlo je već deset dvadesetdrugih decembara, a o unapređenju ne bješe ni spomena. Ponos mu nije dozvoljavao da upita bilo koga nešto više u vezi s tim kad će on već jednom doći na red. Ima li možda nekih primjedbi na njegov rad? Sve je bilo ili je bar djelovalo kao da je u najboljem redu. U to, kod njega, nije bilo nikakve sumnje. No, ipak, drugi su dobijali »čvarke«, a on je uvijek ostajao na repu u nadi da ga sljedeći armijski praznik ni u kom slučaju neće zaobići i da ovdje nije moglo biti nikakvog nesporazuma niti bilo kakvog ignoriranja ili pak smišljene kampanje od strane njegovih starješina. Treba i dalje biti strpljiv i vrijedan kao i dosad i priznanje će doći samo od sebe.

U prvo vrijeme, njega to nije, doista, nimalo žalostilo ni vrijeđalo osim činjenice da mu je na to Neli već ozbiljno počela skretati pažnju svojim ne baš umjesnim peckanjima, ako tebi nije stalo do tvojih napredovanja, njima je još manje, dragi moj, a kad bi vidjela da ni to ne pomaže, onda bi se poslužila oprobanom lukavošću pitajući ga nehajno nabrana čela koliko bi mogla zvjezdica dignuti plaću, a on je njoj i dalje objašnjavao, Neli, shvati jednu stvar, nemaju oni samo mene, postoje i drugi drugovi koji su isto tako zaslužili, sad su oni vjerojatno na redu, i tek tada Neli bi gubila svako strpljenje pa bi viknula, oni na redu a ti nisi na redu, prije bi te se sjetili da si umro nego što si takav, a on je utišavao, a ona tek tad pošizi pa mu se unese u lice, mutav, razumiješ li, mu-tav. Čudila se ona toj njegovoj tvrdokornoj naivnosti, ali je ipak, sva

očajna, sad to radije pripisivala njegovom strahu da se kome ne zamjeri i da ga ko od njih ne uzme na zub. I njena boja glasa, i njena intonacija, i njen akcenat bili su u takvoj tenziji da je on morao primijetiti kako ga ona s otvorenom zlobom prekorava. Još je jednom ponovila maloprijašnje pitanje takvim tonom kao da mu se ne može dovoljno načuditi, na redu, oni su na redu, oh, božjaku, ili si ti toliko glup ili ti to sam sebi mažeš oči, nisi na redu, Miklaušević već drugi put za redom dobija čin Mandić ove godine brunda, kad sam im bila na kafi, što ga nije dobio, iako je onaj što sad ima dobio iza tebe, i neka, svaka mu čast, čovjek se zna boriti, i zaslužio je da ga dobije, samo ti ne znaš, nisam na redu, jebem ti red i takav usran mozak, ljudi se bore i to je sasvim normalno i prirodno, pogotovo kad se imaju djeca, hajde kupi nešto za lijepe oči, evo ti što ćeš kupiti, malo sutra, i ona bi tako govorila bogtepitaj dokle da je on kapetanski ne presiječe, ne drobi, ali to nju nimalo ne zbunjuje, ne drobi, to jedino znaš reći, znaš li to njima reći da ne drobe, a Mandić zna, svaka mu čast, dobit će ga taj sigurno iduće godine, pazi šta ti kažem, ako ne dobije sjeci me gdje sam najtanja, ne zvala se ja – ja, hm, kad je neko pametan, kaže meni Mandićka, je si ti Neli budala, pa ne bi ja nikad lomila noge kao ti da nađem nešto jeftinije, ja čim vidim nešto u izlogu da mi se sviđa, ja odmah kupujem, a on, rekoh, kad bi samo nešto pisnuo, ja bih se rastala, ne smiju ti oni u armiji prdnuti, u njih se jako gleda na privatni život, ako nisi u stanju voditi ženu, kako ćeš sutra vojsku u ratu i to mi žene trebamo koristiti, eto, mogu ti reći da sam ja taj bukvar davno pročitala i meni je kobog, a moglo bi i tebi ako malo mućneš glavom.

Do samog dna duše kapetana Celzijusa morala je zasmetati takva nezahvalnost kolega koju, eto, i njegova Neli uviđa, mada joj on pokušava ne dati za pravo i premda joj ne bi mogao prigovoriti za nelogičnost osim da bi to mogla reći na nešto uljudniji način. Pri tom, ni u Nelinom nastupu nije bilo sve apsolutno u najboljen redu. Veoma lako moglo joj se prigovoriti te upozoriti je da u njenom razmišljanju prilično ima omalovažavanja i narušavanja njegovog moralnog integriteta, što je moralo – sasvim normalno – u njemu izazvati povrijeđenost. U njenom prekoru jasno je osjećao i njen podsmijeh. Sva sreća što se njemu nije dalo ili nije smatrao za vrijedno to primjećivati u tolikoj mjeri, jer je to smatrao nečijom trenutnom aljkavošću koja će uskoro – sasvim je izvjesno, kao što dan dolazi poslije noći i noć poslije dana – morati biti ispravljena. On se jednako i još uvijek ravnodušno iščuđavao toj njenoj upornoj i strasnoj volji da optužuje redom sve njegove kolege-starješine. Naravno, da je on to ubrzo, za sebe pripisao njenoj plus fazi. Drugim riječima, Celzijus je živio časno i radio i dalje onako revnosno i besprekorno. Tako je to bilo godinama. Sad je konačno počeo i on iskazivati prve znake povrijeđenosti. Više se nije mogao služiti svojom svkodnevnom vještinom da korektnim osmijesima na poslu prikriva svoje pravo raspoloženje. Njegova višegodišnja maska, izgleda, potpuno mu bješe iscrpla nerve, samo je bilo pitanje vremena kad će ta njegova strpljivost konačno ustupiti mjesto onom što doista i misli. Osobito će to doći do punog izražaja nakon što je iz samih usta profesora Vucelića s internog odjeljenja na zagrebačkom »Rebru« čuo dijagnozu njegovih sve češćih bolova u želucu. Umorni profesor bješe iskren i direktan, druže Picek, vi nemate kamenac u žuči, kako su vam rekle kolege u vašoj mjesnoj bolnici i koji vam je doktor Plaziblat već ranije otklonio, vi imate karcinom na dvanaestercu.

Time sam se ponosio manje nego što je itko i pomišljao. Nikad se nisam mogao sjetiti kad je to zapravo počelo. Neke neizvjesne tragove nalazio sam u djetinjstvu, ali sam ih ubrzo odbacio, jer su mi se činili isuviše ishitrenim. Počinjao sam osjećati da ne razlikujem ono što meni ne pripada – a mislim da je to već odavno postalo moje od – onog što imam a čega nisam bio svjestan. Kod mene je prevladala želja da pokušam već konačno odrediti što je moje a što nije. Već tada sam slutio da sam predodređen za jedan tragičan čin. Veoma se živo sjećam jednog od razgovora s profesorom Vucelićem u kojem mi je taj divni čovjek izlagao o toku moje bolesti takvim manirom kao da mu je to jedna od lekcija namijenjena njegovim studentima a ne da se radi o mom skorašnjem kraju. Govorio je o bolesti koja će me za nekoliko mjeseci svega pojesti. Nisam, dakle, mogao očekivati ništa utješno osim nekoliko mjeseci ili dana duljeg života. Naravno da ja u to nisam htio vjerovati i volio bih vidjeti toga čovjeka koji bi to s ironijom ili pak ravnodušno slušao. Do u tančine mogao sam reproducirati taj naš razgovor oči u oči, zapravo, više njegov monolog nego naš dijalog, jer sam ja većinu vremena ćutio i krivio usta na plač, pa me je zbog toga on nekoliko puta upozorio da će u tom slučaju morati prekinuti, te sam se ja uspio nekako povratiti, ali već tada sam slušao, vjerovatno, s takvim bedastim izrazom kao da se to mene savršeno ništa ne tiče, već nekog sasvim desetog. Uglavnom, ono što sam čuo, osobito kad sam se našao sam pred bolnicom, moralo me se užasno dojmiti. Fizički sam osjećao kako taj užas raste i buja u meni umjesto da splasne i nestane, te ostavi me na miru. Svoju nekadašnju pustoš u životu držao sam pravim rajem u odnosu što mi se sad događa.

Razumije se da sam ja o ovim stvarima i ranije čitao, uglavnom po novinama, u ljekarskim savjetima. Znao sam nabaviti u našoj garnizonskoj biblioteci i koji praktičan priručnik o tome, ali više da pročitam kako izbjeći a ne kako se liječiti. Mora se priznati – jedno je čitati i misliti o nečem ružnom, koje se tebe u tom trenutku ne tiče, jer je daleko od tebe i tvojih želja, dok je sasvim druga stvar zapošljavati nesretni mozak o onom što je već neizbrisivo postalo tvojom sudbinom i što će ti je najvjerojatnije i zapečatiti, te nad kojom i najveći eksperti onkologije nemoćno sliježu ramenima. Sad uviđam da sebi uopće ne smijem dozvoliti da se sa strahom umiješa i gađenje prema truljenju tijela. O tome sam pokušavao razgovarati s profesorom Vucelićem, ali me je, sasvim profesionalno, potapšao po ramenu rukom te mi rekao da se tim ne valja opterećivati, jer proces truljenja tijela traje toliko dugo da može iznevjeriti i sasvim izbezumiti i većeg blefera nego što sam ja. Krvava bješe ta njegova iskrenost, koja je znala iznenaditi ali nikad i poniziti kao što ga može poniziti laž i laskanje. On je samo govorio o onome što će tijelo jednog dana neizostavno i učiniti. Dakle – govorio je on – proces je lagan i spor, pa prema tome i misao mu valja prilagoditi na istovjetan način, ako se ne misli da tijelo zaskoči i ne prevari dušu. Nešto od toga sam razumio. To je u mom vojničkom prijevodu izgledalo otprilike ovako: ne donositi odluke naprečac da te u zasjedi ne dočeka smrtni neprijatelj. Treba se hrabro boriti i časno poginuti na bojnom polju. Smrt neće doći brzo, ona će mahati izdaleka, pa će se onda sakriti iza brda, pa će se onda nanovo pojaviti, nešto bliža, da ti šapne da si ti sad prozvan i da ti valja uskoro ići. Što baš je od tolikih ljudi? Svi će oni doći na red, samo što redoslijed određuje neko moćniji. Zar moram sad da budem prozvan? Ne preostaje ti ništa drugo, naravno ako ti se da, da se spremiš za one rečenice u stilu, čuvajte se, pazite jedna na drugu, ne

svađajte se, neka vam to bude moj amanet, – a nje nema pa nema. Kaže profesor da je ona spora, a tu je, stalno se vrzma oko tebe, osjećaš je a ne vidiš je. Nema je za inat, neće ona da dođe kad je zoveš, već hoće da te zaskoči taman kad ti se omili još malo poživjeti. Bože, jesi nas kretenima učinio. Čak pomišljaš da te, možda nije zaboravila i da je razmišljanje o njoj zbog ružnog sna ili profesorove neslane šale. Čitao sam kod Orhela da je bolest sasvim iščezla, spominjale su se neke klice, fino kaže čovjek da to nije rješenje već da je to jedna od mogućnosti, naravno, zasad još fantastičnih i tako nešto, tko bi više znao ta njihova palamuđenja. Pitao sam o tome i profesora, koji je odmah odmahnuo rukom i rekao da je to roman i ništa drugo. Profesore, kažem ja njemu, ja ovako zamišljam kao laik da se neko može izliječiti od toga: ona, to jest ova bolest, ima svoje uzroke, zar ne? Jest. Ona se pojavi u tijelu ili na tijelu, sad nije bitno. Da. Nešto slično kao kad životinja rak uđe u vršu. E. E, sada, isto kao što rak ne može izići iz vrše, tako ni bolest ne može da iziđe iz našeg tijela. Da. Je li me razumijete? Da, da. Ako postoji jedan put ka nečem, normalno je da se tim istim putem može i vratiti tamo odakle je došao. Rak, mislim na životinju, izići će iz vrše ako se podudare svi faktori – i položaj njegovog tijela i sila kojom će se natrag vratiti i šipke vrše koje će to dozvoliti. Tako je i s bolešću: ako čovjek nekim čudom odstrani one uzroke koji su ga i uzrokovali, tad bi bolest mogla iščeznuti sama od sebe jer više nema uvjeta da ona vegetira u tijelu.

– Da, da, mrmljao je profesor odsutno. Činilo se kao da se bori da mu se na licu ne primijeti sažaljenje.

Ležao je kapetan Celzijus Picek na ogromnom, plišanom francuskom krevetu i mislio o čudu koje bi ga moglo izliječiti. Bio je to čovjek sasvim neugledne vanjštine, potpuno ćelavog tjemena s nešto malo kose, koja mu je uokvirivala pljosnatu glavu sa strane. Njegovih sto pedeset centimetara visine često su u njemu izazivale kaprizioznost koju je on ipak nekako uspjevao savladati. Naravno da se nije ni najmanje trudio da je obuzda pred Neli i Dejzi, ako bi mu se one, kojim slučajem, usprotivile. Prvi znak da ga ona hvata bijaše njegovo crvenilo, zamuckivanje te gledanje nekud u stranu, mimo očiju onog s kojim razgovara. To se moralo odmah zapaziti i uzeti tu njegovu zbunjenost na nišan. Zato je on najradije izbjegavao svaki razgovor osim ako bi se nešto ticalo naredbi, što je smatrao zakonom i bez pogovora izvršavao. U rijetkim trenucima, ako bi se već upecao u razgovor, neki su odlazili toliko daleko da mu predlože kako bi mu najpametnije bilo da ih sve zajedno otjera u božju mater a ne da se radi toga sveti na nedužnim vojnicima, koji zbog njegove huje moraju puzati kroz blatnjave lokve te cijelo poslijepodne potrošiti na pranje uniforme. A zbog čega? Samo zbog njegove ozlojeđenosti, i on, umjesto da okrene pušku prema njemu, on se iživljava na svojim vojnicima, koji će ga sto-posto jednog dana ćebovati. To je to njegovo, nema sa mnom mile-lale.

To je kod Celzijusa izazivalo osjećaj da je sudionik neke antičke tragedije da bi mu od toga – veoma često – znale zaiskriti suze u očima. Morao je sebi priznati da ne bi dugo mogao odolijevati takvim iskušenjima. Znalo se događati da bi onako uzbuđen odlazio u jedan sobičak za niže oficire, ostavljajući cijelu četu na poligonu, bez zadatka i naredbe, te se bacao na jedan žičani krevet, navukavši prije toga zelene, platnene tende na prozorima i sav se tresao kao u transu od nekog samosažaljenja. Tad je iskreno mislio da nema od njega jadnijeg stvora na svijetu, a malo nakon toga, iznenada bi se dizao s

onog žičanog kreveta, čije su opruge otužno cvilile, te u pretjeranom strahu da neko slučajno ili pak namjerno ne otvori vrata i vidi takvog, stiskao šake i davao sebi snage svi ste vi jadniji od mene, osvetiću se ja vama, kunem se.

Od toga poduzimaše ga, neka nova snaga pa je iz sobička izlazio ohrabren, voljan da istraje u nekom svom prkosu; čak se pomalo i smiješio. Kad bi se i to smirilo, on bi u miru zaključio kako nije smio dozvoliti da u njemu pred drugima toliko nadvlada taština koju sad svatko živ može lijepo izokrenuti da je jogunast i djetinjast te ga starješine neće tolerirati, a vjerojatno će mu to uzeti i za zlo kod slijedećih prijedloga za unapređenje. To će već znati dobro i vješto iskoristiti njegovi suparnici. Takvi ispadi armiji nisu nikad mogli promaknuti. To će ga još više poniziti pred njima, a bogme, sad i pred njim. Zbog toga je sebi ozbiljno predbacivao kad bi bio konačno sam i došao svome miru. Ali, opet, kad bi se ponovo našao u sličnoj prilici, on je uz puno opravdanja pronalazio valjane razloge da se prisjećanjem otisne u prošlost te da oživljava njene fragmente. U polutami, oči su mu se sve više širile, iskrile i on bi poluglasno izgovarao kao što se to čini s molitvom, svako onaj kome je teško ima pravo da se žali na teret koji nosi. A kad bi mu, nešto kasnije, sve ponovo postalo mutno i nerazumljivo, te njegove maloprijašnje misli i zaključci postali nekako tuđi, neuvjerljivo je tješio sebe: neka meni mene.

Celzijus je očevidno, kako je i sam sebi znao priznati, živio pod utjecajem velike duševne napetosti i gadnih fizičkih muka, koje su u njemu ubijale i one posljednje ostatke vjere što su ga znali goniti da ne dopusti očaju da ga sasvim osvoji i nadvlada. U zadnje vrijeme bješe mu neprijatno blisko to osjećanje, to više što ga je ono prilično razdraživalo i nije mu davalo ni mira ni odmora. U isto vrijeme počinjao je u sebi osjećati strah, čuđenje i tjeskobu, koju je nastojao otjerati hinjenim prizivanjem ponosa, ali je opet od toga drhtao do samog uzbuđenja. Naravno da je taj strah bio najčešće djetinjast i gotovo nezdrav, što je opet utjecalo da često nije bio u stanju da vlada sobom. U tome bješe nečeg sasvim neprirodnog i morbidnog kao što bijaše, na primjer – pojava mrtvaca u polusnu – nakon čega se trzao kao oparen, otvarao širom oči da u njih uđe što više svjetla, naređivao da se dignu žaluzine pa opet još srditije davao znak rukom da se spuste jer ga vrijeđa svjetlo, rukom odmahivao da ga ostave samog i na miru te ganut do dna duše zahvaljivao nekom nepoznatom što ga je izbavio takvog mučenja u onakvom snatrenju. U prijašnjem drijemežu, spušten na samo dno pakla, on se zgražavao nad svojom vječnom propašću. I, mada pomiren s tom činjenicom da više nikad neće izroniti iz tog ognja, on je još zadugo, nakon što se probudio i prestrašen gledao u strop iznad sebe, mislio ne sanja li on tek sada a da je ono maloprije, u stvari, bila prava zbilja. Dugo je buljio u prostor iznad sebe i zapravo ništa nije mislio već mu je duša pasla travu. Nascereni đavoli kreveljili su se iz svojih ćoškova, a on kao neki bojni prokletnik osjećao je da istječu zadnji trenuci prije nego što se ponovo spusti na samo dno pakla, hoteći jednom rukom da prekrije oči, jer drugu nije ni imao. tek sad vidi da on druge ruke nema. Oduvijek je on sebe vidio gordog i osamljenog i pitao se često: zar čovjek doista misli da je on živ? To mu se pitanje znalo ponekad toliko svidjeti da je on, sasvim spontano, nastavljao pitati sebe, nije li on to već negdje pročitao ili pak čuo, pa sad koristi tu nečiju domišljatost ili prosvjetljenje te ga već neko vrijeme

plače u svojim ustima. Obrnuto, on je u sasvim drugoj situaciji znao sebe i ovako upitati: zar čovjek ne misli da emanira kao duh nekog koji je već davno umro slično kao svjetlost s neke zvijezde koja je već odavno ugašena? On je mislio, mislio i mislio, a kad ništa nije mogao pošteno smisliti, onda bi solomonski izmudrijao da je čovjek tragična zabuna, možda čak i komična?

Nesumnjivo da je to na njegovu duhu moralo ostaviti kobne posljedice što je još brže dokrajčivalo njegovo tijelo, već prilično iscrpljeno bolešću, koja ga je iz mjeseca u mjesec sve više trošila i kopnila. On je bio sad toliko slab da se više nije usuđivao odvažiti postavljati sebi tako mučna pitanja kao što su dileme oko smisla čovjekove egzistencije, slobode duha i izbora – živjeti ili ne – sve ono što čovjek sebi kao luksuz može dopustiti u vremenu kad može odlučivati da bude daleko i od onih najtragičnijih razmišljanja koja su prije igra i nestašnost duha nego stvarna želja i odluka.

Što se tiče njegova odnosa prema Neli, dobro je znao s kakvim će se suzdržanim neprijatnostima suočavati u toku svoje bolesti. Pomisao na to ga je smetala, no uskoro se morao s tim pomiriti kao i s činjenicom da mora uzimati redovno za smirenje sve češćih i jačih bolova, koji odnedavno postaše toliko neizdrživi da vojni liječnik bez razmišljanja propisa heptanon.

Neli i Dejzi Celzijus je govorio da nitko od njih dvije ni slučajno ne pomisli da se on šali. Za to nema nikakvog razloga, te prema tome hoće da ovo sad najozbiljnije shvate. Moglo se primijetiti da je uočljivo ganut nad onim što ima reći i zbog toga što ga dosad nije nitko od njih dvije prekinuo, pa čak nije ni pokušao, pa ga to, izgleda, odvraćalo od pobjedničkog vikanja pa su prisutne žene vjerojatno morale osjećati izvjesnu laku neprijatnost od onog što su pretpostavljale da će on kazati.

On je najprije govorio o svom napisanom testamentu s malo uzdignutim prstom kojim je davao na znanje da ga nitko ne prekida dok ne bude sasvim završio. Naravno da to nije moglo ostati bez Nelinih histeričnih upadica, je si li ti, čovječe, sišao s pameti, kakva sad smrt, kakvi testamenti, kakvi bakrači i slično čega se buduća udovica uspije sjetiti, dakle, Neli se ozbiljno stala ljutiti na njega što se ponaša kao pravo derle, ma kakvo derle i ono se pristojnije ponaša, je li ti, čovječe, sebe vidiš, daj Dejzi, donesi molim te ono veliko zidno ogledalo da ti se otac vidi u njemu kako izgleda. On ju je slušao neko vrijeme, ali ne zato što ga je zanimalo to njeno repliciranje, već zato što nije nalazio načina da se svojim sporim govorom ubaci u mitraljesku vatru, no kad je zašutila, on je ponovo istakao onaj svoj prst kao da je to njegov pištolj kojim joj prijeti da ga više ne prekida – izbrojio sam do dva, na tri – pucam; – pa se onda ponovo vratio na prijašnje stanje, da se zna tko je gazda u kući i nastavio ondje gdje ga je ona onako histerično prekinula. Sasvim mirno, on joj je spomenuo činjenicu da njoj fali još jedna godina pa će joj tek onda zakon dati za pravo da koristi njegovu penziju. Stoga je on odlučio da će se on potruditi da poživi još tu jednu godinu, a da mu one za to vrijeme učine jednu uslugu time što će mu pripremiti neku vrstu generalne probe za njegov pokop, da on vidi kako će to izgledati kad on zaista završi svoj život, to jest umre. Na to ga Neli, tobože nehajno upita, gdje to piše, ono... ono za ... godinu dana, a on od toga izmijeni oblik usana u iskreni smiješak i isfrflja samo: hm. On, sasvim iznenada, izda objema zapovijest kao da se u kasarni nalazi pred svojom četom, da stanu mirno pred njim.

Žene se zgledaše, ali bez pogovora, s nekom neodređenom grozom kojom više žele da mu udovolje nego što mu se pokoravaju, stadoše pred njim mirno na njegovu komandu. On im potom izda tihim glasom naredbu: *na desno ravnajs!* Dejzi se priljubi na prestrašenu i zbunjenu majku te poravna u istu liniju svoju glavu s majčinom.

Kad ih vidje onako postrojene, on im dade *voljno,* a odmah, u istom trenu, upita gdje im je crnina? Šta će ljudi reći, nije se ni ohladio, a koke nose šareno perje. Neli je počela plakati, sasvim tiho plakati da ga ničim ne povrijedi jer je već izračunala da joj doista nedostaje još samo jedna godina da može primati njegovu penziju, to jest da bude njen uživalac, pa bi svaka njena suza mogla ga još više približiti kraju. Ipak je toliko smogla snage da ga blago ukori, bolje reći da mu nježno skrene pažnju da je dosta njegove šale s njima, te ga najljubaznije moli njegova jedina i samo njegova Neli da više ne izvodi već da se pokrije jorganom i da će ona preko telefona pozvati ljekara da mu dadne nešto za smirenje. On joj dopusti da izvergla taj napamet sročeni uvijek isti tekst, a kad vidje da ona nema više ništa novo reći, on joj zapovijedi, dok preko Dejzi samo što preleti pogledom, da njih obje ponovo stanu mirno pred njim, da mu se poslije jave na raport i to u crnini, a zato što je nisu imale, kako to pravila propisuju, on im jamči da će dobiti sedam dana zatvora. Nakon nekoliko minuta one se vratiše iz spavaće sobe u crnim haljinama, crnim čarapama, crnom kapom te crnim velom preko lica. I on tad reče da može otpočeti generalna proba za pokop kapetana I klase JNA druga Celzijusa Piceka.

Dejzi zausti, a on reče da šuti, ta šutite bar jednom, bar jednom u životu nemojte rakoljiti. Čuj, stari, reče Dejzi, ovakvo zezanje na svoj račun, sasvim je sigurno, da te još više diže na mojoj top-hit listi. To je potpuno O.K., ali ne bi bilo baš sasvim pametno niti duhovito ako bi nakon ovog kina što činiš od sebe poželio da ostaneš živ i nedajbože to i uradiš. Ali mi šutimo, reče Neli, mi šutimo već dvadeset godina i ti nam ne daš nikako da progovorimo. Na, drži ono što sam već napisao, reče Celzijus i pljesne rukom po papiru koji izvadi ispod jastuka, sve je tu. Ja sad idem leći na kuhinjski stol, a vi ćete stati svaka s jedne strane i držati se onoga što vam reknem.

On dođe do stola uz njihovu pomoć pa leže na njegovu površinu, koju su njih dvije već prije prekrile madracem i plahtom. Čim leže, on prekrsti ruke na grudima, ispreplevši prste:

– prvo otpjevajte što tužnijim glasom Lenjinov marš, najbolje da to izvedete mumljajući, reče pružajući Neli papir na kojem bješe otkucan tekst nekrologa u čast njegova pošteno proživljenog života.

Dok je Neli mumljala i brisala krajičkom maramice suze s oka, Dejzi se nakašlja te stade čitati: »Dragi Cele, poštovani skupe, otišao još jedan od velikana. Zar je moguće da ćemo se pomiriti s ovom surovom istinom u koju naprosto nećemo niti želimo povjerovati. Tko je taj da može hladno vjerovati kako naš Cele nije više živ i da nećemo biti u stanju da više ikad vidimo njegov uvijek vedri i nasmijani lik koji nas je sve zajedno znao oraspoložiti kad god je to trebalo. Teško je naći riječi utjehe za njegove najmilije i najbliže, pa i za nas sve ovdje što smo se skupili u ovom tužnom trenutku. Zar je moguće da Cele više nema niti da će ga više ikad biti. Teško je to sebi priznati, srce se bori da prizna neumitnu istinu, a razum je taj koji nam kaže da se to zaista dogodilo, ali to je taj razum koji će pobijediti zaborav na druga, prijatelja, bliskog

suradnika, komunistu kome je čovjek bio uvijek i alfa i omega, čovjeka neiscrpne radne energije, neizrecivog poleta, punog optimizma, čovjeka iz kojeg je nezaustavljivo zračila vjera u bolje sutra, nježnog oca i supruga. Riječi su nemoćne da iskažu svu bol koju osjećamo u ovom tužnom trenutku i na ovom tužnome mjestu. Kao da i nebo plače zajedno s nama, kao da plaču topole, brda, po kojima je on šetao sa svojom obitelji i kojima se on toliko ponosio.«

– Ako ne bude kiše, brisati ovu zadnju rečenicu, reče Celzijus. Dejzi nastavi čitati: »Ono što nije uspio oboriti neprijateljski metak, to je uspjela oboriti okrutna i prokleta bolest. Ali on ostaje u našim mislima, nemoj misliti Cele da ne ostaješ, jer si ti bio jedan velik, ogroman hrast koji ne obara ni vrijeme, ni ruka, ni događaj; njega je oborila jedino smrt koja nije ni najmanje uvažavala činjenicu koliko nam je bio blizak i čini mi se, najpotrebniji, naš dragi drug Cele.« Onda se Dejzi zaustavi, je li sad gotovo pa tek sad vidje da joj otac briše suze, nije još, još jednom valja otpjevati Lenjinov marš, a zatim odredu vojnika izdati naredbu da se ispali počasni plotun iz pušaka u moju čast, na što Dejzi diže obje ruke zajedno s nekrologom, zar i to, a Celzijus, odozdo, sa stola nemoćno zavapi, to je najvažnije u svemu ovom, nikad nisam tražio ništa od Saveza, ovaj put ću tražiti da mi izvrše tu obavezu, ne mogu mi to uskratiti jer mi to po zakonu pripada. Zaslužio sam taj jedan metak.

Dok Dejzi pjeva Lenjinov marš – la-laa, la-la-laa – Neli izdaje naredbu za paljbu. Dejzi prekida s pjesmom, miir-no! priprema, pozor! pali! a Celzijus dodaje tihim glasom da Neli nastavi s vikom i naricanjem, plači, to nije istina, to ne može, ljudi, biti istina, a ti, Dejzi, pojačaj mamin plač, nadjačaj ga i revi da sam vam napravio kuću i da sada zauvijek odlazim u drugu, pokušava on suprugu dohvatiti za ruku, ali mu je Neli izmiče, do đavola, Cele, ti si stvarno lud čovjek, a on njoj, hajde kad ti kažem ako misliš da ti živim za tvoju penziju, joj, Cele prokleti Cele, prokleto ti sjeme, gdje si to pročitao, i ona bi okrenula priču na penziju, ali on joj traži uho da joj rekne, ljudi, ne dajte mi ga, ona mu se otima, a onda ga nježno zagrli, ne daj me Cele, nemoj mi umrijeti, i on kad to čuje, zagleda se u nju, kao da kaže, pa ovo je samo šala, šalimo se, ima li nečeg ružnog u tome kad se čovjek šali i on bi još govorio da ga ona ne prekide, ti se nisi šalio, ovo je istina, Neli, stvarno me počinješ ljutiti, rekao sam da je ovo bila generalna proba, svi ćemo mi nekad biti prozvani, tko kaže da je ovo uskoro, tko kaže da ću ja umrijeti?... ti misliš? ... imaš ti pravo da misliš šta hoćeš, ali neka znaš da ću ja još dugo živjeti, moram ti to reći, doktor Škalamera mi je osobno rekao da najviše možeš još mjesec dana izdržati, ma počekaj Neli, doktor Plaziblat, svi su mi rekli da ću još sto godina, eno gastroskopije, baš ovim riječima, kaže još ćete dočekati da vam praunuk krene na fakultet, kaže još, brže kapetane Picek, trčite kući da se tučete nogama u stražnjicu, vi ste, čovječe, zalutali u ovu bolnicu, vi biste mene živog sahranili e nećete, još ću ja u kasarni komandirati, još, kad ti kažem, i čin ću dobiti, dva čina ću dobiti, pukovnik ću biti, general, divizijom ću komandirati, armiju ću, kokoške, da imam svoju...

BAŠTINA

Stjepan Vukušić

Sad ću ti, dragi Josipe, zapisati sve što znam o Nikoli i njegovoj kući. Gdje god smo se ljetos sastali, Nikola mi je govorio samo o tome – o kući, o svom sporu s bratom. I nikad mu nije bilo dovoljno toga govorenja. Mnoge je stvari ponavljao sve do najmanjih pojedinosti, i to više puta. I sam je želio, tražio je to od mene da sve zapišem, samo poslije kad on završi i kad ostanem sam, jer on nije mogao ili je mogao samo s krajnjim naporom privremeno zaustaviti neiscrpnu bujicu svoga govora.
Evo što sam o tome zapisao...

Kad je selidbeni val krenuo na zapad i sjeverozapad, čulo se: »Crnin bi trnon zatvorija vrata«, a to je bio izraz opće želje da se ta podgorska vrata više nikada ne otvore... I mnogi su bili pripravni – što prije, to bolje, – svega se tu odmah odreći: da izmaknu porezu, da dobiju dječji doplatak i – najviše to – da se zauvijek otkinu od Podgorja, da ništa nemaju u kraju iz kojeg se trkom bježalo... Bježalo se od stoljetnih napora i neimaštine, od biljega bijede – u opijenosti nadom da se muka ostavlja zauvijek a sreća lovi na trku. Zato je raskid s Podgorjem bio i žestok, i željan, i svime potpomagan. Bila je to neka strasna utrka, opća mahnitost u kojoj su oni što su ostali držali to za svoju sramotu i sudbinsku nesreću, koja ih zakiva tu uza crne zidine i grobne jame s hrpama trulih kostiju...

A sreća se, bogme, ne lovi u trku... Grad se pòkāza tuđinom sa stotinu zamki. Uza sve što se postiglo naporima, brigama, s nekom opsjednutosti da se održi pod cijenu života – sve se otkrilo drugačije, šturije i pomiješano s bolešću i s novim dotad nepoznatim mukama...

I bude se prve krajine, jednom odbačene, prezrene, a sad s još neviđenim uzdušjem. Tamo je stoljećima sve bilo svoje, poznato i nitko na zemlji ni za jedno od općih i vječnih dobara tamošnjih nije mogao reći: to je moje više nego tvoje... U gradskoj stisci sanjaju se gorski prostori kao nebesa bez granice: hodati, hodati, i mahati rukama – slobodno galamiti... po miloj volji uroniti u grmlje i čučnuti bez uzdrška pod svako od milijun stabala... Sve raditi kao preci i susjedi, raditi ono za što si uvijek siguran da je dobro, da je kao i u drugih... I doba mjeriti po mjestu sunca ili zvijezda na nebu – tamo na gorskim putima gdje je dan najmanja vremenska jedinica... A na novoj podlozi uza sva osvojena dobra – neka otkinutost što nepojamno goni na neiscrpna batrganja... I nikad zatomiti otvoreni prostor nesigurnosti...

Počeli i popravci... Obilasci urušenih domova.

I lupi se sad mnogo tko po glavi: nema tu ni krpice. I kud ispusti iz ruku svoju pravu zemlju gdje nitko na svijetu nije bio prvi od njega...

Dolaze ljudi i dugo se unose već umornim očima u mrtva kućišta i podivljale vrtove... Nalože tu vatru, napiju se vode iz šterne, pa odlaze kujući gotovo nestvarne planove.

Počeli popravci i gradnje. Niču hrpe pijeska, novi temelji, gomile opeke i nakupljena kamenja... Popravljaju se krovovi, obrezuju voćke, sijeku šikare – sve uz glavnu cestu, uz more a pomalo već i po gorskim stazama.

Imovinsko-pravni odnosi postali nova opsesija. Već i osnovci iz razredne nastave, natopljeni vječnim kućnim prežvakavanjem, zapitkuju starije: Ima li taj i ta »právo« ondje graditi.

Ostavinske natege rune pozlatu s porodičnih mitova i spoznaje se žilava sebičnost i krajnja nedostupnost za razloge kad je u pitanju krpa pustare ili staro kućište.

Uz očinsku zidinu što je bila otpisana zauvijek, braća se naježe kao divlji mački.

– Ja san doranija oca i mate, ja san ji dogleda – busa se u prsa samozvani »naslidnik«.

– A ja san donosija vidon i nevidon i óde san nika kaj i ti.

E nisan ni ja kopile sunašce vam bogovo, ja san vîlā, a vi ste grabljali, a sad me gurate kaj trinaesto prase... Ja valja nisan ista krv?! – zapjenio se odjednom treći brat.

A na drugom pretkuću:

I ja san otpala od iste matere a neman nigdi pristupa kaj ni pas u crikvi. Kaj sirota san bez dote otišla... A tila san tute samo ednu sobicu– ... zašmrče dirnuta svojom skromnošću.

– Čuješ, debela, ja san tu iskíjala mladost, a ti iz grada sad dovlačiš te svoje naćvetine... Sve je ovo mate na me pripisala, a tebi eno sobice di si nabijala tu debelu guzicu!

Poražena sestrinom žestinom, žena sjedne uza selski put i, razvaljena, teška, neutješno plače, videći sad konačno da tu više nema ni roditelja, ni kuće, ni rodbine.

Neki se do suludosti napiju te noću ruše preostale zidove.

– Di je moja didovina? – viče pijan čovjek i šakom udara u prozore a glas mu iznutra odbrunda dušmanski: – Eno ti kačke na Podovin i glogovac u Dragi. Ako ti je malo, moreš dobiti i balin u guzicu...

Došli na red odvjetnici, sudovi; potkupljuju se sumnjivi svjedoci; u ljutim nesnima čekaju se koverte sa službenom oznakom, smišljaju se jetke obrane i jetkiji napadi. Nasljedno preživanje traje godine – uz ručkove, uz kave, nakon lijeganja i prije ustajanja – sve dok na nekom tijesnom, zapuštenom pretkuću ne prorade – prije svih presuda – koci s imenjacima rajskog domara...

I kao što neka žena na pokopu svoga bližnjega ne plače tek tu jednu već sve svoje tuge, tako i ovi ljudi ne ispucavaju samo bijes oko bijednog nasljedstva nego sve svoje muke i suzbijenosti.

Nikolin slučaj otišao najdalje, ili bolje: poprimio najneočekivanije obrate... Valjda zato što se sve odvijalo u tajnosti, nečujno i nevidljivo kao šumski požar što uđe u žilje, šušanj i nedostupne japage.

I Nikola se našao u selidbenom valu, ali on se nikad ne otkide od svog Rastovca. Kad još nitko nije ni sanjao o povratku, vraćao se Nikola iz gradske pustoši – onako po svojoj želji i potrebi – i godinama pod liticom, na mjestu stare pojate podizao kuću... Gradio ju je s tvrdom postojanošću kao da se tim oslobađa svoje guste tuge, kao da skida sa sebe neku staru derutnost i čađavu bijedu. Gdje je god vidio lijepi komad kamena ili zdravo drvo, gledao ga je sa zatomljenim prijegorom što i to ne može ugraditi u svom Rastovcu. Namjerniku ili susjedu koji bi se s njim upustio u dulji razgovor o toj kasnoj gradnji i koji se čudio što će mu sad ta kuća u Rastovcu, znao je kazati: »Ovo ti je, dušo, jedan tužni spomenik.«

To je Nikola mislio na svoje dvije kćerčice koje su još nejake umrle u starom, čađavom kućerku. Onda mu i žena umrla a on odlutao u podstanarstvo jedne nevesele periferije, prvo rodbini, a poslije nekih sitnih rječkanja sa svojtom prešao nepoznatim ljudima, gdje je ostao sve dok nije dobio momačku sobu u novoj ulici.

Ali sve ga je vuklo u Rastovac. I da ne bi okolo tumarao s pustoši u sebi, latio se gradnje... U tom je našao izlaz i neku utjehu. Otuda i riječi: »Ovo ti je, dušo, jedan tužni spomenik.« I doista, ta je skladna kuća od tvrda bijela kamena nikla i izrasla iz bolna iskustva o trošnosti svega.

U tihi zaklon pod samom liticom, između kućnog zida i ljetne kuhinje predjesenji vjetar odozgo snese neko lišće nestvarno zlatne prozirnosti. On sjeda tu među zidove – gdje po crti sunca na prisnoj udubini ili izbočini litice zna koje je doba dana. A zimi se ovdje zaklanja od vjetra, i kad samo dvaput iskorači naprijed, vidi po ledincima za orahom snježnu posolu...

Kad je nova kuća već bila useljiva a Podgorci se počeli vraćati na zapuštena kućišta, brat zamoli Nikolu da mu dopusti povremene boravke u kući – njemu i njegovoj obitelji kad se iz grada vrate za blagdane i godišnji odmor. Tome se Nikola uzraduje kao da je oživjelo i nešto od srca njegovo.

A jedne jeseni kad je Nikola u gradu posjetio brata, mati mu, već jako bolesna, reče nasamo:

– Kuću Nikola moraš na se prinit.

Okrunjena sijedom kosom i nagnuta na mnoge jastuke gledala ga je vrlo sabrano.

– Ne boj se, mama, mi smo drugi ljudi i nismo za svađu.

Tako je pokušao umiriti, dalek i od pomisli da išta poduzme.

– Nisam ja dite, Nikola, i najvolila bi da je kuća na tvon imenu... službeno – reče šapatom da ne čuje nevjesta – napravija si pa što da te drugi smetaju – doda tiho i odlučno.

– Drugi ćemo put, mama, o tome – rekao je smirujući je, a na svome sjedalu u gradskom autobusu crvenio se i kinjio već od same pomisli da išta u tom pravcu učini... »Braća smo, a ne vuci, zaboga, što je to bilo materi?«

I drugi mu je put o tome govorila, a on se jednako branio.

– A ti nemoj, sinko, samo bojin se da ćeš ti prvi otić s une pritkuće.

Već pri kraju snaga, mati je još jednom uvrebala trenutak i nagovarala ga da ode na sud i da sve to uredi, a on uvijek jednako.

Onda mu je rekla tvrdo i s razočaranošću:

– E moj sinko, ti si tuđa torba, a bojin se: i ostat ćeš jadan tuđa torbina. A ža mi te je, mučiš se i nemaš nikoga.

Obrisala je suzu i više se nije na to vraćala.

Poslije materine smrti dobio pismo od brata. Prima ga i otvara kao utjehu jer su rijetka pisma od brata. A nakon prvih redaka nepripravna duša stegne se kao od žestoka ujeda. A bratov je potpis, vidi se. I njegov je rukopis.

»Nikola, dica su ti pomrla. Sam si. Nemaš, brate, ni koceta ni mačeta, pa da živiš još i pedeset godina, a što će bit potle, misli na to, Nikola, i digni ruke od unog u Rastovcu. Imaš mista u gradu a sam si i što će ti kuća na dva kraja. Moreš ti uvik, zna se, k nama dolazit ali mi smo unutra i treba nan to. Mi imamo dicu«.

Gleda bratov potpis. I jedva vjeruje, a već znade sve...

Treba mu... moja kuća... misli kao udaren po tjemenu... I čita, čita ponovo... Pa sjeda opuštenih ruku... uzeto bulji u nestvarnu točku...

Zapečaćene, ubojite riječi putuju – onaj mutni talog što se nagodinao u folklornoj riznici – svota arhajskog izbija na vidjelo... sve je dublje padanje u živu gnojnicu... Umiješala se nevjesta i djeca, onako prigodice, usmeno, negdje na cesti ili na gradskom stubištu: »Nisan ni ja za Bogon stine bacala... Ako ti je krivo, udri guzicon u kamen... Mi smo svi tamo rdali, a ti bi nas sad odrinija kaj deveto prase... I moja su dica ista krv.«

Pa opet bratovo pismo: »Ne dan da se drugi širi na momen posle tvoje smrti« (već me živa pokapa) »nisan ni ja pastorak. Pojata je bila moja kaj i tvoja. A ti nisi pita nikoga... Dok san ja orba za oca i mate, dosta mi je bila i krpa na turu a ti bi, crni brate, tija da tako uvik ostane. E nećeš, tako mi Raspetog! Ogadit će se tebi rastovački krušac, ja ti dobar stojin. Otac je izdanija na mojin rukan a moja je žena mate kaj dite pĩtala. A sad veliš: samo ti imaš právo, e dođi ga uzet pa ćeš otić nakrivo. Smekšat ćeš se ti. Ili će te smekšati strpljivi fiškali.«

Sreo nevjestu i vidi: ne mogu se nikako mimoići. Svečano se nekamo uputila.

»Svi se vi tûžīte. Dobro, túžite se vi kad tako oćete. Ja se neću s nikin tužit«, izgovori ona u nekoj nadmoći i moralnoj uzvišenosti... Nikola je gleda kako se naglo prerušava u tu ulogu, uživajući na neki način u svojoj velikodušnosti, a zna se: prekopala je sve sudske urede da bi došla do podataka koji su pokazali da stvari s ostavinom sa službene točke gledišta za njega, Nikolu, ne stoje nimalo povoljno...

Prošao je Nikola mnogo koju nevolju, i bilo je teško, katkad preteško, ali se nikad među ljudima nije osjećao tako bespomoćnim kao u tom iscrpljujućem sporu sa svojtom i bratom... Bože, teško li je razmrsiti pređu strašna porodičnog klupka... Obnoć nastavlja račune o svom ulogu. Napreže sjećanje koliko je godina i mjeseci radio, koliko za što izdao, a sve izlazi smiješno premalo. Učini mu se i njegovo právo sumnjivim. Koliko je, zbilja, mogla vrijediti stara pojata i zajednička zemlja? Voda mu se – od stida i muke – cijedi niz rebra: možda je uvećao svoje uloge...

Kuća u Rastovcu i zavada s bratom postaše njegova opsesija i neka crna strast iz koje se ne može... Časovito izgara u paroksizmu gnjeva, pa se zatim bijedno povlači po odvjetničkim kancelarijama gdje se svima žuri i svi teško gledaju u jadnom prostoru

mutnih ishoda. On traži savjeta i pomoći, samo savjeta i pomoći, a ne parnicu, ne procese s bratom, ne, to nikad ne, jer je već i ovo jedna sramota i jedna živa muka... A najgore je to što nema i nema strpljenja. Isjekao bi sad odmah i spalio sve ovo nesnosno vrijeme do konačne odluke: da krvavo pljune na sve ili da izrekne blagoslov i smiri se u dugom zdravom snu. Sve, baš sve u Rastovcu sâm je gradio i sagradio, to je božja i ljudska istina, a nije poslušao matere da izbjegne ove ludosti. To je kazna za neposluh, za potiranje četvrte zapovijedi božje.

Bratovo tvrdokorno sljepilo, to uporno neobaziranje na nj i njegovu muku, lijepilo mu se za živce kao goruća smola i bezbroj mu se puta činilo da protiv toga neprobojnog bedema, protiv ove nesnošljive ugnječenosti mora odmah sad nešto strašno smisliti da se u trenu izmijeni sve iz temelja... Stotine je puta u zgusnutu unutarnjem naporu želio zaboraviti, odbaciti sve – pregorjeti i biti slobodan, a protivno njegovu htijenju i naporu grabila ga je opet i opet iz mračna prostora neka neumitna šaka i potresala ga paleći u njemu nove bjesove...

Nakon duga smišljanja i desetaka inačica od kojih se svaka druga činila povoljnijom, napisao pismo: «Brate, urazumi se! Još je vrimena. Ne poslušaš li me, more doć do toga da drugi istresaju naše vriće do kraja.«
A za koji dan stiže odgovor:
»Kukavi Nikola!
Komen se ti pritiš? Iz naše će vriće imat što i ispast, a tvoja je prazna i taka će ostat.«
Napio se rakije; to je prvi put u njegovu životu da pije iz očaja... Pušio je jednu za drugom i gledao u mraku užarene navoje na električnoj pećici... Ti mu užareni navoji prizivlju davnu planinsku vatru na ognjištu, i jedinog brata Milana, i jedinu sestru Maricu... Dok drugi spavaju, oni, djeca, dogovorno ustaju, žurno razgrću prihavicu s užarena uglevlja i meću na zagrijane cigle hrpe krumpira... Uz vesele šapate odmiče kratka ljetna noć i katkad se čuje kotrljanje po krovu; to puhovi na stablima krckaju zrele bukvice prosipljući ljuske po šindrama... S visine iza tamnih šuma i bijela kukovlja najčistije zvijezde prisno žmirkaju u Crnu Dulibu i čuje se ritmičko pozveckivanje dok se ovan zvonar češka o drvo u oboru...
E jedini brate Milane i mrtva sestro Marice... Nikad ne bi mislio da je toliko suza u njegovoj glavi...

Sutradan, razgrađen i sagorio piše bratu posljednju strašnu istinu:
»Mi smo ista krv, a ti si mi više zla nanija nego fašistički žandari koji su mi pribili tri rebra. Vi meni pljačkate dušu i žepove.«
Brzo dođe i odgovor:
»Da imaš dušu, čuva bi se svoje benastoće, a tvoji su žepi uvik bili prazni.«
Od nekoga grča Nikoli se činilo da umire...
»Parnica... s rođenin braton – parnica«, govorio je refleksno i bez cilja hodao pljeskajući se dlanima po tijelu.
U općinskom sudu zastao na onom istom kamenom stepeništu kojim se, davno, peo na regrutaciji i tu zbog nečije upadice dobio zaušak. Samo su sad te stepenice, čini mu

se, uže i neuglednije. Ugnjela ga misao kako su uski ti sudbinski putovi... I tu će sad početi parnica.

S bratom. Za kuću koju je on – Nikola sam sagradio i s njom se osovio... A sve se ruši u tom svijetu produžene snomore: on, kuća i brat...

Žuri se gospodi odvjetnicima te u sjenci nepotpunih i površnih uputa spoznaješ kako je za njih mikroskopski sitan taj tvoj jadni predmečić, zbog kojeg se ti uistinu budiš s krvavom porezotinom već mjesece i godine... A odsutni brat – negdje na rubu svijeta – kao skamenjena avet ništa da poduzme protiv ove muke...

U drugom je gradu Nikola provjeravao žalbene podatke i kao ukopan zastao na pločniku; da ne povjeruje gotovo: sud je uz onu istu zgradu gdje je izdržao zatvor pod sumnjom da je organizirao vezu s partizanima, a bio je zapravo na ribarenju dok je trajao policijski sat... ili coprifuoco. U toj slici zgrade pred sobom – stražarsko mjesto navrh stepeništa – prepozna davnu istovjetnu jezu. I sad mu se tu učini da se i ta sudska vlast zajedno s njegovim bratom diže protiv njega i stavlja na istu stranu s onim njemu neprijateljskim snagama koje mu nikad nisu dale da pravo odraste... Opire se razumom tomu jakom dojmu, ali iz mutne podsvijesti izvire neka osamostaljena bol kao od ovješena olova.

Svi ti pravno-imovinski odnosi, gruntovnice, divlje, tajne diobe i uzurpacije odjednom pokazuju svoje tamno naličje; nisu to suhi šapati trava u Miroševcu i Dražici koji te sjećaju dobrog mrtvog djeda: sve to govori da ti je vlast nad tjemenom, pa odnekud dolazi u vezu s pljuskama, mobilizacijom i s onim kobnim »tri kilometrića iza mostića majke božje«, kako se ti građani stoljećima izruguju gladnom, nepismenom Podgorcu. Tako misli Nikola a sram ga je i strah dignuti glavu i pogledati te oko sebe koji s jednakom ili većom mukom uvrnuto šute i čekaju na red. Kako je ovdje teška svaka pravda, udaljena kao božji sud...

Pa iz jednog hodnika u drugi – znojan, zaparen... Neki ženski glas: »Ne tamo!« više na njega kao da je tat. »Ne, dobro, oprostite!« zdušno joj odobrava, a njene ga oči mjere s nekom dvojbom. Kako ubitačno mirna ženska spodoba. Odmah se skloniti s tom svojom izobličenom torbom koju mučno osjeća pod mokrim prstima... Druga mu ženska već htjede dati obavijest, ali, pogledavši ga, odustane. To mu slomi ostatak otpora... Bî mu kao da je do dna otvoren... Oborenih očiju ide – otkinut – prema udaljenom svjetlu nakraj hodnika, a čini mu se da jedan od dokone dvojice isukuje ruku sa starom porugom: »Tri kilometrića...«, aludirajući na obijanje tuđih pragova.

Sve, sve odmah pustiti pa ravno u krčmu: stopiti se s pićem i sve poslati u vražju crnu kuću.

Ipak se ne može odustati.

Izrekao je milijune riječi, probdio na stotine noći i skovao svoju jaku, nepobitnu istinu. Gorljivo je čekao trenutak da je iskaže. I evo ga sad: pred njim je sudac i gleda ga sabrano.

– Nema načina da edan čovik uzme muku drugoga... u svitu di je pravde.

To je rekao kao da izgovara molitvu te sjeo na stolac odvalivši težak kamen sa srca. A sudac ga gleda kao i tisuće drugih na tom istom mjestu.

– Vi nama dajete pouku, a nama trebaju samo dokazi. Dokazi, čovječe, dokazi.
– Kakvi dokazi? To zna i dite u Rastovcu (a nema dice, istodobno pomisli) – svi to znadu – jekne drugim tonom u pukotinu sumnje.

Iz obazrivosti ili samo od dosade sudac je šutio kao da Nikola i nije ništa rekao. A njemu se, Nikoli, otvara crna provalija između te njegove istine i onoga što bi pred tim sudom moglo biti istina.

Iskušao je on već godine nesna, ali ova bdjenja – sve teža – padaju na produbljenu nemoć kao olovo... slažu se na rubu bolesti; mravi ga kolju ispod tjemena – sve žešći kao one ljute mravlje »frajlice« što ujedaju bolno poput stršljena. I ne da se ni ovo izdržati, a trebalo bi se još godine povlačiti po mukama sudskih čekaonica... I loviti one kose neprijateljske poglede s bratove nabuhle glave što se opasno prozlila...

Dođe mu luda misao da sve to mora brzo svršiti – minerski – u skladu s foginskim iskustvom iz kamenoloma i iskopa na šumskim cestogradnjama.

Jednoga mrtvog jutra uđe na glavnoj stanici u autobus, zla pogleda, snabdjeven svojim posljednjim »razlogom«. Sjeo je na zadnje sjedalo, dalje od vrata u sami ugao i stao gurati pod naslon pred sobom svoju izobličenu torbu. Činio je to nekim prijekim kretnjama kao da je ta torba providna... Onda je zakočen, ali s narastanjem unutarnjeg nemira gledao nehajne ljude i prljave perone, zatrpane papirnatim smećem i trulim ogriscima voća... Mlak je vjetar podizao prašinu s najlonskim ambalažama, a jedan je nosač – opušten i debeo – pospano kimao na kolicima: kad god mu se teška glava otela nadolje, trgnuo bi se i zakolutao oko sebe tupo raširenim zakrvavljenim očima... Po klupama su, dalje, u zatvorenom prostoru spavali zapušteni ljudi a preko njih je iz zahoda dopirao ljut amonijak... Otići odavde! zavrišti u njemu, ali nešto bez njegove volje odluči da sa zlim naumom u sebi ostane tu sve dok autobus nije krenuo.

U spaljenoj ogradi krio se od svačijeg pogleda. Goli kamen i suha biluština. A vrijeme sa suncem nad glavom stalo u nepomak vječnosti. Ne zna zašto je i kako je živ... Tu je u ogradi i zanoćio...

Nečiji je pas drveno lajao pod nijemim stranama i sve je bilo mrtvo kao da je noć izgubila srce...

Tek pred zoru nešto se pomaklo: sa strujom zraka preko Doljana dopirao je odnekud miris uplašćena sijena a bliže, tu za zidom, grane su i zemlja odisali zrelim smokovim mlijekom... Pomakne glavu na hrastovoj žili te opazi kroz granje – gore neizmjerno visoko – nad planinskom kosom svjetlucanje i gašenje jedne nestalne i sićušne zvijezde... Okrene se na bok na tvrdoj suhoj zemlji želeći neko drugo svitanje poput žive svjetlosti na dnu duga zamračena hodnika...

U najdublju noć, kad je nečiji pas drveno lajao na mrtvu tišinu – Prominoza (Katica), prenuvši se iz sna, s jezom opazi da Mate nema u postelji i ne čuje se nigdje okolo... A već se tjednima nije sam udaljio ni koraka od kuće. Užurbano je na se navukla prvo što joj pade pod ruku i izašla pred kuću... Protrne vidjevši prazan stolac pod odrinom. Bez misli je žurila k cesti između kuća.

Na ugibalištu opazi tamnu silhuetu – ukočenu, nijemu. Samo joj se učini da čuje muklo tuckanje po asfaltu.

»Maaate!« zovne šapatom, još nesigurna je li to on, a kosa joj krenu uz glavu.

Izbliza vidje: Mate, tucka štapom po asfaltu kao da razgovara s nekim tko je tu pod cestom, nevidljiv. »Mate, što je tebi?«

On je dalje šutio... Onda reče promuklo:

»Kajo, svu noć mi se čini da tu nigdi blizu stenje nika tužna duša«, i pokaza štapom neodređeno put crne mase hrašća u Gradini. Žena se naježila i uši joj zašume.

»Odi jadan, sve ti se to pričinja. Ajdemo u kuću«, reče hvatajući ga pod ruku. »Esi l' moga past, pa ko bi te naša vako tu po noći?«

A Prikofogo (Mate), čovjek neveseo, bolestan, nevoljko ide u kuću tugujući za nekim tko je od njega u ovoj noći još tužniji.

U žedni dan kad se leptiri, ose i pčele utapaju na mlakim rubovima vode a sušni cvrčak već u sudnevlje umorno škripi uvrh kljasta drveta – stao je Nikola uza zid kraj otrovne paviti i sapete glave gleda svoju osporavanu kuću. U zraku još noćna duša trava... Ušir ga plavi neka mučna slast kruteći se u grč pod kotlacima... Zemlja, trava, putovi – i ta jadna kuća, stršeći pod vječnom liticom – sve mu se to učini otrcano, jadno: da požali gotovo cijelu svoju muku. U što je to upao? Spaljeni drmuni, šturi zaselci među divljim dragama, tim tragovima zlodobnih rijeka... Čemu još ovaj naumljeni čin? Nije li sve to vrtlog bezumlja?

Kao bolan pritisak osjeti tvrdoću i vječnost kamena; žestoko mu vrijeme ispija ostatke žive snage kao sunce za solsticija tanku vodu sa kamene plitice. Zar se tu još išta isplati?

Onda se javi misao da bi zbog svoje slabosti opet mogao biti nasamaren i gnjev ga uspravi. Duboko osjeti zakopanu odluku kao užareno željezo...

Milenijska glad za stvarima – tuđa – zinula na nj kao tamna rupa, a on će u to ubaciti ovu svoju vatru i ta gadna usta oprljiti žeravom. Jer pali ga to pali svakog dana rastući... Svi su se razlozi pokazali nemoćni, a sad evo zadnjeg »razloga«. Podigne torbu i zgrči prste. Od mirisa bilja i teška sjećanja bî mu nesnosno. U ustima osjeti zapah po metalnoj rđi. I opet mu je da od svega pobjegne, da natčovječnom kretnjom iz svega ovog iskoči u neki drugi svijet. Ali kuća mu u očima. On je, dakle, slab, a svi drugi jači od njega i bijes mu zali utrobu.

Prišao kući te drvenim rukama vadi iz ugnječene torbe bat i minerski svrdao.

Između susjednih zabata po pijesku zatrljala obuća. Protrne od mogućeg susreta. Iza zida iznikla tamna susjedina spodoba, zastavši na kamenoj stepenici. Hvatajući dah motri ga s čuđenjem.

– Što ti, Nikola, tute zabijaš?

– Posadit ću lozu, nek se vije po kući.

Ona se tromo uputi dalje prema susjedstvu a nasred pretkućišta reče kao za sebe:

»Sadi ti, sadi, ali ko će zobat?«

Zahvati ga vatra u kojoj izgori ostatak misli što je u njemu dosad tinjala; izgori ostatak misli da odustane od svog nauma. Bijesno je udarao čekićem da što prije udubi rupu za dinamit.

Iza zida dopire muklo zujanje i pokoja pčela u visokoj putanji uzlijeće prema ranoj gori dok pri tlu zrak lagano zastruji i suho zašapće zdrvenjena sahnina. U njoj zašuškaju crna zrnca na podgorskom vjetru... Pa opet sve utihne osim prigušena zujanja tu za zidom. Prikofogo-Mate zatvara oči i opet ih otvara poglédajući u nekom svom stišavanju mirne kukove od Šuplje peći do vodenih mrlja udaljene Živulje... Čini mu se da će sad-nà usnuti, a prostranu stišanost u njemu s ruba nagriza neki čudan nemir... Unosi se u to blisko zujanje za zidom da zatomi točku nemira i da zadrijema jer gotovo svu noć nije spavao od neke neshvatljive uznemirenosti... Ni Prominoza-Katica nije mogla usnuti poslije one uzrujanosti zbog njegova noćnog izlaska. Rano ga je ujutro tu dovela da sluša to pčelinje zujanje...

U tišini jutra, kad je Prikofogo-Mate baš premetao san preko očiju, začuju se razgovijetni udari čekića o metalni svrdao – zvuk Prikofogu dobro poznat iz minerskog iskustva.

»Ko će to bit? I šta će tu minirat?« misli, naglo razbuđen. A zvuk je točno smjestio gore k litici, pred Nikolinu kuću... Udarci se čekića o svrdao ustalili u ritmu koji kazuje da se nekud žuri tome nepoznatom radniku... Javi se i promuklo zdrvenjeni lavež. Isti kao noćas... Ona se nemirna slutnja što Prikofogu nije dala zaspati, sad pojačala, s naporom se probijajući k svijesti.

»Ko to more bit? A nije se čulo da je iko doša... Treba koga pitat, tamo koga poslat...« No tomu se u Prikofogu nešto usprotivilo... Javi mu se neobična misao: da kao i noćas iskuša snagu i pođe gore sam... Dvojbu: bi li to sad mogao ili ne – nadjačavala je neka neshvatljiva odlučnost... »Da, najbolje je da sâm tamo oden«, zaključi i učini mu se da već napinje nesigurne mišiće da pođe gore k litici, pred Nikolinu kuću... Pogleda desno, niže, prema svojim vratima: da ga Priminoza ne vidi u času odlaska... Dolje je sve tiho i nema nikoga. Obazrivo se nastavi i poslije dva-tri koraka dočepa se zida razorene staje, pa se o nj opre ljevicom i tako pognuto priđe zidu susjedove ostave, pa držeći se za nj, počne svladavati stepenicu po stepenicu. Udarci čekića postaju sve žešći. »Najgore će biti« misli Prikofogo, »gdje prestaje zid – na otvorenu putu bez oslonca – ali ću i to svladati opirući se na štap i na pomoć božju«... Tako je upravljao korake, krut ali s nekom neiscrpnom voljom...

I baš na otvorenom putu, bez oslonca, dok mu se činilo da plovi ili lebdi, odjednom začuje, već izbliza:

»Va-jeer, va-jeer!«

Crno mu polje preletje po vratima susjedova somića te mu se učini da gubi podlogu... Ali se već držao za kantun Pavanove zidine i hvatao dah... Stegao je rukom sljepoočice i svom se snagom opirao nesvijesti. »Još pet-šest škalina«, mislio je i već se upravljao naprijed... Izbivši među gole zabate dviju zidina, vidje Nikolu: uspravljen na krovu kraj svog dimnjaka, i isto onako kao što je nekad vikao u kamenolomima na Petrašici, u Jelovcu i Žilavim Docima – otegnuto, monotono ponovi:

»Va-jeer – va-jeeer! Miina – goriii!«

Prikofogo-Mate u trenu shvati sve i otkine se od zida te se naprijed ustremi kao da je čudom iskočio iz oklopa svoje bolesti. Već prvim uzvikom splašeni za zidove i somiće ljudski ostaci izviruju u nedoumici, a na kobno »goriii« pobježali u kuće ili se stisli za kamenje kako su se gdje zatekli. Začuo se vrisak djeteta, a pas zalaje drvenom

usiljenošću pa otegnuto zavije. Samo Prikofogo, u onoj praznini kad se očekuje prasak, izgubivši štap, zgrabi se za zid pred Nikolinom kućom i leđima nalegavši na kamen, onako zacenut, loveći dah, glasom davljenja zašišti: »Stoj, Nikola!« i zamahne rukom kao da ga otkida od plamena.

Nikola ga gleda kao sumanut. »Mate, mene si i sebe ubija!«

A Prikofogo vidi: fitilj nije upaljen te glasno zaviče:

»Amo, Nikola, guši me!« vikao je trgajući košulju pod grlom.

Kao tuđom voljom Nikola skoči niže na betonski krov, spusti se na pretkuće te mu priskoči i na desnom ga boku prenese na nisku podzidu.

Prominoza s neprekidnim jaukom srlja po selu, a Prikofogo zaustio šapatom:

»Čuja san te, Nikola, zna san da si tu... Svu noć san te čuja kako uzdišeš (hvata se za razvezani ovratnik od košulje). A sad se zakuni da nećeš srušiti. Ajde, zakuni se, Nikola!« Rukavom je brisao vodu s čela i obraza... »Moj Krešo i Stipan posvidočit će na sudu da je sve ovo samo tvoja muka. Tvoja, Nikola, i više ničija. ne boj se.

Nikola je kao uzet šutio.

»Zakuni se... evo Kaja dolazi.«

Nikola samo digne ruku s ispruženim prstima i nije se znalo da li on to Prikofoga zaustavlja ili mu se zaklinje...

Sjedi Nikola u svom zaklonu između zidova pod liticom... izvlačeći se iz crna mjehura, a oči mu bez zapreke idu k stvarima i dalje – u otvoren svijet... Vidi u mislima sijedu glavu Matinu i neka toplina diže se u valima, slijeva se u oči te on, obrisavši se, vidi kao nikad prije...

»Pravo zrno i u pravi čas. Mate, hvala ti.«

SAŽETAK O UJEVIĆU

Nikola Milićević

Djelo Tina Ujevića (1891–1955) nastajalo je puna četiri decenija, u vrlo burnu vremenu, koje je obilovalo ratovima i revolucijama, velikim povijesnim prevratima i duhovnim lomovima. Pa koliko god bi se moglo na prvi pogled reći da je Ujević bio izvan svih tih zbivanja, ograđen svojim čudačkim i boemskim načinom života, on je ipak u suštini bio istinski čovjek svoga vremena i sudionik u njegovim zbivanjima. Bio je to najprije aktivno, u mladosti, kao politički borac, odlučan i neustrašiv. A onda je u Parizu, za vrijeme prvog rata, doživio nemilosrdne i podmukle udarce koji su ga slomili i nagnali da se posve povuče u sebe. Osjetio je dakle na svojim leđima svu težinu svoga vremena i on će uložiti svu snagu svoga velikog duha da se obrani od te težine, kako bi u nemilim olujama mogao ostati uspravan i sačuvati u sebi dostojanstvo čovjeka, patnika i stvaraoca. I u cijelom njegovu djelu, uz ostalo, prisutna je i uporna borba s vremenom, s okolinom, s ljudskom plitkošću i opakošću, a za afirmaciju istinskih duhovnih vrijednosti. Tako će uskliknuti u svom očaju: »Ustanimo jednom za ljudsku dušu, za otkupljenje čitavog čovjeka, svečovjeka, moralnog i ekonomskog, navijestimo rat svim tiranijama, svim buržoazijama svijeta, svim tlačiteljima jezikâ, narodâ i plemenâ: *budimo ljudi*!«

Kad zađemo u osebujno Ujevićevo djelo, taj pjesnik će nam se ukazati poput smiona moreplovca, koji se zaputio u svoju pustolovinu kao uporan tragač za nečim što je nemoguće dokučiti, kao onaj koji po svaku cijenu hoće da prodre u tajne svijeta, čovjeka i svemira. I on zna da ga na tom teškom putu traženja čekaju mnoge patnje i udarci sudbine, ali od svog puta neće odustati jer je sebi postavio jedini cilj – ljepotu. Takav stav nam otkriva čovjeka snažna duha koji je spreman na sve žrtve i koji u sebi nosi svoju duboku tragiku. A ta tragika je potjecala iz njegova sukoba sa svijetom, koliko u ljudskom i društvenom, toliko u dubljem metafizičkom smislu. Jer Ujević nije stradao zbog toga što je tražio životne udobnosti i društveni položaj pa to nije mogao naći, nego je njegova patnja potjecala prije svega od spoznaje da se nalazimo pred kaosom koji nećemo moći rasplesti, pred tajnama koje

nećemo odgonetnuti. Bio je svjestan toga da je ljudski duh opsjednut dubokim i tamnim prostorima koji ga plaše i unesrećuju. Mučilo ga je dakle pitanje ljudskog postojanja, smisla i svrhe života, rada, patnje, ljepote. A još je tragičnije ako znamo da Ujević svoju neodoljivu težnju za spoznajama nije zadovoljavao putem filozofije (iako je čitao i poznavao filozofska djela), nego prije svega intuicijom; pristupao je dakle stvarima kao pjesnik i vizionar, a ne kao čisti mislilac. Vjerovao je da duboku žeđ svoga duha ne može zadovoljiti čvrstim i osmišljenim sistemima nego intuitivnim poniranjem u kojem sudjeluju sva ljudska čula, čiste i nečiste sile. I on se dokraja predavao tim unutrašnjim zanosima, koji su za njega značili, ne rješenje nego traženje, neprestano i mučno traženje na svim putovima i bespućima, te se mnogo puta, u svojoj neobuzdanoj snazi, zalijetao i s onu stranu uma, kako kaže u jednoj pjesmi. U ta traženja ulagao je cijeloga sebe, bez ostatka, kao gotovo nijedan naš pjesnik. I dakako, sve to je moralo uroditi dubokim patnjama, duhovnim i tjelesnim, koje su ga odvlačile od tokova stvarnog života u potpunu osamljenost i zatvorenost te je svojoj okolini izgledao više kao monah i isposnik, nego kao normalan član ljudskog društva. To je izazivalo mnoge nesporazume i kriva tumačenja, no Ujević je sve to podnosio sa stoičkim mirom, znajući da je ljudima uzaludno govoriti i objašnjavati. Jer on je posjedovao veliku sigurnost u sebe sama, bio je svjestan svoje snage i svoje superiornosti, bio je dokraja ustrajan na svom putu pa zbog toga ponosan i tvrd te mu je bilo ispod časti natezati se s prizemnim duhovima. No bilo je i trenutaka kad nije mogao izdržati te je tako napisao čitav niz tekstova u kojima je pokušavao objasniti smisao svog života i djela. Bile su to zapravo duhovne biografije i lucidne ispovijesti kakvih u našoj književnosti nije napisao nitko. Iz tih tekstova se vidi da su njegov život i njegovo djelo imali posve podudaran i jedinstven tok i da se jedno bez drugoga teško može shvatiti. A i ostali njegovi esejistički spisi najvećim dijelom predstavljaju objašnjenja njegova pjesničkog stvaranja. Ujevićevo vanjsko življenje bilo je u stvari samo maska unutrašnjeg pravog čovjeka i on se tom maskom branio od svijeta i čuvao svoju duhovnu nezavisnost. I sve što se događalo u njegovu životu dolazilo je kao rezultat unutrašnjeg nastojanja: duh je upravljao njegovim gestama i postupcima. Postao je gospodar sebe samoga i svega što se s njim zbivalo.

Za cijenu svog duhovnog bića Ujević je žrtvovao sve životne lagodnosti te je živio samotnički i oskudno, bez obitelji i pravog doma, bez položaja i zaposlenja pa je čak i ljubav pretvorio u misterij i nedokučiv san. Bio je protivnik svake profanosti, svagdašnjosti, običnosti, svake računice i svega onoga što ga je moglo svesti na obično življenje i životarenje; borio se protiv svega što bi ga moglo udaljiti s puta u traženju najvišeg smisla života i postojanja. Mijenjao se i tražio na različitim stranama, ali je suštinski ostajao uvijek dosljedan sam sebi. Od svoje bitnosti nikad nije odustajao, ni u životu ni u djelu. Mijenjale su se književne mode i društvena uređenja i on nije bio gluh za ono što se događalo oko njega, ali ga ipak ništa nije moglo maknuti s njegova puta. Premda je njegovo pjesničko djelo bogato i raznoliko i premda

ono ima svoju razvojnu liniju, s nekoliko uočljivih etapa, ipak se kroz to djelo, od početka do kraja, provlači čvrsta osnovna nit koja ga povezuje u jedinstvenu i nedjeljivu cjelinu.

Ujević je vrlo često bio zaduben u maglu, u daljinu, u nedostupna područja sna, kao da ne vidi ništa oko sebe i kao da je posve odijeljen od svijeta. Ali to su bili samo trenuci izgubljenosti iz koje se on uvijek vraćao opipljivom životu, bićima i stvarima. Bio je u sukobu sa svijetom zbog poretka koji ga je sputavao i s kojim se nije mogao pomiriti. On od tog sukoba nije odustajao, ali to ne znači da je prezirao svijet i da ga je posve odbacivao. Naprotiv, on je na svoj način volio svijet i ljude i nije mogao bez njih. Mnogo puta je s divljenjem i poštovanjem znao govoriti o svim pa i najjednostavnijim stvarima života. Imao je razumijevanja za ljudske brige i nevolje i pokazivao je veliku naklonost prema ljudskoj prisnosti, prijateljstvu i drugovanju. Znao je vrlo trijezno gledati na društvene i političke pobleme, ako je katkada, usput, o tome progovorio. Ništa zapravo u životu njemu nije bilo strano ni daleko. Jedino je uvijek pravio razliku između unutrašnjeg, osobnog življenja i spoznavanja samoga sebe, i vanjskog, društvenog čovjekova bića. Poštivao je druženje i sporazumijevanje, ali je čuvao i svoju samoću. Iz nje je mogao dublje sagledati svijet i sebe u njemu, a njegov pogled je prodirao kroz stvari i pojave jer mu je cilj uvijek bio tajna i nedokučivost. Zato će i reći da su stvari oko njega duboko sadržajne i da ga i malenkost o bitnom čaru uči. Tako je u svemu nastojao otkriti suštinske vrijednosti koje u sebi nose smisao života i postojanja. A u potragu za najvišim smislom ne može se ići izravnim putem; on se ne doseže ni logikom ni čistom računicom; potrebno je napeti sva čula, svu snagu imaginacije i vidovitosti. Treba se izdvojiti, sabrati, udaljiti se od stvari da bi ih se bolje vidjelo. Ali tu je onda neminovan susret sa sjenama i zamagljenošću. I Ujević je zaista vrlo često stvari promatrao kroz koprenu i sumaglicu, kao da ih je namjerno zastirao, u nadi da će tako možda otkriti neku njihovu novu i nepoznatu dimenziju. Zato kaže u pjesmi *Pogledi u praskozorje:* »Moje oči zure u obrise, dalje od granica stvari.« Jer on, kao pjesnik i vidovnjak, naprosto nije mogao svijet oko sebe posve konkretizirati, nije ga mogao vidjeti smo u opipljivim konturama niti ga svesti u logičan poredak. Kad bi to učinio, nestalo bi iluzije i tajne, a time bi nestalo i mogućnosti da se luta i traga. A bez traganja i nemira nema ni poezije. Zato i kaže u jednoj pjesmi: »O magle, u vama traju blaga varave dubine.« A to je onda sukob između stvarnog i iluzornog svijeta čega je i sam Ujević bio svjestan i o čemu je u više navrata govorio, posebno u pjesmi *Vizija putovanja*, u kojoj kaže da ne može »dugo izdržati s očima otvorenim« i kako mu se čini da su sve vidljive stvari, njegove i tuđe, samo opsjene i sjene. U tome je bila jedna od Ujevićevih tragičnih podvojenosti, u tom vječnom lomljenju između sna i stvarnosti. On je bio duboko svjestan da je život, stvarni život, jači od svega i da će on na kraju pobijediti. Također je govorio da je san »neiscrpni izvor zabluda i prevara« pa će u jednom trenutku, iz te svoje tragične

podvojenosti, doviknuti pjesnicima: »Poeziju treba odbiti od sna. Pjesnik treba da zna da stvarni svijet postoji, on treba i da priznaje taj stvarni svijet, zemaljski svijet, makar ne priznavao njegove okove.« A nije li on to dovikivao više sam sebi nego drugima? Jer on je doduše priznavao svijet kao takav, ali ga nikad nije mogao posve realno sagledati niti je mogao prihvatiti sve njegove nužne i nametnute zakonitosti. Otuda traženje spasa u daljini, u magli i snu, makar koliko teoretski bio protiv sna i obmana.

No iz te zamagljenosti Ujević je mnogo puta znao motriti svijet vrlo pozorno i sa više čežnje prema njemu nego oni koji su živjeli u vrtlogu zbivanja. On se doduše svjesno odrekao mnogočega da bi dosegao »duboke i svete zemlje idealne samoće«, ali osamljenost ni njemu nije bila uvijek laka i katkada su ga odricanja morala zaboljeti, morala se pojaviti želja za običnim i jednostavnim življenjem. I o tome je on često s dosta gorčine govorio, a jednom je zapisao: »Teško je ovako i dosadno živjeti... dok negdje, znamo, mirišu ruže i bijele i rujne i žute i crvene... O, ja sam sin zemlje, i zvijezde, i neba, dijete sunca, radosno parčence svijeta.« Iz tog osjećanja, uz ostalo, nastat će ona zanosna i opojna *Svetkovina ruža*, pjesma dubokog predanja darovima svijeta i bogatstvu prirode, prirode koju je Ujević nazivao svojim dobrim učiteljem, kojoj se uvijek ponovno vraćao da bi joj se divio i da bi dušu hranio njenim ljepotama. On je obožavao planine, šume, stabla, cvijeće, »bajku prirode i muziku riječi«. Iz daleke tuđine priželjkivao je »zelenu granu s tugom žuta voća« i žarko podneblje svog zavičaja: »krv neba i bljesak jadranskih boja«. Iz zagušjiva grada je čeznuo za pitomim krajolicima i sve što mu je priroda nuđala nosilo je u sebi blagost i toplinu. Ona je, za njega, plemenitija i pravednija od ljudi: »svuda nalaziš dobre voćke i grane pune milosrđa... svuda raste dobra trava, milosna trava...« Uostalom, on nikad neće zaboraviti da je potekao iz krševita kraja i da je u sebi ponio snagu kamena pa će zapjevati: »Zagoro, Zagoro, Dinaro majko... Planino, tvoj sam sin i tvojeg neba«. Možda bismo iz toga mogli zaključiti da je Ujevićeva gorštačka i tvrda priroda, stopljena s rafiniranim duhom evropske kulture, dala čudesnu sintezu, punu iskonske snage i neslućene ljepote.

U prvim dvjema Ujevićevim zbirkama bilo je mnogo vrlo teškog očaja. Zbog već spomenutih udaraca i razočaranja u Parizu bio se sav zagnjurio u svoj unutrašnji mrak i toliko mu se prepustio da je čak sebe bio proglasio mrtvim. ali, otkako je prebrodio te krize i otkako se otvorio prema svijetu, u njega su vrlo rijetki tonovi beznađa ili kakva teška ogorčenja. Kao da je u dubokim razmišljanjima pronašao unutrašnji mir i pomirenost sa svijetom. Nije mu bilo lako i vidio je mnoge naopakosti oko sebe, ali je uglavnom ostajao stoički miran, ne dozvoljavajući da ga bilo što izbaci iz njegove duhovne sabranosti. Imao je mnogo razloga za zdvajanje i klonulost, ali on je bio velika snaga, sazdana od dinarskoga krša, i nikakve opake sile nisu ga mogle uzdrmati ni izbaciti iz kolotečine. Čini se da mu je posebnu izdržljivost davalo njegovo istinsko uvjerenje da je u sebi izgradio hram ljepote što ga je

pretvarao u stihove i kao da je to bilo konačno zadovoljenje svih njegovih najdubljih želja i stremljenja. Pored te unutrašnje ljepote on je svoje srce hranio i ljepotom svijeta. Za njega je sve živo i neživo imalo svoj smisao i svoju vrijednost pa mu je pružalo i određenu radost. A on se mnogo puta znao upravo djetinjski radovati, iako se obično činilo da je vrlo ozbiljan i vrlo natmuren. Zbog cijelog tog unutrašnjeg i vanjskog bogatstva, zbog svoje velike sigurnosti i sabranosti, što ga je u potpunosti ispunjalo, on naprosto nije mogao očajati. Borio se, tražio se i provjeravao uvijek ponovno, mučio se, išao je uvijek naprijed i nije očajavao. Naprotiv, svoje muke je smatrao rudnikom iz kojeg vadi bisere.

Zbog svega toga Ujević je posjedovao onu blaženu unutrašnju čistoću i vanjsku otvorenost, što mu je omogućilo da o svemu govori bez opterećenja i bez obveze da bude sistematičan i sapet, da uvijeno i oprezno dodiruje sebe i druge. Kao da je sa samim sobom i sa svijetom oko sebe imao posve čiste račune te se izražavao uvijek tako kao da ništa ne duguje ni sebi ni drugima. Zato je bez sustezanja mogao kopati po svojoj nutrini, otkrivajući nam sve svoje rane i dvojbe i zamisli, a katkada se nije ustručavao izreći i neka svoja neprijatna opterećenja koja drugi ljudi skrivaju kao zmija noge. Iz te čistoće i prostodušnosti znao je katkada isticati svoju veličinu i sigurnost u svoje djelo, što bi kod drugih moglo zazvučati kao samohvala, a kod Ujevića takve riječi nikad nemaju neprijatan prizvuk jer ih je uvijek znao izreći na pomalo ironičan način, pola u šali, pola ozbiljno.

Razapet među mnogim krajnostima, u borbi između kaosa i sklada, svjetla i tame, sna i stvarnosti, Ujević je izgradio svoje veliko pjesničko djelo. Živio je u svome snu i u svome vremenu, u svojoj samoći i među ljudima, uvijek s budnim čulima, s budnom sviješću i savješću. Zato je njegovo djelo gotovo na svakoj strani prožeto dubokim humanizmom, s vizijom integralna čovjeka, koji bi u sebi morao sadržavati svijest o svojoj vrijednosti i o svom poslanju na zemlji: da bude dostojan i velik i kao društveno i kao duhovno biće, pred sadašnjošću i budućnošću, pred licem dana i pred licem vječnosti. A takva vizija može se roditi samo u snažnu duhu koji je spoznao raj i pakao i koji je kroz muke svojih unutrašnjih čistilišta došao do duboke sabranosti i jasnoće viđenja. A da bi došao do te sabranosti, Ujević se odrekao svega, pogazio je u sebi sve ovozemaljsko, da bi mu duh bio što čistiji i što snažniji: »Ima gordosti u tome – kaže on – da se svoja tjelesnost gazi nogama. Ja se, može biti, razvijam i obogaćujem jednim samoubojstvom, koje traje cijeli moj život.«

U svemu tome bilo je duboke patnje koja je imala viši smisao jer su kroz nju prolazile sve pjesnikove vizije i spoznaje. On je patnju, koju mu je prouzročio život, svjesno pretvorio u stvaralačku snagu, vjerujući da će tako doći do duboke sabranosti, kako bi kroz svoje muke spoznao i dosegao tajanstvena područja duha. Nisu li mu možda u tome bili uzorom stari mističari, španjolski i talijanski, koje je marljivo čitao u Parizu, a koji su kroz muke i samoodricanja htjeli stupiti u dodir s Bogom, u svojim samotničkim

vizijama i ekstazama. Nije li i sam Ujević toga bio svjestan te je zbirku *Kolajna* prvobitno htio nazvati *Na vratima Španije*? U svom pariskom jadu i očaju on je, po vlastitu priznanju, tražio spasa u mistici. No dok su mističari kroz svoja poniranja tražili Boga, Ujević je tražio poeziju i ljepotu koja je za njega bila jedina istinska vrijednost, dostojna da za njom težimo i da se njome ispunimo. Iz tih ponoćnih mističnih izgaranja i zanosa potekao je onaj poznati lirski biser koji počinje stihom »Noćas se moje čelo žari«.

Ujević je dakle svjesno pošao putem samoprijegora i žrtve jer je znao da će jedino tako postići puninu i cjelovitost, duhovnu i stvaralačku: »Svijet dubokog i intenzivnog mišljenja jeste svijet blaženstva s kojim ne može da se usporedi ništa na zemlji«. A da bi dopro do tajni zagonetne i složene ljudske duše, morao je sav svoj život podrediti tom bitnom cilju. Zato ponosno kaže za sebe: »Ne znam da je ikada itko živio ili htio živjeti za dušu kao što sam ja htio živjeti. Pa čak i živio.« A kad je toga postao svjestan, on će, uvjeren u svoju snagu, reći i ovo: »Kazat ću nerečenih stvari, takvih, kakvih nitko prije mene nije ni osjetio ni proživio«. I zaista ih je kazao, mnogo puta, kao gotovo nitko u ovom našem jeziku. A govorio je uvijek i prije svega iz dubine svoje ljudskosti kao čovjek od kosti i mesa, koji gazi po ljudskom blatu, a u sebi nosi beskraj i osjećaj vječnosti. Nije govorio kao apstraktan nego kao konkretan čovjek, kao onaj koji je došao iz doline suza i koji – svjestan svojih ljudskih moći i nemoći – gleda i vapi prema visinama.

Tom žudnjom za dalekim i tajanstvenim svemirom, gdje bi trebalo biti jedino pravo stanište duha, Ujević je nastojao zadovoljiti svoju mističnu i metafizičku žeđ, konačnu i najesencijalniju žeđ svoga duhovnog bića. To je u njemu stvaralo još jednu gorku podvojenost. Svjestan svoje izuzetnosti i svojih visokih ideala, ostat će vječno raspet između zemlje i neba, poput njegovih visokih jablana. Otimat će se zemlji, a neće se moći dovinuti do željenih visina te će s bolom konstatirati: »Ja sam šiljak s vrha žrtvovan u masi«. Pokušavao je sebe uzdići tamo kamo se dizala njegova smiona misao, ali su ga životne nevolje uvijek vraćale na tvrdo tlo zemaljsko, gdje se neprestano morao natezati s »glupanima i huljama«.

Polazeći tako u svoju pjesničku pustolovinu kao čovjek, sa svojim ljudskim teretom na leđima, on će dosljedno ostati na stanovištu da umjetnost prije svega mora imati svoj ljudski smisao. Zato će izričito reći da »poriče svaku umjetničku tehniku koja ne bi neposredno izražavala dušu« ili koja ne bi bila »čisti dah ljudske savjesti«. Ali on je znao i to da stvari ljudskog duha, ako će postati umjetninom, moraju biti izražene na dostojan način, moraju, u stvaralačkom činu, biti preobražene, da bi postale pjesmom. Jer, po Ujevićevu mišljenju, »umjetničko djelo nastaje samo onda ako su se podaci razriješili u fluidnost poezije, ako je aureola ostvarila poseban svoj bitak«. A taj proces je za Ujevića bio zagonetna tajna i vjerovao je da u činu stvaranja sudjeluju i neke neobjašnjive sile (Duvaju kroza me sile nepoznate). Zbog toga je cijenio, koliko stvaralačko iskustvo i zanat, toliko i unutrašnji nagon te mu se mnogo puta predavao neobuzdano: »I pustio sam da govor svih bjesova knjigu mi

piše«. Taj nagon ga je često vodio nepogrešivim putem, ali ga je katkada odvodio i na stranputice. Ujević je bio bogata i snažna ličnost, majstor i čarobnjak jezika, pun znanja i iskustva te je obilje svoga bogatstva mogao katkada i rasipati. Tako je radio i to je teoretski opravdavao: »Razbacivanje je zakon svakog punokrvnog života«. Ali svi njegovi pokušaji i sva nastojanja vodila su u pravcu ozbiljnog traženja suštine. A Ujević se tražio bez straha na svim putovima koje ljudski duh može proći. Njegova znatiželja bila je velika i ona ga je katkada odvodila na nemoguće staze, kao što ga je dovodila i do izuzetnih otkrića, dok se predavao, kako veli, očaju jezika i uma.

Kao Matošev učenik, na samom početku svog rada, Ujević je zavolio pravilnost stiha i strofe, čistoću i sklad oblika, u čemu je pokazao izuzetnu vještinu, koju će s vremenom sve više usavršavati i stroga forma nikad mu nije sputavala slobodu izražavanja. Tako će njegove prve dvije zbirke (*Lelek sebra* i *Kolajna*), nastale do 1919. biti u posve pravilnim i sjajno građenim strofama, različita ritma i različite dužine stihova, kao da se htio okušati u svemu. Naročito je volio sonet, kao najstrožu i najtežu formu. Ali u spomenutim zbirkama, u kojima je bio sav okrenut svom unutrašnjem svijetu, mukama i nevoljama i vlastitoj tragici, pored ritmičkog i oblikovanog savršenstva, on je donosio za hrvatsku poeziju nov ustroj pjesničkog jezika, s novom metaforikom i novim sklopovima riječi. Istina, on je to dobrim dijelom naučio od francuskih parnasovaca i simbolista (Baudelairea, Rimbauda, Verlainea), ali je sve to znao na svoj način usvojiti i preobraziti.

Početkom dvadesetih godina, zapravo od 1922. kad se počeo izvlačiti iz svog unutrašnjeg mraka i kad je zapisao: »Ja bih opet htio živjeti da uskrsnem, ako pokojnici mogu da uskrsnu«, Ujević se postepeno otvarao prema vanjskom svijetu. Njegovo veliko stvaralačko i gorko životno iskustvo razbuktat će u njemu novu, neukrotivu snagu i za novo doživljavanje i osmišljavanje svijeta morat će se poslužiti još bogatijim jezikom i slobodnijim oblicima. Uglavnom će odustati od stroge klasične strofe i upotrebljavat će različite dužine stihova, oslanjajući se, ne na silabički nego na tonski ritam. Moglo bi se pomisliti da ga je na to potakla prevlast slobodnog stiha i opće stanje u našoj poeziji tih godina, naročito izražajna smionost ekspresionista, ali mnogo je vjerojatnije da mu je slobodniji izraz došao spontano, jer mu ga je diktirao njegov bogati unutrašnji svijet, koji se samo tako mogao na dostojan način izraziti. Tako će se i Ujević prihvaćati, ne slobodna nego polu-slobodna stiha, u kojem će gotovo uvijek biti prisutna rima, a rima je za njega često predstavljala veliko iskušenje. No unatoč svim tim slobodama, on će uvijek cijeniti sklad i »vladanje oblikom« i do kraja života će se povremeno vraćati posve ujednačenim strofama. Čak bi se moglo reći da je strogost forme držala na okupu njegovu eruptivnu snagu. Ali kako je jedno od bitnih Ujevićevih osjećanja bilo osjećanje kaosa i nesklada u svijetu i svemiru, možda je baš u čistim oblicima, u kristalno i majstorski građenim strofama tražio red i harmoniju. Htio je tu harmoniju, za kojom je uvijek čeznuo, vidjeti barem u umjetnosti, kao da je

u njoj htio rasplesti kaotičnost svijeta i dati joj stanovitu sređenost i ujednačenost. Jer umjetnost je za njega bila konačan oblik i konačan smisao svega, spas i otkupljenje.

Ali vanjskim oblicima pjesama snagu i čaroliju davala je izuzetna i jedinstvena struktura Ujevićeva pjesničkog jezika. Posebno iznenađuje njegova bogata, katkada čak neobuzdana asocijativnost koja se kretala u svim smjerovima i koju često nije lako pratiti*. Ona mu je donosila veliku izražajnu raznolikost, s obiljem slika, metafora, usporedbi, koje su, u njegovim najboljim pjesmama, uvijek smislene i sugestivne, uvijek sretno ugrađene u tok pjesničkog govora i u smisaonu suštinu pjesme. Ujević je bio veliki znalac jezika, nosio je u sebi sve njegovo bogatstvo i služio se njime kao malo tko. Uvijek je težio za osobnim stilom, osobnim načinom izražavanja i tu izražajnu posebnost, tipično ujevićevsku, lako ćemo uočiti u gotovo svakom njegovu tekstu. Uostalom, njegovanje osobnog stila bio je prvi preduvjet što ga je Matoš preporučivao svojim učenicima i možda nijedan od njih nije tu preporuku pamtio i ostvario kao Ujević. Katkada se možemo samo čuditi obilju njegovih fraza, sintagmi, komparacija i svega ostaloga: »Ja sam u se primao kleti savez svih riječi«. Jezičnim gradivom se služio vrlo smiono, često drsko i rudimentarno; nije se pribojavao nijedne riječi i nije ih dijelio na poetske i nepoetske (Ja sam stilski akrobata i virtuoz). Grabio je u jezik neštedimice, ali je njegova velika osjetljivost svemu tome ipak znala dati onaj unutrašnji začuđujući red iz kojeg zrači izražajna snaga i poetska harmonija.

Po tome je organizacija njegova pjesničkog jezika bila zaista samo njegova. Nastojao je svaki pojam imenovati i izreći drugačije nego drugi. Bujno i složeno doživljavanje svijeta kazivano je u isto tako bujnu, ali tvrdu i odmjerenu jeziku. To bi nam mogla potvrditi gotovo svaka Ujevićeva pjesma, ali dovoljno je pogledati onu sjajnu »Himnu svome tijelu« (*Himnodia to mou somati*), objavljenu 1950. kad je Ujević bio na pragu starosti, ali kao da se nalazio na vrhuncu snage i pjesničkog iskustva. Treba pogledati, velim, tu dugu pjesmu pa vidjeti taj rječnik, tu slikovitost, tu asocijativnost, taj neobičan poredak riječi, a u svemu tome jedinstvenu moć mišljenja i imaginacije, u

* Navodim samo jedan posve slučajno primijećen primjer Ujevićeve zaista neobične asocijativnosti. U *Svetkovini ruža* su ova dva stiha:

Ja plačem za ružom. U oleandru cvjetam
Što nije ni lovor ono ni ruža tišina.

Dakako, teško je dokučiti odakle mu ovdje odjednom oleandar koji nije ni lovor ni ruža. Ali, kad sam u Bordeauxu, sa studentima, prevodio tu pjesmu na francuski i kad sam ustanovio da Francuzi oleandar, pored *oléandre*, zovu i *laurier-rose*, dakle *lovor-ruža*, bio sam uvjeren da se Ujević prisjetio te francuske riječi i da se možda u sebi pobunio protiv nje te je zbog toga rekao da *oleandar* nije ni *lovor* ni *ruža*. A Francuzi su oleandru dali takav naziv vjerojatno zato što mu je list sličan lovoru a cvijet ruži. I ako te stihove prevedemo na francuski, s riječju *laurier-rose*, oni u tom jeziku postaju posve jasni i logični.

kojima se sjedinjuju i prožimaju čovjekovo tijelo i duh, fizička i metafizička priroda. Na takav zadivljujući način, u našoj poeziji, zaista, nije se izražavao nikada nitko.

Ujević je bio mnogostruka ličnost, granice ni okvire nije poznavao ni priznavao. Čak štoviše, sva njegova nastojanja vodila su za tim da se oslobodi granica i okvira, da bude prirodan i slobodan, da ne bude kao drugi, da ne bude niti onakav kakav je on sam jučer bio, nego da se mijenja i preobražava, da umire i da se ponovno rađa. On sam je isticao »pluralitet svoga bića i osebujnost svoje umjetnosti«, a i kritika je često primjećivala da je njegov doživljaj svijeta ambivalentan, da je podvojen u sebi i da ima dvojaku vrijednost.

Raspinjali su ga paradoksi svake vrste, ali nije li baš u tome ona velika logika traženja, nemira i bola, odakle izrasta unutrašnje jedinstvo. On je svojom raznolikošću, rastrganošću, polifonijom pokušavao izraziti sveukupnost svijeta. Zato se Ujević svom strašću bacao od tame svjetlosti, od duha tijelu, od smrti životu. I u svakoj krajnosti bio je čitav, u svima zajedno potpun. Njegovo je dijelo golemo, neujednačeno, ali mnogostruko i neiscrpno. Ono u sebi sadrži one istinske sokove po kojima njegova poezija ostaje živa i životvorna i bivat će sve mlađa i svježija, jer on je zaista *potomstvo svijeta*, kao što sam reče za sebe. Moguće je da u nas nitko nije pjevao s toliko zanosa i vjere i predanja. Gotovo svaka Ujevićeva pjesma bila je neka »ljuta molba«, rođena u »ognju bolnih mašta«, koja je navirala iz snoviđenja i stremljenja, da se dosegne Novo i Neviđeno, da se otkrije »svjetlosti srce tajno«, kako kaže u jednoj pjesmi. Osjećanje tajanstva svijeta ispunjalo ga je bolom i tjeskobom, jer se mučio da ga dokuči i rasplete, a bio je svjestan da će tajne ostati uvijek to što jesu, da će ga izazivati i mučiti i upozoravati ga na nemoć ljudsku pred bezdanom i beskonačnošću. Tako je i iz te spoznaje potjecala svijest o tragičnom udesu čovjekovu koja se neprestano provlači kroz cjelokupno Ujevićevo djelo.

Taj pjesnik je upravo pobožno prolazio pored svih stvari, svijetlih i tamnih, ubogih i velikih, u ovom životu, tražeći u svemu smisao postojanja, duboki smisao sklada i nesklada, koji se sudaraju i upotpunjuju noseći u sebi ljepotu rasta i kretanja. Bio je često sanjar i somnambul koji je u opojnosti primao »zvukove svijeta«, vjerujući kako je »vasiona duboka«, kako je neprobojna i nijema za ljudske vapaje. Pa iako je čeznuo za tom vasionom i nastojao prodrijeti u njene tajne, ipak će u jednoj od svojih posljednjih pjesama reći da je on svoj san pohranio »u srce zemaljske zbilje«.

Vjerovao je da duh čovječji na zemlji može spasiti samo Umjetnost i da nam je ona »jedino pribježište od bolesti i bezumlja«. Tvrdio je da ovom nesavršenom svijetu oblik definitivne i mjerodavne ljepote može dati samo »kraljevska mašta jednog pjesničkog genija«. I malo je tko u nas tako vjerovao u magiju riječi, u svetost pjesme, u prodornu moć ljudskog duha i u »nerspletene verige ljepote«. Zato je govorio »Pjesma je duh, a sve je ostalo mrtvo slovo«. I do

krajnosti dosljedan na tom svom – gotovo bismo rekli – mističnom putu traženja unutrašnjeg savršenstva i obasjanja, reći će da ga je »strah od prevelike ljepote kao od bljeska sunca«. A to je bila ona ljepota za koju je on žrtvovao cijeloga sebe, uvjeren da jedino kroz potpunu žrtvu može doći do snage i veličine ljudskog duha i do zvjezdanog sjaja poezije.

KNJIŽEVNOZNANSTVENO DJELO IVE FRANGEŠA

Neven Jurica

Književni rad Ive Frangeša u kontekstu suvremene hrvatske znanosti o književnosti predstavlja jedinstven, konzistentan i globalan sustav razrađenih teorijskih parametara i praktičnih aplikacija. Ta dosljednost ostaje neprijeporna i kod naglašene elastičnosti, ležernosti i esejizma Frangešova praktičnog pristupa književnim tekstovima, ili, moglo bi se reći, ona takvom ostaje možda upravo i zbog tih kvaliteta. Naime, dosljednost, nužnost u slobodi u Frangeša je unaprijed široko teorijski argumentirana, kao što je uostalom argumentiran i uopće svaki istraživački postupak ovog uglednog kroatiste. Frangešovo djelo razumijeva se jedino iz cjeline koja mu neposredno i pribavlja spomenutu jedinstvenost i, na stanovit način, nedodirljivost.

Ponajprije, valja ustvrditi jedno: ako je područje književne teorije rezervirano za proučavanje općih kategorija i mjerila postojanja književnog djela kao i metodološke aparature studija književnosti, ako je, s druge strane, povijest književnosti disciplina ovisna o teorijskom opravdanju i razumijevanju pravila književne dijakronije, te o praktičnim provjerama književne kritike, ako je, naposljetku, sama književna kritika praktični instrument i teorije i povijesti, onda je ova nerazdruživa organska trostrukost, usudio bih se čak reći klasična logička dedukcija disciplina, potpuni intelektualni pristup književnom biću uopće, pa već time i najviši zahtjev svakom ozbiljnom proučavatelju književnosti. Bitna je odlika rada Ive Frangeša prvenstveno u tome što mu je uspjelo, jedinom u nas, koherentno objediniti sve tri discipline oko jednog centralnog misaonog žarišta. To žarište je poimanje književnog djela kao umjetnosti, i otuda imperativ da se doživljaj umjetničkog prenese u logički sud. Kada na jednom mjestu pri završetku izvrsne interpretacije Matoševe pjesme »Jesenje veče« interpretacije upravo uzorne po stilističkoj erudiciji, logičkoj postupnosti i kritičarskoj tankoćutnosti, što sve i inače resi ovog autora, Frangeš postavi zahtjev da se na pitanje »što je to umjetnost« mora uvijek drugačije odgovoriti i to srazmjerno interpretiranom djelu i pjesnikovom doživljaju, odnosno da se

u skladu s pjesnikovim doživljajem mora izgraditi adekvatna estetika, onda on time ne relativizira pojam umjetnosti. Naprotiv, teorijski ga implicira kao smisleno uobličavanje svijeta u djelu potaknuto doživljajem. Ta potaknutost doživljajem jamac je svakom književnom djelu njegove individualnosti i nesvodivosti, a onaj smisleni svijet koji je u djelu izražen jamac je njegove univerzalnosti i iterativnosti. Budući da je djelo jezična umjetnina, to je stil način njegova postojanja. Stil djela ujedno je i njegov svijet čime je, opet, poreknuta ili prevladana tradicionalna dihotomija forme i sadržaja. Dakle, ako jedinstvo djela indicira stil, onda je upravo on važna karika u lancu tumačenja, odnosno poniranja u začetni pjesnikov doživljaj. Jer, kao skladna cjelina, kao umjetnost djelo stoji pred nama ne samo u svom vanjskom izražajnom ruhu, nego u isti mah i u onoj tajanstvenoj dubini doživljaja iz kojeg je potekao, a koji mu je istodobno transcendentan i imanentan. Može se tvrditi da su to odjeci kročeanizma, ali oni ovdje slijede autohton smisao i funkciju.

Tumačenje djela odatle je zapravo *proces obnove stvaralačkog procesa,* spekulacija kreacije, riječju pojmovna rekreacija. Zato Frangeš dijeleći pjesnikovu zamisao ili doživljaj od eksternacije tog doživljaja – izraza, označavajući prvi oznakom A, a drugi oznakom A_1, ali uvijek, dakako, imajući na umu da se radi o jedinstvenom procesu, kaže: »Umjetnik u tom procesu ide od A prema A_1, kritičar i čitatelj obratno, od A_1 prema A. Umjetniku je do toga da izrazi, oblikuje, realizira doživljaj A. Ostvaruje to jedino idući prema A_1. Obratni put čitateljev upućuje nas upravo na to da proučimo sve one elemente koji determiniraju i A i A_1, pa i sam proces A–A_1.« Sumarno, to su osnovni pravci Frangešova teorijskog interesa. Njegov svekolik historičarski i kritičarski rad poglavito na korpusu hrvatske književnosti jasno je određen spomenutom teorijskom optikom i upravo je impresivno konzistentan i onda kad se bavi sićušnim segmentom nekog opusa i onda kad se bavi globalnim stilskim formacijama i književnim epohama.

U svjetlu proučavanja književnosti u nas, u poratnom periodu koji kulminira rascvatom znanosti o književnosti, mjesto je i značenje djela Ive Frangeša, usuđujem se tvrditi, po svemu izuzetno. Samo da spomenem: Frangeš je uz Zdenka Škreba, Svetu Petrovića i nešto mlađe Aleksandra Flakera i Viktora Žmegača pedesetih godina konstituirao jednu, možda ne školu, ali svakako pokret koji danas poznajemo po nepreciznom nazivu »zagrebačka stilistička škola«. Sigurno je, međutim, da im je zajedništvo, daleko više od stilistike, garantiralo uvjerenje o autonomnosti književnosti i o književnom djelu kao jezičnoj umjetnini. Otkuda izuzetnost ili barem različitost Frangešova djelovanja?

Prije svega, Frangeš je, iako sam začetnik i sudionik teorijskih rasprava pedesetih godina, na rezultatima kojih, valja reći, počiva i naše današnje razumijevanje književnosti, ostao vazda rezerviran prema isključivosti i separiranju književne teorije. S druge strane, odatle proizlazi odanost interpretaciji kao neposrednom književnokritičkom aktu i onda kad je tzv. »škola interpreta-

cije« u sklopu zagrebačkog stilističkog kružoka slabila u djelatnosti. Zbilo se to, naime, iz razloga što su njeni pročelnici zapravo, za razliku od Frangeša, što je danas već uočljivo, pretpostavljali teorijski interes praktičnom. Štoviše, Frangeš nije nikada shvatio interpretativnu djelatnost kao krutu, shematiziranu aplikaciju metodološkog prosedea. Njegove interpretacije, valja to naglasiti, nose pečat vlastitog, osobnog doživljaja i intelektualne kreativnosti. Može se kazati da je Frangeš razborito ocijenio svrhu teorije književnosti razumijevajući je isključivo kao opću misaonu pretpostavku za nesmetano i metodički slobodno proučavanje književnih djela. Naposljetku, Frangeš se jedini iz kruga zagrebačkih stilističara prihvatio posla oko izgradnje jedne monumentalne nacionalne povijesti književnosti na načelima, postulatima i rezultatima svoje književnoteorijske opcije i kritičarske prakse. Takav posao, Frangeš je toga svjestan, predstavlja krunu stručnih nastojanja, a time se i krug koji počinje od teorije i ide preko kritike prema povijesti kao ogledalu i provjeri prve i druge, zatvara. Frangeš će na jednom mjestu u raspravi »Stilistička metoda Lea Spitzera« čak reći da je »književna historija viša forma kritike«. Uostalom, njegove analize ključnih pojava i imena hrvatske književnsoti samo su neophodne predradnje, dovršeni segmenti jedne konzistentne povijesti hrvatske književnosti kakva do danas još nije napisana.

Svestranost Frangešova znanstvenog interesa, kao i inteligentna raspodjela intenziteta radne energije na pojedine dijelove studija, tako naprosto ne dopuštaju da se pristup Frangešovom djelu skoncentrira na pojedinačne radove. Stoga, bez obzira koji od tih radova imali pred sobom – da li »Stilističke studije«, »Matoš, Vidrić, Krleža« ili »Drevne glase« primjerice, oni će, bez pozivanja na cjelinu, uvijek ostaviti stanovitu nedorečenost, ili točnije, sugerirat će nam u implikacijama višak značenja za kojim treba posegnuti drugdje, u drugim radovima. To istodobno znači da su Frangešove knjige, a možda eksplicitnije baš »Stilističke studije«, građene na tri razine: na prvoj, teorijskoj, iznose se metodološki kriteriji tumačenja i credo o umjetničkom biću književnosti; na drugoj, interpretativnoj, obavlja se analiza djela; na trećoj, povijesnoj, sabiru se u sintezu razna tumačenja i spaja se lanac pretežno stilistički markirane književne dijakronije. Frangeš je oprezan i trezven autor. Naime, budući da mu je područje interesa opsežno, ali i jasno definirano, on na svakoj od spomenutih razina uočava teorijske i praktične zamke, elaborira ih, ukazuje na njihove konzekvence, a zatim ih spretno izbjegava nastojeći se postaviti negdje u procijepu između krajnosti gdje osjeća da se nalaži pravi put. U tom smislu, Frangeš, na svakoj razini – teorijskoj, interpretativnoj, povijesnoj, donosi oprečne mogućnosti pristupa ili oprečna rješenja nekog problematskog polja da bi, prethodno ih očistivši od radikalnosti, preuzeo ono što mu se čini točnim i svrsishodnim. Otuda, što je vjerojatno i zasluga klasične retoričke i logičke naobrazbe, Frangešovi se radovi kreću u binarnim opozicijama. Prevladavaju ih, u pravilu, trećim članom koji ih povezuje. Ti radovi, rijetko kome će to promaknuti, pružaju dojam upravo geometrijske jasnoće. Opozicije su uvijek načelne naravi i u rezultatu njihovog rješavanja sadržani

su ključni smisaoni orijentiri Frangešova opusa. Pogledajmo ih redom, po već predloženim razinama.

Na planu teorije, respektirajući stilistički pristup, Frangeš nastoji riješiti problem od prvorazredne važnosti: ako poznajemo način kako neko djelo postoji i ako poznajemo instrumente kojima smo otkrili i definirali taj način postojanja, što nam još treba da bismo odgovorili i na pitanje zašto to djelo postoji upravo na taj način? Koji je to instrument koji bi odgovorio na »zašto«, odnosno što nam može obrazložiti vrijednost i umjetnički smisao djela? Time Frangeš priznaje ipak ponor između onoga »kako« i onoga »zašto«. Budući da je način postojanja djela definiran kao stil što znači da stilistika opisuje njegovo (djela) »kako«, nužno je pretpostaviti da je u stilu sadržan i odgovor na pitanje »zašto« djela, što znači da treba pretpostaviti i stilistiku koja ocjenjuje, a ne samo opisuje. Postoji, dakle, lingvistička stilistika koja deskribira djelo u rasponu njegovih fonostilističkih, morfostilističkih, sintaktostilističkih i semantostilističkih individualnih izražajnosti ili otklona od lingvističke norme, jezične upotrebe, kao što postoji, nasuprot ili pored, i stilistička kritika kojoj je primarni cilj razumijevanje cjelovitog smisla djela i ocjenjivanje njegove umjetničke svjetotvornosti. Time Frangeš stupa na poprište široke i obuhvatne rasprave koja se neposredno pred rat i nakon rata vodila u evropskim književnoznanstvenim krugovima.

U naše prostore Frangeš prvi uvodi misao Giacoma Devota i Lea Spitzera kao paradigmatične za ovaj problem nastojeći se razložno postaviti između njihovih različitih teorijskih vizija. Devoto je apstrahirao estetski moment djela. Težio je da unutar načelnog razlikovanja kolektivnog i individualnog jezika opiše književno djelo iz aspekta njegova mogućeg utjecaja na kolektivni jezik. Riječ je o pristupu djelu u svrhu proučavanja izbora jezičnih sredstava i upotrebe tih sredstava, odnosno o pukom taksonomskom elaboriranju zatečenih izbora. Frangeš je naravno svjestan da u svjetlu takvog pristupa nema pravog razumijevanja djela, konkretno baš razloga upotrebe pobrojanih sredstava i njihove organske smislenosti u djelu. Evo kako Frangeš ocjenjuje takav pristup u raspravi »Lingvistička stilistika Giacoma Devota«: »Ljudi koji bilježe samo činjenice, a ne traže njihove uzroke i ne pokazuju njihove posljedice nisu historičari, nego kroničari.« I još: »Čemu služi stilistika ako očekuje već servirano rješenje razumijevanja djela?« Interpretacija tako jest moguća samo na podlozi nekog apriornog razumijevanja cjelovitosti i vrijednosti djela za što jamči ili intuicija kao specifičan oblik viđenja, ili dojam, odnosno doživljaj. Interpretacija u tom smislu jest hermeneutički krug jer je pozvana tumačiti cjelinu koja je već unaprijed uočena i shvaćena. To joj omogućuje uvjerljivost i točnost rezultata.

Spitzer je, kao uostalom donekle slično i Karl Vossler u tzv. minhenskoj stilističkoj školi, zasnivao razumijevanje na intuiciji, famoznom »clicu« koji se javlja pri čitanju vrijednog djela i koji poziva na početak tumačenja. Takvo je tumačenje upravljeno na uranjanje u psihički svijet pjesnika, drugačije – »duhovnog etimona« djela. Sigurno je da je Spitzer u svom intuicionizmu

dosta dugovao Croceu, kao što je sigurno da je u psihologizmu bio orijentiran na Freuda. Frangeš, međutim, poznaje zablude Crocea, osobito poznaje rigidnu i većinom apstraktnu kritičarsku djelatnost našeg eminentnog kročeanca Alberta Halera što zacijelo može biti jedan od razloga odbacivanja organona intuicije. S druge strane, Frangeš točno zapaža da su pojmovi »devijacija« i »norma« zapravo psihoanalitičke provenijencije i da u tom smislu fungiraju kao simptom nekog psihičkog stanja. Frangeš je osobito kritičan prema onom dijelu Spitzerove spekulacije iz koje proizlazi da je književna kritika stvar simpatije, simpatičke intuicije, pri čemu za valjanost te intuicije odgovaraju kritičarevo iskustvo, talent i vjerovanje. Odbacujući Spitzera, ponešto grubo i svakako ne odveć precizno kao teološkog kritičara, Frangeš će ipak ostati svjestan snage Spitzerova rezoniranja o stilističkoj kritici kao razumijevanju duhovnog svijeta djela. Konačno, osnovna Frangešova maksima da je interpretaciji »metoda analiza, a cilj sinteza« ima uporište i u Spitzerovoj stilističkoj kritici.

Prema tome, Frangeš odbacuje, s jedne strane, ekstremno učenje lingvističke stilistike koja zanemaruje estetsku vrijednost djela, ali prihvaća njenu metodološku aparaturu. Zapravo, odbacuje njene teorijske konzekvencije, ali, pragmatički, prihvaća njene postupke stavljajući ih u službu drugačijeg cilja. S druge strane, Frangeš prihvaća teorijske konzekvencije stilističke kritike, ali odbacuje apodiktički sud da je vrijednost djela u duhovnoj osobi autora shvaćenoj u njenom pukom psihizmu. Frangeš je skloniji srednjem rješenju po kojem doživljaj ili dojam, a ne intuicija, korigiran opetovanim čitanjem djela i time puninom iskustva, nudi pouzdan smjerokaz u razumijevanje umjetnine. Dakako, to nije daleko od Staigerova zahtjeva da kritika pojmi ono što nas se doima. Ali, Frangeš je odveć temeljit a da ne bi postavio granice i samom dojmu tražeći njegovu korekciju ili potvrdu opetovanim istraživanjem. Ovdje smo, dakle, već na samom pragu druge, interpretativne razine Frangešova djela, odnosno onih metodoloških zahtjeva kojima je svaka interpretacija,ako joj je stalo do točnosti i provjerljivosti rezultata, dužna položiti račune.

Na toj drugoj razini, naime, isprečava se problem provjerljivosti dojma, antinomija subjektivnosti ili objektivnosti doživljaja. I tu Frangeš pokazuje jednako spretan praktičan duh, kao što je netom bio vrstan teoretičar. Izolirano oslanjanje na doživljaj zacijelo može ponuditi savršenu interpretaciju, štoviše točnu. Ali, da doživljaj u svojoj emocionalnoj krhkosti ne bi ostao jedini postament intelektualnog rada, Frangeš, priznajući mu začetnost i prvenstvo, dopušta, čak traži, drugačije mogućnosti. Evo jednog karakterističnog momenta koji i opet izlaže binarnu opoziciju: obrazlažući vlastiti program u već spomenutoj interpretaciji »Jesenjeg večera«, Frangeš kaže: »Pred interpretatora se, kao i pred kritičara uopće, postavljaju dva ekstremna izbora. Prvi: prosuđivati određeno djelo bez obzira na bilo što vanjsko, dakle čak i bez obzira na autora, bez obzira na to koliko je i kakvih djela napisao, kojemu je vremenu pripadao i koji je svijet izražavao – jednom riječju, tretirati djelo

kao»čistu« umjetninu, isključivo prema onom dojmu, onom doživljaju što nam ga djelo daje; i drugi: uzeti u obzir sve te elemente pa nastojati da u proučavanom pojedinačnom djelu nađemo vezu koja ga spaja s autorom i s njegovim cjelokupnim opusom, autora s vremenom, odnosno s historijskim procesom.«

Frangeš se odlučuje za kombinaciju oba pristupa. Njegove ponajbolje interpretacije koje smjeraju na sintezu u smislu da neko djelo uzglobe u pripadajući opus, a ovaj u cjelinu povijesnih tokova koji ga višestrano determiniraju, primjer su slobodnog korištenja različitih pristupa. Detalj od kojeg se počinje uvijek je heuristički odabran i za njegov izbor, doduše, odgovara doživljaj, ali zato sinteza s kojom se rezultira i koja nije samo sinteza kao cjelina smisla jednog djela, već u pravilu sinteza svijeta, smisla i umjetnosti jednog opusa u kojem je djelo tek segment, jest upravo znanstveno čvrst i dijalektički nužan povratni verifikator pravilnosti polazišta. Tako znamenite Frangešove interpretacije Matoša, Krleže, Kranjčevića, Mažuranića i posebno Vidrića u njihovim zaokruženim opusima jesu globalne interpretacije gdje je cjelina iscrpljena u svakom fragmentu i detalju. Da bi spoznao umjetničku relevantnost Mažuranića recimo, Frangeš istražuje ne samo »Smail-agu«, već i divnu prozu »Hrvati Mađarom« i nadopunu »Osmana«. Polazište, dakle, nije u svim slučajevima identično, ali ona sinteza kojom Frangeš zaključuje sud o Mažuranićevom opusu i koja je nastala kao plod tih različitih polazišta, povratno opravdava svakog od njih dokazujući im pravilnost.

Da bi spoznao Vidrića, također u cjelini opusa, Frangeš ne poduzima interpretaciju samo jedne pjesme, već na nekoliko uzoraka različitim motrenjem, štoviše biranjem različitih metodskih razina, ocrtava Vidrićevo djelo u paleti njegovih metafizičkih, koloristićkih i emocionalnih valencija. Možda je upravo školski primjer takve elastičnosti prekrasna esejistička minijatura, inače uvrštena u »Nove stilističke studije«, »Noćas se moje čelo žari...«. to je interpretacija Ujevićeva »Notturna« s komparativnom analizom istoimene Verlaineove pjesme. Otkrivajući različitost među dvjema pjesmama, ali i njihove unutarnje srodnosti ponajprije u fakturi stiha, Frangeš, motreći iz svih uglova, virtuozno mijenjajući perspektive, precizno uočava fluidnu tajanstvenost, dubinu i strastvenost Tinova »Notturna« i nešto određeniju, zagušljivu, moralno poantiraniju tjeskobnost Verlaineova »Notturna«. Tako, na ovoj drugoj razini Frangešova književnoznanstvenog rada slijede konzekvencije prema teorijskoj razini, pridodavaju snagu praktične provjere, i nadopunjuju istinitošću i valjanošću postupaka teorijski program. Zapravo, taj se program ovdje istodobno provjerava i istodobno modificira, ali uvijek tako da ostane sačuvan, neokrnjen u svom najdubljem uvjerenju. Neka mi bude dopušteno upotrijebiti izraz – orkestracija Frangešovih interpretativnih postupaka ima i svoju načelnu argumentaciju kojoj se ne može poreći osjećaj za realnost. Frangeš će reći ovako: »Osnovna prijetnja nesmotrenoj stilističkoj kritici jest ekskluzivnost. Mnogi njezini predstavnici, nazovimo ih stilističari, smatraju da je ona jedina moguća, ili ako ne to, a ono bar najbolja moguća kritika. No,

valja odmah napomenuti da je stilistička kritika samo jedna od metoda, i nije ni po čemu rečeno da ona u svakoj prilici, na svakom autoru, mora dati podjednako prihvatljive rezultate. (...) Čitava je tajna kritike, ako je ima, da pronađe najkraći i najplodniji put do vizije koju djelo nosi. Je li to uvijek stil – pitanje je; ali kad zaista valja poći od stila, onda se taj put ne smije zanemariti.«

Iznesena sumnja u sveobuhvatnost stilističke kritike nije inkoherentna Frangešovoj teorijskoj opciji, između ostalog i zato što se orijentacija ovog autora od samog misaonog ishodišta, kako smo već vidjeli, nikad nije dodirivala sa rigidno shvaćenom stilistikom. S druge strane, čini mi se da mogući prigovor o Frangešovom kritičkom eklekticizmu također nema osnova. Eklekticizam je po prirodi djelovanje bez korijena, bez uporišta. Frangešovo djelo, naprotiv, ima vrlo čvrstu estetičku platformu otvorenu živoj umjetničkoj riječi, a doživljaj kojim se rukovodi upućuje ne na subjektivizam, nego na to da se »s Vidrićem bude što više Vidrić, s Matošem Matoš«. Stoga, bez obzira da li je polazište interpretacije jezik, stih, kompozicija, tema, motiv, siže, ili neki drugi moment književnog teksta konačna sinteza i prosudba integrira sve ostale momente. Pišući interpretacije i kritike Ivo Frangeš obavio je ogroman posao preispitivanja, ocjenjivanja i točnog situiranja gotovo svih iole relevantnijih hrvatskih književnika. Frangeš je odredio i lingvistički i estetski, ali i moralni i kulturnopovijesni i čak filozofski značaj piscima koje je proučavao. Rezultati njegovih istraživanja s obzirom na modernost i svestranost pristupa u većini su slučajeva ili potpuna novost ili preformulacija i revalorizacija nekih uvriježenih sudova. Tako su Frangešove interpretacije opusa i djela hrvatske književnosti zapravo jedan isprekidan niz segmenata cjelovite povijesti književnosti koji, da bi postao povijest, traži samo metodičku i idejnu povezanost. Traži završnu glazuru. Sve su ključne analize izvedene, sudovi provjereni, vrijednosti utanačene, kulturni i povijesni značajevi pravilno pojmljeni. Štoviše, moguće je, imajući pred očima cjelinu Frangešova rada na kroatistici, ponuditi sud da je Frangeš tu povijest književnosti već napisao, jer su svi elementi konstrukcije tu, pa je i u njihovoj neporedanosti ipak vidljiv konačni oblik. Vidljiv je, naime, kontinuitet estetskih, idejnih, tematskih, stilskih nasljedovanja u povijesnom tijeku.

Na toj trećoj, posljednjoj i zacijelo najznačajnijoj razini Frangešova znanstvenog rada – izgradnji sustavne povijesti hrvatske književnosti valjalo se ne samo metodološki ispravno postaviti, nego i odrediti prema autoritetu tradicije. Imajući za izbor dvije oprečne i podjednako ekstremne mogućnosti u koncipiranju povijesti književnosti, i to: apsolutističko stanovište prema kojem je povijest teleološki razvoj jednog u sebi nepromjenljivog supstrata, te relativističko stanovište, inače poznato pod nazivom »historizam«, prema kojem je povijest sukcesija uzajamno nespojivih etapa, Frangeš se priklanja, izraženo Wellekovim riječima, perspektivizmu. Pod tim se, gledajući iz Frangešove prakse, podrazumijeva centriranje književnih opusa u povijesnu političku i kulturnu cjelinu koja ih najvećim dijelom determinira, ali unutar koje su i ti

opusi proporcionalno djelatni. Nikad se,međutim, ne gubi iz vida i onaj zbroj literarnih konvencija koje svaki opus čine dijelom tradicije. Tako postavljeno, književnom djelu ili opusu se priznaje i njegov općečovječanski, univerzalni karakter, kao i nacionalni, kulturnopovijesni značaj, te, naposljetku, literarna vrijednost u sklopu nacionalne baštine.

S druge strane, Frangeš se morao odrediti prema nasljeđu svog velikog prethodnika Antuna Barca. Morao je uočiti njegove vrline i slabosti da bi posao koji je Barac ostavio nezavršenim, i koji je do danas u cjelini hrvatske književne znanosti neobavljen, uspješno finalizirao. Budući da je javnosti za sada konačni oblik Frangešove povijesti hrvatske književnosti nedostupan, o tom dijelu njegova rada mora se suditi na osnovi dosadašnjih kroatističkih interpretacija, te velikoj povijesnoj sintezi »Realizam« i esejiziranom nacrtu hrvatske književnosti do Preporoda »Drevni glasi«. Frangeš, dakako, ne dijeli s Barcem dilemu o estetici i filologiji. Njemu je jasno da suvremena povijest književnosti mora respektirati stilistiku i estetiku, ali da ni pod koju cijenu ne smije ispuštati vanknjiževne faktore. Frangeš neće upasti u zamku da, kao što je to Barac radio u »Književnosti ilirizma« piše s jedne strane književnu povijest, tj. povijest društvenih prilika u kojima se književnost rađala, a s druge strane nudi puki pregled, inventar imena. Frangešov »Realizam« i »Drevni glasi« jesu eminentna povijest književnosti koja iznosi povijesnu viziju sub speciae literature, u kojoj je književnost organski ucijepljena u nacionalnu kulturu i njenu dijakroniju. Ona tu nije običan zbroj imena i pojava, već plodna i bogata interferencija, strujanje ideja, motiva, tema iz svijeta u književnost i obratno, iz književnosti u svijet. Osobito je važno naglasiti da Frangeš, što je jasno vidljivo u »Drevnim glasima«, odbija neprirodnu, umjetnu podjelu hrvatske književnosti na stariju i noviju. Hrvatska književnost od začinjavaca i glagoljaša, pa sve do Krleže, Ujevića, Šimića i mlađih za Frangeša predstavlja jedinstven kontinuitet koji se dade pokazati i protumačiti.

Nenadmašan kad valja praviti sinteze, Frangeš sa zadivljujućom akribijom i polihistorskom erudicijom pokazuje simbiozu narodnog i umjetnog pjesništva u hrvatskom humanizmu, prati tu simbiozu u Marulića, u Lucića, u Hektorovića, u Dubrovčana, prati nasljedovanja i povijest hrvatskog osmerca i dvostrukorimovanog dvanaesterca, izlaže tematske i idejne posudbe od pjesnika do pjesnika, tumači važnost hrvatskog latinizma za zaštitu teritorijalnog i kulturnog integriteta, podvlači jezične i stilske zakonitosti u razvoju hrvatskog deseterca, itd. Mijenjajući dakle, sliku hrvatske književnosti i njenu vrijednosnu, estetsku konfiguraciju, u potpunoj suprotnosti prema Barčevom nesretnom sloganu o »veličini malenih«, Ivo Frangeš je otvorio nove putove kroatistici i, a to želim naročito istaknuti, dao cjelokupnoj, višestoljetnoj hrvatskoj književnosti dignitet značajne evropske književnosti. Znao je vidjeti i pokazati organsku pripadnost hrvatske književnosti evropskoj u gotovo svim njenim mijenama. Velika je Frangešova zasluga otkriće klasičnih vergilijanskih utjecaja na hrvatsko 19. st., posebice na Mažuranića, naglašavanje kulturne,

estetske, političke i ideološke važnosti spisa »Hrvati Mađarom«, dokazivanje Kranjčevićeve univerzalnosti, zapažanje da je buđenje Ivice Kičmanovića zapravo buđenje hrvatske moderne proze, isticanje stilskih i izražajnih mogućnosti hrvatskog književnog jezika pri prijevodima klasičnih rimskih tekstova, i sl. Paralele koje je povukao između nekih hrvatskih i evropskih književnika iznenađujuće su točne i meritorne.

U sažetku rečeno, Ivo Frangeš, čovjek modernog senzibiliteta, modernog pristupa i shvaćanja književnosti, a starinske, danas tako rijetke, svestranosti interesa i naobrazbe ostvario je koherentno, monumentalno književnoznanstveno djelo dosljedno promišljeno na sve tri razine: teorijskoj, kritičkoj i povijesnoj. Čitavo to djelo, ako ga temeljito proučimo, pokazuje ipak samo jedan osnovni funkcionalni cilj: da ponudi hrvatskoj književnosti zapuštenoj, rasparceliranoj, nepovezanoj, neosvještenoj, sistematsku, znanstveno čistu i jasnu sliku njenog povijesnog razvoja, katalog njenih vrijednosti i dostignuća kojih se ta književnost ne treba stidjeti ni pri usporedbi s daleko većim kulturama. Ne zaljećući se nikad, čuvajući dostojanstvo i distancu kompetentnog istraživača, Ivo Frangeš morao je izgraditi kompletan sustav, ništa ne ispuštajući, sve uzimajući u obzir, da bi i pouzdanost i čvrstoća njegovih sudova bili neupitni. U tom smislu, njegovo je dosadašnje djelo posve osamljeno u hrvatskoj književnoj znanosti.

SADRŽAJ LIII. KNJIGE

SIJEČANJ — LIPANJ

PJESME I PJESNIČKE PROZE

JOLANDA BILIĆ

Pamćenje svjetlosnih godina 55
I ne vidjeh sretnog pjesnika 55
Zatim prepoznaješ smrt u sebi 56
Samo tako se rađa čovjek 56
Jer teško je biti svoj 57
Tvoje smrtno sunce 58
Slijepac u očima ljubavi 59

JEVREM BRKOVIĆ

Zmija 157

PERO BUDAK

Kajkavije 125
Napravo i odzadi 125
Š čeg je človek spravlen 126
Jedneg dana 127
Kam 130

LEON GONTRAN DAMAS

(Izabrao i preveo *Božo Kukolja*) 531
Vratite mi moje lutke crne U spomen G. M.-a 531
Oni su došli 531
Sjećanje 532
U jednoredu 532
Crnačka tužaljka 533
Uljudno ponašanje 533
Bijela noć 534
Stanje 534
Jedan mi prosjak zapitao deset soua 535
Zacijelo 535
Štucavica 536
Pogled 538
Moj obračun 538

Odmazda 539
Postoje noći 539
Doskoro 540
Limb 541

PAVAO DESPOT

Dalmacija, Ti i »Žarki ilinštak« 830

NADA IVELJIĆ

Mrtvi vez 61
Mrtvi vez 61
Večernji prelet 61
Kamen 61
Zasjenjeni cvat 62
Povod za smijeh 62
U areni 62
Nad Matoševim autografom 62

JUAN RAMON JIMENÉZ

(Preveo *Nikola Milićević*)

Bog željeni i željni 80
Prozirnost, Bože, prozirnost 80
Dosegnuto ime svih imena 81
Naši prirodni pokreti 81
Svijest danas plava 82
Koja se ukazuje 83
Na mom trećem moru 83
U pouzdanoj suglasnosti izraza 84
U svemu unutrašnjem 85
Potpuno disanje naše cjelovite slave 86
Svjetlošću svojom 86
Vječna unutrašnja oaza 87
Takav kakav si bio 88

DINA LUKAN

Ne tuguj što gubiš korak 52
Gušterica i ja 52
More 52
Bili ste moja pitoma radost 53
Sijeno ne miriše 53
Ti šutiš i čekaš 53
Svi te sustižu 54

SLAVKO MIHALIĆ

Iskorak 663
Sjećanje na kišu 663
Urezujem znakove 664
Čekam da me upotrijebiš 664
U tišini poražena svijeta 665
Životopis pjesnika 665
Na podrtini 666

»Forse di Croazia« 667
Kronika o šutljivcima 668
Neodlučni Adam 669

JACQUES ROUMAIN

(Izabrao i preveo *Božo Kukolja*)
Afriko, sačuvao sam uspomenu na te 518
Šuma ebanova 518
Pa ipak 520
Ljubav i smrt 521
Besanica 522
Obmana 522
Čekanje 523
Oluja 523
Madrid 524
Tjeskoba 525
Langstonu Hughesu 525
Gvineja 526
Nova crnačka propovijed 527

WILLIAM SHAKESPEARE

Soneti (Preveli *Željka Čorak* i *Zvonimir Mrkonjić*) 717

DIVNA ZEČEVIĆ

Raspoređeni fragmenti 49

PRIČE, NOVELE, ROMAN

NEDA MIRANDA BLAŽEVIĆ

Američka predigra 761

IVICA DUHOVIĆ-ŽAKNIĆ

Oficij za Mikulu 781

JOZO LAUŠIĆ

Psihuška 390

SEAD MAHMUTEFENDIĆ

Cele Pic i Cele zvani Pic 846

SLOBODAN NOVAK

Moje univerzijade 27

TOMA PODRUG

Jednonošci 836

MILAN SOKLIĆ

Svitanje nad Betlehemom 171

STJEPAN VUKUŠIĆ

Baština 860

ČLANCI, ESEJI, RASPRAVE

ANTE ARMANINI
Dostojevski i volja za moć 90

VESNA BEREZOVSKA
Domaći intelektualci u romanima Ive Andrića 577

FRANO ČALE
Talijanska metrika i hrvatska poezija 671

RADOSLAV DABO
Napomena o Matoševu kipu domovine 188' prototipu hrvatske novelete 20. st. 166

DUNJA DETONI - DUJMIĆ
U krajoliku Frana Galovića 740

NEDJELJKO FABRIO
Kamov, op. 1 386

CVITO FISKOVIĆ
Zavičaj u životu i djelima Tina Ujevića 5

GRGO GAMULIN
Nedoumice o vivisekciji 64
Dva zakašnjela pisma 695

MANI GOTOVAC
Pismo Marinu Držiću 710

NEVEN JURICA
Književnoznanstveno djelo Ive Frangeša 880

LJILJANA KALEBOTA
Puzzle subjektivizma Petera Handkea 616

BOŽO KUKOLJA
Uz poeziju haitskog pjesnika Jacquesa Roumaina 516
Léon Gontran Damas 529

JOSIP LUETIĆ
O međunarodnoj brodarsko nautičko-trgovačkoj djelatnosti Konavljana 1560-1700 191

BOGDAN MALEŠEVIĆ
O umjetnosti modernog romana 594

NEDJLJKO MIHANOVIĆ
Od analize prema sintezi 326

CVJETKO MILANJA
Šegedinovi egzistencijalistički romani 286

NIKOLA MILIĆEVIĆ
Sažetak o Ujeviću 870

LUKO PALJETAK
Periklo. Predgovor 432

VLATKO PAVLETIĆ
Kako čitati Matka Peića 623

MILIVOJ SIRONIĆ
Euripidova tragedija »Andromaha« 412

MIRKO TOMASOVIĆ
Humanističko izražajna dvojnost Marulićeva opusa 754

NIKOLA VONČINA
Počeci hrvatske radio-drame 542

VLADETA VUKOVIĆ
Jedan pogled na savremenu srpsku poeziju na Kosovu 419

DRAME I DRAMSKI TEKSTOVI

DANIEL IVIN
Tko je protiv Supila 206

JANKO POLIĆ KAMOV
Iznakaženi 375

LJERKA SCHIFFLER
Sunce danas zalazi ranije 790

WILLIAM SHAKESPEARE
Periklo (Preveo i bilješke napisao *Luko Paljetak*) 455

KORESPONDENCIJA

KARMEN MILAČIĆ
Talijanska pisma Ivanu Meštroviću 132

BIBLIOGRAFIJA

VIDA FLAKER
Bibliografija »Foruma« XXI/1982 — XXV/1986 329

ABECEDNI POPIS AUTORA I PREVODILACA

(Brojke označuju stranice)

ARMANINI Ante 90-124

BEREZOVSKA Vesna 577-593
BILIĆ Jolanda 55-60

BLAŽEVIĆ Neda Miranda 761-780
BRKOVIĆ Jevrem 157-165
BUDAK Pero 125-131

ČALE Frano 671-694
ČORAK Željka 717-738

DABO Radoslav 166-170
DAMAS Léon Gontran 531-541
DETONI-DUJMIĆ Dunja 740-753
DESPOT Pavao 830-835
DUHOVIĆ-ŽAKNIĆ Ivica 781-789

FABRIO Nedjeljko 386-389
FISKOVIĆ Cvito 5- 26
FLAKER Vida 329-370

GAMULIN Grgo 64-79 695-709
GOTOVAC Mani 710-716

IVELJIĆ Nada 61- 63
IVIN Daniel 206-285

JIMENEZ Juan Ramon 80- 89
JURICA Neven 880-888

KALEBOTA Ljiljana 616-622
KUKOLJA Božo 516-517 529-530

LAUŠIĆ Jozo 390-411
LUETIĆ Josip 191-205
LUKAN Dina 52- 54

MAHMUTEFENDIĆ Sead 846-859
MALEŠEVIĆ Bogdan 594-615
MIHALIĆ Slavko 663-670
MIHANOVIĆ Nedjeljko 326-328
MILAČIĆ Karmen 132-156
MILANJA Cvjetko 286-325
MILIĆEVIĆ Nikola 80-89 870-879
MRKONJIĆ Zvonimir 717-738

NOVAK Slobodan 27- 48

PALJETAK Luko 432-508
PAVLETIĆ Vlatko 623-660
PODRUG Toma 836-845
POLIĆ KAMOV Janko 375-385

ROUMAIN Jacques 518-528

SCHIFFLER Ljerka 790-829
SHAKESPEARE William 455-707 717-738
SIRONIĆ Milivoj 412-418
SOKLIĆ Milan 171-190

TOMASOVIĆ Mirko 754-760

VONČINA Nikola 577-593
VUKOVIĆ Vladeta 419-431
VUKUŠIĆ Stjepan 860-869

ZEČEVIĆ Divna 49- 51

FORUM će u 1987. izići u 6 svezaka 12 brojeva (6 dvobroja). Prvi broj FORUMA izišao je u siječnju 1962, kao časopis Razreda za suvremenu književnost.

FORUM moli pretplatnike da uplaćuju na novi žiro-račun Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 30102-678-66984 s naznakom »za Forum«. Godišnja je pretplata 3000.— dinara; za inozemstvo 6000.— dinara ili 40 $, odnosno 60 DM, ili odgovarajući iznos u određenoj valuti. Devizni je račun JAZU: 25730-3205207 (Zagrebačka banka). Knjižarska cijena pojedinom dvobroju 500.— dinara.

FORUM će i dalje ostati otvorenom tribinom za sve umjetnike i znanstvenike te će u idućim brojevima, uz ostale, objaviti beletrističku prozu, pjesme, studije i eseje naši suradnici Jakov Sirotković, Dragutin Tadijanović, Živko Jeličić, Nikola Milićević, Rafo Bogišić, Nikola Šop, Mate Ganza, Drago Kekanović, Milan Moguš, Radoslav Katičić i drugi. Prijevode Jure Kaštelan i dr.

PRETPLATNICI I KNJIŽARI, šaljite svoje narudžbe na adresu: Uprava časopisa »Forum«, Ulica braće Kavurića 1, 41000 Zagreb.

Pretplate se primaju na žiro-račun Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 30102-678-66984, odnosno na devizni račun 25730-3205207. Prilikom uplate molimo da se na virmanu, odnosno na poleđini bankovne uplatnice označi da se doznaka odnosi na časopis FORUM.

Uredništvo prima stranke i suradnike četvrtkom od 12 do 14 sati, tajništvo svakog radnog dana od 11 do 13 sati u vlastitim prostorijama, Zagreb, Ulica braće Kavurića 1. Tel.: 449-408 (uredništvo) i 449-031 (Razred za suvremenu književnost).

CIJENA OVOM DVOBROJU
500.— DINARA

POŠTARINA PLAĆENA